

Praktijkboek sociologie

Praktijkboek sociologie

Harry Hendrix
Jacqueline Konings

Vijftiende druk

Boom

**inclusief
website!**

Met onderstaande unieke activeringscode krijg je via www.boomstudent.nl toegang tot de website met extra materiaal. Deze code is persoonsgebonden en gekoppeld aan de 15^e druk. Na activering van de code is de website twee jaar toegankelijk. De code kan tot zes maanden na het verschijnen van een volgende druk geactiveerd worden. De code is eenmalig te gebruiken.

Omslagontwerp: Haagsblauw, Den Haag

Beeld omslag: Hkeita (Getty Images)

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

© Hendrix, Konings & Boom uitgevers Amsterdam, 2022

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veeleenvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische veeleenvoudingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978 90 2444 112 9

ISBN 978 90 2444 113 6 (e-book)

NUR 756

www.boomstudent.nl

www.boomhogeronderwijs.nl

Inhoud

Inleiding	9
1 Wat is sociologie?	17
1.1 Wat is sociologie?	17
1.2 Kritische wetenschap	17
1.3 Sociaal bewustzijn	21
1.4 Maatschappijvisies	27
1.5 Waardevrije wetenschap	31
1.6 Sociologie in de praktijk	32
1.7 Conclusies	35
2 Homo sociologicus	39
2.1 Kuddedieren	40
2.2 Homo sociologicus	41
2.3 De roltheorie	44
2.4 Socialisatie	57
2.5 Sociale controle	59
2.6 Individualisering van problemen	62
2.7 De zichzelf waarmakende voorspelling	63
2.8 Vooroordelen en stereotypen	65
2.9 Discriminatie	69
2.10 Conclusies	69
3 Groeperingen	73
3.1 Inleiding	73
3.2 Groeperingen	74
3.3 Referentiegroepen	78
3.4 Sociale identiteit	80
3.5 De Nederlandse identiteit	86
3.6 Relatieve deprivatie en comparatieve referentie-groeperingen	88
3.7 Netwerken	90
3.8 Samenwerkingsverbanden in de zorg	94
3.9 Conclusies	95
4 Cultuur	99
4.1 Inleiding	99
4.2 Wat is cultuur?	102
4.3 Andere culturen, subculturen en contraculturen	106

4.4	Cultuuroverdracht	111
4.5	Institutie	116
4.6	Bureaucratie	118
4.7	Ideologie	122
4.8	Organisatiecultuur	123
4.9	Cultuurverschillen	125
4.10	Multicultureel Nederland	130
4.11	Sociaal bewustzijn	132
4.12	Conclusies	134
5	Sociale ongelijkheid	137
5.1	Inleiding	137
5.2	Kasten, standen, klassen en sociale klassen	140
5.3	Sociale ongelijkheid	143
5.4	Effecten van sociale ongelijkheid	150
5.5	Zijn veranderingen mogelijk?	155
5.6	Sociale mobiliteit	159
5.7	Culturele mobiliteit	162
5.8	Discriminatie	164
5.9	Racisme	167
5.10	Sociale ongelijkheid op verschillende terreinen	169
5.11	Conclusies	184
6	Macht	187
6.1	Inleiding	187
6.2	Macht	190
6.3	Waarom willen mensen macht?	194
6.4	Macht en politiek	195
6.5	Machtsmiddelen en technieken	206
6.6	De (on)macht van de cliënt	215
6.7	Conclusies	225
7	Sociale veranderingen	229
7.1	Panta rhei	229
7.2	Oorzaken van sociale veranderingen	231
7.3	Beheersing van sociale verandering	232
7.4	Versijningsvormen van sociale verandering	233
7.5	Gangmakers van sociale verandering	235
7.6	De wet van de remmende voorsprong	238
7.7	Sociale veranderingen in de laatste halve eeuw	239
7.8	Conclusies	267

8	Omkijken en vooruitzien	271
	Literatuurlijst	279
	Illustratieverantwoording	287
	Register	289
	Over de auteurs	293

Inleiding

Welkom, beste lezer, in de wereld van de sociologie, die voor mij vertrouwd is maar voor jou misschien vreemd terrein. Of toch niet, want elke dag zit jouw leven vol sociologie. Misschien ervaar je dat nog niet zo, maar na het bestuderen van dit boek zal dat anders zijn. De sociologie ligt op straat en is elke dag aanwezig in de spreekkamers van zorgverleners.

Ik wil graag met jou door dit boek wandelen, op zoek naar wat de sociologie jou te bieden heeft. Het is een boek voor zorgverleners op hbo-niveau. Een boek voor mensen die met mensen werken op het brede terrein van welzijn en zorg. Dat zijn maatschappelijk werkers, verpleegkundigen, fysiotherapeuten, ergotherapeuten, logopedisten, pedagogen en, als dat nog niet genoemd is, ook jouw toekomstige beroep. Als zorgverlener heb jij straks cliënten, klanten, patiënten, enzovoort. Hoe je die noemt zal per beroep of instelling verschillen. We gebruiken hierna vooral de termen 'cliënt' en 'zorgvrager'.

Mondjesmaat dringt in het veld van zorg en welzijn het besef door dat problemen van cliënten vaak ten onrechte geïndividualiseerd, sommigen zeggen gemedicaliseerd, worden.

Dat wil zeggen dat zorgverleners zich bij de diagnostiek en behandeling vooral richten op het lichaam en de psyche van de cliënt. Ook bij aantoonbaar maatschappelijke oorzaken moet de cliënt, het individu dus, in behandeling. Hij moet zelf aan de slag en in deze tijd vooral zelfredzaam zijn. Dat leidt tot symptoombestrijding, omdat de maatschappelijke oorzaken 'onbehandeld' blijven. Maar dat niet alleen. Indringender is dat de individuele cliënt bewust of onbewust de boodschap krijgt dat hij 'zelf verantwoordelijk' is voor zijn probleem en het ontstaan ervan. Hij heeft gefaald, en niet de samenleving. Dat leidt niet zelden tot onterechte schuldgevoelens. Sommigen voelen zich zo 'dubbel gepakt'. In sociologisch jargon heet dat 'blaming the victim'.

Lees op de website bij dit boek het artikel over onzekerheid onder jongvolwassenen met als ondertitel: 'Recept voor maatschappelijk probleem. Medicalisering van levensfasen'. Beantwoord vervolgens de vragen die erbij staan.

Overigens valt dit zorgverleners niet te verwijten, want in hun praktijk en opleiding was en is er relatief weinig aandacht voor de maatschappelijke oorzaken van problemen. Een individugerichte focus ligt meer voor de hand dan het betrekken van allerlei ongrijpbare maatschappelijke aspecten, zoals werkloosheid.

Zo valt in de casus uit hoofdstuk 1 de werkloze heer Yildirim uit tegen de therapeut en schreeuwt: 'U zit nu al wekenlang te zeiken over mijn relatie en de ruzies thuis. Dat heeft er allemaal niks mee te maken. Zorg maar dat ik weer

een baan krijg, zodat ik weer wat te doen heb en fatsoenlijk voor mijn gezin kan zorgen.’ In een verslag van dit gesprek noemt de therapeut dit ‘weerstand tegen verandering’.

Nogmaals, veel valt zorgverleners niet te verwijten. Zij zijn onderdeel van een cultuur waarin problemen vooral gediagnosticeerd worden als individuele problemen. Die cultuur dragen ze over op hun cliënten, die braaf hun adviezen opvolgen en vol hoop op genezing antidepressiva gaan slikken, een cursus mindfulness volgen of zich neurolingüistisch laten programmeren. Tal van cliënten én zorgverleners geloven dat ziekte ‘vooral tussen je oren zit’ en dat je zelf voor het ontstaan en de genezing verantwoordelijk bent. Overigens niet helemaal ten onrechte, want ook eigen kracht is belangrijk voor het beter worden of aan de slag gaan met problemen.

Er zijn genoeg tekenen dat het ook anders kan en moet, zoals blijkt uit het volgende krantenbericht (Visser, 2017).

Het behandelen van medische klachten gaat artsen steeds beter af, maar de laatste tijd lijkt er in hun houding iets te veranderen. Wat heeft het voor zin om patiënten almaar op te lappen als er aan de achterliggende problematiek niets wordt gedaan? En dus komen ze steeds vaker hun spreekkamer uit: ze gaan fietsen met diabetespatiënten, hardlopen met dikke kinderen, ze richten een praatgroep op voor overbelaste mantelzorgers, proberen hun dorp gezond te laten eten of het roken in hun wijk aan te pakken. Soms gaan ze zelfs de barricaden op, de rechtszaal in of lobbyen in Brussel.

Artsen moeten zich activistischer opstellen, zo zegt ook Yolanda van der Graaf, hoofdredacteur van het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* (NTvG), naar aanleiding van een actie van rokers tegen de tabaksindustrie.

Maar ook uit een andere hoek komt de roep om een meer maatschappijgerichte aanpak. De Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (RVS) (2020) bepleit in het essay *Gezondheidsverschillen voorbij* een gebiedsgerichte, populatiegerichte en langdurige integrale aanpak om gezondheidsverschillen te verkleinen, ‘niet enkel gefocust op gezondheid, maar ook op gelijke kansen in onderwijs, werk en wonen’.

Eerder al constateerde de RVS dat veranderingen en ongemakken die te maken hebben met een bepaalde levensfase tegenwoordig vaak worden beschouwd als medische problemen (Raad voor Volksgezondheid & Samenleving, 2017). De oplossingen worden gezocht in de zorg. De RVS bepleit om de medische bril af te wisselen met andere brillen, waardoor ook andere, heilzamere ‘behandelingen’ in zicht komen.

Ter illustratie. De hedendaagse samenleving heeft van jongeren vaak onrealistische verwachtingen en idealen, zoals ‘Mensen kunnen hun hele leven

gelijkmatig functioneren’, ‘Het leven is maakbaar’, en ‘Perfectie is mogelijk op alle fronten’.

Een ervaringsdeskundige (Lunenburg, 2014) zegt daarover:

Ik kende mezelf als een ambitieuze, gedreven en actieve meid vol dromen voor wie de wereld aan haar voeten lag. Op mijn werk was ik de jongste van het stel dus ik wilde koste wat kost laten zien wat ik in huis had. ‘Play hard, work hard’, was mijn mantra. Mijn prestaties koppelde ik aan mijn eigenwaarde. Het liefste wilde ik door iedereen leuk, goed en slim gevonden worden, dus paste ik me altijd aan, aan de wensen en eisen van anderen. Ik was constant op zoek naar erkenning en waardering waardoor ik nog harder ging werken, in de hoop gezien te worden.

Het advies van de RVS is een krachtig pleidooi voor meer aandacht voor de maatschappelijke oorzaken van ziektes en problemen in de opleidingen voor zorg en welzijn. Hier ligt een mooie en uitdagende opdracht voor jouw docent sociologie. Deze kan met behulp van dit boek laten zien hoe ook maatschappelijke factoren een rol spelen bij ziek zijn en beter worden. Daarbij gaat het om factoren als sociale ongelijkheid, armoede, vooroordelen, discriminatie, institutioneel racisme, stereotypering, de multiculturele samenleving, sociale veranderingen, nepnieuws of een wereldwijde virusuitbraak. Vaak zullen zorgverleners met lege handen staan als het om de aanpak van deze factoren gaat. De spreekkamer van de zorgverlener is misschien wel bij uitstek de plek waar de signalen binnenkomen over maatschappelijke factoren van problemen van mensen. Het doorgeven van die signalen aan disciplines of instanties die daar wél voor zijn toegerust is een belangrijke interventie in het kader van ‘maatschappijgericht’ zorg verlenen.

Bij het actualiseren van dit boek proberen we zo veel mogelijk aansluiting te zoeken bij jouw belevingswereld, beste lezer. Jouw generatie wordt in de sociologische literatuur ook wel ‘de grenzeloze generatie’ genoemd, of zelfs ‘generatie Nooitgenoeg’ (Westermann, 2011). Die generatie zit vol dynamiek. Internet, Facebook, Instagram, Twitter en andere sociale media zijn voor jullie belangrijke communicatiemiddelen. Jouw generatie wil alles van deze wereld meemaken en die niet zozeer veranderen, zoals de babyboomers van de vorige eeuw, zeggen onderzoekers. Maar dat zijn generalisaties. Waarschijnlijk voel je je in de eerste plaats een individu, dat zelf wel uitmaakt wat hij wil en wat goed voor hem is.

Op de website bij het boek vind je meer informatie over benamingen van verschillende generaties met steeds enkele kenmerken. Wat zou daarvan de betekenis kunnen zijn voor jou en je werk?

Ik ben benieuwd hoe jij het veld van de welzijns- en gezondheidszorg binnenstapt. Wat beweegt je, welke verwachtingen heb je, en welke ambities? Wil je vooral een leuke baan en een zinvolle tijdsbesteding? Of staat een goed inkomen voorop? En wat verwacht je eigenlijk van het vak sociologie? Is het slagen voor het tentamen het ultieme doel, of wil je ook meer leren over jezelf?

Als je dat laatste wilt, moet je geregeld over de schutting van jouw wereld heen kijken. De sociologische theorie kan daarbij helpen. Zij functioneert als een helikopter van waaruit je meer van de wereld te zien krijgt. Je ziet andere dingen dan vanaf de grond tussen vrienden en generatiegenoten. En die nieuwe kennis en inzichten leren je ook veel over jezelf.

Duizenden exemplaren van eerdere drukken van dit boek vonden de afgelopen decennia hun weg naar de lezer. Vooral de didactische opzet blijkt aan te spreken. Veel waardering is er voor de verheldering van de sociologische theorie aan de hand van praktijksituaties. Meelevend met de hoofdrolspelers leer je sociologisch denken, analyseren en je sociaal bewustzijn vergroten. Bovendien kun je meteen aan de slag met opdrachten en oefeningen, die je kunt aanpassen aan jouw eigen situatie. De opzet en het taalgebruik maken theorielessen grotendeels overbodig. Daardoor blijft er meer tijd over voor de vertaalslag naar de praktijk via opdrachten, oefeningen en training.

Het geregeld herzien van dit boek blijft nodig, want tijden veranderen. Op dit moment ziet de wereld er anders uit dan vijf jaar geleden. Zo is professionele zorg nu minder een vanzelfsprekend recht. Dat heeft consequenties voor burens, familie en vrienden. Zij zullen taken moeten overnemen die de professionele zorgverleners en de overheid niet meer oppakken. Zelfredzaamheid kan niet zonder 'samenredzaamheid'. Van zorgverleners wordt meer en meer verwacht dat zij hun cliënten stimuleren en ondersteunen om vooral samen met hun netwerk de problemen op te lossen. Dat zal hen aanzetten, zo hoop ik, om ook op zoek te gaan naar maatschappelijke oorzaken én oplossingen van problemen. Deze en vele andere recente ontwikkelingen hebben in deze versie van *Praktijkboek sociologie* een plaats gekregen, net als de feedback van veel docenten die met de vorige uitgave werkten.

Het boek is opgedeeld in hoofdstukken. Elk hoofdstuk bevat een praktijk-situatie. Met enige fantasie kun je die aanpassen aan jouw toekomstige beroep. Met behulp van die praktijksituaties wordt de sociologische theorie 'levend' gemaakt. Daarbij komt een variëteit aan onderwerpen aan bod die voor het veld van zorg en welzijn belangrijk zijn. Uiteraard bevat dit boek vooral theorie en feitenkennis. Maar zeker zo belangrijk zijn vaardigheden en houding: vaardigheden om theorie en kennis toe te passen in de praktijk, en een houding waaruit sociaal bewustzijn spreekt. Dat wil vooral zeggen een waarachtige nieuwsgierigheid naar maatschappelijke factoren die jouw doen en denken en dat van je cliënten beïnvloeden. Een boek alleen is daarvoor niet voldoende.

Lessen, trainingen en supervisie waarin ook de sociologische invalshoek aandacht krijgt, zijn eigenlijk veel belangrijker.

De belangrijkste leerdoelen zijn:

1. kennis opdoen van en inzicht in voor de zorgverlening belangrijke sociologische theorieën en begrippen;
2. deze theorieën kunnen vertalen naar eigen denken en handelen, waardoor je sociaal bewustzijn groeit;
3. deze theorieën kunnen toepassen in de dagelijkse praktijk van de zorgverlening;
4. meer kennis opdoen van hedendaagse maatschappelijke vraagstukken.

Ondersteunende website

Dit boek wordt ondersteund door een website die je via **www.boomstudent.nl** kunt raadplegen. Je vindt hier video's, vragen, opdrachten, achtergrondinformatie en literatuur. Voor het maken van de opdrachten en vragen is een logboek bijgevoegd dat studenten kunnen gebruiken. Een begrippentrainer helpt studenten om belangrijke begrippen en hun omschrijving te trainen. Docenten kunnen op de website 'hulpmiddelen' vinden ter ondersteuning van hun lessen, zoals literatuur en video's. Wanneer wordt verwezen naar materiaal op de website, staat dit icoontje in de marge.

Bij deze nieuwe, vijftiende druk

Het voorgaande schreef Harry Hendrix in het voorjaar van 2018. In dat jaar werd bij hem kanker geconstateerd, waaraan hij een jaar later overleed. Gelukkig heeft hij nog kunnen kennisnemen van de eerste reacties op de 14e druk van dit boek.

Maar een 'beter boek over drie of vier jaar' moest hij aan anderen overlaten. Ik, Jacqueline Konings, zijn partner en nauw betrokken bij eerdere uitgaven, heb dit opgepakt, daarbij geholpen door de feedback van docenten en studenten. Ook de bijdragen van een aantal meelezers bij deze 15e druk zijn van grote waarde gebleken. Veel respect en waardering heb ik voor hun kritische kanttekeningen én waardevolle suggesties. Zeer veel dank daarvoor aan Rudolf van Hemert, docent aan de Capabel Hogeschool in Utrecht en Caroline Rijkers-de Boer, docent-onderzoeker aan de Hogeschool van Amsterdam. En uit mijn netwerk: Jacqueline van de Pol, Jan-Willem de Bruijn, Mieke van der Linde en Nico van Kessel.

Inspirerend zijn zeker ook de vele maatschappelijke ontwikkelingen – noem maar even de coronapandemie – die vanuit de helikopter te zien zijn en een plaats verdienen in dit boek. Een sociologische bril helpt bij het analyseren en duiden ervan.

Een en ander heeft geleid tot een aantal aanpassingen in deze 15e druk. De voornaamste zijn:

- Het boek is geactualiseerd: er wordt gebruikgemaakt van recente bronnen en er worden actuele ontwikkelingen geduid. Je vindt in dit boek nieuwe uitwerkingen rond onderwerpen als racisme, nationale identiteit, cultuursensitiviteit, effecten van sociale ongelijkheid, mogelijke veranderingen op het gebied van ongelijkheid, kloof tussen burgers en overheid, maatschappelijk onbehagen, grenzen aan de democratie, complotdenken, klimaatcrisis, terrorisme, invloed van de coronapandemie en het nieuwe decennium.
- Dit boek is voor mensen met diverse achtergronden; iedereen moet zich erin kunnen herkennen. In deze druk is gestreefd naar meer inclusiviteit.
- Er staan meer opdrachten in het boek en ook het materiaal op de website is uitgebreid. In het boek zijn verwijzingen opgenomen naar het materiaal op de website, waardoor boek en website een geheel zijn.

Natuurlijk is dit boek niet compleet en eigenlijk ook nooit 'af'. Niet alleen omdat de wereld verandert, maar ook omdat mijn ervaringen leiden tot nieuwe inzichten. En vooral ook omdat jullie, lezers en docenten, steeds weer waardevolle feedback geven. Dus laat van je horen! Dat kan via interakt@planet.nl. Het zal zeker leiden tot een nog beter boek over drie of vier jaar.

Ik wens je veel lees- en studieplezier, en straks een mooi beroep!

Jacqueline Konings

Wat is sociologie?

1

Het vermogen tot verwondering ligt aan de basis van sociologische verbeeldingskracht.

Charles Wright Mills, 1963

1.1 Wat is sociologie?

Sociologie is de leer van de menselijke samenleving. Zij bestudeert het gedrag van mensen in hun sociale omgeving. Sociologen onderzoeken waarom mensen zich gedragen zoals ze zich gedragen als leden van een samenleving. Ze vragen zich af welke maatschappelijke factoren het denken en gedrag beïnvloeden. Daarbij gaat het om factoren als sociale klasse, cultuur, vooroordelen, stereotypen, sociale controle, macht, groeperingen en sociale ongelijkheid. De socioloog wil de samenleving inzichtelijk maken voor de mensen die er deel van uitmaken. Daardoor groeit hun sociaal bewustzijn en zijn ze minder een speelbal van de tijdgeest, maatschappelijke ontwikkelingen en hun sociale omgeving.

Naast sociologie krijg je in jouw opleiding zeker ook te maken met andere wetenschappen, zoals psychologie, economie, rechten, filosofie en biologie. Het is een hele kunst om al die vakken te integreren in de methodiek van het beroep waarvoor je studeert. Een mooie en uitdagende opgave voor de methodiekdocent. Ook een kunst om dat evenwichtig te doen zodat alle aspecten die van belang zijn voor het menselijk handelen aan bod komen.

Bekijk op de website bij het boek de video van de Universiteit Gent waarin kort en helder wordt uitgelegd wat sociologie is.

1.2 Kritische wetenschap

De socioloog is geneigd om steeds weer opnieuw het vanzelfsprekende ter discussie te stellen. Eigenlijk, zo constateert hij, blijken die vanzelfsprekendheden vaak niet zo vanzelfsprekend te zijn als we denken. Tenminste als we verder durven kijken dan onze neus lang is.

Dat deed de wijze Tuiavii uit Tiavea, die in het begin van de vorige eeuw met een groep etnologen door Europa reisde. Hij verwonderde zich over de vreemde en

soms voor hem beangstigende wijze van samenleven van de Papalagi, zoals hij de Europeanen noemde. Scheurmann (1992) schreef er een boek over, waaruit de volgende fragmenten zijn overgenomen.

Kader 1.1

De Papalagi

De Papalagi breekt zich voortdurend het hoofd, hoe hij op de beste wijze zijn vlees bedekken zal. 'Het lichaam en zijn ledematen zijn vlees, boven de hals begint pas de ware mens', heeft een blanke mij gezegd, die in hoog aanzien stond en als zeer verstandig gold. Hij meende dat alleen dat deel van het lichaam, waar de geest en alle goede en kwade eigenschappen hun zetel hebben, onze belangstelling waardig is. Het hoofd dus.

[...]

De Papalagi woont als een zeemossel in een vast huis. Hij leeft tussen stenen, als de duizendpoot tussen lavaspleten. Om hem heen, boven hem en onder hem zijn stenen. Zijn hut lijkt op een opstaande kist van steen. Een kist met gaten, die in vakjes is verdeeld.

[...]

In de papieren schuilt de grote wijsheid van de Papalagi. Iedere morgen en iedere avond moet hij er zijn hoofd tussen houden om het opnieuw te vullen en te verzadigen, zodat hij beter denkt en veel in zich heeft.

[...]

Omdat de lichamen der vrouwen en meisjes steeds bedekt zijn, leeft in de mannen een groot verlangen, haar vlees te zien, wat ook zeer begrijpelijk is. Zij denken daaraan bij dag en nacht en spreken veel over de lichaamsbouw van de vrouw en steeds op een wijze, dat men in de waan zou komen dat wat schoon is en natuurlijk, een zonde is en slechts gebeuren kan in het duister.

Bron: Scheurmann, 1992

Stel je eens voor dat jij met de blik van de wijze Tuiavii om je heen zou kijken. Welke van jouw waarnemingen zou Scheurmann aan zijn boek kunnen toevoegen?

Vaak zien wij maatschappelijke verschijnselen als vanzelfsprekend en onvermijdbaar. We zeggen bijvoorbeeld: 'Als je voor een dubbeltje geboren bent, word je niet gauw een kwartje.' Of: 'Geld voor ontwikkelingssamenwerking is zinloos.' Of: 'Politici zijn niet te vertrouwen.'

Veel van dit soort vanzelfsprekende meningen leiden een taai leven. Ook als zij niet waar zijn. Wij kijken door een gekleurde bril naar de wereld om ons heen. Die bril bestaat uit de kennis, waarden en oordelen die we in de loop der jaren opgedaan hebben. Dat is ons *referentiekader*. Mensen met een migratie-achtergrond hebben een ander referentiekader dan mensen van wie de familie

al generaties in Nederland woont; artsen een ander dan patiënten; leerkrachten een ander dan studenten; ouderen een ander dan jongeren; enzovoort.

Definitie

Een referentiekader bestaat uit iemands kennis en verklaringen van en oordelen over de sociale werkelijkheid.

We leren in ons land dat stelen slecht is en dat we recht hebben op individueel eigendom. Democratisch handelen en competitie vinden we belangrijk. We leren dat er een god is, of juist niet, dat niet iedereen gelijke posities in de samenleving inneemt en dat gezag nodig is voor een goed functionerende samenleving. Vrijheid van meningsuiting en privacy zijn idealen die we koesteren.

Maar is dat alles ook waar of 'van waarde'? Dat is maar de vraag. Voor de een met referentiekader A wel, maar voor de ander met referentiekader B juist niet. Mijn wijze vader zei vroeger vaak: 'Tis maar krek hoe gut bekijkt' (Het is maar net hoe je het bekijkt).

Russen kijken anders aan tegen democratie dan West-Europeanen, laag-gechoolden ervaren werkloosheid anders dan academici, mensen met een migratieachtergrond denken meestal anders over huwelijk, seksualiteit en gezag dan mensen met een Nederlandse achtergrond.

Het is een illusie dat wij zelf in vrijheid kunnen bepalen wie we zijn en hoe we ons gedragen. Eigenlijk zijn we kuddedieren, die hun genen en de geest des tijds

volgen. We koesteren in onze westerse samenleving al sinds de Franse Revolutie waarden als vrijheid, gelijkheid en broederschap. Veel van onze gedachten en gedragingen worden daardoor beïnvloed. Gedurende de afgelopen eeuwen waren die waarden aan verandering onderhevig en hebben ze een andere invulling gekregen. De verhouding tussen die waarden is ook veranderd. Vrijheid heeft de afgelopen decennia aan kracht gewonnen ten koste van broederschap (solidariteit). Dat uit zich onder andere in een grote nadruk op individuele verantwoordelijkheid en voortschrijdende individualisering. Al die waarden worden ons vanaf onze geboorte voorgeleefd en ingeprent. Maar dat gebeurt niet overal in de samenleving op dezelfde wijze.

Mensen nemen daarnaast ook nog eens selectief waar en waarderen dezelfde maatschappelijke verschijnselen verschillend. De ware feiten wordt vaak, bewust of onbewust, geweld aangedaan. We ‘helpen’ de feiten graag een handje zodat ze passen bij wat we al dachten en wensten. De feiten voor zich laten spreken vereist een kritisch bewustzijn. Dat is een houding waarbij we de wereld waarin we leven en onze eigen opvattingen en belangen niet als vanzelfsprekend aanvaarden, maar voortdurend relativeren en ter discussie stellen. Dit kan bijvoorbeeld door ‘ja, maar ...’-vragen te stellen.

Lees de volgende dialogen:

‘Je mag kinderen niet slaan.’

‘Ja, maar waarom mag dat niet? Is een strenge vermaning of een opvoedkundige preek niet net zo slecht?’

‘Vrouwen zijn even geschikt voor leidinggevende posities als mannen.’

‘Ja, dat zou ik ook graag geloven, maar hoe komt het dan dat veel meer mannen dan vrouwen deze posities bekleden?’

- **Wat vind jij van deze ‘ja, maars’?**
- **Hanteer jij ook vanzelfsprekendheden waarvan het de vraag is of die echt waar zijn? Zo ja, welke en waarom blijf je daarin geloven?**

Referentiekaders van groeperingen en volkeren verschillen. De huidige generatie *digital natives* heeft andere referentiekaders dan de generatie van de babyboomers, die vlak na de Tweede Wereldoorlog geboren zijn. Daarentegen staan veel mensen wel weer samen achter het Nederlands elftal bij belangrijke voetbalwedstrijden. Bij schaatswedstrijden zitten mensen hier massaal voor de tv, terwijl daar in Engeland geen belangstelling voor is.

Vaak presenteren we wat we zien of lezen als dé waarheid of wetenschap. Met ‘het stond in de krant’, ‘het was op tv’, ‘uit onderzoek blijkt’ of ‘gelezen op Facebook’ onderbouwen we onze betogen. We selecteren naar hartenlust uit de klassieke en moderne media en uit onderzoek. We kiezen eruit wat ons goed

uitkomt. Feiten die niet passen, helpen we een handje in de gewenste richting. In 2011 kwam aan het licht dat de prominente Tilburgse hoogleraar Diederik Stapel data manipuleerde om tot de gewenste onderzoeksresultaten te komen. Stapels onderzoeksfraude veroorzaakte veel opschudding en Stapel is daarvoor veroordeeld. Maar zijn we zelf niet ook allemaal kleine Stapeltjes? Loesje waarschuwde ons al jaren geleden dat we ‘niet alles moeten lezen wat we geloven’. We kunnen slecht leven met ongemakkelijke waarheden, twijfels en onzekerheden. Geloof is daarvoor een medicijn. Of ‘opium van het volk’, zoals Karl Marx lang geleden beweerde.

‘Niet iedere mening telt. Niet iedere zienswijze is even waar en daarmee even waardevol. We moeten waarheid weer als waarde omarmen. Dat hebben wij democraten nodig om voor onszelf te kunnen rechtvaardigen dat we meer waarde moeten hechten aan wat experts zeggen dan aan wat leken roepen,’ aldus Kees Kraaijeveld, filosoof, psycholoog en directeur van De Argumentenfabriek (Kraaijeveld, 2016). En hij voegt daaraan toe: ‘Het relativisme van “jij hebt jouw waarheid en ik de mijne” is breed geaccepteerd, zeker in ons egalitaire Nederland.’

Nepnieuws functioneert tegenwoordig vaak als een belangrijke bron om de eigen mening en keuzes een valse onderbouwing te geven. Bij nepnieuws gaat het om bewuste verspreiding van desinformatie via traditionele nieuws-media of sociale media. Het doel daarvan is om financieel of politiek gewin te behalen. Verspreiding van nepnieuws en het betwijfelen van wat de wetenschap of publieke media verkondigen, is de laatste jaren sterk toegenomen. Je kunt hierover meer lezen in het hoofdstuk over macht (hoofdstuk 6).

Een kritische wetenschap als sociologie is voortdurend op zoek naar de waarheid, naar feiten en verbanden die wetenschappelijk bewezen kunnen worden. Empirisch onderzoek is daarbij een machtig hulpmiddel.

1.3 Sociaal bewustzijn

Hoe uniek ben jij? Wie heeft jou gemaakt tot wat je nu bent? Welke waarden en normen koester jij? Je zult in dit boek voortdurend geconfronteerd worden met dit soort vragen. Door die te beantwoorden en te verbinden met sociologische theorieën kun je heel wat wijzer worden over jezelf en jouw toekomstige werkveld. Dat kan soms confronterend zijn, want mensen doen, zo leert de sociologie, niet graag afstand van beelden, ideeën en overtuigingen die ze van huis uit hebben meegekregen en koesteren. Eerder hebben ze de neiging om zelfbeelden te flatteren. Selfies maken we vaak opnieuw. Of we fotoshoppen ze voordat we ze op Instagram zetten op zoek naar likes. Die likes zullen er komen als de beelden voldoen aan de verwachtingen van onze ‘vrienden’ of ‘volgers’. Zij bepalen vooral, zonder dat we ons daarvan bewust zijn, de criteria

voor plaatsing. Dat geven we maar moeilijk toe, want we zijn toch uniek, vrij, ondernemend en zelfstandig! Maar eigenlijk zijn we voortdurend op zoek naar applaus. We vertonen gedrag dat voldoet aan de verwachtingen van de omgeving. We zoeken gelijkgestemden op en vormen groepen van mensen met overeenkomstige denkbelden en gedragingen. Ondanks de zo geroemde individualisering en vrijheid zijn we toch vooral ook kuddedieren.

Kader 1.2

Kuddegedrag

De bakstenen vlogen door de lucht in de Beverwaard. Zo woedend waren bewoners in oktober 2015 over de komst van een asielzoekerscentrum (azc) in hun wijk aan de rand van Rotterdam. Ze komen 'grabbelen en verkrachten', klonk het op straat. Het stadsbestuur hield zijn poot stijf, de asielzoekers kwamen en nu, anderhalf jaar later, is de afkeer verdwenen.

'Ik heb me vergist', zegt Els Visser (50). De moeder van een 20-jarige zoon nam destijds deel aan de protestacties, maar vraagt zich nu af waar ze zo bang voor was. 'Ik heb totaal geen last van die mensen. We hebben ons gek laten maken door verhalen die rondgingen. Vrouwen konden niet meer alleen over straat omdat ze verkracht zouden worden. Ik was ook bang dat ze hier de boel kort en klein zouden komen slaan als ze geen verblijfsvergunning kregen. Nu denk ik: ik heb me laten meeslepen terwijl ik eigenlijk helemaal niet wist wat we konden verwachten. We zijn opgehitst. We hebben elkaar gek gemaakt. Het was kuddegedrag.'

Bron: Bolwijn, 2018

En dan word je ineens geconfronteerd met het vak sociologie, dat de pretentie heeft om je een aantal gekoesterde waarden, meningen en opvattingen te ontnemen. En misschien wel om je gelijkheidsbubbel aan flarden te schieten. ‘Dat zal ik niet zomaar laten gebeuren’ is een gezonde reactie. En ook ‘Die socioloog zal van goeden huize moeten komen om daarin te slagen’. Terecht gedacht!

Ik vind het al heel wat als je buiten het ‘leren’ van de theorie (want dat zal de opleiding zeker eisen) ook je eigen waarden, normen en overtuigingen aan een kritisch onderzoek onderwerpt. En blijf vooral zelf kiezen en staan achter wat voor jou van waarde is. Maar probeer ook om niet al te gemakzuchtig in je eigen waarheidsbubbel te blijven hangen.

Sociologen brengen bepaalde kenmerken van de samenleving in verband met andere om op deze wijze een beeld te krijgen van het geheel. Als jou dat lukt als persoon voor wat betreft je eigen leven, is volgens Mills sprake van *sociologische verbeeldingskracht*. Dan heb je zicht op de snijpunten tussen jouw persoonlijke levenslot, geschiedenis en sociale omstandigheden. We noemen dit ‘sociaal bewustzijn’. Mills (1963) daarover: ‘Door de groei van het sociaal bewustzijn krijgen mensen het gevoel te ontwaken in een huis waarvan zij alleen maar vermoedden dat zij het kenden. Ze zijn steeds beter in staat om samenhangen te constateren. Ze oriënteren zich breder en vroegere beslissingen, die eens juist leken, lijken nu bekrompen en dom. De mogelijkheid zich te verwonderen komt weer tot leven.’

**WAAROM BINNEN
JE COMFORTZONE
BLIJVEN
ALS DAARBUITEN
VEEL MEER
TE BELEVEN VALT**

Loesje

Definitie

Sociaal bewustzijn houdt in dat je zicht hebt op de snijpunten tussen je persoonlijke levenslot, geschiedenis en sociale omstandigheden.

- **Snap je wat Mills bedoelt?**
- **Geef eens een voorbeeld van twijfel over jouw sociaal bewustzijn en bespreek dat met een medestudent. Daarna draaien jullie de rollen om.**

Raoul Martinez (2017) maakt in zijn meeslepende boek *Hoe vrij zijn wij?* met talrijke onderzoeksgegevens en heldere logica duidelijk dat ons geloof in de vrije wil op onjuiste aannames berust. Wij maken keuzes onder invloed van onze omgeving en met hersenen die we niet gekozen hebben. Hij plaatst dan ook terecht vraagtekens bij de eigen-verantwoordelijkheidshype in dit tijdsgewricht.

Bekijk op de website bij dit boek een video met een interview met Raoul Martinez en beantwoord de vragen.

Jij, lezer, hebt nooit zelf de keuze gemaakt voor jouw hersenen en jouw DNA, die zo bepalend zijn voor je doen en laten. Je hebt ook niet gekozen voor je ouders, je zus en je broer, het land waarin je geboren bent, de omgeving waarin je bent opgegroeid en de tijd waarin je nu leeft.

Jij bent, net als wij, een product van een ingewikkeld samenspel tussen genen en omgeving. Dit boek was er nooit geweest als niet lang geleden de tandarts van de auteur hem ontraden had om psychologie te gaan studeren, omdat die studie zijn zus niet al te best bekomen was. Harry koos voor sociologie. Wellicht was de eerste uitgave van dit boek er ook niet gekomen zonder aandringen en adviezen lang geleden van een ervaren collega. En deze herziene uitgave is opnieuw te danken aan de stimulansen van de uitgever. En dan hebben we het nog niet eens over de invloed van de hersenen en genen die we van onze ouders en voorouders erfd. Prestaties en fouten zijn niet vanzelfsprekend eigen verdienste of eigen schuld, zoals de wereld ons wil doen geloven.

Sociaal bewustzijn is onmisbaar voor goede zorgverlening. Sociaal bewustzijn leidt tot een betere grip op je leven en minder afhankelijkheid van wat je overkomt. Inzicht in sociaal bepaald denken en gedrag levert meer vrijheid en inzicht op in de grenzen van die vrijheid. Tegelijkertijd leer je hoe je het gedrag van anderen, zoals cliënten en collega's, beter kunt begrijpen.

De sociologie kan bij het ontwikkelen van sociaal bewustzijn een belangrijke rol spelen. Zij roept daarbij vaak weerstand op. Vooral wanneer zij mensen laat zien wat zij zelf zo moeilijk kunnen of willen zien. Voor velen biedt een 'vanzelfsprekend' leven zekerheid. Relativeringen en twijfels tasten die zekerheid aan. Dat kan pijnlijk zijn. Bovendien vinden we mooie verhalen vaak aangenamer dan de naakte waarheid. Of iets waar is, is minder belangrijk. 'Een mooi verhaal moet je niet stuk argumenteren', zeggen sommigen dan. We lijden bijna dagelijks onder wat psychologen 'cognitieve dissonantie' noemen.

Definitie

Cognitieve dissonantie is een psychologische term voor de onaangename spanning die ontstaat bij het kennisnemen van feiten of opvattingen die strijdig zijn met een eigen overtuiging of mening. Dat leidt tot de neiging die dissonantie te reduceren (cognitieve-dissonantiereductie) en de feiten aan te passen aan de eigen overtuiging.

Het gaat om onverenigbaarheid van twee cognities. Bij cognitieve dissonantie voelen mensen een sterke drang om die verschillen te verkleinen. Vaak doen we dat door de feiten en opvattingen zo te vervormen dat ze passen bij onze al bestaande overtuiging en mening.

Niet alleen bij het beoordelen van onszelf nemen we vaak een loopje met de waarheid; tegenover anderen doen we dat net zo makkelijk. Daarbij speelt het *halo-effect* een belangrijke rol.

Definitie

Het halo-effect is de neiging om te denken dat wanneer iemand op één terrein positief opvalt, hij ook wel goed zal zijn op andere terreinen. Het omgekeerde geldt ook. Eén negatief aspect leidt tot het toeschrijven van meerdere negatieve eigenschappen of kenmerken. Dat heet het *horn-effect*.

Het halo-effect werd voor het eerst beschreven in 1920, naar aanleiding van het empirische onderzoek van wetenschapper Edward Thorndike (1874-1949). Hij ontdekte dat bij het observeren van mensen één enkele waargenomen eigenschap kon leiden tot het inschatten van een volledig karakter. Dit is een vertekening van de werkelijkheid en zorgt voor vooringenomenheid.

Eerder al schreven we dat de mens een kuddedier is. Hij lijkt ook op een vis in een vissenkomp. Een vis heeft slechts ervaring met water. Dat is zijn wereld, en voor hem ook de wereld waarin hij zich thuis voelt. Haal je hem eruit, dan spatelt hij tegen en snakt naar adem.

De wereld anders gaan zien en dwalingen erkennen is moeilijk en daarbij maken we geregeld fouten. Bovendien hebben we de neiging om fouten eerst bij anderen neer te leggen. We hebben de neiging om anderen op hun foute daden af te rekenen en onszelf op onze goede bedoelingen. De wereld zou er heel anders uitzien wanneer we het omgekeerde zouden doen. Waarom denken we eigenlijk niet dat politici hun stinkende best doen om Nederland met zijn vele belangengroeperingen en verwende burgers leefbaar te houden? En waarom blijven eigenlijk die politici als blinden achter opiniepeilingen aanlopen om vervolgens verwende burgers in populistische taal onhaalbare beloftes te doen? En waarom begrijpen die burgers niet dat politici wel compromissen móeten sluiten, willen ze samen met andere partijen kunnen regeren? Of waarom beseffen we onvoldoende dat wij beter niet kunnen roken, meer moeten bewegen, of vaak beter goed kunnen luisteren dan zelf te praten?

Mensen creëren hun eigen subjectieve werkelijkheid, gebaseerd op de normen en waarden van de omgeving waarin ze leven en opgegroeid zijn. Het onderbuikgevoel regeert, in plaats van onze ratio, zo laat Mersch (2016) zien aan de hand van veel psychologische experimenten. Meestal gebruiken we feiten zoals een dronkaard een lantaarnpaal gebruikt: niet als verlichting, maar enkel als ondersteuning. De mens is zo irrationeel dat hij zijn eigen werkelijkheid vormt, gebaseerd op de normen en waarden van zijn morele stam. Dat is de omgeving waarmee hij zijn onderbuikgevoel deelt: populist, zakenlui, arbeiders of

kunstenaars. Dat maakt het erg lastig om iemand die jouw mening niet deelt, met argumenten te overtuigen. Mensen zijn vooral op zoek naar hun eigen gelijk en filteren de informatie die ze tegenkomen op een manier die bij hun standpunten past. We ondervragen de werkelijkheid niet, we martelen haar totdat ze bekend wat we graag willen horen (Mersch, 2016).

Sociologisch denken, het woord zegt het al, is vooral een rationele bezigheid. Het vereist afstand. Sociaal bewustzijn krijg je door in een helikopter (de sociologische theorie) de aan je voorbijtrekkende samenleving inclusief jezelf te analyseren. Met deze helikopter kun je hoog vliegen en zeer breed kijken (macro), of juist laag vliegen, zodat je meer details kunt onderscheiden (micro). Vaak hecht je zo aan het aardse bestaan dat je niet de objectieve theorie maar je eigen waarden, normen en belangen gebruikt als bril om door te kijken. Je ziet dan wat je wilt zien. Veel mensen zien niet wat er in Afrika gebeurt, maar wel alles wat zich in hun buurt afspeelt. Veel mensen hebben vliegangst en vermijden waarnemingen die hun niet bevalen.

Groei van je sociaal bewustzijn kan je meer vrijheid opleveren, waardoor je het gevoel hebt minder afhankelijk te zijn van je sociale omgeving en de vele, soms tegenstrijdige verwachtingen waarmee je te maken hebt.

Kader 1.3

Tsunami

Emotioneel geraakt of berekenend geven westerse landen (overheid en burgers) royaal geld wanneer op tweede kerstdag 2004 een tsunami dood en verderf zaait in Zuidoost-Azië. Het is Kerstmis, de tv zendt live uit, er zijn veel westerse toeristen bij betrokken en de giften hebben een hoge publicitaire waarde voor beroemdheden, bedrijven en politici. Die vrijgevigheid staat in schril contrast met de aandacht die de aardbeving in Iran een jaar eerder kreeg en die ook tienduizenden slachtoffers eiste.

De Zweed Jan Egelund van de Verenigde Naties zegt op tv bang te zijn dat die vrijgevigheid ten koste zal gaan van de hulp bij andere rampen, die zich dagelijks in de wereld op minder spectaculaire wijze voltrekken. In Afrika vindt volgens Egelund elk halfjaar een ramp plaats ter omvang van een tsunami. Oorzaken: honger, aids, genocide en oorlog.

1.4 Maatschappijvisies

Voordat je verder in dit boek duikt, is het goed om te beseffen dat ook jij dit niet blanco doet. Je neemt de gekleurde bril mee van je maatschappijvisie. Die vormt een belangrijk deel van je referentiekader. Bewustwording van je eigen maatschappijvisie is een belangrijke stap in de richting van sociaal bewustzijn. De navolgende bespreking van maatschappijvisies en een interessante opdracht kunnen je helpen dat sociaal bewustzijn te vergroten.

Al lang voert men in de sociologie een fundamentele discussie over de vraag of het individu met zijn waarden en normen (dus de cultuur) de maatschappij vormgeeft of dat het juist die maatschappij met haar rangen en standen is, die ons denken en handelen bepaalt. Meer concreet: heb jij zelf bedacht hoe je leven er nu uitziet en welk beroep je straks wilt uitoefenen, of is dat een gevolg van jouw opvoeding en de omgeving waarin je bent opgegroeid?

Max Weber, een van de grondleggers van de sociologie, benadrukt daarbij het belang van het individu en de achterliggende intenties. Weber wordt daarom een *idealist* genoemd. Hij vertrekt vanuit het denken en de ideeën van mensen. Het begrip 'idealist' heeft hier dus een andere betekenis dan 'idealist' in ons hedendaagse spraakgebruik.

Karl Marx gaat meer uit van de structuur van de samenleving, de samenleving zoals die is in de praktijk, de materiële wereld. Hij wordt daarom een *materialist* genoemd. Dat moeten we niet verwarren met ons begrip van materialistisch. Marx' opvattingen worden treffend verwoord door zijn uitspraak: 'Es ist nicht das Bewußtsein der Menschen, das ihr Sein, sondern ihr gesellschaftliches Sein, das ihr Bewußtsein bestimmt' (Het is niet het denken van de mens dat zijn bestaan bepaalt, maar het bestaan dat zijn denken bepaalt). Armoede leidt tot een ander gedachtegoed dan rijkdom. 'Man ist, was man ißt' (Men is wat men eet), zei de filosoof Feuerbach, door wie Marx sterk beïnvloed is.

Beide manieren van kijken zijn ook terug te vinden in hedendaagse maatschappijvisies. Er zijn twee dominante politieke stromingen (met vele tussenvarianten), die we *rechts* en *links* noemen. Ze worden ook wel (neo)liberaal en socialistisch genoemd. Of conservatief (behoudend) en progressief (vernieuwend). Het zojuist genoemde idealisme past meer bij het liberalisme, en het materialisme bij het socialisme.

Op de website vind je een aantal video's met uitleg over de begrippen 'rechts' en 'links'.

Hier past even een uitleg over liberaal en neoliberal. Het liberalisme is een politieke denktraditie waarin rechtsstaat en democratie centraal staan. Het neoliberalisme is te kwalificeren als een economische denktrant met de markt als oriëntatiepunt.

Liberaal rechts vertrekt meer vanuit het individu, de cultuur, de ideeën; socialistisch links meer vanuit maatschappelijke structuren, de materie. Zo kun je naar armoede kijken als een gevolg van 'je best niet doen', maar ook als 'een dubbeltje dat nooit een kwartje wordt'. Zo zijn er mensen die het roken van de uitkeringsgerechtigde zien als zelfgekozen gedrag, terwijl anderen het zien als door de sociale klasse bepaald gedrag. Rechts is meer voor straffen op basis van de ernst van het delict en de individuele verantwoordelijkheid van het individu. Links is meer geneigd om rekening te houden met de sociale omstandigheden van de dader. De rechtse politicus zal eerder geneigd zijn om multiculturele problemen

te herleiden tot een botsing tussen culturen (waarden, normen), terwijl links meer de nadruk zal leggen op sociale ongelijkheid en machtsverschillen.

Rechts (neoliberalen) is vooral geneigd om sociale ongelijkheid te zien als een natuurlijk gegeven. Een zekere mate van ongelijkheid draagt voor rechts zelfs bij aan een florerende economie. Rechts hecht grote waarde aan individuele vrijheid en eigen verantwoordelijkheid, en ook aan loon naar verdienste. Neoliberalen willen dat de overheid zich met zo weinig mogelijk dingen bemoeit. Er is meer focus op ondernemen dan op verzorgen. Sociale ongelijkheid is voor rechts gerechtvaardigd voor zover deze het gevolg is van het vrije spel van vraag en aanbod. Belangrijk voor hen is dat mensen gelijke kansen hebben.

Links (socialisten) ziet grote sociale ongelijkheid als onrechtvaardig en schadelijk voor een 'gezonde' samenleving. Socialisten leggen meer nadruk op gelijkheid (ook in inkomen) en solidariteit. Zij pleiten voor een eerlijke verdeling van macht en goederen en willen de samenleving beschermen tegen 'survival of the fittest'. Voor hen is enige ongelijkheid te rechtvaardigen wanneer deze voortkomt uit verschillen in honorering bij ongelijke inspanningen. Denken en handelen zien zij meer als een product van sociale klasse en sociale omstandigheden dan als voortkomend uit eigen denken en verantwoordelijkheid. Linkse partijen zijn voor een grotere rol van de overheid in het maatschappelijk leven. Zij benadrukken minder de eigen verantwoordelijkheid en hebben een meer verzorgende focus.

De Partij voor de Dieren, SP, GroenLinks, VOLT, PvdA en BIJ1 worden als 'links' beschouwd. D66 is 'centrumlinks'. SGP, VVD en het CDA worden over het algemeen als rechts en conservatief beschouwd, maar passen daar op sommige punten niet in. Zo is de VVD op het gebied van ethische vraagstukken (abortus, euthanasie) eerder progressief dan conservatief. Ook een partij als de ChristenUnie past niet zo eenvoudig in het links-rechts-schema. Die partij is voorstander van een krachtig milieubeleid en is ook op sociaal gebied enigszins

als 'links' te beschouwen, maar ten aanzien van vraagstukken als 'gezag' en 'normen en waarden' is de partij weer meer rechts. Ook DENK heeft tegelijk linkse en rechtse kenmerken. PVV en Forum voor Democratie worden als rechts beschouwd, al heeft de PVV weer een eerder linkse oriëntatie als het gaat om de economie.

Op de website bij het boek vind je de huidige samenstelling van de Tweede Kamer (anno 2021) met een opdracht.

Veel discussies tussen links en rechts gaan over de vraag hoe solidair we moeten zijn met mensen die het slecht getroffen hebben, en over hoe belangrijk vrijheid en eigen verantwoordelijkheid zijn.

In tabel 1.1 zijn de belangrijkste kenmerken van rechts en links samengevat als oriëntatiepunt voor de daaropvolgende opdracht.

Tabel 1.1 Rechts versus links

Rechts, liberaal (meer nadruk op)	Links, socialistisch (meer nadruk op)
Ongelijkheid acceptabel binnen grenzen	Gelijke kansen met aandacht voor de zwakkeren
Individuele vrijheid	Solidariteit
Macht en invloed 'naar verdienste'	Gelijkmatige verdeling van macht en invloed
Individu is verantwoordelijk voor zijn gedrag	Maatschappelijke factoren bepalen gedrag
Individuele verantwoordelijkheid	Maatschappelijke verantwoordelijkheid
Kleine rol van de overheid	Grote rol van de overheid
Beloning naar verdienste	Inkomensgelijkheid
Ondernemen	Verzorgen

- Lees de volgende stellingen en geef met een kruisje aan bij welke maatschappijvisie die stelling het meest past. Je moet een keuze maken, ook al is voor beide mogelijkheden wat te zeggen.
- Omcirkel vervolgens de drie uitspraken die het best passen bij jouw maatschappijvisie.

In het slothoofdstuk (hoofdstuk 8) komt deze opdracht nog eens terug. Daar staan ook de 'juiste' antwoorden. Beschouw de test niet als een wetenschappelijk verantwoord instrument om maatschappijvisies te beoordelen. Zij is vooral bedoeld als leermiddel om meer inzicht in die visies te krijgen en een indicatie voor jouw visie. Die kennen is belangrijk voor jouw werk als zorgverlener.

		Rechts	Links
1	Als je voor een dubbeltje geboren bent, word je nooit een kwartje.		
2	Voor gelijke misdaden moeten dezelfde straffen gelden.		
3	Mensen die roken, hebben minder recht op zorg dan niet-rokers.		
4	Hogere inkomens moeten zwaarder belast worden dan nu het geval is.		
5	Mensen zijn kuddedieren, die zich gedragen zoals de kudde dat wil.		
6	Ziekte zit vooral tussen de oren.		
7	Mensen moet je afrekenen op hun resultaten.		
8	Of je slaagt in het leven hangt vooral van jezelf af.		
9	Elk vogeltje zingt zoals het gebekt is.		
10	De appel valt niet ver van de boom.		

1.5 Waardevrije wetenschap

De sociologie heeft zich ontwikkeld tot een empirische en *waardevrije wetenschap*. Althans, zij behoort dat te zijn. Dat wil zeggen dat haar theorie voortvloeit uit een systematische waarneming van de feiten. Morele overwegingen mogen geen rol spelen bij onderzoek en theorievorming.

De uitkomsten van sociologisch onderzoek en sociologische theorieën worden echter wel gebruikt voor morele doelen. Die doelen zijn afhankelijk van de gebruiker. Zo kunnen bijvoorbeeld de resultaten van onderzoek naar de ongelijkheid tussen vrouwen en mannen door beleidsinstanties gebruikt worden voor gericht emancipatiebeleid. Een linkse progressieve regering zal daar eerder toe overgaan dan een rechtse conservatieve regering.

Mensen die met mensen werken, ook de schrijver van dit boek, kleuren hun beroepsmatige activiteiten bewust of onbewust ook moreel in. Hun inkleuring verwijst naar hun maatschappijvisie.

De inhoud van dit boek is niet helemaal waardevrij. Vanuit lange ervaring is vooral gekozen voor theorieën en feiten die van belang zijn voor werkers in de sectoren welzijn en zorg.

Ondanks de gekoesterde waarde vrijheid moet je beseffen dat ook onze bril gekleurd is en dat wij door die bril naar de werkelijkheid kijken. Een socioloog besteedt veel aandacht aan maatschappelijke factoren die een rol spelen bij het ontstaan en behandelen van problemen. Je zou dat kunnen zien als een linkse, meer materialistische keuze. Als dat al zo is, is dat niet het hoofdmotief. Belangrijker is dat deze keuze vooral voortvloeit uit de constatering dat de maatschappelijke invalshoek in deze sectoren sterk ondergewaardeerd wordt, en dat dit niet terecht is.

In onze reis door het land van welzijn en zorg willen we ook lezers met een andere culturele achtergrond meenemen. Zij zijn opgegroeid met andere waarden en normen. Een cultuur waarin bijvoorbeeld democratie of nadruk op eigen verantwoordelijkheid een minder prominente rol spelen. Die achtergrond brengen ze mee in het samen leven. Dat leidt tot verrijking en ook tot uitdaging en avontuur als de verschillen in oriëntatie groot zijn. In dit boek wordt veel aandacht gegeven aan het ‘anders’ zijn. Hopelijk ervaren de lezers dit ook zo.

Kader 1.4

Maar ja, wat is ‘anders’?

Ieder mens heeft vele identiteiten. Niemand is alleen maar Fries, Marokkaan of Antilliaan. Hiervoor wordt ook wel het begrip ‘superdiversiteit’ gebruikt: ‘diversiteit binnen de diversiteit’.

Enkele voorbeelden?

Sven Kramer (Fries) en Ireen Wüst (Brabants) zijn allebei schaatsers. Evenals Dai Dai N’tab (Senegalese vader) en Kai Verbij (Japanse moeder).

De Tukker Herman Finkers (uit Almelo en dat kun je wel horen), de Gooise kakker Youp van ‘t Hek en de ‘Marokkaan van de Jordaan’ Najib Amhali zijn allemaal cabaretiers.

Typhoon (opgegroeid in een Surinaams gezin met Portugese, Chinese, Indiase en Creoolse wortels), Akwasi (Ghanese ouders), Fresku (Curaçaose vader), Ali B (Marokkaanse vader) en Snelle (Nederlandse ouders) zijn allemaal rappers.

Op de website bij het boek staat een korte weergave van de casus ‘10 vrouwen in de politiek’. Daarbij is de schijnwerper gericht op hun verschillende identiteiten onder de noemer: **Wie of wat is ‘anders’?**

In de TED Talk van Chimamanda Ngozi Adichie ‘The danger of a single story’ gaat het over de vele identiteiten die iemand heeft en dat het enkele verhaal tekortschiet.

In de Deense video ‘All that we share’ (2017) wordt in drie minuten duidelijk dat er meer is wat ons samenbrengt dan we denken.

1.6 Sociologie in de praktijk

Praktijksituaties kunnen het best illustreren hoe en waarom de sociologische theorie van belang is in de praktijk van zorgverleners. Daarom zullen we geregeld die praktijk erbij halen. Misschien is die niet altijd toegesneden op jouw toekomstige beroep, maar met wat fantasie kun je zeker een soortgelijke situatie bedenken die wel past bij jouw toekomstige werksituatie.

Casus

De heer Yildirim

De heer Yildirim is 50 jaar, getrouwd en vader van twee schoolgaande kinderen. Anderhalf jaar geleden is het bedrijf waar hij 25 jaar gewerkt heeft failliet verklaard. Nu is hij al een jaar werkloos. Yildirim solliciteert zich rot maar zonder resultaat. Thuis verveelt hij zich. Hij heeft geregeld depressieve buien. Ruzies met zijn vrouw zijn aan de orde van de dag. Ook heeft het gezin grote moeite om financieel de eindjes aan elkaar te knopen.

Yildirim had een aantal gesprekken met een maatschappelijk werker. Die heeft hem daarna verwezen naar de geestelijke gezondheidszorg voor relatie-therapie. Yildirim had daar eigenlijk geen zin in, maar omdat zijn vrouw zo aandrong, heeft hij toch ingestemd. Na drie gesprekken ziet hij nog geen verbetering. Tijdens het vierde gesprek barst de bom en valt hij uit tegen de therapeut. 'U zit nu al wekenlang te zeiken over mijn relatie en de ruzies thuis. Dat heeft er allemaal niks mee te maken. Zorg maar dat ik een baan krijg zodat ik weer wat te doen heb en fatsoenlijk voor mijn gezin kan zorgen.'

De therapeut schrijft na dit gesprek in zijn verslag dat bij Yildirim sprake is van 'weerstand tegen verandering'.

Wat vind jij van de conclusie van de therapeut dat bij de heer Yildirim sprake is van 'weerstand tegen verandering'? Licht je antwoord toe voordat je verder leest.

Misschien heeft Yildirim wel gelijk en is de therapeut, gespecialiseerd in relatie- en gezinstherapie, zo gefixeerd op relatieproblemen dat zij het werkloosheidsprobleem verwaarloost. Het kan zijn dat haar referentiekader haar blind maakt voor andere aspecten, bijvoorbeeld zijn werkloosheid in relatie tot zijn leeftijd of zijn beperkte sollicitatievermogen. Dat komt geregeld voor. Niet zelden lijden hoog geprofessionaliseerde zorgverleners aan beroepsblindheid of kokervisie. Dat maakt samenwerking in de zorg vaak lastig. Preoccupatie met de eigen visie, deskundigheid en belangen kan een integrale behandeling en begeleiding van cliënten in de weg staan. Vooral bij complexe problemen is het nodig dat behandelaars uit de verschillende disciplines hun begeleiding op elkaar afstemmen.

Casus**Vincent**

Vincent zit op de pabo en loopt stage op een school in een klein dorp. De laatste tijd hoort hij steeds meer klachten van de leerkrachten over agressief gedrag van kinderen. Er gaat geen week voorbij of er worden vechtpartijen en vernielingen gemeld. Collega's klagen dat het steeds moeilijker is om de orde te handhaven en de verplichte leerstof door te werken. De voornaamste oorzaak van dit probleem, zo vinden de leerkrachten, is gelegen in het afbrokkelen van gezagsverhoudingen.

De directeur brengt dit probleem in de oudercommissie ter sprake. Na uitgebreide discussie wordt besloten een ouderavond te wijden aan het thema 'gezag in deze tijd'. De directeur zal een spreker uitnodigen die hierover uitstekende dingen kan vertellen. Nog onlangs heeft deze persoon in een onderwijsblad een artikel geschreven over de noodzaak tot herstel van de gezagsverhoudingen in het gezin.

Vincent heeft nogal wat bedenkingen bij de conclusies van zijn collega's. Hij denkt dat er meerdere oorzaken zijn voor het agressieve gedrag van de kinderen. Op verzoek van zijn docent sociologie maakt Vincent een korte sociologische analyse van deze praktijksituatie.

Sociologische analyse van Vincent

Bij deze situatie zijn verschillende groeperingen betrokken: het team, de kinderen en de ouders. Deze groeperingen hebben verschillende referentiekaders en soms ook tegenstrijdige belangen. De machtigste groepering – op school is dat het team – beslist wat er gedaan wordt. Belonen en straffen moeten tot het gewenste gedrag leiden. De macht van de leerkrachten over de kinderen is groot. Machtsmiddelen die vaak gehanteerd worden zijn rapportpunten, complimenten en strafwerk.

Ikzelf heb weinig macht. Het team verwacht van mij dat ik zo veel mogelijk overneem van hun gedragingen, waarden en normen.

Ik vraag me af of ongehoorzaamheid en agressie op onze school de laatste jaren echt zo sterk zijn toegenomen als de teamleden beweren. Harde gegevens hierover heb ik niet kunnen vinden.

Ik las diverse artikelen die probeerden een verband te leggen tussen de toenemende agressie bij de jeugd en het verdwijnen van gezagsverhoudingen binnen het gezin. Het ontbreken van bindende normen en waarden zou hierbij een rol spelen. Ik las echter ook artikelen waarin agressief gedrag in verband gebracht werd met te streng optreden van ouders en leerkrachten en met de toename van geweld op televisie.

Ik vind het niet juist om zo snel de koppeling te maken tussen ongehoorzaamheid, agressief gedrag en het verdwijnen van gezagsverhoudingen in het gezin. Immers, wat je precies ongehoorzaam en agressief noemt, is sterk afhankelijk van eigen waarden en normen. De teamleden hechten nogal veel waarde aan orde, en willen vooral de verplichte leerstof snel afwerken. Het komt niet bij hen op om dit in verband te brengen met ongehoorzaamheid en agressief gedrag. Alhoewel ... sommigen vroegen zich af of ze misschien niet streng genoeg optraden.

Ik vind dat ik zelf in een moeilijke situatie zit. Vanuit de opleiding wordt er altijd op aangedrongen dat je in dit soort situaties je eigen mening geeft. Ik ben echter bang dat ik, wanneer ik dit doe, in conflict kom met het team en een slechte beoordeling krijg voor mijn stage. Ik ervaar nu aan den lijve wat volgens sociologen een rolconflict inhoudt. De opleiding verwacht iets anders van mij dan de school.

-
- **Wat vind je van deze sociologische analyse van Vincent?**
 - **Is de situatie waarin hij zich bevindt door zijn analyse duidelijker geworden?**
 - **Vind je dat Vincent objectief genoeg is in zijn analyse?**

1.7 Conclusies

Sociologie is een wetenschap met behulp waarvan je jouw gedrag en dat van jouw cliënten beter kunt leren begrijpen. Daarvoor moet je wel leergierig zijn en lef hebben, want je moet geregeld in de sociologische helikopter stappen en bereid zijn om je comfortzone te verlaten.

Sociologie is een wetenschap die kennis verzamelt via systematische waarneming van de feiten. Veel van die kennis is goed bruikbaar om jouw sociaal bewustzijn te vergroten. Sociaal bewustzijn houdt in dat je zicht hebt op de snijpunten tussen jouw persoonlijke levenslot, geschiedenis en sociale omstandigheden.

Dat zicht wordt geregeld belemmerd door selectieve waarneming als gevolg van eigen belangen, vooroordelen, gebrekkige kennis, enzovoort. Mensen kijken vanuit een eigen referentiekader naar de werkelijkheid om hen heen en kleuren zo de werkelijkheid in.

Sociologisch denken, het woord zegt het al, is vooral een rationele bezigheid. Het vereist afstand. Sociaal bewustzijn krijg je door van een afstand en met de sociologische theorie als bagage de aan je voorbijtrekkende samenleving, inclusief jezelf, te analyseren.

Hoe jij de sociale werkelijkheid waarneemt en waardeert wordt in hoge mate bepaald door jouw referentiekader en je maatschappijvisie, die daar onderdeel van zijn. Een neoliberal kijkt anders tegen de sociale werkelijkheid aan dan een socialist.

Je referentiekader en maatschappijvisie worden voor een groot gedeelte bepaald door de sociale klasse waarin je geboren bent of waarin je nu beweegt.

Belangrijk is om zelf eerlijk en objectief te onderzoeken wat voor jou van waarde is. Daar kan de sociologische theorie in dit boek je bij helpen.

Verwacht je na het bestuderen van dit hoofdstuk dat de sociologie van jou een betere zorgverlener kan maken? Zo nee, waarom niet? Zo ja, waarom wel? Bespreek de uitkomst van je afwegingen met je medestudenten.

Homo sociologicus

2

De wereld is een schouwtoneel, elk speelt zijn rol en krijgt zijn deel.
Joost van den Vondel, 1668

Kader 2.1

Een dierexperiment

‘Men neme een kooi met apen. In de kooi wordt een banaan opgehangen, daaronder staat een trapleer. Het duurt niet lang of er gaat een aap naar de trap, maar zodra hij er een voet op zet, worden alle apen natgespoten. Een poosje later probeert dezelfde aap of een andere aap het nog eens, met hetzelfde gevolg: weer alle apen nat. Als er daarna nog een aap de trap op wil, zullen de andere dieren hem dat beletten.

Nu halen we één aap uit de kooi en brengen een nieuwe binnen. De nieuwe aap ziet de banaan en wil de trap op. Tot zijn grote schrik springen alle andere apen hem op zijn nek. Na nog een poging weet hij het: als hij de trap op wil, wordt hij in elkaar geslagen. Dan halen we een tweede aap uit de kooi en brengen een nieuwe binnen. Nieuweling gaat naar de trap en krijgt een pak slaag. De vorige nieuwe neemt enthousiast deel aan de afstraffing.

Een derde oude aap gaat eruit en een derde nieuwe komt binnen. Hij gaat naar de trap en krijgt slaag. Twee van de apen die op hem inbeuken, hebben geen idee waarom je de trap niet op mag.

Oude aap vier eruit en nieuwe aap vier erin, enzovoort, tot alle apen die ooit het natspuiten hebben meegemaakt vervangen zijn. Niettemin gaat nooit een aap de trap op.’

‘Waarom niet, meneer?’

‘Dat doen wij hier gewoon niet, jongeman.’

Bron: Pauka & Zunderdorp, 1988

2.1 Kuddedieren

Wij zijn geen apen. Dieren zijn vooral gebonden aan het hier en nu. Mensen kunnen vooruitdenken, plannen en oorzakelijk redeneren. Maar toch gedragen wij ons, net als apen, vaak als kuddedieren. Zoals tijdens het EK voetbal voor vrouwen in 2017. We komen van ver; voetbal is toch vooral een mannensport. Het enthousiasme voor het nationale team is aanvankelijk nog matig wanneer het aan de eindronde begint. Maar al na de eerste winstpartijen stijgen alom juichkreten op en kleuren de straten oranje. Bij het bereiken van de halve finale zingt Nederland in koor 'Wij houden van oranje'. Wanneer daarna voetbalcommentator Waterreus een negatieve column over vrouwenvoetbal schrijft, wordt hij in het tv-programma van Jinek, net als die ene aap op de ladder, natgespoten. Een andere foute aap, sportpresentator Johan Derksen, heeft zich al eerder, na vele malen natgespoten te zijn, bekeerd tot het geloof in de Oranje-leeuwinnen. Hij wordt dan ook weer welkom geheten in de kudde.

In Nederland grazen vele kuddes. Soms, zoals bij een sportevenement, sluiten ze zich aaneen en vormen dan min of meer één grote nationale kudde. Grotere en kleinere kuddes – sociologen spreken over groeperingen – vertonen intern redelijk uniform groepsgedrag. Passen de leden zich niet aan, dan worden ze natgespoten. Of, in sociologisch jargon: groepsleden oefenen voortdurend sociale controle uit om de andere leden in het gareel te houden. Dat doen ze met behulp van negatieve en positieve sancties. Lukt dat niet, dan is er altijd nog de mogelijkheid om dissidenten uit de groep te verwijderen.

Voorals wanneer gevaar dreigt en een externe vijand zich aandient, groeit de roep om aanpassing aan de eigen waarden en normen van de kudde, zoals bij

de komst van grote groepen asielzoekers. Er komt een verdedigingslinie tegen die vreemde buitenstaanders, die we vaak over één kam scheren, terwijl ze onderling dikwijls meer van elkaar verschillen dan Nederlanders. Sommigen, zoals Wilders en zijn aanhangers, gaan meteen in de aanval. Maar die aanvallers roepen ook weer tegenkrachten op van groeperingen die de nieuwkomers welkom heten. Want ons land telt ook veel mensen die vluchtelingen een warm hart toedragen.

Soms slaan mensen, net als kuddedieren, bij dreigend gevaar massaal op de vlucht. Een bericht over dalende beurskoersen, waar of niet waar, kan miljoenen aandeelhouders ertoe bewegen om hun aandelen te verkopen. Als een steeds grotere massa op de vlucht slaat, lijkt je wel gek als jij stil blijft staan. Zo liepen in de jaren dertig van de vorige eeuw miljoenen Duitsers achter Hitler aan. Ook nepnieuws dat massaal verspreid wordt, kan kuddes in beweging brengen. Volgens vele onderzoekers had Trump hieraan zijn verkiezing tot president van Amerika te danken in november 2016. En op 6 januari 2021 bestormde een massa door Trump opgehitste mensen het Capitool, omdat de presidentsverkiezingen volgens hem ‘gestolen’ waren door zijn opvolger Biden.

Nederland kent een gevarieerd kuddelandschap. Een cultuur van tolerantie en vrijheid beschermt die variëteit, totdat grote groepen het gevoel krijgen dat centrale waarden, overtuigingen en belangen bedreigd worden. Dat kan leiden tot wij-zij-gedrag, tot de roep om aanpassing of tot uitsluiting. In dit hoofdstuk gaan we op zoek naar hoe en waarom mensen zich vaak zo opmerkelijk uniform gedragen.

Bekijk op de website enkele korte video's die ons kuddegedrag onder de loep nemen en beantwoord de vragen.

2.2 Homo sociologicus

Hoe we met elkaar omgaan, hebben we zelf maar een klein beetje voor het zeggen, ondanks de grote nadruk die onze samenleving legt op individuele verantwoordelijkheid en vrijheid. Veel van ons gedrag is sociaal bepaald. Als iemand weet uit welk nest je komt, in welke buurt je woont, welke politieke partij je voorkeur heeft en welke kranten je leest, kan hij al veel van je gedrag voorspellen. Als je driehonderd Facebook-likes kent van iemand, weet je meer over het denken en handelen van diegene dan zijn of haar geliefde, blijkt uit experimenten. Mensen gedragen zich meestal zoals van hen verwacht wordt. En doen zij dit niet, dan worden ze natgespoten. De mens is volgens Ralph Dahrendorf (1964) een *homo sociologicus*, wiens leven vooral gedirigeerd wordt door de rollen die van hem verwacht worden.

Kader 2.2

Schrijvers over de mens

‘All the world’s a stage, and all the men and women merely players’, schreef William Shakespeare in 1598.

Joost van den Vondel schreef zeventig jaar later: ‘De wereld is een schouw-toneel, elk speelt zijn rol en krijgt zijn deel.’

En Arnon Grunberg schreef in 2013 in een column: ‘Alles in onze cultuur is erop gericht dat wij ons aanpassen en ons werk zo goed mogelijk doen. Mensen worden bepaald door de context.’

De Belgische socioloog Mark Elchardus vindt dat mensen niet zo individualistisch zijn als zij zelf vaak denken. Onderwijsniveau en mediagebruik voorspellen hun opvattingen en gedragingen. In een interview (Giesen, 2012) zegt hij: ‘Elke samenleving heeft een manier van sociale controle nodig, die maakt dat mensen zich voorspelbaar gedragen, op een manier die de samenleving ten goede komt. De traditionele manier van disciplineren – armoede, religie – is vervangen door een nieuwe manier. Er zijn nog nooit zo veel mensen zo lang naar school gegaan, waar ze worden opgevoed tot burgers en werknemers. De media en “het kapitalisme van de begeerte” (reclame en marketing) houden ons voor hoe we moeten leven. En als het tegenzit, zijn er de therapeutische diensten die ons helpen in de samenleving terug te keren.’

Ons denken, ons gedrag en zelfs onze gevoelens zijn een product van biologische en maatschappelijke factoren. Onze *genen* (het domein van de biologen en de genetici) hebben we meegekregen van onze ouders, en die hebben we niet kunnen kiezen. Ook al zijn we het ouderlijk huis ontgroeid, dan nog zullen de genen van onze ouders en voorouders een groot stempel drukken op ons doen en laten. Of we willen of niet! Uit internationaal onderzoek blijkt dat ongeveer 40 procent van de verschillen in geluksgevoel komt door verschillen in genetische aanleg. 60 procent van de verschillen in geluksgevoel komt door invloeden uit de omgeving. Welke invloeden dat precies zijn weten we eigenlijk niet. Wat het extra complex maakt, is dat omgevingsinvloeden vaak ook gereguleerd zijn aan je genetische aanleg. Als je bijvoorbeeld extravert bent, zoek je een heel andere omgeving op dan wanneer je introvert bent. En je genenpakket bepaalt voor een groot deel of je introvert of extravert bent. Bij geluksgevoel is dus sprake van een complex samenspel tussen genetische aanleg en omgevingsinvloeden (Bartels, 2015). Die omgevingsinvloeden, we noemen ze maatschappelijke factoren, hebben een verschillende oorsprong: groeperingen, cultuur, sociale laag (inclusief macht) en maatschappelijke ontwikkelingen.

Bij *groeperingen* (hoofdstuk 3) gaat het om de mensen met wie je opgroeit, zoals ouders, zussen, klasgenoten, vrienden, collega’s, politieke vrienden en seksegenoten.

Cultuur (hoofdstuk 4) bestaat uit de waarden, normen, verwachtingen en doelen die we als samenleving of onderdeel daarvan met elkaar delen, zoals Nederlands spreken, democratie, eigen verantwoordelijkheid, rechts heeft voorrang, op vrijdag naar de moskee gaan of 's morgens ontbijten. Cultuur is een soort vruchtwater dat we nodig hebben om te kunnen leven.

Daarnaast zijn de *sociale laag* en je *machtspositie* (hoofdstuk 5 en 6) van groot belang voor je doen en denken. Die sociale laag kun je zeker aanvankelijk niet zelf kiezen, want je wordt geboren in de sociale laag waarin je ouders zich op dat moment bevinden. Als dat een arbeiderswijk is in een grote stad, zal je leven zich anders ontwikkelen dan wanneer dat een elitebuurt is in Zeist. Weliswaar kun je later van sociale laag veranderen, maar over het algemeen geldt nog steeds dat 'als je voor een dubbeltje geboren bent, je niet zo gemakkelijk een kwartje wordt'.

Wij zijn ook 'kinderen van onze tijd'. *Sociale veranderingen* (hoofdstuk 7) gaan niet aan ons voorbij. Zo heeft de emancipatiegolf uit de jaren zeventig van de vorige eeuw veel invloed gehad op het doen en denken van vrouwen (en ook mannen). En de oproep van de overheid tot meer 'zelfredzaamheid' en de 'participatiesamenleving' hebben de wereld van zorg en welzijn niet onberoerd gelaten.

Genen, groeperingen, cultuur, sociale ongelijkheid, macht en maatschappelijke ontwikkelingen staan niet los van elkaar. Zij beïnvloeden elkaar onderling. Zo is de sociale laag waarin je geboren bent van grote invloed op de groeperingen waarin jij je beweegt. Ons doen en denken is dus niet simpel en eenduidig te herleiden tot bepaalde genen of maatschappelijke factoren. Meestal zijn er

meerdere factoren in het spel; we spreken dan van *multicausaliteit*. Vaak echter hebben mensen de neiging om oorzaken van een maatschappelijk verschijnsel of probleem te herleiden tot één enkele oorzaak. Dat schept duidelijkheid en maakt het begrijpen of de aanpak gemakkelijker.

Neem bijvoorbeeld eenzaamheid. Veel beleidsmakers en ook gewone burgers zien eenzaamheid vooral als een ouderdomsprobleem. De meeste anti-eenzaamheidsinterventies zijn dan ook gericht op ouderen. Maar uit onderzoek blijkt dat eenzaamheidsgrafieken juist pieken rond het 35e levensjaar, en daarna weer bij 75-plus. Anderen zeggen dat eenzaamheid vooral een gevolg is van de individualisering en de verminderde sociale cohesie in de samenleving. Weer anderen wijzen op het ontbreken van een ondersteunend netwerk. Of speelt misschien ook de grote nadruk op zelfredzaamheid mee, die mensen ervan weerhoudt om hulp en aandacht te vragen? En misschien ook wel te geven? Sommige onderzoekers hebben ook een verband gevonden tussen eenzaamheid en armoede.

Afhankelijk van de benoemde verbanden worden oplossingen bedacht. Om hun isolement te doorbreken krijgen eenzame mensen briefkaartjes, huisbezoeken, uitnodigingen voor koffieochtenden of ‘samen tafelen’ of een cursus ‘vrienden maken’. Er zijn echter maar weinig interventies die bewezen effectief zijn voor alle soorten eenzaamheid. Geen vrienden of kennissen hebben, is een andere vorm van eenzaamheid dan een overleden partner missen (Vermeulen, 2017). Problemen als eenzaamheid hebben vaak meerdere en per individu verschillende oorzaken. Bovendien hebben verschillende remedies ook een verschillende uitwerking per individu, ook al is de oorzaak gelijk. Dat is een van de redenen waarom er in de zorg- en welzijnssector steeds meer gepleit wordt voor op het individu aangepaste hulp. Vraaggericht werken heet dat.

2.3 De roltheorie

Sociologen bestuderen het gedrag van ‘mensen als leden van een samenleving’. Dat gedrag speelt zich grotendeels af in groeperingen (waarover in het volgende hoofdstuk meer). Zij constateren dat bij gedrag in een groep de verwachtingen van anderen een grote rol spelen. Ieder mens bekleedt in de groeperingen waarvan hij deel uitmaakt talrijke posities, en bij elke positie hoort een rol, die kort samengevat bestaat uit de verwachtingen die de omgeving heeft van hem als positiebekleder. De voorzitter van een team moet een andere rol vervullen dan een teamlid. En de dochter in huis een andere dan de zoon. Zulke verschillen bestaan ook in onze samenleving, terwijl die zo hoog opgeeft over het ideaal van gelijkheid.

Volgens Dahrendorf – we noemden hem hiervoor al even – is de mens een *homo sociologicus*, die dagelijks talrijke rollen speelt. Zijn gedrag wordt vooral bepaald door wat de samenleving van hem verwacht in een bepaalde positie.

Ons leven is één groot rollenspel. De rollen leren we van kinds af aan. Wel is het zo dat we in deze tijd meer dan vroeger de mogelijkheid hebben om af te wijken van de verwachtingen. Dat komt onder andere doordat individuele ontplooiing en eigen verantwoordelijkheid kenmerken zijn van onze hedendaagse cultuur.

Veel van ons gedrag is voorgeprogrammeerd; zelfs onze emotionele uitingen. Als we huilen, doen we dat thuis anders dan op het werk of op school. Als we tenminste daar onze tranen ooit zullen laten zien. De kans is groter dat vrouwen dit doen dan mannen. En verliefdheid dan? We zijn geneigd om te denken dat verliefdheid door alle rangen en standen heen breekt. Maar nog steeds worden de meeste mensen verliefd op iemand binnen hun eigen gemeenschap, geloof, cultuur, rang, sociale klasse of stand.

De roltheorie is een goed hulpmiddel bij de analyse en de verklaring van ons gedrag. In die theorie nemen de begrippen 'positie', 'sociale status', 'sociaal aanzien', 'rollen' en 'sociale structuur' een belangrijke plaats in. Die zullen we hierna uitgebreider uitwerken met Mark als voorbeeld. En voor een nog beter begrip: laat ook jouw posities en rollen een actieve rol spelen bij het verder lezen.

Casus

Mark

Mark is vierdejaarsstudent hbo maatschappelijk werk en dienstverlening aan een hogeschool in een provinciestad. Hij is daar geboren en getogen. Sinds twee jaar woont hij in het centrum van de stad op kamers.

Mark is 21. Hij heeft een broer en twee zussen. Zijn vader is leraar en zijn moeder verpleegkundige. Zijn ouders hebben een groot huis in een mooie buitenwijk. Zowel op de hogeschool als in de stad heeft hij veel vrienden. Zijn vriendin Anna komt uit dezelfde stad.

In de wijk waar zijn ouders wonen wil de gemeente driehonderd asielzoekers huisvesten in een groot, leegstaand gebouw. Hierover is grote onrust ontstaan. De bewoners zijn bang voor de veiligheid van hun kinderen en de waardevermindering van hun huizen. Ruim de helft van de bewoners diende al een bezwaarschrift in. De ouders van Mark, de burens, de ouders van Anna en ook Anna zelf zijn tegen de komst van het centrum.

Mark vindt dat hier sprake is van vooroordelen en discriminatie. Hij zet samen met enkele andere studenten een tegenactie op touw.

2.3.1 Posities

We zijn voortdurend met anderen in de weer. Zonder die anderen kunnen en zijn we niks. We praten, beschermen, voeden op, troosten, werken, helpen, spelen, studeren, prijzen, straffen, hebben lief, haten, enzovoort. Zo maken we samen onze samenleving, waarin alles reilt en zeilt zoals wij dat willen. Althans grotendeels. Want we krijgen niet altijd wat we willen, en soms ook niet wat we nodig hebben. Dat kan tot problemen leiden, die we dan proberen op te lossen. Soms lukt dat niet en vallen er slachtoffers. Die helpen we dan meer of minder. De ene samenleving of groep kiest voor meer helpen, en de andere voor minder. In een neoliberale kapitalistische samenleving is helpen minder gebruikelijk, in een socialistische verzorgingsstaat meer.

Jullie hebben een opleiding, docenten en stageplekken nodig om te kunnen leren. Vaak helpen jullie elkaar bij dat leerproces. En zo hebben we in ons land politieagenten die de orde in de samenleving bewaren en zorgverleners die cliënten helpen bij het oplossen van problemen. We hebben ook bakkers die het brood bakken voor ons ontbijt en gemeenteraadsleden die namens de bevolking beleid voor de gemeente maken. De opleiding heeft jullie nodig als student, want zonder studenten kan zij niet bestaan. Onze samenleving kent nog duizenden andere posities. En ieder van ons bekleedt er vele. Zo is Mark student, zoon, D66'er, man, geliefde, enzovoort.

Definitie

Een positie is een plaats in een netwerk van relaties.

Een positie zit niet vast aan één bepaalde persoon. Mark is student, en er zijn tal van personen die óók student zijn. Binnen de studentenpopulatie zijn verschillende soorten studenten te onderscheiden, zoals die van universiteit, hbo of mbo. Dat zijn verschillende posities. Maar ook binnen het hbo zijn er verschillende posities. Als ‘student hbo maatschappelijk werk en dienstverlening’ komt Mark in contact met verschillende andere posities, zoals die van docent, stagebegeleider, medestudent en studenten van andere studies.

Voor sommige van zijn posities heeft Mark niets hoeven te doen, bijvoorbeeld die van broer, man en zoon. Die zijn komen aanwaaien ofwel hem toegewezen. We noemen ze dan ook *toegewezen posities*. Andere posities heeft hij zelf verworven, zoals die van student, D66’er en vriend. Daar heeft hij zelf actie voor moeten ondernemen. Daarom heten die *verworven posities*.

Vroeger speelden in ons land toegewezen posities een grotere rol dan nu. Als je toen zoon was van een edelman of dochter van een rijke boer, bepaalde dat voor een groot gedeelte een riant toekomst. In deze tijd spelen toegewezen posities een minder belangrijke rol. Maar voor Mark als zoon van een leraar ligt de positie ‘student’ dichterbij dan voor de zoon van een bouwvakker.

2.3.2 Sociale status

Niet alle posities worden even hoog gewaardeerd. Sommige vinden we belangrijker dan andere. Zo is de sociale status van universitair student hoger dan die van hbo-student.

Definitie

Sociale status is de waardering die de samenleving aan een positie hecht in relatie tot andere posities.

De waardering is gekoppeld aan de positie, niet aan de persoon. De positie student heeft een lagere sociale status dan de positie leraar of stagebegeleider, en een hogere dan de positie psychiatrisch patiënt. De waardering is dus relatief. De samenleving bepaalt de sociale status van een positie. Die kan in de loop der tijden veranderen. Zo is de sociale status van leerkracht de laatste vijftig jaar gedaald, onder andere omdat er nu veel meer van zijn. Maar ook de hoogte van het salaris, vergeleken met salarissen van andere beroepen, speelt daarbij een rol.

Ook de sociale status van universitair student is de laatste vijftig jaar gedaald, want veel meer jongeren gingen naar de universiteit. Daardoor daalde niet alleen de status van de universitair student, maar ook die van de hbo-student. Overigens is dat niet overal in de samenleving hetzelfde. In een dorp is de sociale status van de hbo-student vaak hoger dan in een stad. Hoe hoger de sociale status van iemand, des te groter zijn invloed.

Mark krijgt zoals gezegd in de positie student te maken met bekleders van andere posities, zoals die van docent, stagebegeleider en medestudent. Omdat de sociale status van docent hoger is dan die van student, wegen sancties van de eerste meestal ook zwaarder dan die van de tweede. De docent heeft meer macht, bijvoorbeeld via het systeem van toetsingen en beoordelingen. Maar de student is niet machteloos, want de opleiding heeft hem nodig om te kunnen voortbestaan, en via evaluaties kan hij de docent beïnvloeden.

2.3.3 Sociaal aanzien

De wijze waarop iemand zijn sociale positie bekleedt, is van belang voor de waardering die hij krijgt. We spreken dan van *sociaal aanzien*.

Definitie

Sociaal aanzien is de mate van waardering die men heeft voor de wijze waarop iemand een positie bekleedt.

Het sociaal aanzien van Mark als student daalt wanneer hij slechte studieresultaten haalt. Actievoeren voor de komst van het azc kan hem in aanzien doen stijgen bij medestudenten, maar doen dalen bij zijn ouders. De toekenning van sociaal aanzien is dus, in tegenstelling tot sociale status, wél gekoppeld aan een persoon. En, zoals zojuist geïllustreerd, de waarderingen voor hoe Mark zijn positie invult kunnen verschillen.

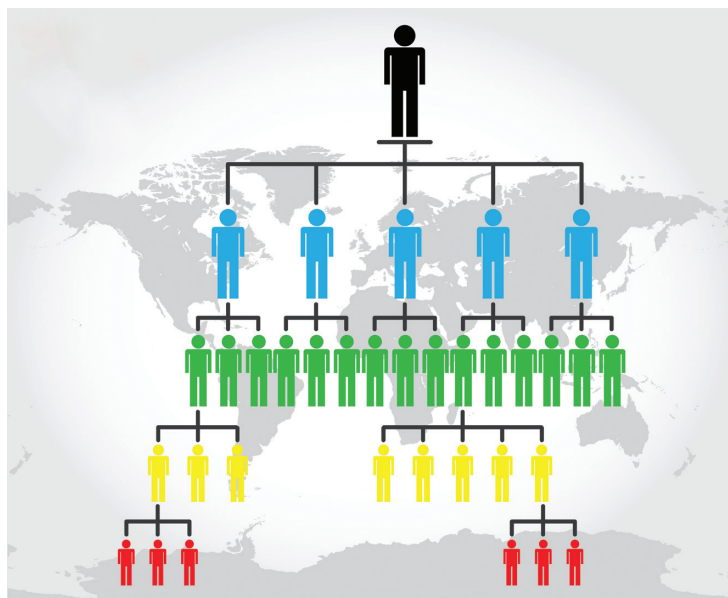
- **Noem een aantal posities die jij inneemt.**
- **Welke sociale status hebben die?**
- **Hoe zit het met jouw sociaal aanzien in die posities?**

2.3.4 Sociale structuur

In de samenleving bestaan talrijke posities. Deze posities worden verschillend gewaardeerd en zijn vaak met elkaar verweven. De ene positie kan vaak niet zonder de andere. Bijvoorbeeld: vader hoort bij kind, en docent bij student. Feitelijk is het meestal ingewikkelder, omdat meerdere posities aan elkaar gekoppeld zijn. In een gezin bijvoorbeeld heb je vader, moeder, of nog een vader of een moeder, man, vrouw, zoon, dochter, oudste zoon en jongste zoon. In organisaties heb je posities als bestuurder, directeur, afdelingshoofd, teamchef, uitvoerende werker, kantoorpersoneel en schoonmaker. De relaties tussen posities vormen samen wat sociologen een *sociale structuur* noemen.

Definitie

De sociale structuur is de wijze waarop de posities in een samenleving of groep op elkaar betrokken zijn.

Elke samenleving, groep of organisatie heeft een bepaalde sociale structuur. De sociale structuur van de hogeschool van Mark kun je verhelderen door de posities die daar voorkomen en de wijze waarop die posities met elkaar verbonden zijn te beschrijven. Je krijgt dan een soort *organogram* of een deel daarvan.

Definitie

Een organogram is een schema van de structuur van een organisatie.

Een dergelijk schema brengt in kaart uit hoeveel verschillende afdelingen een organisatie bestaat, wie leidinggevend zijn en wie niet, en in welke hiërarchische verhouding de afdelingen en medewerkers ten opzichte van elkaar staan.

In een gezin zijn de posities van vrouw, man, moeder, vader, dochter, zoon, zus, broer met elkaar verbonden. Ondanks de nadruk op gelijkheid in onze samenleving is de sociale status van vader vaak hoger dan die van moeder, en die van zoon hoger dan die van dochter. In autochtone Nederlandse gezinnen zijn die verschillen over het algemeen kleiner dan in gezinnen met een migratieachtergrond. In een organisatie zijn de posities met een hogere sociale status meer bepalend voor het functioneren van de organisatie dan de lagere. In sommige structuren zijn de relaties tussen de posities democratisch tot stand gekomen, en in andere meer hiërarchisch georganiseerd.

Teken een sociale structuur van de opleiding (academie, school) die jij volgt. Daarbij zet je de posities met de hoogste sociale status bovenaan en die met de laagste onderaan.

Je kunt dit ook samen met andere leden van jouw lesgroep doen. Ieder tekent dan de sociale structuur van de opleiding. Daarna bespreek je de resultaten.

Sommige samenlevingen en groeperingen zijn strakker gestructureerd dan andere. Dat wil zeggen dat de eisen die aan de posities gesteld worden strikter geformuleerd zijn, en dat afwijkingen minder worden getolereerd. De mate van structurering heeft onder andere te maken met de cultuur. Zo zijn over het algemeen gezinnen in Marokko strakker gestructureerd dan gezinnen in Nederland. Maar ook hier zijn er gezinnen met een strakke structuur en gezinnen waarvan de leden als los zand aan elkaar hangen. De mate van strakheid van een structuur kan ook te maken hebben met het doel van de groepering. Bij doelen die snel gerealiseerd moeten worden en waar sprake is van grote risico's zal de structuur meestal strakker zijn. Denk bijvoorbeeld aan de brandweer, het leger of een crisisdienst. In een vriendengroep of gezelligheidsvereniging is de structuur meestal losser.

Sociale structuren hebben de neiging om zichzelf in stand te houden, maar veranderen toch ook voortdurend. Dat kan het gevolg zijn van de tijdgeest, maar kan ook komen doordat de beoogde doelen niet of onvoldoende bereikt worden. Zo is de sociale structuur van veel gezinnen, bedrijven, scholen en opleidingen in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw sterk veranderd als gevolg van het democratiseringsproces en de toenemende individualisering. Die structuur werd minder hiërarchisch en informeler. Scholen en ouders stimuleerden kinderen om voor hun eigen mening uit te komen en kritiek te geven.

Structuurveranderingen als reorganisaties van instellingen of bedrijven hebben vaak als oorzaak onvoldoende (bedrijfs)resultaten of inefficiënte bedrijfsvoering.

2.3.5 Rollen

Iedereen in onze samenleving neemt meerdere posities in, zo zagen we al. Mark is bijvoorbeeld student, kamerbewoner, zoon en vriend. Vanuit zijn positie van student heeft hij met tal van andere posities te maken, zoals die van docent, medestudent, vader en vriend. Die andere positiebekleders hebben verwachtingen van student Mark. Daaraan moet hij tot op zekere hoogte voldoen. Die verwachtingen bepalen de inhoud van wat sociologen zijn *rol* noemen.

Definitie

Een rol is het gedrag dat van een positiebekleder verwacht wordt.

Omdat Mark vanuit de positie student met meerdere andere posities te maken heeft, moet hij vaak aan verschillende, soms tegenstrijdige verwachtingen voldoen. Al die andere positiebekleders hebben hun eigen verwachtingen. Vaak komen die in grote lijnen met elkaar overeen, maar er zijn ook verschillen. Zo verwachten de ouders van Mark dat hij (als student) hard studeert, terwijl zijn vrienden en medestudenten minder hoge eisen aan dat studeren stellen. Ook als zorgverlener moet jij later aan verwachtingen voldoen, bijvoorbeeld aan verwachtingen van cliënten, collega's, werkgever, financier en samenwerkingspartners.

Door de begrippen 'positie' en 'rol' worden individu en samenleving met elkaar verbonden. Sociologen spreken daarom van de homo sociologicus, zoals we al hebben gezien. Deze homo sociologicus staat op het snijpunt van het individu en de maatschappij. De mens is de drager van sociaal gevormde rollen. Het individu is zijn sociale rollen, maar deze rollen zijn op hun beurt het vervelende gegeven ('eine ärgerliche Tatsache', zegt Dahrendorf) van de samenleving. Je hebt geen of slechts beperkte vrijheid om te kiezen hoe je te gedragen. Toch kunnen we er meestal mee leven, want het maakt gedrag vertrouwd, voorspelbaar en daardoor vaak ook effectief. Zeker wanneer je dit gedrag geïntegreerd hebt als vanzelfsprekend of 'natuurlijk', zul je het nauwelijks nog als een beperking van je vrijheid voelen. Maar dat wordt anders wanneer die 'integratie' niet tot stand komt en je eigenlijk anders wilt en moet van je omgeving, zoals tal van mensen met een migratieachtergrond in ons land dagelijks merken.

Wat ook een rol speelt in deze tijd, is dat verwachtingen minder streng opgelegd worden omdat de samenleving meer 'geïndividualiseerd' is. Er is meer vrijheid en ruimte voor eigen verantwoordelijkheid dan vroeger. Overigens verschillen delen van onze samenleving daarin. De individualisering en vrijheid zijn

minder aanwezig in bijvoorbeeld een streng gereformeerde omgeving dan in delen van de samenleving waar religie geen dominant principe is.

Naast Mark zijn er andere studenten op de opleiding die dezelfde positie innemen en met ongeveer dezelfde verwachtingen geconfronteerd worden. Niet iedereen zal daarop hetzelfde reageren; niet iedereen zal zich in hetzelfde keurslijf laten rijgen. Als dat al als zodanig gevoeld wordt, want het spelen van rollen vinden we vaak minder lastig dan het lijkt. We leren die rollen spelen en internaliseren, zodat we ze eerder als vanzelfsprekend ervaren dan als een keurslijf. Net als bij die apen in de kooi. Dat is maar goed ook, want stel je voor dat je bij alle gedrag steeds maar weer moet nadenken of dat wel past of juist is. Zoals rechts rijden in het verkeer of met mes en vork eten. Rolgedrag levert een belangrijke bijdrage aan het soepel functioneren van de samenleving en onderdelen daarvan, zoals een school, samenlevingsverband of vriendengroep.

Omdat je veel rollen tot iets van jezelf maakt (internaliseert) is het moeilijk om dit rolgedrag te benoemen als gedrag dat anderen van je verwachten. Je hebt toch zelf beslist! Maar dat is lang niet altijd waar, of het is maar gedeeltelijk waar. Die stem van jou op welke partij dan ook zal zeker mede bepaald zijn door je vrienden, collega's, docenten of medestudenten. Of door het nest waaruit je komt of de sociale klasse waartoe je behoort. Dat erkennen is moeilijk in een tijd en een cultuur waarin de nadruk ligt op jezelf zijn, voor jezelf opkomen en zelf verantwoordelijkheid dragen. Het liefst zeggen we dat we echt zelf voor dat gedrag gekozen hebben, los van de verwachtingen van anderen.

2.3.6 Rolattributen en statussymbolen

Niet alleen aan het gedrag van positiebekleders worden bepaalde eisen gesteld; soms ook aan hun uiterlijk. Sociologen onderscheiden daarbij *rolattributen* en *statussymbolen*.

Definitie

Rolattributen zijn uiterlijkheden die nuttig zijn of dienen als herkenningmiddel van een rol.

Voorbeelden: een overall, witte laboratoriumjas, trainingspak, toga.

Definitie

Statussymbolen zijn uiterlijkheden die verwijzen naar prestige, rijkdom, macht, invloed, gezag en dergelijke.

Zo zijn het grote huis van Marks ouders en hun dure auto statussymbolen, evenals Marks iPhone, merkkleding en racefiets. In deze tijd zijn logo's op kleding of kledingmerken voor veel jongeren statussymbolen. Voor anderen is dat een tweede huis, een avontuurlijke trekkersvakantie of een Apple-computer. Voetbal heeft minder status dan tennis. Maar als je tennis inruilt voor golf stijgt je status. Dat kan ook de reden zijn waarom iemand een abonnement op *De Telegraaf* verruilt voor een abonnement op de *NRC*. We geven veel geld uit om te laten zien wie we zijn of willen zijn. Dat wordt ook wel *conspicuous consumption* (opzichtige consumptie) genoemd. Het is een middel om je sociale status te verhogen of deze te behouden. Bepaalde goederen lenen zich daar eerder voor dan andere. Zo zijn grote huizen in een chique wijk, dure auto's, merkkleding en kunst in huis veelgebruikte statussymbolen in hogere kringen. Het is vooral een manier om te laten zien wie je bent. Het maakt ook duidelijk hoe belangrijk we de beoordelingen van anderen vinden.

- Welke statussymbolen gebruik jij?
- Welke functie hebben die?

Dezelfde uiterlijkheden kunnen zowel rolattribuut als statussymbool zijn, zoals de witte jas van een verpleegkundige en het uniform van een piloot. Door middel van rolattributen en statussymbolen onderscheiden mensen zich van anderen. Soms voelen zij zich daartoe gedwongen, soms kiezen zij daarvoor bewust, en soms volgen zij de grote massa of belangrijke *influencers*. Vaak blijft de werkingssfeer van statussymbolen beperkt tot een bepaalde groepering (jongeren, een vereniging, organisatie, enzovoort). Soms ook hebben ze betekenis in een groter deel van de samenleving, zoals bij een koninklijke onderscheiding. Statussymbolen vertellen ons iets over de bezitter ervan, en ook over het

gedrag dat van die persoon te verwachten is. Ze beïnvloeden ook het zelfbeeld en het gevoel van eigenwaarde van de bezitter. In onze hedendaagse cultuur, met haar grote nadruk op autonomie, eigen verantwoordelijkheid, echtheid, directheid enzovoort, spelen statussymbolen een grotere rol dan mensen vaak willen toegeven. Het dragen van bepaalde kleding, sieraden of schoenen bijvoorbeeld wordt verkocht en beleefd als een persoonlijke eigen smaak, terwijl meestal sprake is van het volgen van een modetrend. Ook het aantal vrienden en volgers op Instagram is voor velen een statussymbool.

2.3.7 Rolconflicten

Het gebeurt nogal eens dat verwachtingen ten aanzien van één positie (bijvoorbeeld student) niet in overeenstemming zijn met elkaar. Zo verwachten cursusleider, docenten en ouders dat Mark hard studeert. Tegelijkertijd sporen stagebegeleider en medestudenten hem aan om tijd en energie te steken in acties voor asielzoekers. We spreken dan van een rolconflict. Omdat dit conflict zich afspeelt met betrekking tot één positie, spreken we van een *intern rolconflict*.

Definitie

Van een intern rolconflict is sprake wanneer een persoon geconfronteerd wordt met niet of moeilijk te combineren verwachtingen ten aanzien van één positie die hij bekleedt.

Van een extern rolconflict is sprake wanneer een persoon geconfronteerd wordt met niet of moeilijk te combineren verwachtingen ten aanzien van verschillende posities die hij bekleedt.

In Marks geval is dus sprake van verschillende, soms zelfs tegenstrijdige, rolverwachtingen, gekoppeld aan *twee posities*. Zo verwachten medestudenten van Mark als student en geestverwant dat hij zijn acties voor het azc doorzet. Aan de andere kant verwachten zijn ouders dat hij als zoon en oud-buurtbewoner dit juist niet doet.

Bij rolconflicten spelen niet alleen de werkelijke verwachtingen een rol. Niet zelden gaat het ook om een persoonlijke inschatting van die verwachtingen. Mensen houden al bij voorbaat rekening met de reacties die zij op bepaald gedrag kunnen verwachten. Die inschattingen zijn niet altijd juist, maar toch gedragen zij zich ernaar. Dat geldt ook in je toekomstige beroep. Er zijn cliënten die verwachten dat zorgverleners hun adviezen geven hoe te handelen. Als gevolg daarvan stellen zij zich passief en afwachtend op, wat er dan weer toe kan leiden dat ze teleurgesteld afhaken als de zorgverlener erop aandringt dat zij vooral zelf hun probleem moeten oplossen.

We maken allemaal op veel momenten rolconflicten mee. Het gaat daarbij om het niet of moeilijk kunnen hanteren van verschillende verwachtingen die anderen van ons hebben. Toch lossen we die lastige situaties vaak naar tevredenheid op. Hoe? Hier volgt een aantal manieren die mensen gebruiken om met rolconflicten om te gaan.

- *Tegenstrijdige verwachtingen zo veel mogelijk gescheiden houden.*
Je probeert te voorkomen dat je in een situatie belandt waarin je tegelijkertijd aan tegenstrijdige verwachtingen moet voldoen. Zo kan Mark proberen om thuis ieder gesprek over eventuele acties te vermijden.
- *Een compromis zoeken.*
Bij deze oplossing krijgen de verschillende partijen elk een beetje hun zin. Mark besteedt bijvoorbeeld niet veel tijd aan acties en toont thuis begrip voor het standpunt van zijn ouders.
- *Eén van de rollen prioriteit geven.*
Meestal kies je dan voor de verwachtingen van die personen die je het meest waardeert. Of die jou het zwaarst kunnen straffen als je niet aan hun verwachtingen voldoet.
- *Bepaalde gedragingen voor anderen verborgen houden.*
Je vermijdt zo negatieve sancties. Zo kan Mark zijn deelname aan acties voor het azc voor zijn ouders verborgen houden.
- *De omgeving duidelijk maken dat er tegenstrijdige verwachtingen zijn.*
Je legt uit waarom het voor jou moeilijk is om aan verschillende verwachtingen te voldoen. Het conflict kan zo een zaak worden van alle betrokkenen. Hierdoor kan meer begrip ontstaan voor de conflictueuze situatie.
- **Geef van elke hiervoor genoemde oplossing een voorbeeld waarbij jij zelf betrokken was.**
- **Welke manier van omgaan met rolconflicten past het meest bij jou? Wat kan dat betekenen voor je toekomstige werk? Welke oplossingsstrategie past je minder? Zou jouw toekomstige beroep daar wel bij gebaat kunnen zijn en waarom?**

De mens is niet alleen een brave rolvertolker. Hij heeft en neemt ook de ruimte om zelf te beslissen hoe hij zich zal gedragen. De roltheorie zal sterker opgaan in een homogene, uniforme samenleving en groep dan in een heterogeen en complex samenlevingsverband. Vooral in onze heterogene samenleving zijn posities en rollen minder scherp omschreven. Er is ook niet altijd eenstemmigheid over de verwachtingen van positiebekleders. In deze tijd en binnen onze samenleving vinden we individualiteit, persoonlijke ontplooiing en creativiteit belangrijk. Die waarden botsen vaak met de eis om te voldoen aan de verwachtingen van anderen. Maar vaak ook zijn die waarden niet wat ze pretenderen te zijn. Het zijn veeleer modieuze tendensen en persoonlijke illusies die slechts in schijn de roltheorie ontkrachten. Lekker zogenaamd vrij en informeel gekleed gaan in spijkerbroek en T-shirt kan net zo goed een verwachting van de groep zijn als een strak, drielidig maatpak. En wat te denken van een menigte festivalbezoekers, die gezamenlijk op eenzelfde manier op Lowlands uit hun dak gaan?

- **Neem één positie die je zelf hebt en zet daaromheen vijf andere posities waarmee je vanuit die ene positie te maken hebt.**
- **Welke verwachtingen hebben die vijf positiebekleders van jou?**

Rollen beperken ons in onze vrijheid, maar leveren ons ook voordelen op. Via rollen worden sociale gedragingen gereguleerd, en zonder regulering is samenleven onmogelijk. Zo is de rol van weggebruiker vooral gericht op de veiligheid van alle andere weggebruikers. Omdat we deze rol kennen, kunnen we op het gedrag van een medeweggebruiker anticiperen. We weten dat hij rechts zal rijden, bij rood licht zal stoppen en de voetgangers op een zebrapad voorrang zal geven. Stel je voor dat iedereen steeds weer opnieuw zelf zou moeten en mogen beslissen wat het beste rijgedrag is. Dat zou tot veel ongelukken leiden!

Op de website bij dit boek vind je een opdracht over rollen en rolconflicten.

2.3.8 *Kritiek op de roltheorie*

Sommigen bekritiseren de roltheorie, omdat die zou suggereren dat de verwachtingen ten aanzien van de posities die iemand inneemt, altijd helder en eenduidig zouden zijn. Dat is niet terecht, want ook binnen de roltheorie is ruimte voor minder duidelijke of minder eenduidige verwachtingen. Verwachtingen kunnen door de tijd heen ook veranderen, waardoor dus ook de rol verandert. Die verwachtingen hebben te maken met waarden en normen in de samenleving. Als die veranderen, wijzigen ook de rollen.

Zo is er de laatste jaren een maatschappelijke beweging op gang gekomen die de rol van cliënt meer definieert als 'zelfredzaam'. Meer en meer gaan zorgverleners cliënten aanspreken op hun eigen verantwoordelijkheid en op hun eigen kracht. Voor de cliënt betekent dit een gedeeltelijke verandering van zijn rol want: andere verwachtingen. Overigens verandert er door het beleid van de overheid ook iets in de rol van de zorgverlener. Niet alle cliënten en ook niet alle zorgverleners zijn daar blij mee.

- **Wat vind jij van de rolverandering die voor cliënten betekent dat van hen meer zelfredzaamheid verwacht wordt?**
- **Wat betekent die verandering voor de rol van zorgverleners? Wat is je oordeel daarover?**

Sommige wetenschappers zeggen dat de mens niet zozeer een *homo sociologicus* is, maar veel meer een *homo economicus*. Die zou zich vooral laten leiden door economische motieven. Hij is gericht op een bevrediging van eigen behoeften en denkt op de eerste plaats aan zichzelf. Zijn gedrag zou daar meer door gestuurd worden dan door de verwachtingen van anderen. In die visie is de mens vooral een *calculerende burger*. Dit mensbeeld wordt sterk geassocieerd met het neoliberalisme en het kapitalisme.

2.4 Socialisatie

Elke groepering leert nieuwkomers hoe zich te gedragen. Dat geldt voor vriendengroepen, verenigingen, opleidingen, zorginstellingen, enzovoort. Nieuwkomers moeten leren om hun rollen te spelen.

Definitie

Dat leren spelen van rollen noemen we socialisatie.

Dit boek wil een bescheiden bijdrage leveren aan de socialisatie van studenten tot zorgverlener. Het leert hoe je bewust en kritisch vanuit een sociologische helikopter kunt kijken naar je denken en handelen. Het is natuurlijk maar de vraag of we daar met dit boek in slagen. Daarvoor zijn jijzelf als lezer en de docenten die dit boek gebruiken, veel belangrijker.

In feite is er geen levensfase waarin we niet bezig zijn met het leren van rollen. Dat begint al in onze baby- en peutertijd en eindigt pas als we sterven. Het doel van socialisatie is dat we ons gaan gedragen in overeenstemming met de verwachtingen van de omgeving. Soms passen we ons alleen maar aan omdat de omgeving dat verwacht. Vaak ook internaliseren we die verwachtingen als 'iets van onszelf', als iets wat we zelf echt willen. De documentaire *Beperkt houdbaar* van Sunny Bergman (2016) geeft daarvan een illustratie. De film laat zien dat vrouwen zichzelf vaak niet meer normaal vinden, omdat ze in de media vrouwbeelden zien die gefotoshopt en gelift zijn. Rimpels, tailles, borsten: alles is opgepoetst. Vervolgens proberen vrouwen hun lichaam te vormen naar dat onbereikbare beeld. Voortdurend zijn vrouwen en ook mannen bezig om door de ogen van voor hen belangrijke anderen naar zichzelf te kijken. We noemen dat verschijnsel ook wel *the looking glass self-theorie*: we zien onszelf niet zoals we zijn, maar zoals we denken (of willen) dat anderen ons zien. En vervolgens proberen we aan dat beeld te voldoen.

Maar we voldoen (gelukkig) niet altijd aan de verwachtingen van anderen. Individuen ontwikkelen in interactie met hun omgeving ook zelfgekozen gedrag, dat niet altijd tegemoetkomt aan de verwachtingen. Als dat vaak gebeurt en de sancties minder worden, kunnen rollen veranderen. Dat maakt samenleven dynamisch.

Sommige rollen die je moet leren in dit leven zijn algemeen van aard. Als baby en peuter leren we lopen, zindelijk worden, zelf eten en mama en papa zeggen. We leren ook ons als meisje of jongen te gedragen. Dit socialisatieproces voltrekt zich vooral binnen het gezin, de vriendengroep en de buurt. Vaak gebeurt dit vanzelf en onbewust. We noemen dit *primaire socialisatie*.

Definitie

Bij primaire socialisatie gaat het om het leren van algemene rollen.

Bij secundaire socialisatie gaat het om het aanleren van specifieke rollen.

In de opleiding die je volgt is sprake van *secundaire socialisatie*. Dat geldt ook voor het leren spelen van de rol van student of lid van een sportclub. Socialisatie is een proces dat zich ontwikkelt in de tijd. Het begint al bij de kennismaking met een nieuwe positie. Nog voordat Mark op de opleiding zit, is hij al in gedachten bezig met zijn rol als student. Soms zelfs probeert hij zich al als zodanig te gedragen. We spreken in dit geval van *anticiperende socialisatie*.

Definitie

Anticiperende socialisatie is het in gedrag en houding vooruitlopen op een toekomstige rol.

Door anticiperende socialisatie kan het eigenlijke socialisatieproces gemakkelijker verlopen op het moment dat iemand werkelijk lid wordt van de nieuwe groep, dus een nieuwe positie krijgt. Vaak worden socialisatieprocessen of gedeelten daarvan afgesloten met ceremonies, waaraan leden van de groep of organisatie deelnemen, zoals rapporten uitdelen, diploma's en speldjes

uitreiken, uniformering en afscheidsfeesten. We spreken dan van *collectieve rituelen*. Die rituelen zijn meer dan alleen maar een waardering voor geleverde prestaties. Zij hebben ook de functie om de eenheid in de groep te versterken en de naleving van de rol te bevorderen.

Definitie

Collectieve rituelen zijn activiteiten om de groepssolidariteit te versterken, de waarden en normen van de groep aan te scherpen en aldus het conformisme te vergroten.

2.5 Sociale controle

Meerdere socialisatieprocessen zorgen ervoor dat Mark zich gaat gedragen zoals dat van hem verwacht wordt. Bij sommige rollen is hij zich hiervan niet of nauwelijks bewust. Het gaat vanzelf. Zijn rol aanvaardt hij als vanzelfsprekend. Wij zeggen dan dat Mark zijn rollen geïnternaliseerd of verinnerlijkt heeft. Hij ervaart ze niet als van buitenaf opgelegd of als 'eine ärgerliche Tatsache'. Toch gaat het niet altijd vanzelf zoals de samenleving verwacht. Daarom maakt de samenleving of een groepering gebruik van *sociale controle*.

Definitie

Onder sociale controle verstaan we het geheel van positieve en negatieve sancties om het sociaal gedrag van mensen te beheersen en dit in overeenstemming te brengen met de heersende waarden, normen en verwachtingen.

Het begrip 'sociale controle' associëren mensen vaak met iets negatiefs of met straf. Maar in de sociologie kan het ook verwijzen naar beloning. Samenlevingen en groeperingen verschillen overigens in de mate waarin ze positieve of negatieve sancties toepassen. Hoe toleranter en vrijer een samenleving, des te minder negatieve sancties. Dat zegt ook iets over de cultuur van de samenleving. Autoritaire samenlevingen of samenlevingen waarin de gedachte overheerst 'dat de mens tot het slechte geneigd is', zullen meer negatieve sancties toepassen.

Negatieve sancties zijn zwaarder naarmate de afwijking groter is of de afwijking betrekking heeft op belangrijkere waarden, normen, verwachtingen en doelen. Soms zelfs gaat de sociale controle zo ver dat individuen uit de groep gezet worden. De angst daarvoor alleen al kan leiden tot aangepast gedrag. Soms worden mensen zelfs werkelijk geëlimineerd of uitgestoten, zoals bij doodstraf of verbanning. Dat heeft dan zowel de functie van straf als van afschrikwekkend

voorbeeld. Dat lot treft veel homoseksuelen. In bijna de helft van alle landen ter wereld is homoseksualiteit strafbaar. In sommige landen kan er zelfs de doodstraf voor worden opgelegd (Amnesty International, z.d. a).

De sociale controle is relatief sterk in streng religieuze gemeenschappen, autoritaire landen, kleine conservatieve dorpen, sektes, enzovoort. Pussy Riot, een Russische, feministische, politieke punkrockband, sneed tijdens haar optredens op provocerende wijze onderwerpen aan over de situatie van vrouwen in Rusland en de verkiezingscampagne van president Poetin. Drie leden van de band werden daarom later gearresteerd en beschuldigd van hooliganisme. Ze werden veroordeeld tot twee jaar straffkamp. De strenge straffen voor Pussy Riot passen in een autoritair geleid land als Rusland.

Een ander voorbeeld betreft China. Chinese burgers krijgen op grond van hun (online) gedrag een score. Daar hangt een straf- en beloningssysteem mee samen, het zogenoemde sociaalkredietstelsel. Het is bedoeld om door de overheid gewenst gedrag te stimuleren. Camera's uitgerust met gezichtsherkenning en grootschalige online surveillance zijn hulpmiddelen die de overheid gebruikt om informatie over burgers te verzamelen.

Op de website bij dit boek staat een video met een quiz over het sociaalkredietstelsel in China.

Ook in Nederland kennen we een systeem waarbij mensen op basis van hun financiële handelen bestraft of beloond worden. Het Bureau Kredietregistratie verzamelt en beheert alle kredietgegevens (denk aan telefoonkrediet, kopen op afbetaling, roodstaan) van Nederlanders. Bij nalatigheid of financieel onverantwoordelijk gedrag kan iemand de toegang tot bepaalde hulpmiddelen worden onzegd of door middel van beloningen bewogen worden tot wenselijk gedrag.

De laatste vijftig jaar is in onze samenleving de sociale controle afgenomen, zegt men. Dat zien sommige mensen als een probleem, terwijl andere het zien als een verrijking. Het biedt mensen en groeperingen meer mogelijkheden in hun functioneren en kan aanzetten tot grotere creativiteit. Het leidt ook tot grotere diversiteit in de samenleving. Tegenstanders beweren echter dat die vrijheid leidt tot grensoverschrijdend gedrag, wanorde en criminaliteit. Het lijkt erop dat de laatste jaren de roep om meer sociale controle weer toeneemt. Dat heeft mogelijk te maken met een toenemend gevoel van onveiligheid en angst als gevolg van criminaliteit, aanslagen en de toeloop van vluchtelingen. In de wijk waar Marks ouders wonen is dat gevoel sterk aanwezig.

Overigens wijzen cijfers uit dat van een toename van criminaliteit geen sprake is en dat veeleer de grotere aandacht voor criminaliteit in de media leidt tot meer angst. Daarbij moeten we aantekenen dat de afname vooral inbraak en diefstal betreft, de zogenoemde *high impact crime* (een daling van 45 procent

ten opzichte van 2000), maar dat er een toename is van de *hidden impact crime*, zoals cybercrime, drugs- en systeemondermijnende criminaliteit.

Hoe ons veiligheidsgevoel zich door de jaren heen ontwikkeld heeft, kun je op de website lezen in het achtergrondartikel 'Ons veiligheidsgevoel door de jaren heen'. Beantwoord vervolgens de bijbehorende vragen.

Jongeren onttrekken zich geregeld aan de sociale controle van ouderen of (andere) gezaghebbenden. Dat betekent niet dat zij niet aan sociale controle doen of erdoor bepaald worden. Integendeel, om mee te kunnen doen conformeren ook zij zich aan de waarden, normen, trends en gedragingen van belangrijke anderen in hun omgeving, zoals vrienden en studiegenoten.

De sociale controle verloopt bij jongeren vaak wel anders. Met name sociale media spiegelen voor wie en wat je moet zijn. Via Instagram bijvoorbeeld presenteren veel jongeren een geflatteerd beeld van zichzelf. Vloggers helpen daarbij vaak een handje. Ook Mark houdt rekening met de oordelen van vrienden en medestudenten op de *socials*. Dit soort groepen waarin Mark verkeert, worden ook wel *peer groups* genoemd.

Je kunt je al met al afvragen of die sociale controle wel écht is afgenomen. Misschien is zelfs het tegendeel waar en wordt in deze tijd, en niet alleen bij jongeren, via de sociale media veel meer druk uitgeoefend op 'hoe je te gedragen' dan via positieve en negatieve sancties vanuit de directe omgeving.

2.6 Individualisering van problemen

Samenlevingen hebben de neiging om storend gedrag te elimineren – ook wanneer dat gedrag verwijst naar het falen van de samenleving zelf. Het storende individu is dan ‘ziek’ of gedraagt zich ‘onaangepast’. De sociale oorzaken van de problematiek worden ontkend en het individu krijgt de schuld. Sociologen noemen dit ook wel *individualisering van problemen* of *blaming the victim*.

Definitie

Blaming the victim (Ryan, 1976), ofwel het slachtoffer de schuld geven, is het proces waarbij daders of omstanders de schuld bij het slachtoffer leggen.

Denk aan een verkrachter die zegt dat zijn slachtoffer ‘er zelf om vroeg’. Of: ‘Pesten is uitgelokt door de gepeste persoon zelf.’ Of: ‘Armoede is je eigen schuld.’ Of bij discriminatie (vanwege seksuele voorkeur of huidskleur): ‘Laat ze normaal doen.’

Door de situatie zo voor te stellen dat het slachtoffer het aan zichzelf te wijten heeft, kan een dader zichzelf tot slachtoffer maken. Dat maakt het voor het echte slachtoffer nog erger. Soms gaat deze persoon er zelf in geloven en wordt hij bang om de openbaarheid te zoeken.

We hebben al in het voorwoord gesignaleerd, naar aanleiding van een advies van de Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (RVS), dat die individualisering diep verankerd is in de gezondheidszorg. De RVS spreekt over *medicalisering*. Daarbij is de veronderstelling dat problemen en ziekten te veel als individuele problemen gezien worden. Als gevolg van de individualisering van de samenleving bestaat de neiging om problemen te duiden als ‘problemen van een persoon’, in plaats van de oorzaak buiten de persoon te zoeken. De cliënt kan daardoor al snel en vaak ten onrechte het gevoel krijgen dat zijn probleem zijn ‘eigen schuld’ is. Hij lijdt dan niet alleen door het probleem maar ook door de opdracht dat hij dat probleem zelf moet oplossen, zonder dat hij schuld heeft aan het ontstaan ervan. Dat kan een reden zijn dat hij zich ‘dubbel gepakt’ voelt.

Deze ‘individualisering van problemen’ vinden we ook terug in de veelgehanterde definitie van gezondheid van Huber (2014): ‘Het vermogen om je aan te passen en je eigen regie te voeren, in het licht van de sociale, fysieke en emotionele uitdagingen van het leven.’ Gezondheid wordt hierin vooral gedefinieerd als een persoonlijke opgave. Medicalisering gaat gepaard met het opplakken van medische of psychiatrische individugebonden etiketten, waardoor maatschappelijke oorzaken en oplossingen buiten beeld blijven.

De RVS (2017, p. 26) stelt hierover:

Als gevolg van een strikt medisch perspectief blijven de maatschappelijke factoren die bijdragen aan de toename van somberheidsklachten onder

jongvolwassenen onderbelicht. Jongvolwassenen krijgen te maken met veel vrijheid, onzekerheid en keuzedruk op alle terreinen van hun leven (werk, partner, kinderwens, ambities op carrièrevlak en doelen die zij naast hun werk willen behalen), terwijl hun identiteit en daarmee het vermogen om prioriteiten te stellen nog in ontwikkeling is. Op alle gebieden spelen hooggespannen verwachtingen, en dit wordt nog versterkt door sociale media. Niet kunnen voldoen aan de verwachtingen wordt vaak geduid als een psychologisch en medisch probleem: iemand maakt geen tijdelijke worsteling met levensvragen door, maar zit in een 'quarterlife-crisis', en wanneer iemand zijn hart uitstort bij een vriend of vriendin volgt al snel de suggestie om professionele hulp in te schakelen. Dat roept de vraag op waarom we ons op het individu richten en niet op de verwachtingen die aan individuen gesteld worden.

Zorgverleners richten zich in de spreekkamer vooral op het individuele probleem, ook als de oorzaken en de oplossing niet bij de cliënt liggen. Het individu is hun behandelobject, en daar focussen ze op. Vaak kan en zal hulp wel soelaas of verlichting bieden, maar de structurele oorzaken blijven buiten schot. Die aanpak van structurele oorzaken is ook niet aantrekkelijk. De financiële prikkels daarvoor ontbreken in ons zorgstelsel. Individuele behandeling levert zorgverleners wel geld op.

Eigen schuld, dikke bult, of toch niet? Kijk naar twee standpunten op de website en bepaal je eigen mening.

2.7 De zichzelf waarmakende voorspelling

De houding van Mark ten aanzien van vluchtelingen verschilt van die van zijn ouders en vroegere burens. Mark gunt vluchtelingen contacten met mensen uit de buurt. Veel buurtbewoners vertrouwen hen echter niet en zijn bang voor de veiligheid van hun kinderen. Sommigen beschouwen jonge alleenstaande mannelijke vluchtelingen zelfs als wandelende testosteronbommen, in navolging van Wilders. Mark en de burens oordelen dus anders over dezelfde werkelijkheid. Ze hebben verschillende referentiekaders. Een referentiekader, zo zagen we al, bestaat uit iemands kennis en verklaringen van en oordelen over de sociale werkelijkheid. Onze referentiekaders komen niet altijd overeen met de objectieve werkelijkheid, al beweren we anders. Meestal construeren we onze werkelijkheden zelf. Interessant is in dit verband het verschijnsel van de zichzelf waarmakende voorspelling (*self-fulfilling prophecy*) (Merton, 1963). Bijvoorbeeld: stel dat iemand denkt dat hij van sociologie geen snars begrijpt en wel zal zakken voor zijn tentamen. En stel ook dat hiervoor objectief gezien geen enkele aanleiding is. Toch kan deze definitie van de situatie leiden tot gespannenheid en onzekerheid. Die belemmeren het studeren, met als gevolg een onvoldoende voor het tentamen. Dit is een voorbeeld op individueel en

vooral psychologisch niveau. Maar ook op maatschappelijk niveau zijn er tal van voorbeelden van de zichzelf waarmakende voorspelling. Denk aan een koersdaling op de beurs na een niet op feiten gebaseerd gerucht dat de koersen zullen dalen.

Definitie

Een zichzelf waarmakende voorspelling is een voorspelling die werkelijkheid wordt als gevolg van een verkeerde definitie van de situatie.

Soms worden zelfs bewust verkeerde voorspellingen gelanceerd om bepaalde gebeurtenissen te laten plaatsvinden.

Lees het volgende experiment met aandacht:

Onderzoekers verdeelden een groep leerlingen met hetzelfde IQ over twee klassen. Tegen de leraar van de ene klas vertelden ze dat hij slimme leerlingen tegenover zich had, en tegen die van de andere dat hij domme leerlingen in de klas kreeg.

Wat bleek na verloop van tijd?

De als slim bestempelde leerlingen hadden veel meer geleerd, haalden betere resultaten en gingen liever naar school dan de 'domme' leerlingen van wie zogenaamd toch niets te verwachten viel.

Geef voordat je het antwoord hierna leest zelf een verklaring voor de verschillen in prestatie.

De onderzoekers uit de opdracht gaven achteraf de volgende verklaring voor het verschil. De eerste leerkracht had zich een positief beeld van zijn leerlingen gevormd. Als ze een fout maakten, ging hij op zoek naar de oorzaak. Ook kreeg deze groep uitdagender opdrachten. De andere leerkracht legde zich bij de situatie neer en interpreteerde een fout als volgt: 'Zie je wel, ze leren het nooit.' Een voorbeeld dus van een zichzelf waarmakende voorspelling.

Mark is bang dat straks zoiets ook in zijn vroegere woonwijk gaat gebeuren. Misschien gaan vluchtelingen zich op de lange duur wel afwijkend gedragen, juist omdat buurtbewoners hen van het begin af aan wantrouwen. De self-fulfilling prophecy heeft ook een tegenhanger: de *self-defeating prophecy*, de zichzelf vernietigende voorspelling.

Definitie

Een zichzelf vernietigende voorspelling is een aanvankelijk juiste definitie van de situatie die leidt tot gedrag dat voorkomt dat de aanvankelijke definitie waar wordt.

Voorbeeld: een politieke partij staat er goed voor in de peilingen en heeft grote kans om de verkiezingen te winnen. Die voorspelling leidt ertoe dat de partij-leider overmoedig wordt en fouten maakt, waardoor hij de verkiezingen verliest.

- Je hebt zelf waarschijnlijk al meerdere malen een zichzelf waarmakende en een zichzelf vernietigende voorspelling meegemaakt of zien gebeuren. Geef van beide een voorbeeld. Leg uit waarom er sprake is van een dergelijke voorspelling.
- Bedenk een voorbeeld van een self-fulfilling prophecy bij cliënten. Je kunt ook op internet op zoek gaan naar voorbeelden.

2.8 Vooroordelen en stereotypen

Mensen *nemen selectief waar*. Ze zien vooral datgene wat ze willen zien. Mensen hanteren daarbij filters en hebben verschillende brillen op. Zet vijf mensen in een stad en je krijgt vijf verschillende verhalen over wat ze zien. Als je zelf alleen komt te staan zie je allemaal stelletjes om je heen. Of als je zwanger bent, vallen de dikke buiken op.

Definitie

Bij selectief waarnemen wordt de werkelijkheid vertekend, vervormd en in overeenstemming gebracht met de eigen opvattingen en belangen.

Het is niet verwonderlijk dat de bezitters van eigen woningen het gevaarlijk vinden wanneer asielzoekers zich in hun buurt vestigen. Zij zijn niet alleen bang voor hun veiligheid, maar ook voor een waardedaling van hun huizen. We nemen niet alleen selectief waar, maar *we onthouden ook selectief*. Dat wil zeggen, we onthouden vooral datgene wat in onze kraam te pas komt. Zo onthouden veel buurtbewoners in tegenstelling tot Mark vooral de berichten over overlast van asielzoekers elders in het land.

Mensen *reproduceren ook nog eens selectief*. Dat wil zeggen, ze vertellen niet alles wat ze waargenomen en onthouden hebben. Zo vertelt Mark zijn vader maar niet al te veel over wat hij weet over overlastsituaties rond azc's.

Selectief waarnemen, selectief onthouden en selectief reproduceren leiden vaak tot vooroordelen en stereotypering.

Definitie

Een vooroordeel is een bepaalde, min of meer vaste manier van denken, voelen en handelen die een gedeelte van de sociale werkelijkheid in behoorlijke mate vertekent.

Vaak richten vooroordelen zich op een groepering van mensen. We spreken dan van stereotypering.

Definitie

Stereotypering is een min of meer vaste manier van denken, voelen en handelen ten opzichte van een groepering, die de sociale werkelijkheid sterk vertekent.

Zo bestaan er stereotiepe beelden van de bureaucratische ambtenaar, de hooligan, de homo, de stugge Fries, de kapitalist, de aso, de kakker of de drugsgebruiker. Marks vader ziet asielzoekers als een bedreiging voor zijn veiligheid en de eigen cultuur. Bij stereotypering worden mensen niet als individuen gezien, maar als vertegenwoordigers van een groepering.

Stereotyperingen zijn het gevolg van ons referentiekader, persoonlijke ervaringen en belangen. Vaak denken we in stereotypen maar zijn we er ons niet van bewust. Of we willen niet weten dat het stereotypen zijn. 'Homo's zijn toch verwijfde mannen' en 'Psychiatrische patiënten zijn toch gevaarlijk', wordt er dan gezegd. Wie tegen de vooroordelen en stereotyperingen van zijn eigen groep of omgeving ingaat, loopt de kans gestraft te worden. Mark, die ijvert voor het asielzoekerscentrum, ervaart dat nogal eens. Hij wordt geregeld onder

druk gezet om van standpunt te veranderen. En er zijn zelfs buurtgenoten die hem negeren of vijandig benaderen.

Groeperingen hebben de neiging om de rijen gesloten te houden. Hun vooroordelen en stereotypen zijn dan ook moeilijk te bestrijden.

Helemaal zonder vooroordelen door het leven gaan is onmogelijk, maar je kunt er wel bewust mee omgaan, zoals de video op de website laat zien. Je vindt er nog meer hulpmiddelen, zoals een test om je kennis en bewustzijn te vergroten.

Kader 2.3

Vooroordelen beïnvloeden de hulp

Ook in de hulpverlening spelen vooroordelen een rol. Schofield (1964) onderzocht of de overeenkomst tussen cliënt en hulpverlener van invloed was op de hulp. Hij onderscheidde twee categorieën cliënten:

- *Yavis-clënten*: cliënten die Young (jong), Attractive (aantrekkelijk), Verbal (zich verbaal goed kunnen uiten), Intelligent (intelligent) en Successfull (succesvol) waren.
- *Hound-clënten*: cliënten die Homely (gewoontjes), Old (oud), Unattractive (onaantrekkelijk), Non-verbal (zich verbaal moeilijk kunnen uiten) en Dumb (dom) waren.

De Yavis-clënten, die de grootste overeenkomst hadden met de hulpverleners, bleken de grootste kans op hulp te hebben. Yavis-clënten kregen ook beduidend méér hulp, begeleiding en voorrechten dan Hound-clënten.

- **Wat vind je van de resultaten van dit onderzoek?**
- **Denk je dat in jouw toekomstige praktijk als zorgverlener rijke, knappe en intelligente cliënten meer kans hebben op goede zorg dan arme, lelijke en minder intelligente cliënten? Waarom wel of waarom niet?**
- **Zijn er nog andere eigenschappen of kenmerken van groeperingen die hen bevoordelen bij behandeling in de zorg, bij sollicitaties of in de politiek? Welke?**

Schofield deed zijn onderzoek bijna zestig jaar geleden. Maar onderstaand bericht verwijst naar dezelfde tendens in deze tijd.

Kader 2.4

Vooroordelen beïnvloeden de zorg

Hoogopgeleide kankerpatiënten krijgen vaak een ingrijpender medische behandeling dan laagopgeleide patiënten. Ze krijgen bovendien vaker een behandeling die gericht is op genezing. Mede daardoor hebben hoogopgeleiden betere overlevingskansen. Dat blijkt uit onderzoek van epidemioloog

Mieke Aarts van het Integraal Kankercentrum Zuid. Ze onderzocht de gegevens van ruim 250.000 patiënten die tussen 1990 en 2008 kanker kregen.

Bron: Eftting, 2012

Mark vraagt zich geregeld af waarom vooroordelen een dergelijk hardnekkig leven leiden. Hij vindt in de sociologische literatuur de volgende antwoorden:

- *Vooroordelen voorkomen onzekerheid.*
Dat geldt vooral voor personen en groeperingen die een bedreiging vormen. Vooroordelen voorkomen dat je begrip krijgt voor de vijand en dat je gaat twijfelen.
- *Vooroordelen versterken de eenheid in de groep.*
Sommige groeperingen of zelfs volkeren koesteren bepaalde vooroordelen om de eenheid in het eigen kamp te bewaren. Zo hebben Israëli's vooroordelen ten aanzien van Palestijnen en Palestijnen ten aanzien van Israëli's. Meestal zullen de betrokkenen ontkennen dat er sprake is van vooroordelen. Ze hebben beide talrijke 'feiten' bij de hand om hun oordeel te rechtvaardigen. Maar die feiten zijn vaak verzameld door selectief winkelen in tal van data.
- *Vooroordelen maken duidelijk welk gedrag verwacht wordt van iemand of een groep.*
Nog steeds bestaan er vooroordelen over vrouwen in onze samenleving. Er zijn bijvoorbeeld nogal wat mensen die vinden en laten blijken dat vrouwen minder of zelfs niet geschikt zijn voor leidinggevende posities. Soms nemen vrouwen dit vooroordeel over en solliciteren ze daarom niet naar een leidinggevende functie. Zo kan dus een vooroordeel leiden tot een self-fulfilling prophecy.

Er is tijd nodig om te wennen aan de ander. Dat zegt Bregman in zijn boek *De meeste mensen deugen* (2019). Lees zijn betoog op de website bij dit boek en beantwoord de vragen.

- Geef enkele voorbeelden van selectief waarnemen, selectief onthouden en selectief reproduceren. Vind je deze positief of negatief? Waarom?
- Meestal zullen mensen ontkennen dat ze vooroordelen hebben. Waarom eigenlijk? En hoe zit dat bij jou? Heb jij vooroordelen en vijandbeelden? Zo ja, welke? En welke functie vervullen ze?

2.9 Discriminatie

Definitie

Discriminatie is het ongelijk behandelen van individuen of groeperingen op grond van bepaalde kenmerken.

Artikel 1 in de Nederlandse Grondwet luidt: 'Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.'

Discriminatie heeft in onze samenleving vooral een negatieve betekenis omdat het een handeling is die een fundamentele waarde, het recht op gelijke behandeling, aantast. Kenmerken die in de praktijk vaak leiden tot discriminatie zijn huidskleur, ras, geslacht, leeftijd, seksuele geaardheid, taal, sociale herkomst en status, handicap, godsdienst en levenswijze.

Naast negatieve discriminatie is er ook positieve discriminatie. Dat is discriminatie die bedoeld is om ongelijkheid te voorkomen, te verminderen of op te heffen. Bijvoorbeeld: bij gelijke geschiktheid de voorkeur geven aan iemand met een migratieachtergrond, een jongere, iemand met een beperking of een vrouw. Of bijstandsgerechtigden tegemoetkomen in de kosten voor kinderopvang en 60-plussers korting geven op treinkaartjes.

Discriminatie komt uitgebreider aan bod in hoofdstuk 5.

Discriminatie voorkomen? Professor Daniël Wigboldus vertelt er meer over in de video op de website. Of bekijk de documentaire *Zwart als roet* van Sunny Bergman (2014), een persoonlijke zoektocht naar de onbewuste vooroordelen ten opzichte van huidskleur.

2.10 Conclusies

Mensen zijn sociale wezens, die niet zonder elkaar kunnen en voortdurend met elkaar in de weer zijn, zoals zorgverleners met hun cliënten. Hoewel vrijheid en eigen verantwoordelijkheid bij hen hoog in het vaandel staan, gedragen ze zich toch vaak als kuddedieren. Hun genen en sociale omstandigheden bepalen grotendeels hun doen en denken.

Hun wereld is als het ware een schouwtoneel waarop ieder de rollen speelt die door de samenleving worden verwacht. Doen mensen dat niet, dan worden ze gestraft; bij goed gedrag volgt een beloning. Er is sprake van sociale controle. Maar niet alle gedrag wordt bepaald door de samenleving. Mensen veranderen de samenleving ook voortdurend of voegen er iets aan toe.

Ook zorgverleners zijn rollenspelers. Zij leren die rollen spelen door middel van opleidingen, cursussen, inwerkperiodes, regels, protocollen, functioneringsgesprekken en sociale controle. Daarbij wordt, in de ene organisatie meer dan in de andere, een zekere mate van afwijkend gedrag toegestaan of zelfs gestimuleerd. Daardoor kan de inhoud van de rollen door de tijd heen veranderen. Rolconflicten komen geregeld voor, omdat de rolverwachtingen in onze gedifferentieerde samenleving nogal eens verschillen.

Wij kijken door onze eigen bril, ons referentiekader, naar de wereld om ons heen. Dat maakt dat mensen dezelfde werkelijkheid vaak verschillend zien en verschillend waarderen. Ook zorgverleners nemen selectief waar en interpreteren de werkelijkheid op hun eigen manier. Dat kan leiden tot vooroordelen en stereotyperingen. Vaak zijn ze zich daarvan niet bewust en zien ze hun vooroordelen als de objectieve werkelijkheid. Dat kan soms leiden tot discriminatie van bepaalde groeperingen.

Welke onderdelen uit dit hoofdstuk hebben het meest bijgedragen aan vergroting van je sociaal bewustzijn? Indien dat effect er niet is, wat is daarvan dan de reden?

Groeperingen

3

Friends are your best medicine.

3.1 Inleiding

We zagen het al en we weten het natuurlijk ook: we kunnen niet zonder elkaar. We verzamelen ons steeds weer in kleine en grotere groeperingen, zoals gezin, schoolteam, politieke partij, sportclub, milieuvereniging, vakbond, muziekbond of buurtvereniging. Waarom klonteren mensen, waar dan ook ter wereld, jong en oud, zwart en wit, vrouwen en mannen, samen in groeperingen? Kinderen doen dit al spontaan op vroege leeftijd. Op de speelplaats vormen zich hechte en minder hechte groepjes. Sommigen houden er zelfs 'vrienden voor het leven' aan over. Waarom doen ze dat; waarom zijn groeperingen zo belangrijk voor ons?

De belangrijkste reden is misschien wel dat mensen 'ergens bij willen horen'. Een groep geeft je een sociale identiteit, waardoor je laat zien wie je bent, hoe je denkt en wat je belangrijk vindt. Je vindt er ook een plek waar je gehoord wordt in moeilijke en slechte tijden en waar je bescherming vindt als dat nodig is. Het is ook een plek om 'samen sterk te zijn' als je iets wilt ondernemen. En niet onbelangrijk in deze turbulente tijd: groeperingen zijn veilige havens in tijden van onzekerheid.

En wat te denken van het belang van mensen om je heen die je af en toe complimenten of kritiek geven, informeren over belangrijke zaken en helpen in tijden van nood? Mensen zijn kuddedieren, ze willen ergens bij horen. Misschien wel juist in deze tijd, waarin de voortschrijdende individualisering de gemeenschapszin en sociale cohesie heeft aangetast, waardoor veel mensen zich alleen voelen.

Voor jou zijn op dit moment naast familie en vrienden de school en daarbinnen jouw klas, werkgroepen en studievrienden wellicht belangrijke groeperingen. Straks, wanneer je aan het werk bent, komen daar weer andere groeperingen bij (of voor in de plaats), zoals de organisatie waar je in dienst bent, het team waarin je werkt, een vakgroep of een supervisiegroep. En je krijgt zeker ook te maken met medewerkers van andere organisaties waar je mee samenwerkt. Niet in de laatste plaats zijn daar straks jouw cliënten, die ook allemaal lid zijn

van verschillende groeperingen. Genoeg redenen dus om je verder te verdiepen in de betekenis van groeperingen voor jou en je toekomstige cliënten.

Emine neemt je mee in haar zoektocht naar de betekenis van groeperingen in haar werk.

Casus**Emine**

Emine werkt als groepsleider in een tehuis voor mensen met een verstandelijke beperking. Ze werkt er graag maar zou meer tijd willen hebben om bewoners persoonlijke aandacht te geven. Haar pleidooi daarvoor vindt echter geen gehoor bij de leiding.

Gesprekken met haar ouders over de organisatie van het tehuis leiden nogal eens tot onenigheid. Haar ouders vinden dat een instelling bestuurd moet worden en dat veel inspraak ten koste gaat van het werk. Emine ziet in het standpunt van haar ouders veel overeenkomsten met hoe het vroeger thuis ging. Haar ouders waren de baas en duldden weinig tegenspraak. Nu heeft ze daar minder last van omdat ze op kamers woont. Emine is onder andere lid van een milieugroep, een volleybalclub en een leesgroep. Ze heeft veel vrienden met wie ze in de weekenden gaat stappen.

De laatste tijd denkt Emine vaak na over haar ervaringen in de diverse groeperingen waartoe ze behoort. In sommige daarvan voelt ze zich meer thuis dan in andere. En ze ziet ook hoe de bewoners in het tehuis mensen om zich heen nodig hebben, die voor hen zorgen, hen stimuleren en hun veiligheid en een thuis bieden.

We laten Emine in dit hoofdstuk geregeld aan het woord. En natuurlijk kun jij ook meepraten en -denken over jouw ervaringen in groepen. Graag zelfs, want dat zal je helpen om de theorie straks te gebruiken in je werk.

3.2 Groeperingen

Definitie

Een groepering is een verzameling van mensen die op een of andere manier is af te grenzen van andere mensen.

Groeperingen heb je in verschillende soorten en maten. Hierna gaan we verkennen wat voor soorten en maten dat zijn. Aan bod komen groepen, collectiviteiten, sociale categorieën en organisaties.

Groepen

Definitie

Een groep is een verzameling van mensen die:

- geregeld, veelvuldig en intensief contact met elkaar hebben;
- gemeenschappelijke waarden en normen hebben;
- gevoelens van saamhorigheid delen;
- duidelijke posities ten opzichte van elkaar innemen; en
- tamelijk duurzame relaties met elkaar hebben.

Voorbeelden van een groep zijn gezin, vriendengroep en sportclub. Veel tijd van ons leven brengen we door in dergelijke groepen. Ze zijn het warme bad waarin wij pijn en verdriet delen en waar we steun vinden in moeilijke tijden. Het is ook een plek voor liefde, delen van gevoelens, leren van elkaar en samen dingen doen. Leden van een groep zijn het niet altijd met elkaar eens, en er is niet altijd sprake van saamhorigheid. Zo vinden de ouders van Emine dat mensen eigenlijk niet in een tehuis moeten worden opgesloten. Maar binnen groepen is er meestal wel een speciale band. Emine voelt zich, ondanks meningsverschillen met haar ouders, wel 'thuis' in haar gezin. Dat geldt ook voor haar vriendinnengroep, de leesgroep en de volleybalclub.

In sommige groepen zijn de relaties persoonlijk en intiem. Voor Emine is dat zo in het gezin en haar vriendengroep. Ze heeft daarin direct contact met mensen en die reageren vaak spontaan. We noemen dat *primaire groepen*. In andere groepen zijn de relaties koeler, formeler, onpersoonlijker en rationeler. De afstand tussen de groepsleden is groter, bijvoorbeeld tussen teamleden op haar werk of binnen de milieugroep waar Emine lid van is. Die groepen noemen we *secundaire groepen*.

Collectiviteiten

Definitie

Een collectiviteit is een verzameling van mensen:

- met gemeenschappelijke waarden en belangen,
- die een zekere saamhorigheid tot gevolg hebben.

De leden van een collectiviteit onderhouden niet met alle leden contact, zoals bij een groep. De meesten nemen slechts één positie in, namelijk die van lid. Emine is lid van enkele collectiviteiten, zoals die van danceliefhebbers en vegetariërs. Collectiviteiten kunnen een belangrijke invloed hebben op ons doen en laten. We vinden er geestverwanten met wie we dezelfde waarden delen en met wie we samen optrekken om gemeenschappelijke belangen te realiseren. Het zijn zeer grote groeperingen, zoals Nederlanders, hbo-studenten of liberalen. Het gevoel tot die collectiviteit te behoren is er meestal op bepaalde momenten. Dat geldt bijvoorbeeld voor Nederlanders als er een voetbalinterland gespeeld wordt, voor studenten als er discussie is over studieleningen, en voor liberalen bij verkiezingen. En ook gedurende carnaval, op Koningsdag of bij een Elfstedentocht vormen veel Nederlanders een collectiviteit. Collectiviteiten zijn er ook als het bijvoorbeeld gaat om mensen die tegen zwartgekleurde Pieten zijn, of die zich laten horen over MeToo.

Sociale categorieën

Definitie

Een sociale categorie is een verzameling van mensen die één eigenschap gemeen hebben.

Eigenlijk bestaat een sociale categorie vooral voor statistici en onderzoekers. Zo behoort Emine onder andere tot de sociale categorieën vrouwen, alleenstaanden, brildragers en 20-30-jarigen. Bij een sociale categorie zijn er geen onderlinge contacten, gemeenschappelijke waarden en normen en saamhorigheid. Wanneer dit wel het geval is, gaat de sociale categorie over in een

collectiviteit. Nederlanders zijn voor statistici een sociale categorie, maar ze werden in 2019 (tijdelijk) voor velen een collectiviteit toen Duncan Laurence het Eurovisiesongfestival won.

Vooraf voor sociologisch onderzoek zijn sociale categorieën van belang. Ten behoeve van de gezondheidszorg en het welzijnswerk bijvoorbeeld wordt veel onderzoek gedaan om te weten hoe ziektes en problemen gespreid zijn over leeftijd, sociale klasse, geslacht en ras. De uitkomsten van dergelijk onderzoek zijn vaak een belangrijk gegeven voor gerichte preventie en de aanpak van gezondheids- en welzijnsproblemen. Als je bijvoorbeeld weet dat onverantwoorde voeding en overgewicht vaker voorkomen bij jongeren in een bepaalde sociale klasse, kun je die jongeren en hun ouders speciale aandacht geven.

Organisaties

Definitie

Een organisatie is een groepering die:

- is opgericht om bepaalde doelen te bereiken;
- gekenmerkt wordt door een duidelijke positieverdeling.

Een organisatie is een groepering met een duidelijke structuur. De taken zijn verdeeld over meerdere posities, en de gezagsverhoudingen tussen de posities zijn vastgelegd om de doelen van de organisatie zo goed mogelijk te kunnen realiseren. De instelling waar Emine werkt, is in het leven geroepen om mensen met een verstandelijke beperking hulp te bieden en om hun kwaliteit van leven

te verbeteren. Binnen deze organisatie bestaan (sub)groeperingen en daaraan gekoppelde posities, zoals verzorgende, directeur, teamleider, ergotherapeut en activiteitenbegeleider. Emine werkt op afdeling B en is lid van de ondernemingsraad, waarin zij de belangen van het personeel van haar afdeling behartigt.

Het onderscheiden van verschillende soorten groeperingen is niet alleen theoretisch van belang. Het kan je ook helpen om de verschillen in de functie ervan voor jou of je cliënten te leren kennen en begrijpen. Zo heeft Emine zich geregeld afgevraagd welke betekenis de Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland (VGN) voor haar cliënten heeft. De VGN is een organisatie die de belangen behartigt van de zorgaanbieders in de gehandicaptenzorg. Daarnaast hebben familieleden van mensen met een beperking zich aaneengesloten in organisaties die opkomen voor de belangen van hun familielid.

En er zijn ook organisaties die de belangen van mensen met een beperking behartigen, bijvoorbeeld CP Nederland, de vereniging van mensen met cerebrale parese (hersenbeschadiging). Emine vraagt zich af waarom die verschillende organisaties bestaansrecht hebben. Want iedereen zou toch het beste moeten voorhebben met deze doelgroep? Maar dat is niet altijd zo. Niet altijd liggen de belangen van de organisaties in het verlengde van de belangen van de mensen aan wie ze een thuis bieden, ook al prediken ze van wel. En ook niet altijd ligt het belang van de organisatie in het verlengde van het belang van de medewerkers. Niet voor niets zijn er ondernemingsraden, schoolraden en vakbonden.

3.3 Referentiegroepen

Als je iemands gedrag een tijdlang observeert, weet je al snel tot welke groeperingen hij of zij behoort. Omgekeerd is dit ook het geval: als je de belangrijkste groeperingen kent waar iemand lid van is (of wil zijn), kun je in grote lijnen zijn denken en handelen voorspellen. Zeker als je weet in welke mate een lid zich identificeert met een groepering. Als Emine vertelt dat ze actief lid is van een milieugroepering, valt goed te voorspellen dat Emine voor het gescheiden inzamelen van huisvuil is, zich zal verdiepen in het verminderen van de CO₂-uitstoot, met belangstelling de techniek volgt om plasticsoep in de oceanen te lijf te gaan, en zo veel mogelijk met het openbaar vervoer zal reizen. In haar gedrag verwijst (refereert) Emine voortdurend naar groeperingen. We spreken daarom van referentiegroeperingen.

De reclame-industrie maakt intensief gebruik van de theorie over referentiegroepen. Via cookies op het internet krijgen reclamemakers inzicht in het zoekgedrag van internetgebruikers. Dat zoekgedrag is voor marketingdoeleinden belangrijk, omdat het verwijst naar groeperingen en/of producten die voor de bezoekers interessant zijn.

Definitie

Referentiegroeperingen zijn groeperingen die van grote invloed zijn op iemands referentiekader.

Een referentiekader bestaat, zo hebben we gezien, uit iemands kennis en verklaringen van en oordelen over de sociale werkelijkheid. Van een referentiegroepering kun je lid zijn, maar dat hoeft niet. Referentiegroeperingen zijn ook niet alleen groeperingen waar je positief tegenover staat. Soms zijn dat juist ook groepen die je tegenstaan. Wanneer we ‘lid of niet-lid’ en ‘positief of negatief’ combineren, levert dat een interessante matrix op met in de verschillende vakjes diverse referentiegroeperingen met bijbehorend gedrag.

Tabel 3.1 Overzicht van referentiegroeperingen

	Positief	Negatief
Lid	Identificatie (1)	Rebellie (2) of vlucht (3)
Niet-lid	Aspiratie (4) of voorbeeld (5)	Vijandschap (6) of tegenstelling (7)

Laten we eens kijken wat de referentiegroeperingen uit tabel 3.1 betekenen voor Emine:

1. *Identificatie*

De milieubeweging is voor Emine een groepering waarvan ze lid is en waar ze positief tegenover staat. Ze identificeert zich in sterke mate met deze groepering. Veel van de waarden en normen van de beweging neemt ze over, inclusief het bijbehorende gedrag.

2. *Rebellie*

Voor Emine was GroenLinks bij de laatste verkiezingen een groepering waarmee zij zich kon identificeren. Inmiddels heeft ze veel kritiek op deze partij. Het aantal zetels is gehalveerd en ze vindt dat de partijleider bij zichzelf te rade moet gaan. Ze is het eens met de jongerenafdeling, die vindt dat de partij is gaan dansen naar de pijpen van de grote partijen. Samen met enkele anderen schreef ze daarover een brief aan de partijleiding.

3. *Vlucht*

Ze denkt erover om over te stappen naar de Socialistische Partij (SP). Daarmee ‘vlucht’ ze als het ware uit GroenLinks.

4. *Aspiratiegroepering*

Voor Emine vormt het rapperscollectief in haar woonplaats een aspiratiegroepering. Zij oefent met het schrijven van raps over de wereld om haar heen en wil ooit eens bij die rapgroep horen.

5. Voorbeeldgroepering

Groeperingen die Emine positief waardeert maar waarvan zij geen lid wil of kan worden zijn de Partij voor de Dieren en Greenpeace. Zij zijn voor haar belangrijke voorbeeldgroeperingen.

6. Vijandschap

Sommige groeperingen verafschuw je sterk. Het zijn als het ware vijanden. Voor Emine zijn dat bijvoorbeeld de intensieve veehouderij en jagers.

7. Tegenstelling

Sommige groeperingen zijn tegenhangers van identificatiegroeperingen. Juist omdat zij als tegengesteld ervaren worden, vormen zij belangrijke referentiegroeperingen. Je gedraagt je per se anders dan of tegenovergesteld aan de leden van die groeperingen. Voor Emine zijn dit onder andere lezers van *De Telegraaf* en rokers.

Jouw referentiegroepen vertellen anderen veel over hoe jij de sociale werkelijkheid om je heen verklaart en waardeert. Ze zijn dan ook een goede indicator voor jouw denken en handelen. Daar maakt bijvoorbeeld Facebook slim en brutaal gebruik van, veelal zonder dat je het in de gaten hebt. In paragraaf 6.5.4 gaan we daar verder op in.

- **Noem twee positieve en twee negatieve referentiegroeperingen van jezelf.**
- **Wat kunnen anderen daaruit concluderen voor wat betreft jouw gedrag en ideeën?**

3.4 Sociale identiteit

Aan de groeperingen waartoe we behoren, ontleen we onze sociale identiteit.

Definitie

Een sociale identiteit bestaat uit gemeenschappelijk ervaren overtuigingen, waarden en kenmerken van een groepering.

Naast een eigen identiteit hebben we een sociale identiteit, of beter gezegd: meerdere sociale identiteiten. *Bij sociale identiteit gaat het om een (gewenst) zelfbeeld van een groepering.* Dat zelfbeeld hoeft niet overeen te komen met het beeld dat buitenstaanders hebben. Hun beeld is vaak een stereotype als gevolg van vooroordelen of onvoldoende informatie.

Onze sociale identiteit geeft antwoorden op vragen als: wie zijn we, waar komen we vandaan, waar gaan we naartoe? Die sociale identiteit kan op nationaal niveau liggen: 'wij Randstedelingen', 'wij homo-/bi-/transseksuelen', 'wij Surinaamse Nederlanders', 'wij gematigde moslims', 'wij studenten', 'wij boeren'. Ook op mondiaal niveau zijn sociale identiteiten te onderscheiden: 'wij zwarte

mensen' of 'wij westerlingen' of 'wij vrouwen'. En zelfs op regionaal of dorpsniveau is sprake van sociale identiteiten, zoals 'wij van de muziekvereniging', 'wij middenstanders' of 'wij skaters'.

Onze sociale identiteit(en) koesteren we, en we beschouwen die vaak als 'beter' dan of superieur aan die van anderen. Natuurlijk zijn 'wij van Ajax' beter dan 'zij van Feyenoord'. En natuurlijk zijn Limburgers hartelijker en gastvrijer dan die stugge noorderlingen. En onze Belgenmoppen geven onderhuids toch duidelijk het beeld dat wij een 'beter volk' zijn. We 'leren' die identiteiten al vanaf onze vroegste jeugd via subtiele en vaak onbewuste socialisatieprocessen. Al vroeg leren witte kinderen dat ze anders zijn dan kinderen met een donkere huid, niet alleen qua uiterlijk, maar ook in denken en doen. En niet alleen 'anders', maar algaauw ook 'beter'.

'Limburgers vinden nieuwkomers uit andere delen van Nederland, vaak Hollanders genoemd, bedreigender dan nieuwkomers uit het buitenland.' Dat is een van de uitkomsten van onderzoek van *Dagblad De Limburger* en het Limburgs Museum. Het onderzoek werd uitgevoerd in het kader van de tentoonstelling 'DNA van Limburg'. 561 mensen werden ondervraagd (NOS Nieuws, 2017). Uit het onderzoek komt ook naar voren dat Limburgers zichzelf als gastvrij en open beschouwen. Dat staat haaks op wat nieuwkomers ervaren: buitenstaanders zeggen juist dat het veel moeite kost om erbij te horen in Limburg. Vooral PVV-stemmers vinden dat Limburgers betrouwbaarder en vrijgevinger zijn dan andere Nederlanders. Van de geboren en getogen Limburgers voelt de helft zich in de eerste plaats Limburger, en dan pas Nederlander. Eén op de vijf voelt zich vooral Nederlander. De Limburgse identiteit zit hem volgens de meeste ondervraagden in de eigen taal, het landschap, het carnaval en de vlaai. Van de onder-

vraagden vindt 60 procent de band Rowwen Hèze bepalender voor Limburg dan het katholieke geloof. Nieuwkomers waarderen vooral het Limburgse landschap. Volgens de onderzoekers zijn er weinig gebieden in Nederland waar de inwoners zich zo verbonden voelen met hun geboortegrond.

Zijn al die ware of vermoede 'kwaliteiten' nu zo belangrijk om je identiteit aan op te hangen? Zijn kinderen die het Wilhelmus vanbuiten kennen wezenlijk voor de identiteit van de Nederlander? En hoe zit dat met een vlag in de Tweede Kamer? Eigenlijk zijn het niet meer dan uithangbordjes die mensen tevoorschijn toveren als ze hun identiteit benoemen. Veel dieper zit het gevoel dat ze bij een groepering horen waar ze zich thuis voelen. Dat 'zich thuis voelen' en de behoefte daaraan is een van de belangrijkste functies van een sociale identiteit. Die behoefte is groter in tijden van onzekerheid en dreigend gevaar. Het is niet toevallig dat in deze tijd veel politici het belang van onze Nederlandse identiteit benadrukken, want veel Nederlanders voelen zich bedreigd door mensen met een andere herkomst. Niet zelden gaat dit gepaard met het toekennen van een sociale identiteit die niet klopt of waarvan vooral de negatieve kanten worden uitvergroot. Zoals bij (Syrische) vluchtelingen: ze overspoelen ons land, ze komen ons werk en onze uitkeringen afpakken, ze pikken onze huizen in en ze passen zich niet aan.

Jouw sociale identiteit bestaat eigenlijk uit tal van sub-identiteiten die kenmerkend zijn voor de verschillende groeperingen waartoe jij behoort, zoals Nederlander, westerling, man of vrouw, liberaal, enzovoort. De leden van die groeperingen ervaren hun identiteit als 'eigen identiteit'. Als leden van de groepering falen, voelt dat als eigen falen; als ze succes hebben als eigen succes. Wielrennen en voetbal zijn bijvoorbeeld onderdelen van onze nationale identiteit. Als klein landje waren we in 2017 o zo trots toen Tom Dumoulin de ronde van Italië won. Dat straalde af op ons Nederlanders. Toen Oranje zich niet wist te plaatsen voor het EK voetbal 2016 en in 2021 op dat toernooi roemloos werd uitgeschakeld, waren we gekrenkt in onze nationale trots. Die klap was niet zomaar weg met de relativering 'Het is maar voetbal'. De betekenis is groter. Nationale trots en het wij-gevoel dragen bij aan zelfvertrouwen en zetten aan tot nog grotere prestaties.

Sterke identiteitsgevoelens kunnen echter ook afleiden van maatschappelijke problemen, zoals armoede, sociale ongelijkheid, huiselijk geweld, racisme en discriminatie. Ze kunnen maatschappelijke of persoonlijke conflicten ook dempen of tijdelijk doen vergeten. Daarom worden identiteitsgevoelens door machthebbers niet zelden aangewakkerd. Denk bijvoorbeeld aan de grote nadruk van Erdoğan enkele jaren geleden op de Turkse identiteit. Voor zuiderlingen kan carnaval die functie hebben. Carnaval wordt door sociologen ook wel een *uitlaatklep* genoemd voor spanningen als gevolg van werkdruk, persoonlijke problemen of maatschappelijke problematiek. En ook de coronarellen in diverse steden van begin 2021 zijn te beschouwen als uiting van de

frustraties en onzekerheden die het virustijdperk tot dan al lange tijd met zich meebracht.

Machthebbers gebruiken een door henzelf opgepimpte identiteit vaak ook om hun macht te vergroten en zelfs om oorlogen te rechtvaardigen, zoals Hitler, die sprak over de Duitse *Übermensch* en het superieure arische ras.

Beantwoord de vragen naar aanleiding van de recensie van het boek *Identiteit* van Paul Verhaeghe op de website bij dit boek.

Groeperingen gebruiken vaak symbolen om hun identiteit te versterken. Het kan een clubbed zijn, een logo, een uniform, enzovoort. De vlag die nu een plaats gekregen heeft in de Tweede Kamer is een symbool van de Nederlandse identiteit. Ook het Wilhelmus, de canon van onze geschiedenis en zelfs onze molens en klompen zijn voor velen kenmerken van onze sociale identiteit. Sommige politieke partijen willen dat dit soort symbolen in ere hersteld worden om onze nationale identiteit te versterken.

Er zijn ook groeperingen die juist niet willen dat we onze nationale identiteit zo benadrukken. En dat we deze identiteit zeker niet als superieur aan andere identiteiten moeten beschouwen; zij vinden dat wij een multicultureel land zijn waar plaats moet zijn voor verschillende sociale identiteiten. Eigenlijk vinden ze dat tolerantie en acceptatie van andere identiteiten bij onze nationale identiteit horen. Jarenlang waren Nederlanders daar immers trots op en werd Nederland door buitenlanders als een tolerante natie gezien.

- Welke sociale identiteit(en) heb jij?
- Welke symbolen horen daarbij?
- Hoe zien buitenstaanders die sociale identiteit(en) volgens jou?

Wij- en zij-groepen

Verschillen in sociale identiteit en vooral ook de benadrukking daarvan leidt niet zelden tot strijd tussen wat sociologen *wij- en zij-groepen* of *in-groups en out-groups* noemen. Groeperingen benadrukken de identiteit van de eigen groepering ('wij-groep' of 'in-group') vooral in positieve termen, en zetten zich af tegen de identiteit van een andere groepering ('zij-groep' of 'out-group'). Wij zijn tolerant, Russen niet. Wij leven in een democratie, zij in een dictatuur. Wij zijn sociaal, zij handelen vooral uit eigenbelang. Enzovoort. Realiseer je dat waar 'wij' staat ook 'zij' op z'n plaats kan zijn. Sociale identiteiten worden door buitenstaanders vaak in negatieve termen geformuleerd, wat leidt tot intolerantie, verdachtmakingen, onwaarheden, discriminatie en strijd.

Maar sociale identiteiten kunnen ook in positieve termen gewaardeerd worden. Denk bijvoorbeeld aan mensen die goed integreren in de samenleving, waarvoor ze (gedeeltelijk) afstand moeten nemen van een andere sociale identiteit. Misschien speelt zo iets ook wel bij jou. Nogal wat jongeren die gaan studeren en verhuizen naar een andere stad, ontwikkelen bewust of onbewust een andere sociale identiteit. Dat kan problemen opleveren in de thuissfeer. De dochter/zoon verandert en de omgeving kan dat soms niet bijbenen. Het is goed om te beseffen dat sociale identiteiten vaak diep geworteld zijn in het denken en handelen van groeperingen, maar ook kunnen veranderen. Die veranderingen gaan vaak gepaard met weerstand, onzekerheid of conflicten.

De sociale identiteit van groeperingen speelt een belangrijke rol in debatten over sociale ongelijkheid, minderheidsgroepen en discriminatie. Minderheidsgroepen worden vaak sociale kenmerken toegedicht die vertekend zijn en een negatieve lading hebben. We spreken in dit verband ook wel van *negatieve stereotypering*. Minderheidsgroepen benadrukken op hun beurt vaak de positieve groepskenmerken van de eigen groepering en de negatieve van andere groeperingen. In *de Volkskrant* schreef columnist en schrijver Arnon Grunberg (2017a) het volgende:

Kader 3.1

Post-identiteit

Recentelijk verweet een vriendin me dat ik 'post-identiteit' was. Inderdaad wens ik mij niet te laten voorstaan op wie ik ben of zou zijn; Nederlander, Jood, man. Het gaat om wat je doet met de kaarten die je van de dealer hebt gekregen. Waarom zou je trots zijn op het toeval?

Sommigen menen dat de mens nooit zijn identiteit kan of mag relativiseren. Dat is geen analyse, veeleer een excuus voor eigen gemakzucht.

Grunberg beweert hier eigenlijk dat identiteiten relatief en vloeibaar zijn. Anderen benadrukken eerder het statische en absolute karakter van identiteit, zoals bij onder meer populistische leiders gebruikelijk is.

Zijn sociale identiteiten volgens jou kunstmatig, of vormen ze juist een natuurlijk gegeven?

Op de website staat een stukje tekst over het boek *Broederschap*. Op zoek naar een verloren ideaal van Bas Heijne. Geef je mening daarover.

Etnocentrisme

Het Griekse woord *ethnos* betekent 'volk'.

Definitie

We spreken van etnocentrisme wanneer volkeren vanuit hun eigen set van waarden en normen andere volkeren beoordelen.

Door de eigen waarden en normen als maatstaf te nemen ziet men die van andere volkeren automatisch als minderwaardig. Het is een denk- en gedragswijze die zich kenmerkt door onmacht of onwil om zich te verplaatsen in de normen, waarden, motieven, belangen, opvattingen, gewoonten, enzovoort van mensen uit een andere cultuur. Bij etnocentrisme spelen dezelfde mechanismen en processen een rol als bij de wij- en zij-groep (in- en out-group). Voorbeelden van etnocentrisme zien we in de verhoudingen tussen Israëli's en Palestijnen of tussen Bosniërs en Serviërs. Maar ook tussen mensen die hier geboren zijn en mensen die van elders naar Nederland kwamen. Of tussen groepen mensen met verschillende migratieachtergronden.

Etnocentrisme ontstaat vaak wanneer volkeren zich bedreigd of onzeker voelen. De ervaren bedreiging hoeft niet reëel te zijn. Soms wordt die bewust gesuggereerd om een gemeenschappelijke vijand te creëren, die de aandacht afleidt van interne problemen of onenigheid. Dat deed Hitler met de Joden, Israël met de Palestijnen (en omgekeerd), en Wilders met moslims. Etnocentrisme lijkt op de sociaal-psychologische variant egocentrisme: anderen hebben ongelijk, zijn slechter, dommer, asocialer, enzovoort dan wijzelf.

Azghari (2021) maakt onderscheid tussen etnocentrisme en cultuurrelativisme. Etnocentrisme wil zeggen dat de eigen cultuur als 'normaal' wordt beschouwd en als maatstaf dient om elke andere cultuur de maat te nemen. De etnocentrische kijk is in alle culturen dominant en is ook niet te vermijden, stelt Azghari. Een gevaar daarbij is dat mensen een andere kijk op het leven of een andere levenswijze bij voorbaat afkeuren en niet openstaan om te leren van de ander. Gevaarlijker is het als een doorgeschoten negatieve etnocentrische kijk omslaat in superioriteitsdenken of zwart-witdenken: wij zijn goed, zij zijn slecht. Dat heeft in de geschiedenis al tot veel ellende geleid, zoals oorlogen.

Cultuurrelativisme is het tegenovergestelde: men is van mening dat verschillende culturen niet met elkaar te vergelijken zijn. En dus kunnen mensen op

basis hiervan nooit oordelen over culturen in termen van ‘beter’ of ‘slechter’. Een groot nadeel hiervan is dat je eigenlijk nooit uitspraken kunt doen over andere culturen, waarden, normen of gewoontes. We kunnen daarmee nooit komen tot gedeelde menselijke en universele waarden. Daardoor stellen cultuurrelativisten bijvoorbeeld vrouwenbesnijdenis, homohaat of het kastenstelsel niet aan de kaak. Azghari: ‘Concluderend kunnen we vaststellen dat zowel het voortdurend oordelen als het helemaal niet oordelen over andere culturen op termijn negatieve gevolgen heeft.’

3.5 De Nederlandse identiteit

- ‘Het onder woorden brengen van de nationale identiteit is vaak de kortste weg naar het uitsluiten van groepen.’ Wat vind je van dit citaat van Paul Scheffer (onder andere publicist in de *NRC*)? Motiveer je antwoord.
- Hoe sta jij tegenover nationale stereotypen?

In de vorige paragraaf kwam de Nederlandse identiteit al een aantal keren voorbij. Wat is die Nederlandse identiteit? We weten vaak wel een aantal elementen te noemen, zoals de Nederlandse taal, nuchterheid, polders en dijken, directheid, fietsen, dominees en handelsgeest. Het is nog wel meer dan dat, maar wat dan precies? Zijn we nu tolerant of juist niet? Zijn we direct of ook bot en lomp? In de discussie hierover lopen de meningen uiteen. Aan het ene uiteinde staan mensen die vinden dat er geen specifiek Nederlandse identiteit bestaat, nooit bestaan heeft ook, en dat het concept van een nationale identiteit gevaarlijk is. Het sluit groepen uit en heeft in het verleden tot veel ellende geleid. Aan de andere kant staan mensen die benadrukken dat Nederlanders echt anders zijn dan bijvoorbeeld Chinezen. Zij vinden dat juist het ontkennen van de identiteit gevaarlijk is, omdat het leidt tot uitholling van alles waar ons land voor staat. ‘Per saldo weten we nog steeds niet wat nu toch die Nederlandse identiteit is. Een onwenselijke situatie, want de verscheidenheid blijft onverminderd toenemen.’ Dat stelt Will Tiemeijer (2021b, p. 2) in de samenvatting van een verkennende WRR-studie die een poging wil zijn om de impasse te doorbreken en het onderwerp in kalmer en productiever vaarwater te brengen. De studie draagt de titel *Project Nederland. Van feitelijke naar gewenste nationale identiteit* (Tiemeijer, 2021a, 2021b).

De samenvatting gaat eerst in op de impasse die ontstaat doordat er twee definities over de Nederlandse identiteit gehanteerd worden (Tiemeijer, 2021b, p. 5): ‘Die identiteit bestaat *niet* als je die definieert als een soort essentie – een unieke set van eigenschappen die je bij *elke* Nederlander zult aantreffen, en waarin Nederlanders wezenlijk verschillen van Belgen, Polen, Italianen of welk ander volk dan ook. Er zijn immers altijd Nederlanders die *niet* passen in het stereotype beeld – landgenoten die, ook al liggen hun wortels tot vele generaties terug in Nederland, geen behoefte voelen om Sinterklaas te vieren, en niet bij

vrieskou meteen de schaatskriebels krijgen.’ Ons land telt meer dan zeventien miljoen zielen, en niemand van hen is hetzelfde. In reactie op deze redenering is wel gesteld dat je de Nederlandse identiteit eerder moet zoeken in de vaderlandse geschiedenis. Maar er bestaat niet één ware voorstelling van die geschiedenis. Daarom hebben veel historici grote moeite met het idee van een ‘canon van de Nederlandse geschiedenis’.

Tiemeijer vervolgt: ‘De Nederlandse identiteit bestaat daarentegen *wel* als je die definieert als een set van kenmerken die ons land *als geheel* beschrijft.’ Dan gaat het om wat je een buitenlander vertelt over Nederland. Dat zijn onderscheidende kenmerken: veel fietsen, dijken, Amsterdam. Een aantal andere kenmerken van ons land, zoals vrijheid van meningsuiting, gelijkwaardigheid tussen seksen of homo-emancipatie, vind je ook in andere landen, maar ze horen wel bij de Nederlandse set, bij wie wij zijn. ‘Veel verwarring en misverstanden in het debat kunnen worden verklaard doordat mensen deze twee verschillende betekenissen van nationale identiteit onvoldoende uit elkaar houden’, aldus Tiemeijer (2021b, p. 6). Hij bepleit een hernieuwde start van het debat vanuit twee centrale opgaven: een verbondenheidsopgave (wat verbindt inwoners?) en een integratieopgave (waaraan dienen nieuwkomers zich aan te passen?).

Twee opgaven: verbondenheid en integratie

Het antwoord op de eerste vraag, naar verbondenheid, is relatief eenvoudig. Tiemeijer (2021b, p. 8): ‘Er is één ding dat uniek is voor alle Nederlanders, en dat hen bovendien onderscheidt van alle niet-Nederlanders: het gedeelde eigendom van het stukje van de planeet dat ligt ingeklemd tussen de Noordzee, België en Duitsland. Wij delen een bepaald leefgebied en zijn daardoor lotsverbonden.’ Plaats is dus een belangrijk ankerpunt van verbondenheid en identiteit. En een tweede vorm van lotsverbondenheid is de gezamenlijke toekomst in dat leefgebied, inclusief de collectieve opgaven die daarbij horen, zoals het behoud van welvaart en vrijheid en de uitdaging van klimaatverandering.

‘Uiteindelijk is dat niet een bepaalde “typisch Nederlandse” volksaard of cultuur maar de reële lotsverbondenheid die logisch voortvloeit uit het gedeelde leefgebied en de gedeelde toekomst. Tezamen vormen wij “project Nederland”: een langlopende onderneming om met een groot aantal mensen in vrijheid samen te leven in een kleine en kwetsbare delta gelegen aan de Noordzee, en om deze delta ook weer in goede staat door te geven aan volgende generaties. Uiteindelijk ligt de basis voor verbondenheid in de collectieve inspanning om dit project tot een succes te maken’, aldus Tiemeijer (2021b, p. 10).

Dan de tweede vraag: waarin moeten nieuwkomers socialiseren en integreren? Daarbij is niet van belang wat de Nederlandse volksaard typeert, dus wie wij zijn, zoals tolerant en verdraagzaam maar ook bot en lomp, stijf en koppig, gelijkhebbend en gierig, preuts en bekrompen, weinig ambitieus en geneigd tot middelmatigheid – om maar eens wat te noemen. Maar wel: wie willen we

zijn, wat is de gewenste identiteit? Want anders zouden we mogelijk van nieuwkomers verwachten dat zij niet alleen onze goede manieren omarmen, maar ook de slechte.

Tiemeijer (2021b, p. 13) noemt vier mogelijke elementen van de gewenste identiteit waarover we als samenleving het debat met elkaar zouden moeten aangaan:

- Iedereen beheerst de Nederlandse taal en Nederlands is de voertaal in de openbare ruimte.
- Nederlanders dragen zorg voor hun leefomgeving, niet alleen de eigen stoep of straat maar ook daarbuiten.
- We houden rekening met elkaar, we moeten geven en nemen in dit kleine landje.
- We leveren een bijdrage aan de samenleving, in de vorm van werk, vrijwilligerswerk of mantelzorg.

Dit mogen we van elkaar verwachten in dit land. Daarmee is het identiteitsdebat verschoven naar wat ons bindt. Het wordt 'interculturalisme' genoemd, als opvolger van 'multiculturalisme', iets wat ons tot nu nog geen integratie gebracht heeft, maar eerder het tegendeel: het ontstaan van parallelle werelden waartussen nauwelijks contact bestaat. Bij interculturalisme gaat het juist om het contact. 'De route naar het gewenste resultaat verloopt niet via de formulering van een nationale identiteit, maar via de ervaring van contact', aldus Tiemeijer (2021a, p. 64).

Geef het WRR-rapport *Project Nederland* jou handvatten waar je in je toekomstige werkpraktijk wat mee zou kunnen doen? Bedenk een aantal voorbeelden daarvan.

Een aantal video's op de website heeft betrekking op de Nederlandse identiteit. Zo vind je er twee video's van Arjen Lubach. In de eerste stelt hij Nederland voor aan de toen net aangetreden president Trump. In de tweede belicht hij op zijn eigen wijze de Nederlandse identiteit naar aanleiding van de Tweede Kamerverkiezingen van 2017.

Bekijk ook de video met koningin Máxima en beantwoord de bijbehorende vragen.

3.6 Relatieve deprivatie en comparatieve referentiegroeperingen

Welk rapportcijfer we ons leven geven, wat we vinden van ons inkomen, hoe we onze gezondheid waarderen, hoe we denken over onze relatie: al zulke zaken worden maar gedeeltelijk bepaald door objectieve maten of waarden. Onze waardering ervan is sterk afhankelijk van met wie we ons vergelijken. Armen in Nederland vergelijken hun inkomen niet met dat van sloppenwijkbewoners

in Delhi, maar eerder met dat van andere mensen in hun buurt of met dat van familieleden.

Emine ziet dat er in de instelling collega's zijn die beter af zijn dan zijzelf. In hun teams zijn meer mogelijkheden. Bovendien is de sfeer opener en is er meer ruimte om therapeutisch met de bewoners bezig te zijn. Zij is jaloers op hen. Emine voelt zich 'relatief gedepriveerd', al zal ze dat zo niet noemen. 'Relatieve deprivatie' is een dure term voor een belangrijk sociologisch verschijnsel.

Definitie

Relatieve deprivatie is het gevoel dat men iets tekortkomt vergeleken met anderen.

Men wil dit 'iets' zelf ook hebben en men beschouwt deze wens als gerechtvaardigd en bereikbaar. Het gevoel dat je iets mist, kan verwijzen naar feitelijk iets missen, maar ook naar een gemis 'vergeleken met anderen'. De tevredenheid is dan afhankelijk van de groeperingen waarmee je je vergelijkt. Zo kan een handjevol rijst per dag bij mensen in Centraal-Afrika een tevreden gevoel geven, terwijl het gemis van een auto bij veel Europeanen ontevredenheid veroorzaakt.

Jongeren die verhuizen van een armere naar een rijkere buurt vertonen daarna vaker probleemgedrag, volgens onderzoeker Jaap Nieuwenhuis (Sahadat, 2017). Die bevinding druist in tegen beleid om wijken te mengen. De beleidsmakers gingen ervan uit dat een meer gemengde omgeving emanciperend zou werken, maar nu blijkt uit dit onderzoek dus dat dergelijk beleid helemaal niet succesvol hoeft te zijn. Een verklaring voor de bevindingen uit het onderzoek zou kunnen zijn dat kinderen van ouders met een laag inkomen zich minder thuis voelen naast buurkinderen met rijkere ouders. Zij voelen dat ze slechter af zijn dan die 'rijkeluiskinderen'. Nieuwenhuis is geschrokken van zijn bevindingen. Hij verklaart ze aan de hand van het idee van relatieve deprivatie. Je bent slechts zo arm (of rijk) als je je voelt. Het contrast met de sociaal-economische situatie van de nieuwe burens (of buurkinderen) is te groot, vermoedt hij. De perceptie van welvaart is belangrijker dan de welvaart zelf. Bovendien is sociale acceptatie voor pubers van wezensbelang. Jongeren kunnen die ongelijkheid als oneerlijk ervaren, en dat kan zich uiten in probleemgedrag.

Als mensen ons vragen of we tevreden zijn, zit in ons antwoord vaak bewust of onbewust een vergelijking met anderen verscholen. Als je leerkrachten van de basisschool vraagt of ze tevreden zijn met hun salaris, zal hun eventuele ontevredenheid voor een aanzienlijk deel gevoed worden door het hogere salaris van hun collega's in het voortgezet onderwijs. Deze constatering ligt aan de basis van de theorie over comparatieve referentiegroeperingen.

Definitie

Van comparatieve referentiegroeperingen is sprake wanneer we ons lot vergelijken met dat van andere groeperingen.

Als comparatieve referentiegroeperingen gebruiken we meestal groeperingen die dichtbij zijn. Of wij ons rijk of arm voelen, wordt vooral bepaald door het bezit en het inkomen van mensen uit onze directe omgeving. Sloppenwijkbewoners in Rio de Janeiro of commissarissen van multinationals zijn voor ons geen comparatieve referentiegroeperingen. Ook specialisten in ziekenhuizen en raden van bestuur van zorginstellingen zijn voor uitvoerende zorgverleners meestal zo ver weg dat zij niet als comparatieve referentiegroepering functioneren. Maar andere zorgverleners met een iets hogere of lagere sociale status of een iets lager of hoger salaris doen dat wel. Of studenten met een mooiere en grotere kamer, of juist een kleinere. Onderzoek naar tevredenheid van mensen in verschillende lagen van de samenleving laat vaak minder verschillen zien dan je zou verwachten gezien de omstandigheden waarin iemand zich bevindt. Rijkere en beter opgeleiden zijn vaak niet tevredener dan mensen met minder geld en een lagere opleiding. Een verklaring hiervoor is dat groeperingen zich vooral vergelijken met groeperingen net boven en net onder hen.

3.7 Netwerken

Ieder mens, ook jij, hebt contacten met mensen uit meerdere groeperingen. Al die mensen samen vormen jouw netwerk en daarvan ben jij het middelpunt. Jouw moeder, jouw vriend en jouw leraar hebben ook een netwerk. Daarvan ben jij lid en zijn zij het middelpunt.

Definitie

Een netwerk is een groepering:

- die één persoon als centrum heeft en
- waarvan alle leden geregeld contacten onderhouden met het centrum.

Elk netwerk is uniek. Er bestaat er maar één van. Netwerken zijn belangrijk in goede en slechte tijden. Uit onderzoek blijkt dat netwerken vooral in slechte tijden over 'zorgkracht' beschikken (Steyaert & Kwekkeboom, 2012). In deze tijd met grote nadruk op zelfredzaamheid en eigen verantwoordelijkheid wordt de omgeving van de cliënt in de zorgsector nog te vaak op afstand gezet. We hebben een individuele zorgverzekering, er is grote nadruk op privacy, en veel zorgverlening speelt zich in een-op-eensituaties af. Nu de zorgkosten te hoog oplopen, wil de overheid dat we meer 'zelfredzaam' zijn. Dat is een belangrijk fundament onder de zogenoemde participatiesamenleving die de overheid al enkele jaren propageert. Redden we het zelf niet, dan moeten we niet meteen professionele hulp zoeken, maar eerst familie, burens, vrienden of vrijwilligers inschakelen. Maar in deze geïndividualiseerde samenleving met een grote nadruk op eigen kracht en individuele verantwoordelijkheid is hulp vragen en hulp geven niet vanzelfsprekend. Linders (2010) spreekt over eigentijdse 'vraag-verlegenheid'. Bovendien is de sociale cohesie mede door die individualisering verzwakt en is de eenzaamheid toegenomen.

Talrijke onderzoeken laten zien dat netwerken een belangrijke bijdrage aan de gezondheid van mensen kunnen leveren. Van den Heuvel (2014) noemt onder andere de volgende effecten:

- Mensen met een stevig netwerk zijn minder vatbaar voor verkoudheid en genezen sneller (hun wonden genezen ook sneller).
- Mensen met stevige sociale banden leven langer. Het effect ervan op hun gezondheid is net zo groot als dat van niet roken, en groter dan dat van niet drinken of weinig bewegen.
- Mensen met een stevig netwerk zijn minder eenzaam en gelukkiger.

Het aanbod van informele hulp in Nederland is veel groter dan dat van de professionele hulpverlening: de meerderheid van de zorgbehoevenden ontvangt hulp uit het eigen sociale netwerk.

Definitie

Informele hulp is alle hulp aan mensen met uiteenlopende problemen die niet wordt gegeven in het kader van een beroep.

Honderdduizenden mantelzorgers zijn in Nederland dagelijks in touw om een familielid of een goede vriend te ondersteunen en te verzorgen. Dat kan uit

liefde zijn, maar ook uit noodzaak. Volgens de SCP-publicatie *Mantelzorgers in het vizier* (De Boer et al., 2019) gaf in 2016 één op de drie Nederlanders ouder dan 16 jaar mantelzorg. Dat wil zeggen dat er over een jaar gezien zo'n 4,4 miljoen mantelzorgers zijn in Nederland. Circa 17 procent helpt langdurig (langer dan drie maanden) en intensief (meer dan acht uur per week). Gemiddeld geven mantelzorgers zeven uur per week hulp, gedurende gemiddeld vijf jaar. Eén op de tien mantelzorgers voelt zich ernstig belast. Dat geldt met name voor mensen die intensief helpen, zoals partners; voor mensen die zelf ook nog werken; voor mantelzorgers van mensen met dementie, psychische problemen of terminaal zieken; en voor jonge mantelzorgers.

Veel zorginstellingen ondersteunen de ontwikkeling en kwaliteitsverbetering van netwerken in toenemende mate. In de instelling waar Emine werkt, is veel aandacht voor het functioneren van netwerken van bewoners. Zijzelf heeft ook vaak te maken met familie, vrienden, burens en bekenden van haar cliënten. Zij ervaart dagelijks hoe belangrijk die voor de bewoners zijn.

Netwerken in kaart

Je kunt als zorgverlener het netwerk van je cliënten in kaart brengen. Daarvoor bestaan verschillende instrumenten, zoals dat van Interakt, te vinden op de website van dit boek. Netwerken worden daarin beschreven met behulp van structurele en functionele kenmerken.

Structurele kenmerken hebben betrekking op de uiterlijke verschijningsvorm van een netwerk:

- *samenstelling* van het netwerk;
- *onderlinge afhankelijkheid* tussen de netwerkliden;
- *bereikbaarheid* van de leden van het netwerk;
- *gevarieerdheid*, leden met verschillende kwaliteiten en eigenschappen;
- *dichtheid* ofwel hechtheid van het netwerk.

Bij *functionele kenmerken* gaat het om de bijdragen die het netwerk levert aan het realiseren van belangrijke levensbehoeften:

- *emotionele steun* (in voor- en tegenspoed);
- *praktische hulp* (als die nodig is);
- *kennis en informatie* (over gezondheid, eten, reizen, enzovoort);
- *waardering* (complimenten, kritiek, feedback);
- *een referentiekader* (hoe zaken te beoordelen);
- *sociale identiteit* (bewustzijn ergens bij te horen).

Met behulp van deze structurele en functionele kenmerken kunnen zorgverleners zwakke en sterke kanten van het netwerk van een cliënt in kaart brengen. Dat doet Emine geregeld samen met cliënten. Ze loopt samen met hen de structurele en functionele kenmerken langs. Daarbij worden niet alleen de feitelikheden vastgelegd, maar wordt vooral ook gekeken naar hoe de cliënt die feitelikheden waardeert:

- Is hij tevreden met de samenstelling en de grootte van zijn netwerk?
- Wat vindt hij ervan dat hij zijn moeder zo weinig ziet?
- Krijgt hij genoeg waardering en emotionele steun als hij het moeilijk heeft?
- ...

Emine probeert zo veel mogelijk samen met de cliënt tot gedeelde conclusies te komen. Of dat lukt, hangt mede af van de problematiek van de cliënt en van zijn vermogen om zich een goed oordeel over zijn situatie te vormen. Niet alle cliënten zijn daartoe in staat. Tegelijkertijd beseft Emine ook dat haar persoonlijk referentiekader kan leiden tot invullingen die niet aansluiten bij wat haar cliënt wil en nodig heeft. In de zorg- en begeleidingsplannen houdt Emine rekening met de sterke en zwakke kanten van de netwerken. Zij ervaart hoe belangrijk het voor een cliënt is wanneer ook mensen uit zijn directe omgeving hem ondersteunen en helpen.

Een zorgverlener kan in netwerken verschillende posities innemen en diverse rollen vervullen, zoals:

- *Netwerklid*: De zorgverlener is als professional aanwezig en vervult vanuit die optiek een bepaalde functie voor de cliënt, bijvoorbeeld als budget-begeleider. Zo kan de zorgverlener gewoon lid zijn van het netwerk, naast de andere leden.

- *Netwerkcoach*: Dit is een meer ingrijpende rol. De zorgverlener neemt niet echt deel aan het netwerk, maar geeft vanaf de zijlijn gevraagd en ongevraagd adviezen.
- *Netwerkmonteur*: Deze rol is nog ingrijpender. De zorgverlener grijpt directer in, bijvoorbeeld door extra netwerkliden te zoeken.
- *Netwerkbeheerder*: Deze rol kan geschikt zijn in gevallen waarbij de zorgbehoefte erg groot is, maar het netwerk te klein is en niet toereikend om aan essentiële behoeften te voldoen.

In de praktijk zijn de verschillen tussen de rollen vaak klein of lopen rollen in elkaar over. Vanuit elke rol kan de zorgverlener helpen om de sterke en zwakke kanten in kaart te brengen; hetzelfde geldt voor het (helpen) zoeken naar sociale steun. Zo komt het geregeld voor dat Emine samen met de cliënt zoekt naar ‘versterking’ van zijn netwerk, bijvoorbeeld gericht op functionele kenmerken als emotionele en praktische steun. Bijvoorbeeld: iemand zoeken die geregeld met haar cliënt gaat fietsen.

- **Jij hebt een oudere mevrouw als cliënt die een klein netwerk heeft en er veel over klaagt dat ze vaak alleen is en weinig aandacht krijgt.**
Bedenk enkele netwerkinterventies die je haar zou willen voorleggen.
- **Stel, jij hebt een probleem. Je zakt bijvoorbeeld voor je examen, je wordt ernstig ziek of je vader overlijdt. Op wie in jouw netwerk kun je dan rekenen, en op wie niet? En wat voor soort steun kun je van wie verwachten?**
- **Wat vind je van het volgende idee van Grunberg (2017b)?**
‘Mensen doorverwijzen naar eigen netwerken betekent onder andere het afdwingen van mediterrane cultuur: meerdere generaties in één huis. Daar zal niet iedereen op zitten te wachten.
Je kunt de vraag naar zorg ook oplossen met relatief goedkope krachten uit andere landen. In Amerika kun je staatsburger worden door te dienen in het Amerikaanse leger. Je zou een “zorgleger” kunnen beginnen. Vijf jaar zorgen voor een Nederlandse bejaarde, daarna heb je een paspoort.’

De opdracht op de website bij ‘Netwerken in kaart’ biedt je meer inzicht in je eigen netwerk.

3.8 Samenwerkingsverbanden in de zorg

Samenwerkingsverbanden in de zorg zijn bijzondere netwerken, die bijvoorbeeld gevormd worden om cliënten met meervoudige en complexe problemen gepaste zorg te bieden. Die cliënten krijgen vaak zorg van meerdere zorgverleners, met elk hun eigen deskundigheden. Zij werken samen om de zorg op elkaar af te stemmen. Of ze trekken gezamenlijk op om met gebruikmaking

van elkaars kwaliteiten de zorg te verbeteren. Er zijn tal van voorbeelden van dit soort samenwerkingsvormen; denk aan gezondheidscentra, multidisciplinaire teams, gezamenlijke casuïstiekbesprekingen, intervisieverbanden en projectgroepen.

Definitie

Een samenwerkingsverband (in de zorg) is een verband van twee of meer organisaties of zorgverleners die wederzijdse verplichtingen aangaan om tot resultaten te komen die ze afzonderlijk niet kunnen bereiken.

Niet altijd zijn samenwerkingsverbanden succesvol, ondanks nobele bedoelingen. Tal van gevaren liggen op de loer, vooral omdat de samenwerkingspartners verschillende belangen kunnen hebben die niet in elkaars verlengde liggen. Of ze zijn te zeer uit op eigen gewin. Die kans is groter in een marktgerichte omgeving waarin niet alleen het belang van de cliënt maar ook het belang van de zorginstelling of de individuele zorgverlener in het geding is.

Belangrijk voor succes is dat:

- de partners een gemeenschappelijke visie delen;
- de partners duidelijke en haalbare doelen hebben die door allen gedeeld worden;
- er sprake is van interdependentie, oftewel dat de partners elkaar nodig hebben;
- er over en weer vertrouwen is;
- de samenwerkingsstructuur losjes is;
- er voldoende middelen (tijd en geld) zijn om aan de doelen te werken;
- de partners niet te zeer uit zijn op eigen gewin maar ook oog hebben voor elkaars belangen;
- er regelmatig evaluaties plaatsvinden wat betreft doelen, investeringen, werkwijze en onderlinge verhoudingen.

[Op de website kun je aan de slag met het apk-formulier over interorganisationale netwerken. Bekijk ook de video over samenwerken tussen organisaties.](#)

3.9 Conclusies

De theorie in dit hoofdstuk over groeperingen kun jij, net als Emine, gebruiken om te onderzoeken waarom je wel of niet lid bent van welke soort groepering dan ook. Daardoor kun je veel over je denken en handelen te weten komen. En wanneer je straks de groeperingen van je cliënten in kaart brengt, kun je in dit hoofdstuk wellicht aangrijpingspunten vinden voor het oplossen van problemen.

We onderscheiden de volgende groeperingen: groepen, collectiviteiten, sociale categorieën en organisaties. Deze groeperingen voorzien ons van een identiteit, zorgen voor steun en hulp in moeilijke tijden, enzovoort.

De theorie over referentiegroepen verheldert hoe ons doen en denken beïnvloed wordt door groeperingen waarmee we ons vergelijken. Het is zelfs zo dat we iemands denken en handelen in redelijke mate kunnen voorspellen als we weten welke groeperingen hij positief of negatief waardeert.

We zagen ook dat groeperingen en volkeren de neiging hebben om hun eigen cultuur te idealiseren. Dat leidt niet zelden tot vooroordelen ten aanzien van andere groeperingen en volkeren. Ook zorgverleners en cliënten zijn niet vrij van vooroordelen, wat goede zorgverlening kan belemmeren.

Of we gelukkig of tevreden zijn met ons leven of met een bepaalde situatie, hangt niet alleen af van de feitelijke omstandigheden maar ook van met wie we onszelf vergelijken. De theorie over relatieve deprivatie en comparatieve referentiegroepen geeft ons hier meer inzicht in.

Zorgverleners krijgen vaak ook te maken met het sociale netwerk van hun cliënten. Door die netwerken in kaart te brengen kunnen zij sterke en zwakke kanten traceren en op zoek gaan naar mogelijkheden om het netwerk te versterken. Zo krijgen netwerken nog meer zorgkracht.

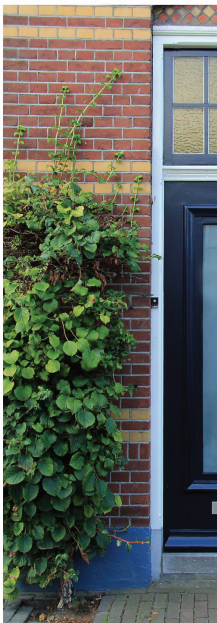
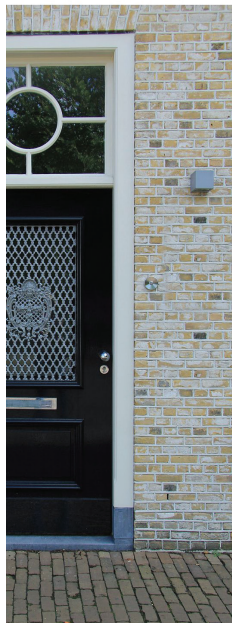
Zorgverleners vormen ook onderling vaak samenwerkingsverbanden om hun zorg aan cliënten met meervoudige of complexe problemen te verbeteren. Een dergelijk samenwerkingsverband moet aan bepaalde kwaliteiten voldoen, wil het succesvol zijn. Het moet bijvoorbeeld een gemeenschappelijke visie hebben en er moet sprake zijn van wederzijdse afhankelijkheid.

Nu je dit hoofdstuk hebt bestudeerd, weet je meer van verschillende soorten groeperingen.

- Sla een krant uit de afgelopen week open en verzamel voorbeelden van de in paragraaf 3.2 onderscheiden groeperingen. Wat valt je daarbij op? Vind je aanwijzingen voor de sociale identiteit van groeperingen en/of van ethnocentrisme?
- Neem de verzamelde informatie door met een medestudent en toets bij elkaar of je de juiste leesbril hebt gebruikt.

- Jan Willem, een vriend van de basisschool van Emine, woont in Duitsland. Zijn niet-Nederlandse vrienden en collega's karakteriseren Nederland en Nederlanders als volgt: de directheid, ook wel botheid genoemd, de fietscultuur, de doorzonwoning met grote ramen, het kamperen met de caravan, het relatieve gebrek aan hiërarchie, en de neiging om over het weer te praten. Hun valt ook op dat Nederlanders niet graag met hun rijkdom pronken.
- Welke kenmerken kunnen jij en je medestudenten nog aan dit rijtje toevoegen?
- Wat leert dit jou/jullie over jezelf?

Wie alleen zijn eigen cultuur kent, kent ook die niet.
De Jager en Mok, 1978

4.1 Inleiding

Onze cultuur is elke dag in ons denken en gedrag aanwezig. Alleen zien we dat niet als cultuur, omdat de dingen die we doen vanzelfsprekend lijken. We ervaren ze als 'natuurlijk'. Natuurlijk rijden we rechts in het verkeer en ontbijten we 's ochtends. We staan er maar zelden bij stil dat dit gedrag cultuur is, dat wil zeggen: voortkomt uit waarden, normen, verwachtingen en/of doelen. Dat gedrag leren we via socialisatieprocessen (zie hoofdstuk 2). 'Natuurlijk' betalen we belasting, eten we met mes en vork, en studeren we voor diploma's om straks een mooie en goedbetaalde baan te vinden. Als we dat niet doen, lopen we immers kans om daarvoor 'gestraft' te worden.

Jullie, lezers van dit boek, wonen allemaal in Nederland en gedragen je meestal volgens wat hier gangbaar is. Maar jullie verschillen ook in doen en laten. Sommigen houden van heavy metal, anderen van rap of hiphop. Sommigen houden het nieuws bij op hun smartphone, anderen zweren bij een papieren krant of tv. Sommigen houden van een opgeruimd huis, anderen vinden het gezellig als er hier en daar wat rondslingert.

Versillen kunnen samenhangen met opvoeding, geloof, politieke overtuiging, gebruiken, enzovoort. Sommigen zijn katholiek, anderen sjiïet en weer anderen hindoe. Sommigen eten de Hollandse pot of bami, pasta, shoarma, curry of roti.

Nog niet zo lang geleden beperkte die verscheidenheid in culturen zich tot groeperingen binnen het eigen land. Vanaf de negentiende eeuw tot de jaren zestig van de vorige eeuw was Nederland een 'verzuild' land, waarin vier zuilen de dienst uitmaakten: de protestants-christelijke, de katholieke, de socialistische en de liberale of algemene zuil. Elke zuil had zijn eigen omroep, zorginstellingen, omroepvereniging, politieke partij, scholen, enzovoort. Die zuilen hadden elk hun eigen cultuur, die voor de leden ervan 'vanzelfsprekend' beter was dan die van de andere. Botsingen tussen die culturen waren vaak heftig en ingrijpend. De sociale controle om trouw te blijven aan de eigen cultuur was

groot. Er waren zelfs priesters en dominees die hel en verdoemenis preekten om te voorkomen dat mensen hun eigen zuil zouden verlaten.

Via de massamedia komt inmiddels dagelijks de hele wereld onze huiskamer binnen. We trekken eropuit naar verre landen met andere culturen. Scholen organiseren stages in het buitenland, en bedrijven internationaliseren. Tegelijkertijd komen er ook nieuwe mensen naar ons land; zij komen uit andere landen op zoek naar een veilige haven, om te werken, of om te studeren. Ook zijn er veel mensen naar Nederland gekomen vanuit de (toenmalige) koloniën en overzeese gebiedsdelen van Nederland. We genieten ervan, het levert meer economische welvaart op, we verbazen ons over de verschillen en leren van elkaar. Het is een verrijking, zo vinden velen. Toch is de wereld niet zo tolerant, maakbaar en solidair als sommigen denken. De acceptatie van en solidariteit met andere culturen ebben aan het eind van de vorige eeuw langzaam weg. De multiculturele samenleving wordt steeds minder beschouwd als een kans, en steeds meer als een probleem. De aanslagen van Al Qaida in de Verenigde Staten op 11 september 2001 doen daar nog een schepje bovenop. De weerstand tegen moslims groeit en wordt aangewakkerd door populistische leiders van extreemrechtse politieke partijen in diverse landen, zoals in ons land Wilders, in Frankrijk Le Pen en in Hongarije Orbán.

De vraag is waar dit toe leidt. In 2017 constateert het SCP dat we iets positiever zijn gaan denken over immigranten dan we deden aan het begin van de jaren negentig (Bijl et al., 2017). Toch staan de verhoudingen tussen moslims en niet-moslims op vele plaatsen in onze samenleving op scherp. Ons land is verdeeld geraakt – na het in de vorige eeuw naar Nederland halen van arbeidskrachten uit ook moslimlanden en de daaropvolgende gezinshereniging – over hoe om te gaan met nieuwe Nederlanders en vele anderen die aan de grenzen van Europa komen vragen om een veilige haven.

In dit hoofdstuk gaan we op zoek naar wat cultuur en cultuurverschillen betekenen voor het gedrag en het denken van mensen. We kijken daarbij niet alleen naar het macroniveau – cultuurverschillen tussen landen en volkeren – maar ook naar het alledaagse microniveau, bijvoorbeeld naar cultuurverschillen tussen beroepsgroepen binnen een organisatie of tussen zorgverleners en zorgvragers. Die verschillen maken het soms moeilijk om elkaar te begrijpen, elkaar te accepteren en met elkaar samen te werken.

Het leren kennen en begrijpen van de eigen cultuur is al niet gemakkelijk, laat staan de cultuur van anderen. Vaak denken we dat de eigen cultuur dé cultuur is. We leven erin en zijn ermee doordrenkt, zoals een vis in het water, die alleen het water kent. Maar mensen die alleen hun eigen cultuur kennen, kennen ook die niet. Contacten met andere culturen bieden kansen om het eigen gedrag en dat van anderen beter te leren begrijpen en waarderen. Die kansen biedt ook dit boek. Als je tenminste nieuwsgierig bent, ervoor openstaat en meer wilt leren dan alleen de theorie. En dat wil Burak, die de hoofdrol speelt in de volgende praktijksituatie.

Casus**Burak**

Burak (25 jaar) werkt als verpleegkundige in een groot ziekenhuis. Hij volgt een post-hbo-opleiding verpleegkundig traumaspecialist. Zijn ouders wonen sinds 1995 in Nederland. Tot drie jaar geleden woonde hij thuis. Daar botste het vaak tussen hem en zijn ouders. Hij ging steeds meer Nederlandse gebruiken, waarden en normen overnemen, tot groot verdriet van zijn vader, die hecht aan de Turkse cultuur. Burak heeft de laatste jaren steeds meer afstand van zijn ouders genomen. Hij ervaart hun cultuur als benauwend. Bovendien wijzen zijn ouders zijn relatie met zijn Nederlandse vriendin Tanja af. Burak gaat nog wel regelmatig naar de moskee. Hij drinkt geen alcohol en eet geen varkensvlees. De laatste tijd merkt hij ook hoe sterk vrienden, docenten, collega's en de media hem beïnvloeden. Hij kan zich daar niet aan onttrekken. Zijn denken over de zorgverlening en de multiculturele samenleving komt steeds meer overeen met dat van zijn collega's. Met zijn vriend Ahmed, een Marokkaanse Nederlander die in de verslavingszorg werkt, wisselt hij vaak van gedachten, ook al verschillen ze geregeld van mening over culturele kwesties en de wijze van zorgverlening. Ze praten veel met elkaar over hun verschillen in waarden en normen, het belang van waarden en normen in het algemeen en het opdringen ervan aan anderen.

4.2 Wat is cultuur?

Definitie

Cultuur is het geheel van waarden, normen, verwachtingen en doelen die leden van een groepering met elkaar delen (Van Doorn & Lammers, 1976).

Cultuur bevat vier elementen die alle van groot belang zijn voor ons dagelijks denken en handelen: waarden, normen, verwachtingen en doeleinden of doelen. Maar ook de gedragingen die verwijzen naar die waarden, normen, verwachtingen en doelen rekenen we tot cultuur.

Op de website staat een video van *Het Klokhuis* waarin het begrip 'cultuur' duidelijk wordt uitgelegd.

Waarden

Definitie

Waarden zijn centrale maatstaven met behulp waarvan we het eigen gedrag en dat van anderen beoordelen.

Groeperingen in onze samenleving als protestanten, moslims, socialisten, liberalen, vegetariërs en verpleegkundigen hebben hun eigen waarden, die samen een waardesysteem vormen. Waarden zijn bijvoorbeeld democratie, gelijkheid, persoonlijke verantwoordelijkheid, recht op persoonlijk eigendom en solidariteit.

Vanuit ons waardesysteem beoordelen we of iets goed of slecht is, wel of niet mag, enzovoort. Die oordelen beïnvloeden ons gedrag. Als we solidariteit erg belangrijk vinden, zullen we voor het bestrijden van armoede zijn, geld aan goede doelen geven, gemeenschapszin in praktijk brengen of zorg besteden aan hulpbehoevende vrienden en familieleden.

Waarden, en de impact daarvan op ons denken en doen, veranderen door de tijd heen. Zo zijn de waarden persoonlijke vrijheid en eigen verantwoordelijkheid de laatste vijftig jaar fors opgewaardeerd vergeleken met waarden als solidariteit en gelijkheid. Burak is een vrijzinniger moslim dan zijn ouders. Hij kiest voor meer eigen verantwoordelijkheid en meer vrijheid, maar gaat daarin weer niet zo ver als sommige van zijn collega's. Ook de waarden democratie en sociale gelijkheid worden door de tijd gekleurd. Zo zijn kinderen en werknemers de laatste vijftig jaar veel mondiger geworden.

'Nederland is veel te veelzijdig om in één cliché te vatten. "De" Nederlander bestaat niet. Als troost kan ik u zeggen dat "de" Argentijn ook niet bestaat.' Dat zei koningin Máxima in een toespraak op 24 september 2007. En zij had gelijk, want binnen Nederland functioneren tal van groeperingen, die qua waarden flink van elkaar verschillen. Zo hangen ouderen andere waarden aan dan jongeren, boeddhisten andere dan hindoes, armen andere dan rijken, stedelingen andere dan provincialen, studenten andere dan leerkrachten, directeuren andere dan arbeiders, en VVD'ers andere dan SGP'ers. Of we dat willen of niet, of we dat vervelend vinden of toejuichen: we zijn een multicultureel land. Dat kan schuren, zo hier en daar. Meestal kunnen we daar redelijk goed mee omgaan, al zien we ook geregeld botsingen en breuken in onze samenleving.

- **Noem enkele waarden die kenmerkend zijn voor jouw cultuur.**
- **Welke waarden zijn dat volgens jou juist niet?**
- **Hoe ga je om met mensen met andere waarden?**

Normen

Definitie

Normen zijn opvattingen en regels over hoe men zich moet gedragen of hoe men zich juist niet moet gedragen.

Normen zijn concrete gedragsvoorschriften die voortkomen uit of verwijzen naar abstracte waarden. Normen zijn bijvoorbeeld de deur openhouden voor anderen, rekening houden met burens als je muziek luistert en voetgangers voorrang geven op zebrapaden. In het ziekenhuis waar Burak werkt, is privacy een belangrijke waarde. Dat leidt tot regels als de volgende: gordijnen moeten dicht bij het wassen van patiënten, en dossiers zijn persoonlijk en alleen toegankelijk voor de patiënt en de behandelaar. Houdt Burak zich niet aan de regels, dan volgen negatieve sancties (bijvoorbeeld een berisping) om hem terug te brengen op het 'goede' spoor. Met de privacyregels wordt in het ziekenhuis niet gesold! Een bescherming van de regels is ook dat patiënten een klacht kunnen indienen wanneer zij denken dat hun privacy geschonden wordt.

Maar niet altijd volgen er negatieve sancties. Normen en regels zijn namelijk net als waarden aan verandering onderhevig. Zo worden soms afwijkingen van een regel minder of zelfs geheel niet meer bestraft. Soms volgen zelfs positieve reacties als een norm overtreden wordt. Dat is dan een teken dat de norm en mogelijk ook de daarachter liggende waarde veranderd is of in verandering is. Zo zijn in ons land steeds meer kinderen hun ouders met 'je' en 'jij' gaan aanspreken, als gevolg van de veranderende gezagsverhoudingen in onze samenleving. Hoewel Burak anders over die gezagsverhoudingen denkt dan zijn vader, vindt hij dat veel mensen daar wel wat al te vrij mee omgaan. Hij blijft zijn vader en moeder en ook zijn meerderen in het ziekenhuis met 'u' aanspreken.

In de organisatie waar Burak werkt, bestaan talrijke normen. Hij behoort 's morgens voor acht uur aanwezig te zijn, hij mag in het gebouw niet roken, hij hoort zich bij ziekte tijdig ziek te melden, en hij mag de politie geen belastende mededelingen over cliënten verstrekken. Bij normen gaat het niet alleen om regels voor gedrag van mensen. Ook innerlijke gevoelens, gedachten en neigingen kunnen het voorwerp van een norm zijn. Zo hoor je bij een begrafenis bedroefd en bij een bruiloft opgewekt te zijn. Burak behoort betrokken te zijn bij de problemen van zijn patiënten en dient serieus aan teamvergaderingen deel te nemen.

Verwachtingen

Definitie

Verwachtingen bestaan uit een complex van opvattingen dat de toekomst-verwachtingen van een groot aantal personen vorm en inhoud geeft.

Verwachtingen die mensen hebben, gaan vaak over hoe de toekomst eruit zal zien en hoe ze die vorm en inhoud kunnen geven. Denk daarbij bijvoorbeeld aan geloof in de vooruitgang, of juist scepsis vanwege de opwarming van de aarde, het verdwijnen van de klassenmaatschappij, een betere wereld na de coronapandemie of de ontwikkeling van de participatiesamenleving. Voor Burak zijn dat bijvoorbeeld het vertrouwen in een positieve ontwikkeling van de medische wetenschap en de verwachting dat de multiculturele integratie verder zal toenemen. Verwachtingen zijn voor de verklaring van de sociale dynamiek van groot belang. Het geloof in de vooruitgang heeft sinds de Verlichting de burgerij van het Westen in beweging gebracht. En het geloof in meer sociale gelijkheid en toenemende solidariteit is de collectieve verwachting van socialisten.

Verwachtingen worden niet altijd bewaarheid. Zo moeten we nog maar zien in hoeverre de hoop op een verdere multiculturele integratie werkelijkheid zal worden. Nederlanders denken daar verschillend over. Dat leidt tot een dynamiek die moeilijk voorspelbaar is en misschien wel uitmondt in een nieuwe verwachting: multiculturele integratie is onhaalbaar of onwenselijk.

Doelen

Waarden zijn maatstaven voor het beoordelen van gedrag. Ze zijn meestal abstract en vaag. Daarom worden ze vertaald in concrete doelen. Zo wordt de waarde solidariteit concreet gemaakt door het verkleinen van de inkomensverschillen, en wordt de waarde vrijheid voor ondernemers bevorderd door het versoepelen van het ontslagrecht.

Definitie

Doelen zijn min of meer gestandaardiseerde opvattingen over wat wenselijk is.

Andere voorbeelden van doelen zijn gelijke salarissen voor mannen en vrouwen, minder bureaucratische regels en meer ontwikkelingshulp. Doelen zijn concreter dan waarden. Zo kan de waarde gelijkheid tussen man en vrouw geconcretiseerd worden in het doel gelijke salarissen voor mannen en vrouwen in gelijke posities. Zo wordt de waarde van eigen verantwoordelijkheid in de instelling voor verslavingszorg waar Ahmed werkt onder andere geconcretiseerd in het doel liberalisering van het drugsbeleid. Daar is Ahmed het mee

eens, maar Burak niet. Hij zegt tegen Ahmed: 'Ik ben voor verbieden en strenger controleren, want ik zie bijna dagelijks de nare gevolgen van overmatig drugsgebruik bij patiënten op mijn afdeling.'

4.3 Andere culturen, subculturen en contraculturen

Ons land kent vele groeperingen met verschillende waardesystemen en daarvan afgeleide normen, verwachtingen en doelen. Turkse Nederlanders hebben een andere cultuur dan bijvoorbeeld Groningers, Marokkaanse Nederlanders of mensen met een Molukse achtergrond. De volgelingen van Wilders hebben een andere cultuur dan de aanhangers van Jesse Klaver. Maar ook binnen de Turkse samenleving in Nederland en tussen de GroenLinks-aanhangers onderling bestaan er cultuurverschillen. Tegelijkertijd spreken we ook over dé Nederlandse cultuur. Er zijn immers ook veel waarden, normen, verwachtingen en doelen waar we het in grote lijnen en met een grote meerderheid over eens zijn. Er bestaan in het buitenland talrijke stereotiepe beelden over Nederlanders, zoals: ze dragen klompen, telen bloembollen, zijn tolerant, en hanteren vaak het opgestoken vingertje van de zedenmeester. Maar die stereotypen zeggen vaak meer over de buitenstaander die ze hanteert dan over de Nederlander, al zijn ze niet altijd onwaar. Dat Nederlanders gierig zijn schijnt een vooroordeel te zijn, maar we zijn wel spaarzaam, in ieder geval de oudere generatie.

Nederlanders hebben, net als andere nationaliteiten, de neiging om eigen cultuurkenmerken hoger te waarderen dan die van andere volkeren. Elk vogeltje zingt zoals het gebekt is. Het is niet gemakkelijk om de ander alleen maar als 'anders' te zien, zonder een negatieve kwalificatie erbij. Zou dat beter lukken, dan zou intercultureel samenleven heel wat makkelijker zijn. Niet alleen tussen landen zijn er cultuurverschillen, maar ook daarbinnen. We maken daarbij een onderscheid tussen 'andere culturen', 'subculturen' en 'contraculturen'.

Andere cultuur

Definitie

Een andere cultuur is een cultuur die afwijkt van in onze samenleving algemeen aanvaarde, centrale waarden, normen, verwachtingen en doelen.

Zo is de cultuur van veel Turkse Nederlanders, zoals de ouders en de familieleden van Burak, een andere cultuur. Ze nemen de tijd voor het bereiden van Turkse gerechten, met ingrediënten die vaak op de markt met zorg zijn uitgezocht. Ze eten twee keer per dag warm. Er is een duidelijke taakverdeling tussen man en vrouw binnenshuis. Respect voor en gehoorzaamheid aan vooral

ouderen is belangrijk, evenals behoud van de eer. Beleefdheid en je ouders niet tegenspreken zijn onderdelen van de Turkse opvoeding.

Een multiculturele samenleving kan vreedzaam omgaan met die verschillen, maar heftige botsingen komen ook voor. We leren uit de geschiedenis dat de mate van tolerantie en acceptatie van de verschillen door de tijd heen varieert. Die tolerantie lijkt de laatste decennia minder geworden. De nadruk op de eigen identiteit en de eigen belangen van groeperingen lijkt tegenwoordig groter te zijn. Mensen voelen zich bedreigd door Polen die banen in de bouw innemen en door Chinese studenten die plekken op de (technische) universiteiten bezet houden. De vluchteling uit Syrië, die hier een veilige haven en een eigen huis zoekt, wordt niet zelden gezien als een bedreiging voor de Nederlander die ook op zoek is naar een woonplek.

Subcultuur

Binnen elke cultuur bestaan subculturen. We kennen allemaal de stereotypen van de Amsterdammers, de Friezen en de Limburgers. Hoewel het om stereotypen gaat, is het niet helemaal onwaar om te spreken over stugge Friezen, Amsterdamse lefgozers en bourgondische Maastrichtenaren.

Definitie

Een subcultuur is een cultuur die in zekere mate afwijkt van de algemeen aanvaarde cultuur maar wel de belangrijkste elementen van de algemene cultuur bevat.

Ook binnen de zorgsector is sprake van subculturen. Zo zijn B-verpleegkundigen ‘anders’ dan A-verpleegkundigen en bestaan er cultuurverschillen tussen specialisten en huisartsen. En binnen één hbo-opleiding zullen er zeker cultuurverschillen zijn tussen de verschillende studierichtingen. Je zult in je toekomstige werk ook te maken krijgen met verschillen tussen beroepsgroepen bij samenwerking met andere zorgverleners. De vergadercultuur van huisartsen is bijvoorbeeld anders dan die van sociaal-agogisch werkers.

Burak ziet in het ziekenhuis waar hij werkt verschillende subculturen. Mensen die werken op de psychiatrische afdeling zijn toch ‘ander volk’ dan de collega’s op zijn eigen afdeling, zegt hij vaak tegen Ahmed. Ze lijken meer op de psychiatrische medewerkers in de verslavingszorg, vindt hij. Ze zijn minder strikt met regels en doen meer een beroep op de eigen verantwoordelijkheid van hun patiënten, die ze overigens ‘cliënten’ noemen. Dit woordgebruik op zich al is een duidelijk verschil in subcultuur. Een subcultuur kan zonder al te veel spanning binnen de algemene cultuur bestaan. De culturele gemeenschap waarin Burak is opgevoed is een dergelijke subcultuur. Zijn ouders zijn in vergelijking met anderen redelijk geïntegreerd. Zo spreekt zijn moeder goed Nederlands en heeft zij een baan in het wijkcentrum. Voor zijn vader is het belangrijk om veel elementen van de Turkse cultuur te behouden.

Nog een voorbeeld: mensen met een migratieachtergrond fietsen beduidend minder vaak dan mensen van Nederlandse komaf, en daar komt voorlopig ook geen einde aan. In Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse gezinnen heeft een kwart geen fiets ter beschikking, in huishoudens met een Nederlandse achtergrond is dat slechts 3 procent.

Contracultuur

Definitie

Een contracultuur is een cultuur die elementen bevat die een protest inhouden tegen de dominante cultuur.

Punkers, krakers, Hells Angels, Pegida, antiglobalisten, actiegroep Viruswaanzin en dierenactivisten zijn voorbeelden van groeperingen met een contracultuur. Door middel van hun ideeën, uiterlijk en/of gedrag protesteren de aanhangers van deze culturen tegen de algemeen aanvaarde cultuur. Een contracultuur is een gemeenschappelijke reactie van een groepering op situaties die als onrechtvaardig, onjuist of frustrerend ervaren worden. Ahmed vertelde onlangs aan Burak dat zijn zus en een aantal van haar vriendinnen nu hoofddoekjes zijn gaan dragen om zo voor hun eigen identiteit te staan en zich af te zetten tegen mensen die vinden dat hoofddoeken verboden zouden moeten worden.

Burak en Ahmed hebben allebei de indruk dat veel Nederlanders vreemde culturen en met name de Antilliaanse of Marokkaanse cultuur al snel benoemen als een contracultuur door negatieve kenmerken uit te vergroten. Maar het ontgaat hun ook niet dat in bepaalde stadswijken groepjes jongeren uit die culturen voor overlast zorgen.

De jeugdcultuur als subcultuur en/of contracultuur

Leeftijdscategorieën hebben vaak eigen (sub)culturele kenmerken. In de welvarende jaren zestig van de vorige eeuw krijgen de jongeren meer geld te besteden en meer vrijheid als gevolg van de democratiseringsbeweging. Er groeit verzet tegen het establishment. Jeugdsubculturen ontstaan zoals vetkuiven, provo's, krakers, nozems en hippies. Sommige hiervan zijn subculturen, zoals de vetkuiven, terwijl andere, zoals nozems en krakers, vooral kenmerken hebben van een contracultuur. Er zijn vaak ook uiterlijke verschillen in kleding en haar, verschillen in attributen zoals een bepaald soort brommer of juist geen, en verschillen in muzikale voorkeur.

In de jaren zeventig zet het tijdperk van de individualisering in, met een grote nadruk op individuele ontplooiing en eigen verantwoordelijkheid. Mede hierdoor ontstaat een klimaat waarin een variëteit aan subculturen kan gedijen, zoals punk, hiphop en gothic en later skaters, gabbers en new wave. Waarden en normen worden in die tijden minder dwingend door ouders, leerkrachten, kerken en andere groeperingen overgedragen. Eigen verantwoordelijkheid is meer het devies. De laatste decennia heb je subculturen als alto's, techno's, kakkers en nerds. Burak moet vaak lachen om Tanja en haar wat nerdy gedrag.

- Welke jeugdculturen zijn er nog meer?
- Behoor jij of behoorde jij ook tot een van die jeugdculturen? Waarom? Of waarom niet?

Jeugdculturen zijn voor jongeren vaak een middel om een (sociale) identiteit te ontwikkelen. Een cultuur ontwikkelt zich vooral binnen peer groups, groepen waar je veel mee optrekt. Bij de ontwikkeling en het overdragen van een eigen subcultuur spelen in deze tijd de sociale media (Twitter, Instagram, Snapchat, Facebook, WhatsApp, LinkedIn, enzovoort) een belangrijke rol. Muziek is daarbij een belangrijk identificatiemiddel voor jongeren. Elke jongerencultuur vindt zichzelf de beste; de culturen die daarvan afwijken zijn minder. Overigens zullen jongeren zich niet zo makkelijk expliciet bekennen tot een cultuur. Ze vinden een stijl wel leuk, gaan zich op een bepaalde manier kleden of nemen de taal van de groep over. Maar ze zullen zich niet snel lid noemen, want 'je hebt een eigen smaak en bent onafhankelijk'.

Jongeren hebben zo ook hun eigen opvattingen en meningen over de democratie en de politiek. Uit onderzoek (Broer & Pleij, 2017) blijkt dat hun vertrouwen in de werking van de democratie de afgelopen tien jaar niet is gedaald. Gemiddeld

geven de jongeren de democratie op een schaal van 10 een 6,2. Opvallend is ook dat jongeren vinden dat niet alleen politici tekortschieten, maar ook de kiezers; dus ook zichzelf en hun leeftijdgenoten. Een flink percentage (31 procent) van de jongeren vindt de politiek te ingewikkeld om echt te kunnen begrijpen wat er aan de hand is. Veel jongeren vinden dat ze zélf onvoldoende zijn geëquipeerd om politieke kwesties goed te kunnen begrijpen. Een zeer groot deel van de jongeren vindt zelfs dat kiezers getoetst moeten worden voor ze mogen stemmen (41 procent). Ze moeten worden getest op hun kennis van wat er speelt in de samenleving en/of hun kennis van de democratie. Deze uitkomst is des te opvallender omdat ouderen maar half zo vaak vinden dat jongeren getoetst moeten worden voor ze mogen stemmen. Gemiddeld vinden hoogopgeleide jongeren een dergelijke toets vaker een goed idee dan laagopgeleide.

- **Wat vind jij? Vind jij het goed dat jongeren voordat zij mogen stemmen getoetst worden op hun kennis van de samenleving of de democratie?**
- **Zou jij zelf bereid zijn om je te laten toetsen?**
- **Hoe zou het komen dat hoger opgeleiden vaker een dergelijke toets gewenst vinden dan lager opgeleiden?**
- **Waarom stemmen eigenlijk lager opgeleiden vaker op de PVV dan hoger opgeleiden?**
- **Denk je dat jij met je politieke kennis van nu zou slagen? Waarom wel of waarom niet?**

Op de website kun je meer lezen over dit onderwerp in het artikel 'Vernieuw de democratie en snel!'. Je vindt er ook een kennistest zoals hiervoor bedoeld, met een opdracht erbij.

Kader 4.1**Worden jongeren van politiek onverschillig nu meer betrokken?**

De politieke onverschilligheid onder jongeren neemt al jaren toe. Slechts 39 procent van de 16-25-jarigen heeft (net voor de coronacrisis) nog vertrouwen in de politiek, signaleert freelance trendwatcher Rutger van den Berg in Jongereniconen 2021. Jongeren begrijpen ons politieke systeem ook steeds minder. Ze stemmen steeds minder bij de landelijke verkiezingen en politieke jongerenbewegingen vechten om leden. Nu, tijdens de coronacrisis, is de overheid zichtbaar bepalend en richtinggevend. Dit zijn jongeren niet gewend. Het beïnvloedt hun beeld van de overheid, van de politiek en hun eigen politieke betrokkenheid.

Jongeren blijken tijdens deze crisis opvallend volgbaar (de meesten blijken toch 'mee' te doen) [...]. Wat de overheid besluit vinden ze over het algemeen verstandig. Deze volgbaarheid is niet vreemd. Voor veel jongeren is dit namelijk een eerste concrete ervaring met overheidsingrijpen. Buiten hun studentenlening bij DUO en de plicht om een zorgverzekering af te sluiten, kwamen ze tot op heden zelden bewust in aanraking met overheidsbeleid. Voor jongeren is het in deze – voor hen unieke – situatie voor de hand liggend om het beleid en de maatregelen vanuit de overheid te accepteren. Jongeren missen de kennis en het vergelijkingsmateriaal om uitgesproken kritisch te kunnen zijn [...].

Aandacht voor en acceptatie van overheidsbeleid is iets anders dan politieke betrokkenheid. Het is absoluut nog niet zo dat de coronacrisis de kloof tussen jongeren en politiek Den Haag heeft overbrugd. Toch stemt de huidige situatie hoopvol [...].

Bron: Van den Berg, 2020

Ben je het eens met deze redenering over de betekenis van de coronacrisis voor het politieke bewustzijn van jongeren? Waarom wel? Waarom niet? Betrek daarbij je eigen ervaringen en die van je medestudenten.

YoungVoice is een stemhulp voor jongeren. Je vindt deze op de website bij dit boek. Je geeft zelf aan welke thema's jij belangrijk vindt, waarna je daarover al swipend je mening kunt geven. Bij elke stelling staat een video met uitleg en enkele voor- en tegenargumenten.

4.4 Cultuuroverdracht

Cultuur 'leren' we. Vanaf onze geboorte tot onze dood wordt ons voorgehouden aan welke waarden, normen, verwachtingen en doelen we moeten voldoen. We leren bijna dagelijks dingen van en aan elkaar. Cultuur wordt overgedragen van ouders op kinderen, van docenten op studenten, van bazen op ondergeschikten,

van de ene groepering op de andere, enzovoort. Zo heeft de vrouwenbeweging grote invloed gehad op de waarden en normen in de samenleving met betrekking tot gelijkwaardigheid tussen de seksen.

Cultuuroverdracht is een vorm van socialisatie, zoals beschreven in hoofdstuk 2. Bij cultuuroverdracht spelen de media een belangrijke rol door de keuze van onderwerpen en de duiding van gebeurtenissen. Mediamakers kiezen er volgens vele mediadeskundigen vooral voor om rampen, ellende, misdaad of falende politici te belichten. Daarin laten ze zich leiden door de wensen van hun lezers en kijkers en door de waan van de dag. De slachtoffers van de orkaan die Sint Maarten trof in 2017 kregen vele malen meer aandacht dan de duizenden slachtoffers van overstromingen in Bangladesh in dezelfde tijd.

Selectieve aandacht van media was in september 2017 aanleiding tot ‘een manifest voor verantwoordelijke journalistiek’. Een van de constateringën daarbij was dat er te weinig aandacht is voor positieve ontwikkelingen, zoals het feit dat de afgelopen decennia het aantal slachtoffers van klimaatrampen sterk is afgenomen en dat de criminaliteitscijfers een dalende trend vertonen. Door de grote nadruk op rampen en oorlogen blijven positieve ontwikkelingen uit het zicht en gaan mensen meer somberen over de wereld om hen heen dan feitelijk nodig zou zijn. De ondertekenaars van het manifest kregen steun van Charles Groenhuijsen, journalist en schrijver van het boek *Optimisten hebben de hele wereld* (2017). Hij behandelt daarin honderd zogenoemde tippingpoints: dingen die goed gaan in de wereld en onomkeerbaar lijken. ‘Lijken’, want over de afloop van vier van die punten is Groenhuijsen openlijk onzeker: klimaat, banen, ongelijkheid en immigratie. Daarmee is ook de ondertitel van zijn boek verklaard: ‘96 redenen om opgewekt naar de toekomst te kijken’. De vraag is overigens of de negatieve invloed van die media wel zo groot is. Want ooit vroeg de Amerikaanse president Obama zijn gehoor in welke tijd ze het liefst geboren zouden willen zijn. Een grote meerderheid koos voor deze tijd!

Kader 4.2

Aantal mensen in extreme armoede gisteren met 137.000 afgenomen

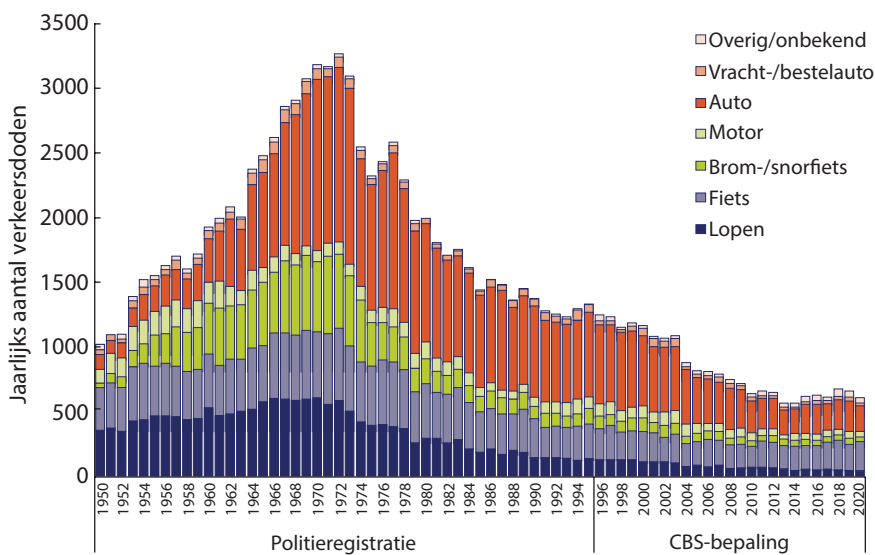
Het nieuws gaat over uitzonderingen, aldus Bregman in zijn boek *De meeste mensen deugen*. Hij schrijft in het eerste hoofdstuk: ‘Aanslag, geweld, ramp: hoe uitzonderlijker een gebeurtenis, hoe nieuwswaardiger ze wordt. Je ziet nooit een kop boven een artikel als hierboven staat. Terwijl die kop in de afgelopen vijftientig jaar iedere dag op de voorpagina had kunnen staan. Je ziet nooit een liveverbinding met een correspondent die zegt: “Ik sta hier in Lutjebroek, waar vandaag wéér geen oorlog is uitgebroken.”

Onlangs werd in dertig landen een simpele vraag gesteld: ‘Denk je dat de wereld erop vooruitgaat, hetzelfde blijft, of erop achteruitgaat? In alle landen, van Rusland tot Canada, Mexico tot Hongarije, antwoordde de overgrote meerderheid dat de wereld erop *achteruitgaat*.

In werkelijkheid is het precies andersom. De extreme armoede, het aantal oorlogsslachtoffers, de kindersterfte, de misdaad, de honger, de kinderarbeid, het aantal doden bij natuurrampen en het aantal vliegtuigcrashes zijn in de afgelopen decennia omlaag gevlogen. We leven in de rijkste, veiligste en gezondste tijd ooit.'

Bron: Bregman, 2019

Ook vonden de ondertekenaars van het eerdergenoemde manifest dat het nieuws door journalisten meer in een bredere historische en maatschappelijke context moet worden bekeken. Dat is ook wat sociologen graag doen, namelijk relateren en relateren. Bijvoorbeeld ten aanzien van het probleem van het aantal verkeersdoden in Nederland. Het jaarlijkse aantal dodelijke verkeersslachtoffers is terecht een ernstig probleem. Het is goed om dat te problematiseren, maar tegelijkertijd is er ook goed nieuws: als we terugkijken, zien we een spectaculaire daling van het aantal verkeersslachtoffers sinds het begin van de jaren zeventig, zoals figuur 4.1 toont.

Figuur 4.1 Aantal verkeersdoden in Nederland per jaar sinds 1950 (Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid, 2021)

Deze daling is nog spectaculairder als we daarbij het aantal auto's betrekken. In 1970 waren dat er 2,5 miljoen, nu bijna 9 miljoen. Overigens zal het leed van de familie van een dodelijk slachtoffer er met de wetenschap van deze ontwikkeling niet minder om zijn. Wel kunnen we constateren dat het totale leed en de maatschappelijke schade als gevolg van dodelijke verkeersslachtoffers spectaculair is gedaald.

Ook in de zorg is sprake van cultuuroverdracht. Elke beroepsgroep heeft zijn eigen cultuur. Zorgverleners dragen delen van hun cultuur vaak ongemerkt, onbedoeld en soms ook bedoeld, over op hun cliënten. Die praten vervolgens ook over ‘assertief zijn’, ‘feedback geven’, iets ‘bespreekbaar maken’ en ‘in je eigen kracht komen’. De Swaan (1989) noemt dat protoprofessionalisering:

Artsen, maatschappelijk werkers, psychologen en dergelijke zijn gestadig vormend en informierend bezig. Ze bieden hun patiënten en cliënten uitleg en advies. Sommigen van hen publiceren ook in kranten of populaire tijdschriften, schrijven boeken voor een algemeen publiek of verschijnen op radio en televisie. De kern van hun boodschap – die in de beslotenheid van de spreekkamer of de openbaarheid van de media is doorgegeven – wordt in persoonlijke gesprekken tussen leken herhaald, tot in details besproken, en verwerkt tot een ongeschreven handleiding voor gebruikers van hulpverlenende beroepen. Patiënten en cliënten zijn de eersten die die professionele begrippen en houdingen overnemen en doorgeven aan hun gezinsleden en kennissen.

Is jouw taalgebruik en dat van je medestudenten tijdens je opleiding aan het veranderen? Geef eventueel voorbeelden.

Cultuuroverdracht vindt meestal ongemerkt plaats. Mensen veranderen in hun denken en gedrag vaak zonder dat ze zich daar echt van bewust zijn. Maar zorgverleners beïnvloeden hun cliënten vaak ook bewust omdat ze vinden dat dit goed is voor hun lichamelijke of geestelijke gezondheid. Op de golven van de tijdgeest en passend binnen hun beroep dragen zij waarden over als zelfredzaamheid, eigen verantwoordelijkheid en voor jezelf opkomen. Dat betekent nog niet altijd dat die waarden ook vanzelfsprekend ‘goed’ of ‘heilzaam’ zijn voor hun cliënten, ook al geloven die zorgverleners daar zelf wel in. Niet zelden is bij ‘promotie’ van de eigen discipline of organisatie sprake van cultuuroverdracht. De natuurgenezer zal bijvoorbeeld het gebruik van kruiden promoten. De farmaceutische bedrijven steken veel geld in het aanprijzen van de positieve werking van hun producten, zoals antidepressiva en maagzuurremmers.

Ook de overheid doet aan cultuuroverdracht, via wetten, voorlichting en campagnes voor bijvoorbeeld de participatiesamenleving en een gezonde leefstijl. En ook dit boek is een vorm van cultuuroverdracht. Het is een manier om een deel van het sociologisch gedachtegoed over te brengen op jou, de lezer.

Onderzoek laat zien dat cliënten met een cultuur die afwijkt van die van de zorgverlener, nogal eens zorg krijgen die niet past bij hun cultuur. De cultuur van de zorgverlener is vaak een witte middenklassescultuur. De taal daarvan is niet zelden te moeilijk of te abstract voor cliënten uit de lagere sociale klasse of cliënten met een migratieachtergrond. Ook passen de redelijk lijkende doelen en de manier om daaraan te werken niet altijd bij wat de cliënt wil, begrijpt of aankan. En zo hebben zorgverleners (en ook beleidsmakers) vaak andere

verwachtingen van wat zij ‘eigen verantwoordelijkheid’ en ‘zelfredzaamheid’ noemen dan cliënten.

Daarom is cultuursensitieve zorg van belang: het vermogen om culturele verschillen waar te nemen. Een open houding en open gedrag zijn voorwaarden voor zowel cultuurbewustzijn als cultuursensitiviteit. Dat vraagt om een aantal competenties (Papadopoulos, 2018):

- Onderzoek je eigen waarden, normen en overtuigingen: ken jezelf.
 - Leer de ander kennen. Maak ruimte voor ‘echt’ contact met mensen met een andere culturele achtergrond dan die van jezelf.
 - Niet ieder is gelijk, maar wel gelijkwaardig. De cliënt is een partner in de zorg, en partnerschap kenmerkt zich door vertrouwen, acceptatie en respect.
 - Herken en bestrijd vooroordelen, racisme en andere vormen van discriminatie. Zorg dat je kennis hebt hierover.
- **‘Als je weinig macht en aanzien hebt, tot een lage sociale klasse behoort, weinig opleiding genoten hebt en arm bent, heb je minder kans op goede en passende zorg dan anderen.’ Wat vind je van deze stelling? Beargumenteer je antwoord.**
 - **2,5 miljoen mensen van 16 jaar en ouder hebben moeite met lezen, schrijven en/of rekenen. Dat is 18 procent van alle mensen in Nederland, dus ongeveer één op de zes mensen. Wat betekent dat voor jouw toekomstige werk?**

De video ‘Cultuursensitieve vaardigheden in de zorg’ op de website bij dit boek maakt je bewust van wat je zeker in je rugzak moet hebben in je toekomstige werk. Hoe cultuursensitief vind jij jezelf? Over welke van de genoemde competenties beschik jij?

Burak is zich er steeds meer van bewust dat ook collega's cultuur op hem overdragen. Hij dacht nog wel dat hij onafhankelijk was en vooral zelfstandig keuzes maakte. Hij is echter niet de enige. Vrienden, collega's en patiënten overkomt hetzelfde. Vaak onttrekt die cultuuroverdracht zich aan hun eigen waarneming. Bovendien merkt Burak dat hij zelf als verpleegkundige ook een radertje is in die cultuuroverdracht. Hij 'protoprofessionaliseert' ook en regelmatig hoort hij hoe cliënten hem 'napraten'.

Ook hoort hij soms dat collega's moslims adviezen geven die haaks staan op hun cultuur, bijvoorbeeld omdat ze weinig weten van de ramadan en wat die betekent voor moslims.

4.5 Institutie

In onze samenleving zijn bepaalde levensgebieden geïnstitutionaliseerd. Dat wil zeggen dat voor deze levensgebieden een geheel van met elkaar samenhangende gedragsregels is vastgelegd, zowel formeel (besluitvormingsregels, wetten) als informeel (gedragsregels, gezamenlijke gewoonten). Dat gebeurt op talrijke terreinen, zoals gezondheidszorg, onderwijs, arbeidsmarkt, media en defensie, om er een aantal te noemen.

Definitie

Een institutie is een levensgebied dat een systeem van erkende normen en gedragspatronen kent die het gedrag van de mensen en hun onderlinge relaties regelen.

Het ziekenhuis waar Burak werkt, is een institutie. Daarin geldt een 36-urige werkweek en de verplichting om onregelmatigheidsdiensten te draaien. Hij moet voor zijn functie in het bezit zijn van een hbo-diploma verpleegkunde en hij moet bereid zijn om regelmatig bijscholing te volgen.

Zo bestaan er op talrijke levensgebieden spelregels om het samenleven te reguleren en ordelijk te laten verlopen. Want stel je voor dat we elke keer weer moeten vaststellen wat wel en wat niet onder de privacy van een patiënt valt. Dan zou het enorm ingewikkeld worden om snelle en effectieve zorg te verlenen.

Andere voorbeelden van instituties zijn: gezin, onderwijs, taal, rechtspraak en kerk. De institutie ‘gezin’ kent bijvoorbeeld min of meer bindende regels over de (seksuele) omgang tussen partners, het krijgen van kinderen, opvoeding of echtscheiding.

Ook de gezondheidszorg is ‘geïnstitutionaliseerd’. Je moet je verplicht verzekeren, als je ziek bent moet je dat binnen een bepaalde tijd melden bij je werkgever, voor verwijzing naar een specialist moet je een verwijsbrief van de huisarts hebben, en medicijnen moeten vergezeld gaan van een bijsluiter. Verder zijn er regels om te bepalen of je in aanmerking komt voor behandeling in de eerste- of tweedelijnsgezondheidszorg. Het complex van al deze regels noemen we de institutie ‘gezondheidszorg’. Burak werkt in de institutie ‘ziekenhuis’, die deel uitmaakt van de grotere institutie ‘gezondheidszorg’. De instelling waar Ahmed werkt, is ook een dergelijke institutie en maakt tevens deel uit van de landelijke institutie ‘verslavingszorg’. En Tanja werkt op een basisschool, die deel uitmaakt van de institutie ‘onderwijs’.

Aan de Universiteit Utrecht wordt onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van open en veerkrachtige samenlevingen, met als belangrijkste onderzoeksvragen: Waarom ontwikkelen samenlevingen zich verschillend en hoe dragen instituties bij aan de vorming van veerkrachtige en open samenlevingen? Bekijk de video op de website en buig je over de bijbehorende opdracht.

Instituties zorgen voor regelmaat in ons handelen en voorkomen wanorde. Bovendien maken instituties het mogelijk om het gedrag van anderen te voorspellen en ons daarop in te stellen. Als Burak voor zijn patiënt medicatie moet verzorgen, gelden daarvoor vaste regels. Hij hoeft deze niet zelf te bedenken. Voor contacten van ziekenhuispersoneel met de huisarts over een patiënt gelden weer andere regels. Meestal hebben we ons de regels van een institutie zo eigen gemaakt dat ons handelen bijna automatisch of vanzelfsprekend volgens deze regels verloopt. Een institutie maakt zo energie vrij, die voor andere dingen benut kan worden. Instituties kun je dus zien als een beperking van de vrijheid, maar ook als een bijdrage aan méér vrijheid. Wanneer regels wringen, wanneer steeds meer mensen erover klagen of wanneer zij niet effectief zijn, is verandering mogelijk. Die verandering zien we dan ook geregeld.

Soms veranderen instituties ook omdat technologische ontwikkelingen dat mogelijk maken. Zo zijn onderwijsinstellingen als instituties ingrijpend veranderd door de opmars van ICT. Denk bijvoorbeeld aan de universitaire bibliotheken, waar vroeger lange wachtlijsten waren voor het lenen van boeken, terwijl nu veel studiestof via het internet beschikbaar is. En door de lockdown ten tijde van de coronapandemie is er lesgegeven op afstand en wordt er vergaderd via Zoom. Deze noodgedwongen ICT-maatregelen zullen niet alleen het onderwijs blijvend veranderen, maar ook andere instituties, bijvoorbeeld het bedrijfsleven.

- **Beschrijf enkele formele en informele 'regels' binnen de institutie 'hogere beroepsopleiding' die je volgt.**
- **Zie je die regels als een beperking van jouw vrijheid, of vooral als een bijdrage daaraan?**
- **Welke regels zouden volgens jou veranderd moeten worden en waarom?**

4.6 Bureaucratie

Een van de aartsvaders van de sociologie, Max Weber (1864-1920), heeft zich diepgaand beziggehouden met het verschijnsel bureaucratie.

Definitie

Bureaucratie is volgens Weber een manier van organiseren waarbij activiteiten volgens bepaalde algemeen geldende principes en regels worden uitgevoerd.

Een gedifferentieerd stelsel van bevoegdheden en uitvoeringsregels moet leiden tot een efficiënt en effectief functionerende organisatie. De regels en bevoegdheden zijn duidelijk omschreven en openbaar. Personeelsleden en klanten kunnen bezwaar aantekenen of in beroep gaan bij hogere instanties als zij zich onjuist behandeld voelen. Max Weber zou zich in zijn graf omdraaien als hij zou kunnen zien hoe in deze tijd het begrip 'bureaucratie' vooral negatief wordt ingekleurd, met aanduidingen als 'onpersoonlijk', 'star' en 'ondoorzichtig'.

Voor Weber zijn regels vooral bedoeld om afhandeling van verzoeken of werkprocedures gecontroleerd te laten verlopen, zodat de efficiency en de effectiviteit worden verhoogd. Ook moeten regels misbruik, corruptie of oneigenlijk gebruik van geld en andere middelen voorkomen. En ze moeten ervoor zorgen dat machthebbers geen misbruik maken van hun positie.

Tegenstanders van bureaucratische systemen verwijzen naar landen als Griekenland en Indonesië, waar bureaucratie juist corruptie in de hand werkt. Maar, zeggen anderen, misschien komt dat vooral doordat de regels daar

onvoldoende worden gecontroleerd. Of doordat de controle in handen is van partijen die uit zijn op misbruik.

Soms bestaan er ook ongeschreven regels waardoor sommige groeperingen, vaak de machthebbers, aan de controles kunnen ontsnappen. Dat kan zo ver gaan dat dit ontsnappen aan en het ontwijken van die controle deel wordt van een cultuur. En dat gebeurt niet alleen in als corrupt bekendstaande landen. In Nederland zijn bijvoorbeeld belastingontduiking of belastingontwijking cultuurkenmerken van sommige groeperingen. Dat wordt als minder erg ervaren omdat 'iedereen eraan meedoet'. Het heet voor hen dan ook geen belastingontduiking maar 'creatief boekhouden'.

De weerstand tegen bureaucratie staat haaks op het feit dat wij op tal van terreinen de bureaucratie omarmen. We wensen bijvoorbeeld een perfect werkend (bureaucratisch) systeem voor het openbaar vervoer: de treinen moeten stipt op tijd rijden en abonnementen moeten snel en digitaal geregeld kunnen worden. En we willen ook graag een verfijnd belastingstelsel dat ons in staat stelt om jaarlijks ons belastingformulier in te vullen. En zouden we ook eigenlijk niet allemaal graag zien dat de mazen in de belastingwet via wat bureaucratische regels gedicht worden? Ook de gezondheidszorg kent talrijke bureaucratische regels die het mogelijk maken dat kanker vroegtijdig wordt opgespoord, wachtlijsten worden voorkomen en medicijnen getest worden op bijwerkingen. Zorgverleners kunnen zekerheid en vertrouwen putten uit regels en protocollen. Deze voorkomen dat de mensen in de zorg moeten twijfelen over de juiste aanpak of steeds moeten overleggen. En ze kunnen beschermen tegen de toenemende claimcultuur.

De bureaucratie staat vooral onder druk omdat het onpersoonlijke en rationele karakter ervan niet zo goed past bij onze hedendaagse cultuur, waarvan individualisme, vrijheid en eigen verantwoordelijkheid belangrijke kenmerken zijn. We willen niet als een nummer behandeld worden; we willen graag persoonlijke aandacht krijgen en autonoom zijn. Voor veel geïndividualiseerde burgers is bureaucratie een fremdkörper dat ze liever kwijt dan rijk zijn.

Een andere reden voor de weerstand tegen bureaucratie is dat veel regels niet werken zoals bedoeld. Of dat het volgen ervan zoveel tijd kost dat de kosten niet opwegen tegen de baten. 'De administratieve verrichtingen kosten te veel handen aan het bed', klinkt het al jaren in de politiek, zonder dat er overigens veel verandert. Het ministerie van VWS is daarom in 2018, samen met het veld, gestart met het programma (Ont)Regel de Zorg, met voor negen sectoren een actieplan met meer dan honderdvijftig actiepunten. Met behulp van een zogenoemde merkbaarheidsscan wordt gemonitord wat de professional hiervan merkt. De laatste scan is van 2020. Van de 78 toen gemeten actiepunten waren er in maart 2020 46 afgerond (KPMG, 2020). Zit er dan misschien toch schot in?

De paarse krokodil is een metafoor geworden voor doorgeschoten bureaucratie. De reclamespot uit 2005 op de website laat dat nog eens zien. Maak de bijbehorende opdracht.

Volgens filosoof Ben Kuiken (2012) worden regels vaak gemaakt op basis van incidenten, terwijl het in 99 procent van de gevallen goed gaat. Achter deze reflex gaat het geloof schuil dat we alle fouten kunnen voorkomen. Een verandering van de regelcultuur betekent dat we meer fouten moeten tolereren en meer vertrouwen moeten geven aan de professional, bijvoorbeeld in de zorg- en welzijnssector. Maar een cultuur veranderen is niet zomaar, want die wordt ingeslepen op opleidingen en bij nascholing van professionals en managers.

Bureaucratische regels zijn vaak te ingewikkeld, ook door het taalgebruik, voor mensen die hier niet dagelijks mee omgaan. Door die ingewikkeldheid laten mensen kansen voor subsidie of toeslagen onbenut, en kunnen bijvoorbeeld aanmaningen blijven liggen; denk aan mensen die brieven van de Belastingdienst niet eens durven te openen. Hierdoor kunnen problemen zich opstapelen. Controleurs en incassobedrijven hebben daar niet altijd begrip voor en handelen 'strikt volgens de regels', met veel ellende als gevolg.

Kader 4.3

Klem tussen balie en beleid

Een dieptepunt in het bureaucratisch moeras is de zogenoemde toeslagen-affaire of kindertoeslagaffaire. Onterechte fraudeverdenkingen door de Belastingdienst, deels gebaseerd op discriminatie, strenge terugvorderingen en keer op keer gemaakte fouten troffen in de periode van 2004 tot 2019 naar schatting 26.000 ouders en 70.000 kinderen. Dat leidde tot enorme schulden, psychische problemen of verlies van baan en huis.

Ook bij andere uitvoeringsorganisaties, waaronder het Centraal Bureau Rijvaardigheidsbewijzen (CBR) en uitkeringsinstantie UWV, gingen veel dingen mis. De Tweede Kamer deed er onderzoek naar, met als resultaat het rapport *Klem tussen balie en beleid* (Tijdelijke commissie Uitvoeringsorganisaties, 2021). Nodig is een betere overheidsdienstverlening waarin de burger weer centraal staat en waarin oog is voor de menselijke maat. Dat wil zeggen: recht doen aan de belangen van burgers bij de totstandkoming en uitvoering van beleid, wet- en regelgeving. Aanbevelingen van de onderzoekscommissie zijn onder andere: schenk meer aandacht aan de uitvoerbaarheid van beleid en aan doen-vermogen (burgers moeten de wet niet alleen kennen, maar ook 'kunnen': ze moeten ernaar kunnen handelen); signaleer en adresseer problemen in de uitvoering zo snel mogelijk; geef de uitvoering meer waardering en de professionals meer zeggenschap.

In het oerwoud van regelgeving is de menselijke maat soms ver te zoeken. Op de website vind je een schrijnend voorbeeld daarvan met een aantal vragen.

De vele regels in de zorg hebben ook te maken met het feit dat het management, de zorgverzekeraar, de inspectie en de overheid willen dat professionals verantwoording afleggen over hun handelen. En dat botst met de cultuur van vooral hoogopgeleide professionals, die vrijheid en eigen verantwoordelijkheid als een groot goed zien. Als je minder regels wilt, moet je de teugels laten vieren, fouten tolereren en verantwoordelijkheid delegeren. Het voordeel daarvan kan zijn dat professionals hun werk met meer motivatie en betrokkenheid zullen doen dan wanneer zij hun verantwoordelijkheid vooral definiëren als regeltrouw.

Overigens is het wantrouwen van managers, verzekeraars, inspectie en overheid niet helemaal onterecht. Er zijn tal van voorbeelden waarbij onjuiste of onzorgvuldige administratie van professionals de werkgever veel geld kost. De laatste jaren zijn er ook nogal wat berichten over zelfstandige professionals of werkgevers die knoeien met administratieve gegevens en bij de verzekeraar of de overheid meer geld claimen dan waarop ze recht hebben. Dat gebeurt bijvoorbeeld in het kader van het persoonsgebonden budget (pgb) of bij kleine thuiszorgorganisaties. Je zou je daarbij kunnen afvragen of de marktwerking in zorg en welzijn creatief boekhouden niet bevordert. Deregulering, of zo men wil debureaucratisering, is dus geen gemakkelijke opgave, omdat verschillende partijen er zowel baat bij hebben als last van ondervinden.

'Zonder bureaucratie is noch politieke, noch economische vrijheid mogelijk.' Wat vind je van deze stelling?

4.7 Ideologie

Samenlevingen en groeperingen ontstaan en bestaan omdat de leden gemeenschappelijke opvattingen en overtuigingen hebben. Zij steken vaak veel energie in de rechtvaardiging van die waarden om intern sterk te staan en naar buiten kracht te tonen. Zo maken de Catalanen zich sterk voor een zelfstandig Catalonië en riep Trump alsmaar 'America first'. President Biden roept op tot 'Build back better'. Die standpunten hebben een sterke ideologische basis.

Definitie

Een ideologie is het geheel van opvattingen en overtuigingen dat het streven van een groepering zin geeft en rechtvaardigt en dat voor de aanhangers ervan boven iedere twijfel verheven is.

Net als andere sociologische begrippen gebruiken we de term 'ideologie' neutraal. Dat wil zeggen dat we ideologieën niet goed- of afkeuren maar zien als feiten. Ideologieën hebben de pretentie om een verklaring van dé werkelijkheid te geven. Organisaties, instellingen, politieke partijen en andere groeperingen gebruiken hun ideologie om hun handelen te legitimeren en om mensen te mobiliseren. Een ideologie biedt houvast. Ideologieën verschillen in de mate waarin de aanhangers ervan hun opvattingen en overtuigingen uitdragen of die van anderen bekritisieren of aanvallen. Conflicten tussen fervente aanhangers van verschillende ideologieën zijn vaak moeilijk op te lossen. Denk bijvoorbeeld aan het conflict tussen de Palestijnen en de Israëli's, die fundamenteel van mening verschillen over aan wie het grondgebied van het vroegere Britse mandaatgebied Palestina toebehoort: aan de Palestijnen of aan de Israëli's.

Voorbeelden van ideologieën op mondiaal niveau zijn het communisme, het socialisme, het moslimfundamentalisme en de democratie. Ook organisaties, verenigingen, actiegroepen en politieke partijen op nationaal of regionaal niveau hebben ideologieën. Niet altijd zijn leden van groeperingen zich bewust van hun ideologie. Ze zijn er zodanig mee verbonden dat ze niet beseffen dat ze een ideologie aanhangen. 'Het is goed zo, vanzelfsprekend ook, en altijd zo geweest. En iedereen die daar anders over denkt, zit fout.'

Een ideologie verschaft morele zekerheid over wat goed en fout is en vergroot de eensgezindheid en solidariteit binnen een groepering. Ideologieën leiden vaak tot bestrijding van groeperingen met andere ideologieën. Hierbij zullen de strijdende partijen zelden onderkennen en/of toegeven dat de strijd vanuit een ideologie plaatsvindt. Elke partij denkt 'de waarheid' in pacht te hebben en zal ontkennen dat het gaat om een ideologie die vooral eigen doelen en belangen rechtvaardigt.

4.8 Organisatiecultuur

Elke organisatie heeft haar eigen cultuur. Over het algemeen zijn er veel overeenkomsten in cultuur tussen organisaties in Nederland. Maar er zijn ook verschillen. Harrison (1972) onderscheidt vier cultuurtypen, die inzicht geven in het functioneren van organisaties. Dit onderscheid is nog steeds waardevol en nuttig bij het leren begrijpen van cultuurverschillen tussen organisaties. Hij maakt een onderscheid tussen de machts-, rol-, taak- en individucultuur.

Machtscultuur (baasgericht)

In een organisatie met een machtscultuur is er een centraal machtscentrum van waaruit de bevelen worden gegeven. Harrison gebruikt hiervoor het beeld van de spin in het web. Er is weinig bureaucratie. Op vitale plaatsen zitten sleutelfiguren aan wie macht is gedelegeerd. Resultaten bepalen het succes en individuele prestaties zijn belangrijk. Gehoorzaamheid aan de baas is een belangrijke waarde in deze cultuur.

Burak ziet dat de cultuur van het ICT-bedrijf waar Nico, een vriend van hem, werkt, duidelijke kenmerken heeft van een machtscultuur. De directeur is een sterke, slagvaardige en ambitieuze man. Medewerkers die zich loyaal ten opzichte van hem gedragen en hard werken in overeenstemming met zijn aanwijzingen, maken snel promotie. Onderlinge competitie wordt gestimuleerd. Er is hoge waardering voor overwerken in eigen tijd. Geldelijke beloning en persoonlijke macht zijn belangrijke motieven om zich voor het bedrijf in te zetten.

Rolcultuur (functiegericht)

In een rolcultuur overheerst de bureaucratie. De organisatie bestaat uit functionele afdelingen die vanuit de top worden gecoördineerd. Het beeld van de Griekse tempel met zuilen onder één dak past hierbij. Het in stand houden en perfectioneren van het systeem is vaak belangrijker dan de slagvaardigheid of de flexibiliteit. Taken, functies en procedures zijn gedetailleerd uitgewerkt. Orde is belangrijk en normen worden strikt nageleefd.

In het gemeentehuis, waar Buraks vriend Ahmed nogal eens komt, is volgens hem sprake van een dergelijke rolcultuur. De 'bazen' gedragen zich zakelijk, onpersoonlijk en correct. De medewerkers zijn betrouwbaar en voldoen aan hun verplichtingen. Mensen die zich het meest houden aan de voorschriften en de prestatienormen hebben de beste promotiekansen.

Taakcultuur (resultaatgericht)

Bij een taakcultuur ligt de nadruk op de taken die een organisatie uitvoert om haar doelen te bereiken. Die taken moeten zo goed mogelijk worden gedaan. De werknemers zijn pragmatisch en voegen zich naar de eisen die het werk stelt. Deskundigheid is belangrijk, en vaak wordt er in teams gewerkt. Harrison gebruikt hiervoor het beeld van een matrix of raster. Belangrijke waarden in deze cultuur zijn: de organisatie komt op de eerste plaats, en medewerkers zijn deskundig en krijgen veel verantwoordelijkheid.

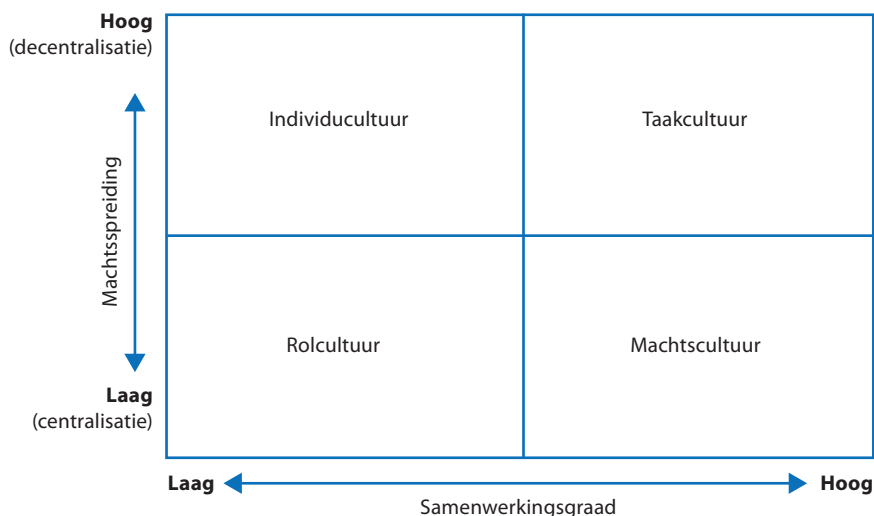
Het architectenbureau waar Buraks vriend Zahid werkt heeft een taakcultuur. Mensen en middelen worden op een doelmatige manier ingezet om de doelstelling van de organisatie te bereiken. Het verband waarin gewerkt wordt, thuis of op het bureau, is minder belangrijk dan het werk dat gedaan moet worden. Er wordt veel waarde gehecht aan vakkennis, en de medewerkers moeten bereid zijn deze vakkennis gemotiveerd in te zetten ten behoeve van de organisatie. De kwaliteit van het werk bepaalt de promotie van de medewerkers.

Individucultuur (mensgericht)

Deze cultuur treffen we aan in organisaties waarin mensen vooral gericht zijn op het realiseren van individuele doelstellingen. Meestal is er een minimum aan structuur en voorschriften. Eigen ontplooiing en vrijheid van de medewerkers zijn belangrijke waarden. Er bestaan weinig normen, en de normen die er zijn, worden nogal eens overtreden zonder dat er een sanctie volgt. Een zak met knikkers, dat is het bijpassende beeld.

Buraks vriend Ahmed vindt dat de instelling voor verslavingszorg waar hij werkt, veel kenmerken heeft van een individucultuur. Er is veel belangstelling voor de persoonlijke belangen en waarden van de leden. De eigen ontplooiing staat centraal. Zo zijn de bijscholingscursussen die de zorgverleners volgen vaak meer gericht op de eigen carrière en ontplooiing dan op de eisen van het werk. Er wordt veel tijd en energie besteed aan het bevredigend onderling functioneren. Belangstelling voor en plezier in het werk zijn belangrijk. Ahmed heeft veel moeite met deze cultuur. Hij zou liever zien dat de regels wat strakker waren en dat er meer eisen aan de medewerkers gesteld werden.

De voorgaande vier typen organisatieculturen zijn ideaaltypen. In de praktijk zullen veel organisaties kenmerken vertonen van meerdere types.

Figuur 4.2 Organisatiecultuur volgens Harrison (1972)

Alle vier de organisatieculturen hebben een specifieke invloed op het reilen en zeilen van de organisatie en het welbevinden van medewerkers. Zo bieden organisaties met een rolcultuur en een individucultuur medewerkers veel zekerheid. Bij taakgerichte en individugerichte organisaties zullen de leden zich eerder vrijwillig inzetten voor waardevolle doelstellingen. Het vermogen om snel en adequaat te reageren op dreiging en gevaarlijke situaties is het grootst in een machtscultuur (bijvoorbeeld het leger of de politie) en het kleinst in individugerichte organisaties. Dreiging wordt daar laat ontdekt en de mobilisatie komt traag op gang.

Welke cultuur binnen welke organisatie ontstaat, hangt ook af van de doelstellingen van de organisatie. Zo past een machtscultuur beter bij de brandweer of de ambulancedienst dan bij een voetbalvereniging of een politieke partij.

- In welk soort organisatiecultuur zou jij het liefst werken? Waarom?
- Wat voor type organisatiecultuur heeft de opleiding die jij volgt?

4.9 Cultuurverschillen

Burak en Ahmed vinden het belangrijk dat mensen uit verschillende culturen met elkaar omgaan en leren van elkaar. Cultuurverschillen kunnen zo een verrijking voor de samenleving betekenen. Ze hebben de indruk dat onder meer door de opkomst van IS in het Midden-Oosten en aanslagen als op de redactie van *Charlie Hebdo* en de onthoofding van Samuel Paty in Frankrijk de acceptatie en tolerantie in de samenleving verder zijn afgenomen. Ook de toestroom van vluchtelingen en de verharding van de standpunten van sommige politieke partijen zijn daar debet aan. Mensen met een migratieachtergrond, en dan vooral de moslims onder hen, worden nu meer als een probleem gezien en over één kam geschoren.

Cultuurverschillen kunnen dus ook leiden tot vooroordelen, discriminatie en racisme, zoals mensen met een migratieachtergrond geregeld ervaren. Vaak zien anderen dat niet. Ze zijn onvoldoende in staat om vanuit het perspectief van hun medeburgers naar hun ervaringen en belevingen te kijken. Burak herinnert zich nog twee Antilliaanse studenten in zijn klas. Aanvankelijk zijn klasgenoten nieuwsgierig naar hun achtergrond. Later blijkt dat deze Antillianen niet zo veel ophebben met waarden als eigen verantwoordelijkheid en opkomen voor jezelf, die zo kenmerkend zijn voor de Nederlandse cultuur. Ook is de taal voor hen een probleem. En de druk die ze voelen om altijd eerlijk te zijn en een eigen mening te hebben. Na enkele maanden slaat bij sommige klasgenoten de aanvankelijke nieuwsgierigheid om in medelijden, ergernis en pesterijen. De twee studenten trekken zich meer en meer terug, en na een halfjaar verdwijnt één van hen van school. Slechte studieprestaties van de ander zorgen ervoor dat hij het eerste jaar moet overdoen. Ook sommige leerkrachten hebben weinig begrip voor deze studenten, want ook zij hebben de norm dat studenten

assertief moeten zijn en dat leren een persoonlijke verantwoordelijkheid is van elke student. En als ze dat nog niet weten, moeten ze het maar leren.

Burak heeft met de twee studenten te doen, omdat hij uit eigen ervaring weet hoe het is om als enkeling te moeten overleven in een dominante cultuur. Hijzelf heeft zich uiteindelijk redelijk aangepast zonder zijn identiteit geweld aan te doen, maar dat lukt niet iedereen.

Kader 4.4

Geloofsovertuigingen

Geloofsovertuigingen in verschillende culturen hebben invloed op de wijze waarop met eten wordt omgegaan.

Zo verbiedt de islam expliciet om bepaalde producten te consumeren, zoals bloed, varkensvlees, aas, alcohol en andere verslavende stoffen. Ook moeten moslims vasten tijdens de ramadan.

Joden verdelen de levensmiddelen in koosjer (toegestaan) en niet koosjer (niet toegestaan).

Boeddhisten mogen geen vlees eten en ook geen groenten uit de uienfamilie.

Mormonen drinken geen cafeïnehoudende dranken zoals koffie en thee.

Vanwege hun geloof in reïncarnatie zijn hindoes uit de hoogste kasten vegetariër. Andere hindoes eten geen rundvlees vanwege de heiligheid van het vee.

Vaak gebruiken we onze eigen cultuur als maatstaf voor de beoordeling van mensen met een andere cultuur. Daarbij beschouwen we onze eigen normen en waarden als superieur. Amerikanen zijn agressors, Grieken zijn corrupt, fundamentalistische moslims zijn terroristen, hoeren zijn zedeloos en jonge Marokkaanse Nederlanders crimineel. Dikwijls spreken we deze oordelen uit zonder dat we ons bewust zijn van onze eigen cultuur. En juist daardoor zijn wij de gevangenen van die cultuur. Zie het motto bij dit hoofdstuk: wie alleen zijn eigen cultuur kent, kent ook die niet. We zijn vrijer naarmate wij ons meer bewust zijn van onze culturele gebondenheid. Hoe minder we ons bewust zijn van de culturele bindingen, hoe eerder we ertoe komen de eigen cultuur als superieur aan andere culturen te beschouwen. Dit leidt tot vooroordelen en etnocentrisme, zoals we al zagen in hoofdstuk 2 en 3. De eigen cultuur wordt superieur geacht en andersdenkenden worden verketterd. Dat gebeurde met de hiervoor genoemde Antilliaanse studenten. Enkele groepsgenoten drukten dat zo uit: 'Als ze zich niet willen aanpassen, moeten ze maar teruggaan naar waar ze vandaan komen.' Daarbij worden mogelijke factoren die dat belemmeren, zoals slecht onderwijs, taalachterstand of armoede, buiten beschouwing gelaten.

Hofstede (2010) heeft een gewaardeerd boek geschreven over cultuurverschillen tussen landen en volkeren. Hij onderscheidt vijf cultuurdimensies:

1. machtsafstand;
2. collectivisme tegenover individualisme;
3. masculiniteit tegenover feminiteit;

4. onzekerheidsvermijding;
5. lange- en kortetermijngerichtheid.

Machtsafstand

Met machtsafstand bedoelt Hofstede de mate waarin de minder machtige leden van instituties of organisaties in een land verwachten en accepteren dat de macht ongelijk verdeeld is. Latijns-Amerikaanse en Arabische landen scoren hier vrij hoog. Met andere woorden, veel mensen in Zuid-Amerika en het Midden-Oosten aanvaarden dat zij geen of weinig invloed hebben op hoe hun land wordt bestuurd. België scoort hoger dan Nederland, en Denemarken en Oostenrijk scoren erg laag. De machtsafstand is in de landen van herkomst van de meeste mensen met een migratieachtergrond in ons land meestal veel groter dan in Nederland. Tanja is minder gezagsgetrouw dan Burak. Hij heeft bijvoorbeeld grote waardering voor Erdoğan, die in de ogen van Tanja een dictator is. De machtsafstand is in Turkije veel groter dan in Nederland. Voor veel Turkse Nederlanders is dat geen probleem, want Erdoğan is hun held.

Collectivisme en individualisme

In de praktijk verschillen culturen in de mate waarin ze collectivistisch of individualistisch zijn. De meeste mensen met een migratieachtergrond in Nederland hebben een collectivistische cultuur. De Nederlandse cultuur heeft vooral individualistische kenmerken. Hofstede spreekt van collectivisme wanneer individuen vanaf hun geboorte opgenomen zijn in sterke, hechte groepen, die hun bescherming bieden in ruil voor onvoorwaardelijke loyaliteit. In collectivistische culturen is het zoeken naar harmonie met de sociale omgeving een belangrijke deugd. Het wordt bijvoorbeeld als onwenselijk of zelfs onbeschoft beschouwd om een directe confrontatie aan te gaan.

Er is sprake van individualisme als de onderlinge banden tussen individuen los zijn. In eerste instantie moeten mensen vooral voor zichzelf en hun naaste familie zorgen. Ook een eigen mening geven en de nadruk op eigen verantwoordelijkheid zijn kenmerken. Je status verdien je door eigen prestaties. De omgang met elkaar is direct, zakelijk en eerlijk.

Nederlanders zeggen eerder wat ze denken. In het gezin van Burak heerste vroeger vooral rust en harmonie. Er was een sterk wij-gevoel en zijn vader, trouw ondersteund door zijn moeder, was de baas. Toen Burak ‘verwesterde’, mede onder invloed van Tanja, de opleiding en zijn vrienden en vriendinnen, ontstonden spanningen en ruzies. Toen zijn vader hem ten slotte verbood om met Tanja om te gaan, is hij het huis uit gegaan.

De mate van individualisme is hoog in de Verenigde Staten en laag in bijvoorbeeld Guatemala. Rijke landen zijn over het algemeen individualistischer dan arme landen.

Individualistische samenlevingen, zoals de Nederlandse, zijn ook meer ‘schuld-culturen’. Als je je niet houdt aan de regels van de samenleving, voel je je schuldig. Je laat je leiden door je geweten, dat functioneert als een innerlijke gids.

Collectivistische samenlevingen zijn meer ‘schaamteculturen’. Als je de regels van de samenleving hebt overtreden, zullen de leden van de groep zich schamen, op grond van een gevoel van collectieve verplichting. Schaamte is vooral sociaal van aard, schuld is meer individueel. De schaamte berust vooral op het bekend worden van de overtreding, en niet zozeer op de overtreding zelf. Er is dan sprake van gezichtsverlies. Dit geldt niet voor schuld; die voel je ook onafhankelijk van de vraag of anderen van de misstap op de hoogte zijn. De ouders van Burak schamen zich voor de Turkse gemeenschap omdat hun zoon het huis uit gegaan is en nu samenwoont met Tanja.

Ahmed praat met Burak geregeld over drugsgebruik van specifieke groepen migranten. Zij denken dat dit vooral te maken heeft met verminderde sociale controle en het onvermogen om zelf de verantwoordelijkheid te dragen. Het zet hen ook aan het denken over de hulpverlening aan deze mensen. Een individualistische benadering zou weleens gedoemd kunnen zijn te mislukken voor mensen met een collectivistische cultuur, denken ze.

Masculiniteit en feminiteit

In een masculiene samenleving zijn mannen competitief, assertief en ambitieus; vrouwen zijn bescheiden, dienstbaar en solidair. In meer feminiene samenlevingen zijn die verschillen minder groot en kunnen of mogen mannen ook bescheiden, dienstbaar en sociaal zijn. Hofstede bestempelt Japan als de meest masculiene samenleving en Zweden als de meest feminiene. Ook de Nederlandse samenleving noemt hij feminien.

Seksegebonden waarden en gedragspatronen worden vanaf de vroege jeugd op tal van subtiele manieren ingeslepen. De personen zelf ervaren ze als 'natuurlijk' en vanzelfsprekend.

Hofstede verwoordde dat in zijn definitie van cultuur: 'De collectieve mentale programmering die de leden van één groep of categorie van mensen onderscheidt van die van andere. De "mentale software" voor het denken, voelen en potentieel handelen dat we in de loop van ons leven, maar vooral in onze kindertijd hebben aangeleerd: de ongeschreven regels van het sociale spel.' Cultuurconfrontaties leiden vaak tot conflicten en desoriëntatie. In Nederland vinden veel mensen machogedrag niet acceptabel. Mensen uit landen met een sterk masculiene cultuur moeten erg wennen aan zelfverzekerde Nederlandse vrouwen.

Onzekerheidsvermijding

Tolerantie voor het onvoorspelbare blijkt een belangrijke parameter te zijn om verschillen tussen culturen te duiden. De term die hiervoor gebruikt wordt is 'onzekerheidsvermijding'. Culturen en de mensen daarbinnen verschillen in de mate waarin zij bedreigende, onzekere en onbekende situaties trachten te vermijden. Onzekerheid veroorzaakt spanning, en iedere samenleving heeft manieren ontwikkeld om spanningen te voorkomen of te verlichten. Dit gebeurt via techniek, taal, wetgeving, religie en de politiek.

Mensen in hoog scorende landen hebben de neiging veel onder controle te willen houden. Ze hanteren strenge codes over hoe te denken en te handelen. Ze sluiten bijvoorbeeld meer verzekeringen af. 'Wat anders is, is gevaarlijk.' Griekenland, Portugal en Guatemala scoren hoog op deze dimensie. In laag scorende landen, zoals Denemarken, Jamaica en Singapore, laten mensen alles makkelijker op zich afkomen. 'Wat anders is, is interessant.' Nederland scoort eveneens laag op onzekerheidsvermijding.

Veel mensen met een migratieachtergrond in Nederland komen uit een cultuur die een hogere mate van onzekerheidsvermijding heeft dan de Nederlandse. Het gaat daarbij niet zozeer om het beperken van risico's als wel om het verminderen van onduidelijkheid.

In landen met weinig onzekerheidsvermijding laten normen meer ruimte voor persoonlijke interpretaties in concrete situaties. Afwijkend gedrag wordt in deze landen ook niet zo gauw als bedreigend ervaren. Studenten en werknemers uit landen met een sterke onzekerheidsvermijding verwachten van hun docenten en bazen dat zij deskundig zijn, de leiding nemen en de antwoorden weten op gestelde vragen. Zij zullen niet openlijk met hun docenten of bazen van mening verschillen. Studenten uit landen met een lage onzekerheidsvermijding gaan vaker met een docent in discussie en ze accepteren het eerder als docenten zeggen dat zij iets niet weten.

Lange- en kortetermijngerichtheid

Langetermijngerichtheid kenmerkt zich door spaarzaamheid, zuinigheid, volharding en uitstel van onmiddellijke behoeften. De beloning komt in de toekomst. Veel Oost-Aziatische landen scoren hoog op langetermijngerichtheid. Bij kortetermijngerichtheid ligt de nadruk meer op onmiddellijke behoeftebevrediging en consumptie. Vooral Afrikaanse en Midden-Amerikaanse landen scoren hoog op kortetermijngerichtheid.

Vergeleken met andere westerse samenlevingen scoort Nederland vrij hoog op langetermijngerichtheid. Niet voor niets zegt men dat Nederlanders een calvinistische inslag hebben en zuinig zijn. Ze worden ook wel de Chinezen van Europa genoemd. Opvallend voor landen met een langetermijngerichtheid is ook een relatief grote economische groei. De kortetermijngerichtheid vind je ook vaak in ontwikkelingslanden. Heel begrijpelijk, omdat in die landen op de toekomst vaak geen peil te trekken valt, bijvoorbeeld vanwege een onstabiele politieke situatie, klimaatproblematiek of corruptie.

Burak merkt dat hij meer een kind is van het kortetermijndenken. Hij vindt het maar niks dat Tanja wil sparen voor een huis en niet zo gemakkelijk geld uitgeeft aan leuke gadgets, buitenshuis eten en feestjes.

De typologie van Hofstede geeft ons inzicht in cultuurverschillen tussen landen en volkeren. Maar er zit ook een gevaar in. Het benadrukken van deze verschillen kan gemakkelijk leiden tot stereotypering. Bovendien bestaat de kans dat we te weinig oog hebben voor het individuele gedrag binnen een cultuur. In alle culturen wijken mensen af van het overheersende cultuurpatroon, en in alle culturen bestaan gevarieerde subculturen. Zo zijn er in Nederland groeperingen die zich machochtig gedragen, terwijl er op de Antillen ook groeperingen met een meer feminiene inslag zijn.

Maak een afspraak met iemand met een andere culturele achtergrond dan de jouwe. Voer een gesprek met als onderwerp 'onze cultuurverschillen'. Gebruik de cultuurdimensies van Hofstede om te achterhalen op welke punten jullie culturen verschillen.

4.10 Multicultureel Nederland

De eerder geciteerde uitspraak 'Dé Nederlander bestaat niet' van koningin Máxima in 2007 viel indertijd bij veel landgenoten niet goed. Kennelijk bestaat dé Nederlander wel, of willen we graag dat die bestaat. Maar we leven in een tijd van globalisering. De wereld wordt steeds kleiner. En die wereld komt onze huiskamer binnen via diverse media. Talrijke immigranten, vluchtelingen en asielzoekers vestigden zich de laatste decennia in Nederland. Er komen steeds meer buitenlandse studenten, en internationaal opererende bedrijven trekken medewerkers uit andere landen aan. In sommige bedrijfstakken is er een tekort

aan arbeidskrachten, waardoor bijvoorbeeld Poolse arbeiders onmisbaar zijn geworden in de bouw en de tuinbouw.

Onze cultuur heeft zich in de loop der jaren dus meer en meer vermengd met andere culturen. Dit leidt tot een reactie die ook wel ‘glokalisering’ wordt genoemd: de behoefte aan integratie van het globale met het lokale. Door de ‘multiculturalisering’ vervaagt de nationale identiteit. Die vervaging kan op haar beurt weer leiden tot het verlangen naar een eigen identiteit. Sommige groeperingen bepleiten daarom versterking van het nationalisme. De tekst van het Wilhelmus bijvoorbeeld zou verplichte lesstof moeten zijn. Of er wordt verwezen naar Nederlandse heldendaden in het verleden. We moeten trots zijn op onze Gouden Eeuw en ‘onze’ Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). Kinderen op school moeten onze zeehelden bewonderen, en films over die helden doen daar nog eens een schepje bovenop. De misdaden van de VOC en die zeehelden zijn echter eeuwenlang onder het tapijt geveegd, net als het slavernijverleden. De mensen die in deze tijd dat tapijt willen oplichten, kunnen vooralsnog niet op veel bijval rekenen.

De discussie over de kleur van Zwarte Piet speelt al veel langer. Dat laat het filmpje op de website zien.

Het Sociaal en Cultureel Planbureau verwacht in *De toekomst tegemoet* (Van den Broek et al., 2016) dat Nederlanders zich in de toekomst meer zullen begeven tussen soortgenoten en gelijkdenkenden en dat het overbruggen van tegenstellingen steeds minder vanzelfsprekend zal zijn. Het is dan ook de vraag wat de mensen die in 2050 in Nederland wonen, tegen die tijd misschien wel twintig miljoen, met elkaar gemeen zullen hebben. De natie, Nederland, is tot nu toe

een belangrijk punt van identificatie. De gemiddelde Nederlander voelt zich meer verbonden met zijn land dan met Europa, al zijn er dus uitzonderingen, zoals ‘wereldburgers’, wier leefpatroon zich afspeelt op internationale schaal.

De belangrijkste opgave voor de komende tijd is misschien wel om een gezonde mate van diversiteit te laten bestaan. Zal onze samenleving willen meebewegen met de verschillende culturele identiteiten? Zullen kinderen, ook die met een migratieachtergrond, op school vooral moeten leren over de Gouden Eeuw, Willem van Oranje en de Europese Unie, of komt ook de wereldgeschiedenis aan bod vanuit verschillende perspectieven? Is er aandacht voor slavernij en de gevolgen daarvan, en voor uitbuiting door koloniale overheersers? Is Black Lives Matter een thema?

Kortom: staan uitsluitend de westerse waarden centraal, of worden die bijvoorbeeld in het onderwijs gerelativeerd door ook andere perspectieven aan bod te laten komen? In de hoofdstukken 5, 6 en 7 belichten we verschillende aspecten van multicultureel Nederland en gaan we daar dieper op in.

4.11 Sociaal bewustzijn

Hoe bewust zijn we ons eigenlijk van de cultuur waarin we leven? Meestal voelt deze aan als een warm bad, waarin we ons geborgen en veilig voelen. Zoals een vis in het water: die ervaart het water als de enige cultuur waarin te leven valt. Voor de mens is cultuur wat het water is voor de vis. Zonder de vertrouwde cultuur snakken we naar adem.

Maar buiten dat culturele water ligt een andere wereld waar veel te leren valt. Daarvoor zijn nieuwsgierigheid en een behoorlijke dosis lef nodig. En ook enig besef dat jij niet in het paradijs leeft of in het centrum van de wereld. Vaak vinden we onszelf sociaal bewuster dan we in feite zijn. Er zijn ideologieën, sektes en godsdiensten die hun ‘geloof’ beschouwen als het summum van sociaal bewustzijn. En sommigen voelen zich na het gebruik van geestverruimende middelen in een hogere bewustzijnshemel.

Freire maakte al lang geleden, in 1972, een verhelderend onderscheid tussen drie vormen van bewustzijn, namelijk fatalistisch, naïef en kritisch bewustzijn. Het fatalistisch bewustzijn wordt door de werkelijkheid beheerst. De mens ondergaat zijn lot als noodzakelijk: ‘Zo is het nu eenmaal’, ‘Er is altijd oorlog geweest’ en ‘Een dubbeltje wordt nooit een kwartje’.

Bij een naïef bewustzijn is de mens blind voor de werkelijkheid en zoekt hij naar willekeurige oorzaken voor gebeurtenissen. Zo wil hij gebeurtenissen naar zijn hand zetten. Hij probeert voor zichzelf een bevredigende verklaring te zoeken; lukt dat, dan geeft dat een gevoel van veiligheid. ‘Omdat leerlingen niet hard

genoeg studeren, zijn hun resultaten slecht.’ ‘Bankdirecteuren zijn zakkenvullers.’ En mensen in de bijstand zijn ‘profiteurs’.

Het kritisch bewustzijn is een manier van denken en voelen die de mens bewust maakt van zijn eigen situatie, van de historische, culturele en sociale bepaaldheid hiervan en van de onverbreekelijke verbondenheid tussen mens en wereld.

Deze laatste vorm van bewustzijn van Freire, het kritisch bewustzijn, komt overeen met wat wij eerder, in hoofdstuk 1, ‘sociaal bewustzijn’ noemden. En ook de aldaar beschreven oproep van Martinez om op zoek te gaan naar de grenzen van onze vrijheid kun je zien als een oproep tot het vergroten van ons kritisch/sociaal bewustzijn.

Geef een voorbeeld uit jouw eigen omgeving van elke vorm van bewustzijn die Freire noemt.

Tijdens zijn jeugd overheerst bij Burak vooral een fatalistisch bewustzijn. Zijn ouders geven hier blijk van als ze tegen zijn zussen zeggen: ‘Meisjes hoeven niet te gaan werken, zij gaan toch trouwen.’ Later, tijdens Buraks opleiding, is ook vaak sprake van naïef bewustzijn bij hem en andere studenten. Zoals: ‘Dat soort patiënten zal het nooit leren om verstandig en gezond te eten.’ Of: ‘Ik ga niet stemmen, want al die politici maken er toch een zootje van.’

De laatste tijd is er bij Burak sprake van een toenemend kritisch bewustzijn. ‘De lessen sociologie hebben daartoe de aanzet gegeven’, schrijft hij in een evaluatieverslag.

Fatalistisch en naïef bewustzijn zijn beide vormen van ‘vals bewustzijn’. Dat is een bewustzijn dat een vertekend beeld geeft van de werkelijkheid. Soms proberen groeperingen via cultuuroverdracht bewust een vals bewustzijn over te dragen. Zo kunnen kerstgeschenken, feestjes en de viering van jubilea door een werkgever gebruikt worden om trouw aan het bedrijf te bewerkstelligen en de aandacht af te leiden van slechte werkomstandigheden of lage salariëring.

Ook dit hoofdstuk biedt kansen om je sociaal bewustzijn te vergroten. De theorie, de voorbeelden en de vragen kunnen je helpen ontdekken hoe jouw denken en jouw handelen verschillen van de denk- en handelwijzen van mensen met een andere culturele achtergrond. Zie het vooral als een avontuur wanneer je met nieuwsgierige ogen en open oren andere mensen, ook die met een andere cultuur, benadert. Luister, stel vragen. En onderzoek ook eens je eigen cultuur. Met andere woorden: zet de gekleurde bril waar je zo aan hecht eens af. Eigenlijk is dat ook je plicht als zorgverlener: je verdiepen in de cultuur van je cliënten. Die cultuur is namelijk vaak anders dan die van jou, en als je dat verschil niet kent, zal echt contact moeilijk zijn, wat de kans verkleint dat jouw zorg helpt.

Hoe normaal ben jij? Dat wordt onderzocht in vier video's die je op de website vindt. Met behulp van Damiaan Denys, filosoof en psychiater, Richard Dawkins, bioloog en schrijver, Raoul Martinez, schrijver en filosoof, en Ryan Holiday, ondernemer en mediastrateeg, wordt dit onderwerp van meerdere kanten belicht.

4.12 Conclusies

De cultuur waarin we leven, de waarden, normen, verwachtingen en doelen, zijn van grote invloed op ons denken en handelen. Cultuur is voor de mens wat het water is voor de vis. Er zijn vele groeperingen en volkeren, die alle in hun eigen water zwemmen. Hun eigen water, zo vinden ze, heeft de beste kwaliteit. In sommige andere wateren valt nog wel te leven, maar er is ook water waarin ze vrezende dood te gaan.

Toch krijgen we in toenemende mate met andere culturen te maken. Soms ervaren we die als een verrijking. Maar die kans is kleiner naarmate de verschillen groter en indringender zijn.

Overwaardering van de eigen cultuur kan leiden tot onbegrip voor iemand met een andere cultuur, bijvoorbeeld jouw cliënt, waardoor het moeilijker wordt om de zorg goed op die persoon af te stemmen. Daarom is het belangrijk dat zorgverleners zich bewust zijn van hun eigen cultuur en die van hun cliënten. Onderdeel daarvan is cultuuroverdracht en hoe deze plaatsvindt.

Instituten zoals zorgorganisaties hebben eveneens een eigen cultuur met (bureaucratische) regels, erkende normen en gedragspatronen. Het is van belang ook die te kennen, om te kunnen bijdragen aan de organisatie en om te kunnen samenwerken met andere organisaties die weer een eigen cultuur hebben.

Cultuur kent volgens Harrison en Hofstede verschillende dimensies. Inzicht in die dimensies helpt om gedrag van mensen in concrete situaties beter te begrijpen.

Cultuur krijg je van kinds af aan met de paplepel ingegoten. Veel van die cultuur ervaren we als vanzelfsprekend goed en vaak zelfs als heilzaam voor iedereen. Dat leidt niet zelden tot blindheid voor andere culturen, overwaardering van de eigen cultuur en een beperkt sociaal bewustzijn. En juist dat sociaal (of kritisch) bewustzijn is een belangrijke voorwaarde om anderen goed te kunnen helpen.

- Ben je het eens met de volgende uitspraken? Waarom wel of waarom niet?
'Wij zijn gevangen van onze cultuur.'
'Wie alleen zijn eigen cultuur kent, kent ook die niet.'
'Wij zijn vrijer naarmate we ons meer bewust zijn van onze culturele gebondenheid.'
'Hoe minder men de eigen cultuur kent, des te eerder zal men geneigd zijn deze cultuur als superieur te beschouwen.'
- Vind jij de multiculturele samenleving vooral een probleem, of meer een kans? Licht je antwoord toe.
- Er zijn deskundigen die menen dat de status van de zorgverlener en zijn relatie met de cliënt belangrijker is voor het resultaat van de zorgverlening dan zijn professionele interventies. Wat vind jij hiervan?

Sociale ongelijkheid

5

Het volk, reeds gewend aan afhankelijkheid, rust en luxe en al niet meer bij machte zijn ketenen te verbreken, stemde erin toe dat zijn slavernij vergroot werd om zijn rust te behouden.

Jean-Jacques Rousseau, 1755

5.1 Inleiding

Sinds de Franse Revolutie aan het eind van de achttiende eeuw predikt onze samenleving ‘vrijheid, gelijkheid en broederschap’. Dat zijn kernwaarden die we ook nu nog belijden. Maar zetten we die ook om in daden?

Fons Jansen, een populaire cabaretier in de jaren zeventig van de vorige eeuw, had daar toen al zo zijn twijfels over. Zijn lied staat op de website en eindigt met:

**Twee broeders gingen twisten, 't werd een handgemeen.
Maar geen van twee kon winnen, toen gingen ze uiteen.
De Vrijheid koos het Westen en heeft het ver gebracht.
En de Gelijkheid koos het Oosten en werd een wereldmacht.
En wie heeft er nog iets vernomen van die Broederschap?**

Maak samen met medestudenten de opdracht die hierover op de website staat.

Vrijheid voert al decennialang het hoogste woord. Broederschap, ook wel solidariteit genoemd, heeft fors terrein moeten inleveren omdat vrijheid alle aandacht opeiste. En gelijkheid dan, het broertje van solidariteit? Hoe is het daarmee gesteld?

Wereldwijd zijn er veel positieve ontwikkelingen te melden. De armoede in de wereld is de afgelopen decennia fors afgenomen, de overgrote meerderheid van de kinderen krijgt onderwijs, de misdaadcijfers dalen fors, het aantal vrouwen in hogere posities is gestegen.

Toch zijn er nog steeds dramatische verschillen tussen arme en rijke landen. De gelijke behandeling van mannen en vrouwen overal ter wereld laat nog veel te wensen over. Discriminatie van mensen met een migratieachtergrond in ons land komt helaas nog veel voor, en het verschil tussen de kleine groep allerrijksten in de wereld en de grote groep allerarmsten is toegenomen.

Een van de Duurzame Ontwikkelingsdoelen, voorheen millenniumdoelen, afgesproken door alle landen die lid zijn van de Verenigde Naties, gaat over het beëindigen van armoede, overal en in al haar vormen. Lees meer hierover op de website bij dit boek en maak samen met een medestudent de bijbehorende opdracht.

Kader 5.1

Allerrijksten nog rijker, armsten nog armer

Het coronavirus heeft de ongelijkheid in de wereld flink vergroot. De vermogens van de duizend rijkste mensen zijn in het afgelopen jaar gegroeid. Het aantal mensen dat in extreme armoede leeft, is voor het eerst in jaren gegroeid, een trendbreuk, aldus ontwikkelingsorganisatie Oxfam Novib. De oorzaak is duidelijk: de coronapandemie heeft de mensen in ontwikkelingslanden veel harder getroffen. 'Er is sprake van de grootste banencrisis in negentig jaar. De economische impact in die landen is enorm. Driekwart van de mensen in de wereld heeft geen sociaal vangnet. Die mensen zakken door de bodem als ze hun werk kwijtraken.' Terwijl in het rijke Westen de regeringen miljarden uitgeven om de gevolgen van de crisis te bestrijden, blijven mensen in ontwikkelingslanden van elke hulp verstoken. Dat kan ertoe leiden dat er de komende jaren tot 500 miljoen mensen bijkomen die onder de armoedegrens leven. Daar komt bij dat de crisis in arme landen langer zal aanhouden door de ongelijke verdeling van de vaccins tegen corona. In het Westen kan na inenting van de bevolking het economisch herstel beginnen. In arme landen duurt het inenten veel langer en dus zal daar het economisch herstel langer op zich laten wachten.

Bron: Berkhout et al., 2021

In ons land zijn de meningen verdeeld over de vraag of sociale ongelijkheid een ernstig probleem is of niet. Liberalen maken zich daar minder zorgen om dan socialisten. De trend lijkt te zijn dat sociale ongelijkheid steeds meer geaccepteerd en minder geproblematiseerd wordt.

We gaan in dit hoofdstuk op zoek naar hoe die sociale ongelijkheid in ons land eruitziet en hoe die het denken en handelen van mensen beïnvloedt. Voor zorgverleners is dit belangrijk, omdat zij in hun werk dagelijks met diverse aspecten van sociale ongelijkheid geconfronteerd worden.

Casus

Het gezin Fransen

Het gezin Fransen woont in een oude wijk in Rotterdam. Er staan vooral goedkope woningen en de huren zijn laag. Vanwege een bedrijfssanering is de heer Fransen (50 jaar) een jaar geleden ontslagen. Sindsdien is hij werkloos. Mevrouw Fransen (45 jaar), afkomstig uit een arbeidersgezin, is huisvrouw.

Zoon Peter (23 jaar) is op 16-jarige leeftijd in de haven gaan werken, omdat het gezin een extra inkomen goed kon gebruiken en hij zo snel mogelijk een auto wilde kopen. Daarna ging hij in een fabriek aan de slag, en sinds een jaar werkt hij in de bouw.

Dochter Floor (21 jaar) is na de havo hbo-verpleegkunde gaan studeren. Zij woont op kamers. Op het ogenblik loopt zij stage in een ziekenhuis in Utrecht. De laatste jaren ervaart Floor geregeld de ingrijpende invloed van sociale ongelijkheid in haar leven en in de samenleving om haar heen. Het ontslag van haar vader heeft haar diep geraakt. Ze maakt zich ook zorgen over de gezondheidssituatie van kinderen die in armoede opgroeien en de schrijnende situatie van veel ouderen die zij dagelijks in het ziekenhuis ontmoet.

5.2 Kasten, standen, klassen en sociale klassen

Sociale ongelijkheid is van alle tijden en plaatsen. Maar de verschijningsvorm verschilt naar tijd en plaats. Vroeger spraken we in Nederland over standen en nu over sociale klassen. In India is er het kastenstelsel dat ongelijkheid laat zien. We zullen hierna verschillende verschijningsvormen van sociale ongelijkheid de revue laten passeren. Daarbij komen ook het verleden en andere landen aan bod, om te laten zien hoezeer sociale ongelijkheid tijd- en cultuurgebonden is.

Kasten

India, een overwegend hindoeïstisch land, heeft nog veel kenmerken van een kastenmaatschappij.

Definitie

Een kastenmaatschappij is een maatschappij die bestaat uit hiërarchisch gerangschikte en gesloten groeperingen van mensen. De basis voor deze indeling is de afkomst van mensen.

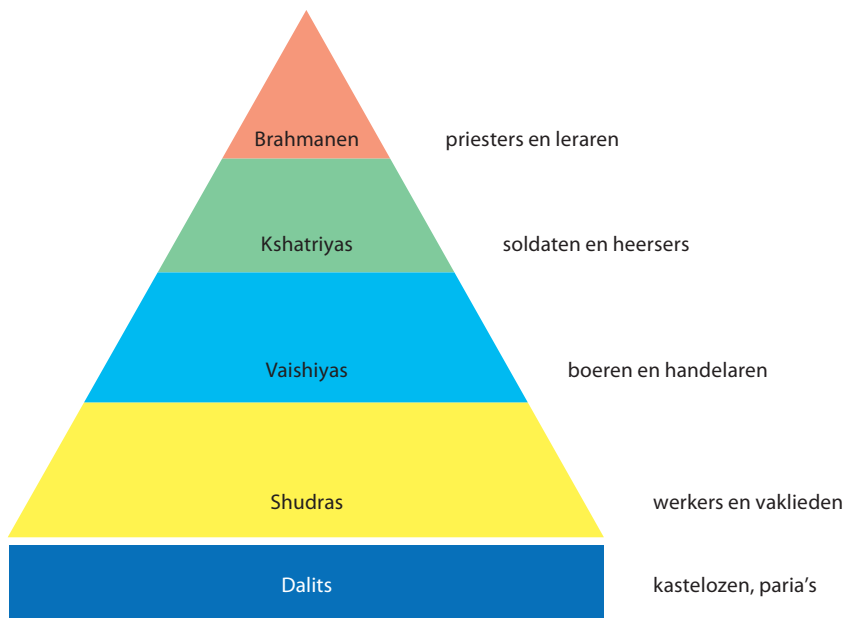
Mensen worden in een bepaalde kaste geboren en blijven daar. Regels zorgen ervoor dat de verschillende kasten van elkaar gescheiden blijven. De maatschappij is ingedeeld in 'hogere' en 'lagere' Indiërs. Bij de verschillende kasten horen verschillende achternamen. Wanneer een persoon zijn naam vertelt, weet iedereen meteen waar die persoon vandaan komt, tot welke kaste hij behoort en welk beroep hij waarschijnlijk zal uitoefenen. Het belangrijkste is dat de persoon die het vraagt weet of de ander hoger of lager is dan hij. Dat bepaalt namelijk zijn gedrag.

Er zijn vier hoofdkasten: brahmanen (priesters en leraren), kshatriyas (soldaten en heersers), vaishiyas (boeren en handelaren) en shudras (werkers en vaklieden). Naast deze vier kasten is er nog een grote groep mensen die tot geen enkele kaste behoren: de kastelozen, onaanraakbaren of paria's. Zelf noemen zij zich dalits. De dalits, naar schatting zo'n 200 miljoen in India, zijn vooral slagers en leerlooiers. Dit soort werk kan alleen maar door kastelozen worden gedaan; een hindoe mag dat niet doen omdat het leer van de heilige koe komt. De andere kasten vermijden contacten met dalits, omdat zij als onrein beschouwd worden.

In het alledaagse leven heeft iedere kaste eigen regels over bijvoorbeeld welk voedsel men wel en niet mag eten, over de manier van kleden, over de wijze van haardracht en zelfs over de frequentie van geslachtsgemeenschap.

Het kastenstelsel brokkelt langzaam af. Kastendiscriminatie is internationaal erkend als vorm van rassendiscriminatie. In India zelf zijn er inmiddels programma's zoals het reserveringenbeleid, een vorm van positieve discriminatie.

Een aanzienlijk deel van de overheidsbanen en studieplaatsen wordt gereserveerd voor minderheden en de laagste klassen, zoals de dalits. De beroepsbarrières vervagen daardoor geleidelijk, maar het sociale onderscheid is nog sterk aanwezig in de Indiase samenleving. Het kastensysteem komt ook voor in Nepal, Pakistan, Sri Lanka, Bangladesh en op Bali. Overigens wordt ook de Verenigde Staten geregeld een kastensamenleving genoemd, waarin dan zwarte mensen de onderkaste vormen.

Figuur 5.1 Het kastensysteem

Standen

Vanaf de middeleeuwen tot aan de Franse Revolutie overheerste in het Westen een standenmaatschappij.

Definitie

Een standenmaatschappij is een maatschappij waarin de hiërarchische ordening van sociale lagen vooral bepaald wordt door sociaal aanzien, maatschappelijke positie en afkomst.

De standenstructuur gold in vroeger eeuwen als een door God gewilde orde. De geestelijkheid staat aan de top, dan komt de adel, en vervolgens komen de boeren en de burgerij. Het zijn de bidders, de strijders en de werkers. Men beschouwt de deugden binnen een stand, zoals rechtvaardigheid en leiderschap,

als aangeboren en dus erfelijk. Naast deze drie standen is er nog een vierde groepering, bestaande uit soldaten, bedelaars en horigen, maar die wordt niet als een stand gezien. Onder invloed van de Franse Revolutie, de Verlichting en de industrialisatie heeft het Westen langzaam het karakter van een standen-samenleving verloren.

Klassen

Volgens Marx ontstond na de Franse Revolutie een nieuwe leidende klasse: die van de kapitalist-ondernemers. Hiertegenover stond een grote andere klasse: het arbeidersproletariaat.

Definitie

Een klasse is een groepering met een gelijke economische positie.

Karl Marx (1818-1883) onderscheidt zeven klassen (Van der Linden, 2008):

1. de industriëlen, kapitalisten of (grote) bourgeoisie, die productiemiddelen bezitten en anderen daarmee laten werken, om van de winst te kunnen leven;
2. de grootgrondbezitters;
3. de kleinburgers, zoals middenstanders;
4. de vrije loonarbeiders of proletariërs, die in positieve zin vrij zijn om hun arbeidskracht te verkopen, maar in negatieve zin niet in het bezit zijn van productiemiddelen;
5. de zelfstandigen, die hun arbeidskracht verkopen maar daarbij eigen productiemiddelen gebruiken;
6. de slaven, die geen productiemiddelen bezitten, en evenmin de baas zijn over hun eigen arbeidskracht;
7. het lumpenproletariaat: de restcategorie.

De kapitalisten en de loonarbeiders waren in Marx' tijd de twee belangrijkste klassen omdat zij samen de industrialisering en daarmee de vooruitgang mogelijk maakten. Volgens de klassentheorie van Marx bestaat tussen de arbeiders en de kapitalisten een klassenconflict dat gaat om de verdeling van de winsten. Het marxisme wil dat bij loonarbeiders een klassenbewustzijn ontstaat. Zij moeten zich ontwikkelen van een *Klasse an sich* tot een *Klasse für sich*. Tijdens deze politieke bewustwording zullen zij ontdekken dat ze onderdrukt worden. Daarna zullen zij via een revolutie het juk van de hogere klassen afwerpen.

De arbeiders (het arbeidersproletariaat) hebben volgens Marx geen eigen bezit en zijn economisch afhankelijk van de kapitalisten. Hun arbeid levert meer op dan zij ervoor krijgen. Die zogenoemde 'meerwaarde' komt in de zakken van de bazen terecht. Marx spreekt daarom van 'uitbuiting'. De klassentheorie werd en wordt vooral gebruikt door communistische en socialistische partijen en staten om sociale ongelijkheid te beschrijven en vooral ook te bestrijden.

Sociale klassen

Sociale ongelijkheid in onze hedendaagse westerse samenleving wordt meestal beschreven in termen van sociale klasse.

Definitie

Een sociale klasse is een groepering mensen die posities bekleden met ongeveer dezelfde sociale status.

Die sociale status wordt vooral bepaald door inkomen (inclusief vermogen), opleiding, beroep en woonsituatie. Maar ook ras, afkomst, gezondheid en sekse spelen een rol. Met behulp hiervan kun je de samenleving beschrijven als een stapeling van sociale lagen van hoog tot laag. Onderaan treffen we mensen met een laag inkomen, weinig opleiding, een laag gewaardeerd beroep en een povere woonsituatie. Bovenaan staan de hoogopgeleide rijkelui met zeer gewaardeerde beroepen en riante huisvesting. En daartussenin bevinden zich diverse lagen gerangschikt naar inkomen, opleiding, beroepsstatus en woonsituatie.

De heer Fransen heeft weinig inkomen en opleiding. Zijn (vroegere) beroep heeft een lage sociale status en hij woont in een arbeiderswijk met vooral oude en goedkope woningen. Hij behoort daardoor tot een van de laagste sociale klassen. Zijn dochter Floor beweegt zich in een hogere klasse, omdat zij meer opleiding heeft en een beroep gaat uitoefenen met een hogere sociale status dan dat van haar vader. De directeur van het bedrijf waar de heer Fransen werkte, behoort tot een van de hoogste sociale klassen, omdat hij hoog scoort op alle karakteristieken, behalve opleiding. Hij is wat je noemt een selfmade man.

5.3 Sociale ongelijkheid

Definitie

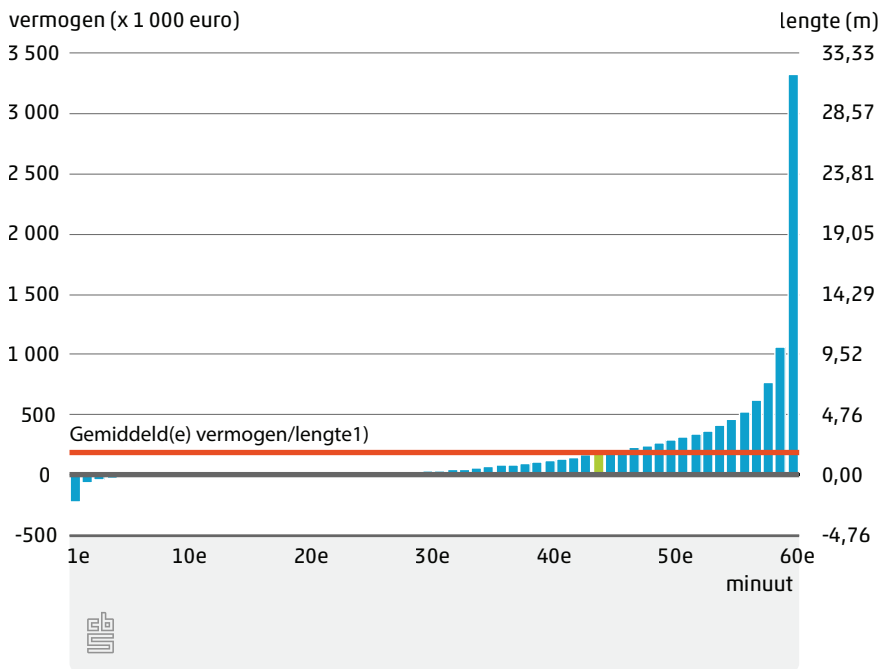

Sociale ongelijkheid verwijst naar een situatie in de samenleving waarin (groeperingen van) posities ongelijk gewaardeerd worden.

Er is sprake van een hiërarchische opeenstapeling van lagen. De onderste laag bevat de posities die de laagste sociale status hebben, de bovenste laag de posities met de hoogste status. De sociale laag waarin mensen zich bevinden is van grote invloed op hun denken, handelen en toekomstperspectieven. Mensen uit de laagste sociale klassen leven bijvoorbeeld gemiddeld aanzienlijk korter dan die uit de hoogste sociale klassen. Ongelijkheid komt op verschillende terreinen voor.

5.3.1 Financiële ongelijkheid

Verschillen in inkomen en vermogen zijn erg bepalend voor sociale ongelijkheid. De Parade van Pen, genoemd naar de econoom Jan Pen (1921-2010), maakt inzichtelijk hoe het met die ongelijkheid in ons land is gesteld (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2020a). Hij brengt de vermogensverdeling in Nederland in beeld via een parade van dwergen en reuzen. In een optocht komen de bijna 7,8 miljoen huishoudens in één uur voorbij in volgorde van de hoogte van hun vermogen. Eén gezinslid vertegenwoordigt één huishouden. De persoon uit het huishouden met een vermogen dat gelijk is aan het gemiddeld vermogen krijgt de lengte van 1,74 meter. Mensen met een hoog vermogen kunnen daarbij reusachtige proporties aannemen. Iemand met 1 miljoen aan vermogen is al 9,52 meter lang.

* Voorlopige cijfers

1) Gemiddeld vermogen: 182,7 duizend euro. Gemiddelde lengte: 1,74 meter.

Figuur 5.2 Parade van Pen naar vermogen (CBS, 2020a)

De dwergen lopen voorop

Als de stoet van bijna 7,8 miljoen huishoudens zich in beweging zet, lijkt er aanvankelijk niets te zien. De parade speelt zich de eerste tien minuten onder de grond af. De (vertegenwoordigers van de) huishoudens die in de parade vooroplopen, hebben een negatief vermogen en daardoor ook een negatieve lengte.

Het gaat hier vooral om werknemersgezinnen met een eigen woning, waarvan de hypotheekschuld hoger is dan de waarde van de woning. Ook zitten er in deze groep betrekkelijk veel zelfstandigen met een negatief vermogen. In 2018 ging het om 42 duizend huishoudens.

Vervolgens komen langere tijd dwergen van nog geen 2 centimeter voorbij: huishoudens met een laag inkomen, dikwijls bestaande uit een uitkering of een pensioen. Zo komt een alleenstaande bijstandsontvanger die geen huurtoeslag ontvangt, in de vierde minuut voorbij. AOW-ontvangers zonder aanvullende inkomsten zijn in de zesde minuut te zien. Daarna passeren de gepensioneerden die naast hun AOW wel extra inkomsten als huurtoeslag en een aanvullend pensioen hebben. De optocht gaat verder. Er zijn nog steeds dwergen te zien. Onder hen gepensioneerden met een bescheiden spaarpotje.

Het gemiddelde Nederlandse gezin komt voorbij in de 36^e minuut

Als de helft van de huishoudens na een halfuur voorbijgekomen is, is het gemiddelde Nederlandse huishouden nog niet te zien geweest. Dit verschijnt pas in de 36^e minuut op het toneel. In 2018 bedroeg dit gemiddeld gezinsinkomen 29,5 duizend euro. De meeste huishoudens die nu langskomen, zijn overwegend werknemers- of ondernemershuishoudens.

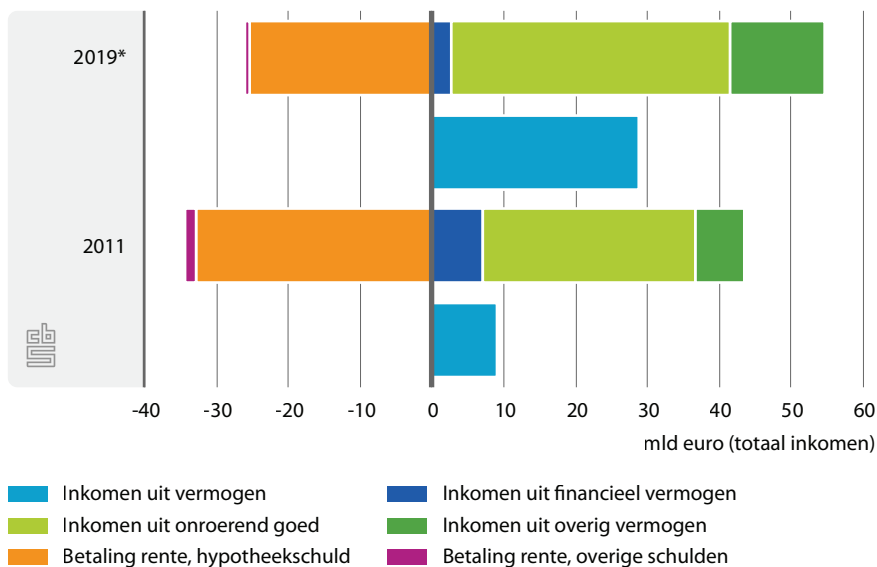
Reuzen met gemiddeld een lengte van bijna 8 meter

In de staart van de optocht neemt de lengte van de deelnemers reusachtig snel toe. Bijna 570 duizend huishoudens hebben een inkomen van meer dan 50 duizend euro. Zij komen in de laatste vier minuten van de optocht voorbij en zijn meer dan 3 meter lang. Ware reuzen passeren in de laatste minuut. Ze hebben gemiddeld een lengte van bijna 8 meter. Hun inkomen bedraagt gemiddeld 131,8 duizend euro. Het zijn naar verhouding vaak ondernemersgezinnen en pensioenontvangers met hoge inkomsten uit vermogen naast hun pensioen.

Op de website staat een video over de Parade van Pen. In één minuut komt de parade voorbij.

De eigen woning is het voornaamste vermogensbestanddeel van veel huishoudens. In de staart van de optocht gaat het vaak om ouderen die door te sparen de schuld op hun woning (nagenoeg) geheel hebben afgelost. Jonge woningbezitters hebben vaak een grote hypotheekschuld, zodat hun vermogen laag of zelfs negatief kan zijn. Zij waren al te vinden in de kop van de stoet. In 2019 bedroeg het inkomen uit vermogen gemiddeld 5 procent van het bruto-inkomen van huishoudens, tegen 2 procent in 2011. Het verschil is te verklaren uit enerzijds de stijgende inkomsten uit de eigen woning en anderzijds de steeds verder dalende hypotheekrente (CBS, 2020e). Het totale inkomen uit vermogen van alle particuliere huishoudens steeg van 9 miljard euro in 2011 naar 29 miljard in 2019.

* Voorlopige cijfers

Figuur 5.3 Inkomens uit vermogen van huishoudens (CBS, 2020e)

Zie verderop in dit hoofdstuk wat Piketty zegt over de betekenis van de grote ongelijkheid in inkomens en vermogens (paragraaf 5.4).

Maakt geld gelukkig? Dat is de vraag die centraal staat in de video 'Rijkdom en geluk' op de website. Wat is jouw antwoord?

Anand Giridharadas schreef in 2018 het boek *Winners take all* over filantropie van de rijken. Daarin stelt hij zich deze vraag: wat is er in vredesnaam verkeerd aan rijke mensen die geld weggeven aan goede doelen? Het antwoord geeft hij ook. Welk antwoord heb jij op de vragen die hierover op de website worden gesteld?

5.3.2 Armoede

Eerst de cijfers (CBS, 2020d). In 2019 maakte 6,2 procent van de Nederlandse bevolking deel uit van een huishouden met een inkomen onder de lage-inkomensgrens en liep zo risico op armoede. Dit is iets minder dan de 6,3 procent in de twee voorgaande jaren. De lage-inkomensgrens staat voor een vast koopkrachtbedrag en wordt jaarlijks gecorrigeerd voor de prijsontwikkeling. De percentages staan voor iets meer dan 1 miljoen mensen, van wie er 398 duizend al ten minste vier jaar onder die grens leven. Dit is 2,5 procent van de bevolking. Onder hen zijn meer dan 100 duizend kinderen. Van elke tien minderjarige kinderen met armoederisico in 2019 hadden er ruim vijf een niet-westerse migratieachtergrond, bijna één een westerse migratieachtergrond, en bijna vier een Nederlandse achtergrond.

Eenoudergezinnen en alleenstaanden tot 65 jaar zijn vaker dan gemiddeld arm. Er zijn ook werkende armen. Hoe beperkter een werkweek, hoe hoger de kans op armoede. Bijstandsontvangers lopen het grootste risico op armoede. Ruim een derde is arm. Er zijn ook arme pensioenontvangers; zij kunnen niet profiteren van economische groei.

Mensen met een migratieachtergrond vormen bijna de helft van de volwassen armen. Het armoederisico verschilt per land van herkomst.

Bestaat er een wereld zonder armoede? Op de website bij dit boek kun je een college volgen.

Leven onder de lage-inkomensgrens betekent absolute armoede: niet beschikken over (gezond) voedsel, huisvesting en/of zorgverzekering, en/of niet verder kunnen leren.

De gevolgen hiervan zijn vergaand. Zo is het (moeten) mijden van gezondheidsvoorzieningen slecht voor de gezondheid. Armoede levert chronische stress op, wat een negatieve invloed kan hebben op lichaam en geest. De kans op hart- en vaatziekten, overgewicht en depressies neemt toe.

‘Armoedebestrijding heeft daarmee relevantie buiten de terreinen van inkomen en sociale zekerheid, heeft een waardevolle overloop naar andere beleidsterreinen en bevordert het welbevinden van mensen in brede zin’, aldus Kim Putters en Pieter Hasekamp in de nota *Kansrijk armoedebeleid* (Centraal Planbureau & Sociaal en Cultureel Planbureau, 2020a, p. 5). De nota bespreekt circa zestig beleidsopties en drie stelselwijzigingen, ‘die allemaal tot doel hebben om mensen uit de armoede te tillen en de situatie van mensen in armoede te verbeteren’. Kanttekening die de auteurs plaatsen is dat nog geen rekening gehouden is met de gevolgen van de coronacrisis. De in het rapport voorziene armoededaling wordt daardoor mogelijk (deels) tenietgedaan.

Kader 5.2

Armoede als samenlevingsvraagstuk

De Alliantie voor Sociale Rechtvaardigheid, kortweg Sociale Alliantie, is een initiatief van de vakbeweging, de kerken, de humanisten en uitkeringsgerechtigden. Ruim vijftig organisaties strijden samen voor een samenleving zonder armoede. Janssen (2020) plaatst op de website van Sociale Alliantie in zijn artikel 'Arme mensen geholpen; armoede niet opgelost' kanttekeningen bij de nota *Kansrijk armoedebeleid*. Zo bekritiseert hij onder meer het ambtelijk taalgebruik. De omschrijvingen 'mensen uit de armoede tillen' en 'de situatie van mensen in armoede verbeteren' geven volgens hem aan dat het accent ligt op mensen die geholpen moeten worden. De samenlevingsoptiek blijft zo buiten beeld. Het doel zou immers ook kunnen zijn om de samenleving zodanig te veranderen dat alle mensen daarin tot hun recht komen en er niet langer sprake is van armoede in een rijke samenleving. Dan ligt het accent niet op armen die opgetild moeten worden, maar op een samenleving die op zoek moet naar een nieuw sociaal evenwicht en op groepen burgers die daarbij een rol (kunnen) spelen. Janssen pleit ervoor om armoede aan de orde te stellen als samenlevingsvraagstuk, als een vraagstuk van een maatschappij die op zoek is naar een nieuw sociaal evenwicht, naar een rechtvaardiger ordening.

- Wat vind je van de kanttekeningen die Janssen plaatst? Beargumenteer je antwoord.
- Maak jij armoede mee in je eigen omgeving? Waardoor wordt deze veroorzaakt? Wat zie je als belangrijkste gevolgen?
- In je toekomstige werk zul je zeker ook met al dan niet verborgen armoede te maken krijgen. Wat kan dat betekenen voor jou als hulpverlener? Wissel meningen en ideeën uit met je medestudenten.

5.3.3 Bbp of BWI? Economie of welvaart als focus?

Na een krimp van 3,7 procent van het bruto binnenlands product (bbp) in het coronajaar 2020, volgt er voor 2021 weer een bescheiden herstel (2,2 procent), zo denkt Klaas Knot, president van De Nederlandsche Bank (DNB). Dat wordt gevolgd door nog eens ruim 4 procent groei in 2022. Dit alles vooral doordat, als corona eenmaal onder controle is, consumenten eindelijk weer het geld kunnen laten rollen (Dekker & Tieleman, 2021).

Maar bij onderzoekers die breder kijken dan alleen de economische groei is de stemming wat minder zonnig, blijkt uit de Brede Welvaartsindicator 2021 van de Universiteit Utrecht en de Rabobank. Voor die brede welvaart wordt niet zozeer gekeken naar de percentages van productie en consumptie, maar naar zaken die ons welzijn bepalen, zoals sociale contacten, baanzekerheid, de werk-privébalans, huisvesting en het milieu. De BWI is samengesteld uit elf 'welvaartsindicatoren', waaronder naast het inkomen onder meer dimensies als maatschappelijke betrokkenheid, onderwijs, veiligheid en persoonlijke ontwikkeling.

Daarbij kan het een ten koste gaan van het ander. Zo steeg de brede welvaart van 2013 tot 2019 vooral met dank aan de factoren inkomen en baanzekerheid. Maar de groeiende economie leidde tegelijk tot een verslechterende werk-privébalans en een afnemende woontevredenheid, door de oplopende krapte op de woningmarkt. Ook de maatschappelijke betrokkenheid nam iets af.

De regionale verschillen in brede welvaart zijn groot. De BWI geeft een indicatie van de kwaliteit van leven. Die wordt sterk bepaald door de directe leefomgeving, en die verschilt nogal per regio. De provincie Utrecht (inclusief de Heuvelrug) en de regio Gooi en Vechtstreek hebben de hoogste eindscore in het onderzoek, gevolgd door Zuidwest-Friesland. In deze regio's is het relatief veilig en zijn mensen bovengemiddeld tevreden met hun woning. Daarnaast zijn mensen in Utrecht en Gooi en Vechtstreek ook nog eens gezonder, hoger opgeleid en zekerder van hun baan, met een hoger inkomen.

De grootstedelijke regio's Groot-Amsterdam en – vooral – de agglomeraties 's-Gravenhage en Groot-Rijnmond scoren relatief laag. Deze gebieden hebben last van de hoge concentratie van mensen en economische activiteit, in de vorm van minder milieukwaliteit, veiligheid en woontevredenheid.

Die woontevredenheid gaat de komende jaren een steeds grotere (negatieve) rol spelen in de brede welvaart, nu de woningnood steeds nijpender wordt, zo voorspellen de onderzoekers. Daarom pleiten zij voor de brede welvaart als kompas, als doel ook waarbij het bbp slechts een middel is om dat doel te bereiken (Dekker & Tieleman, 2021).

De voorzitter van werkgeversorganisatie VNO-NCW, Ingrid Thijssen, vindt dat het bedrijfsleven de koers drastisch moet verleggen. De focus moet niet langer alleen economische groei zijn. 'We moeten ook kijken naar brede welvaart. Dat een samenleving duurzaam is en inclusief. Het bedrijfsleven kan en moet daarin een veel grotere rol spelen en een veel grotere maatschappelijke verantwoordelijkheid nemen' (Dekker & Herderscheë, 2021).

5.3.4 Andere beïnvloedende factoren

Sociale ongelijkheid wordt echter door meer factoren bepaald dan inkomen en vermogen. Zo verlopen onze onderlinge verbondenheid en communicatie bijvoorbeeld steeds vaker via het internet. Dit wordt voor alles gebruikt: voor het regelen van bankzaken, voor winkelen, voor het leggen van sociale contacten en voor het reizen met het openbaar vervoer. Deze en andere veranderingen in de samenleving lijken een nieuwe scheidslijn te hebben aangebracht. Die loopt niet langer tussen de *haves* en de *havenots*, maar tussen de *cans* en de *cannots*: degenen die wel kunnen meekomen in de snel veranderende wereld en degenen die dat niet goed lukt. Daarbij lijkt het zo te zijn dat de groepen die op achterstand staan steeds verder achteropraken, terwijl de mensen die het meezit het steeds beter krijgen: de ongelijkheid neemt toe, waardoor ons land minder inclusief wordt.

Ook opleiding, beroep en woonsituatie zijn belangrijke factoren bij sociale ongelijkheid. Meestal gaan deze hand in hand met de hoogte van het inkomen. Dat wil zeggen: hoe hoger de opleiding, hoe hoger gekwalificeerd het beroep en hoe beter de woonsituatie, hoe hoger ook het inkomen zal zijn. Ook ras, afkomst en gezondheid spelen een rol. Het inkomen van de gekleurde Nederlander is gemiddeld lager dan dat van de witte landgenoot; vrouwen verdienen gemiddeld minder dan mannen; en als je het slecht getroffen hebt met je gezondheid, zal je inkomen lager zijn dan dat van gezonde mensen.

Floor ziet die sociale ongelijkheid ook om zich heen. Haar ouders hebben het financieel slechter dan vele anderen. Sinds het ontslag van haar vader moet het gezin rondkomen van niet veel meer dan een minimuminkomen. Zij zouden in de eerdergenoemde Parade van Pen als dwergen vooroplopen. Ook in het Utrechtse ziekenhuis waar ze stage loopt, ziet ze de effecten van sociale ongelijkheid. Rijke mensen uit de hogere sociale klassen genieten voordelen zoals een aantrekkelijke kamer, soepeler bezoektijden en meer aandacht van artsen, ook al is het beleid er een van gelijkheid. Onder het personeel is eveneens sprake van sociale ongelijkheid. Er is een kloof tussen de medisch specialisten en de verpleegkundigen; tussen afdelingshoofden en verpleegkundigen; en tussen gediplomeerden en stagiairs.

5.4 Effecten van sociale ongelijkheid

Veel mensen aanvaarden sociale ongelijkheid in de samenleving als vanzelfsprekend of als een 'natuurlijk gegeven'. Anderen zien haar als een probleem. De heer Fransen bijvoorbeeld vindt onze samenleving rechtvaardig omdat ze de zwakkeren beschermt. 'Mijn uitkering is daar een bewijs van', zegt hij tegen zijn dochter. Zij is het daar echter niet mee eens. Ze maakt zich niet alleen kwaad over het ontslag van haar vader, maar ook over de ongelijke behandeling van patiënten in het ziekenhuis.

De hoofdverpleegkundige op de afdeling waar Floor stage loopt, kijkt er weer anders tegenaan. Voor haar is sociale ongelijkheid geen probleem. Deze ongelijkheid hoort volgens haar bij een maatschappij waarin verschillende taken verdeeld moeten worden. Iedere taak gaat gepaard met andere rechten, plichten en verantwoordelijkheden. Daarom worden ze ook verschillend beloond. Zij vindt wel dat in principe iedereen gelijke mogelijkheden moet hebben om tot de verschillende functies door te dringen. Maar Floor vindt dat niet iedereen dezelfde mogelijkheden en kansen heeft. Vrouwen bijvoorbeeld hebben minder kans op een hoge leidinggevende functie, en statushouders hebben minder kans op een baan, ondanks gelijke geschiktheid.

Iemands maatschappijvisie is van grote invloed op zijn beoordeling van sociale ongelijkheid.

Liberaal rechts en socialistisch links verschillen in hun kijk op sociale ongelijkheid in onze samenleving. Voor de rechtervleugel is die ongelijkheid een minder groot probleem dan voor de linkervleugel. Als je bijvoorbeeld werkloos bent, is dat voor rechts meer 'jouw probleem' dan voor links. Liberaal rechts hecht meer aan waarden als eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid.

In 2017 bracht een internationale groep onderzoeksjournalisten *The Paradise Papers* naar buiten: een pak documenten over de trucs van de superrijken en multinationale ondernemingen om belasting te omzeilen. Daarover hebben kranten verschillende meningen. Lees hierna twee commentaren uit Britse kranten. In de Britse krant *The Guardian* schreef Aditya Chakraborty:

'...juist de elites blijken een loopgravenoorlog te voeren tegen hun burgers, door hun de inkomsten te onthouden die ze nodig hebben om hun ziekenhuizen en scholen te bouwen. Die oorlog is een van de oorzaken van de huidige anti-elitestemming. We moeten aanvaarden dat Big Finance en een op hol geslagen ongelijkheid onverenigbaar zijn met een gezonde democratie of een duurzame economie.'

In een eveneens Britse krant, *The Daily Telegraph*, stond het volgende commentaar:

'Het meeste wat nu wordt onthuld, valt niet onder onethische en al helemaal niet onder illegale activiteit. Sterker: miljoenen personen hebben geld geïnvesteerd in offshorefondsen via hun pensioenfondsen. Net als bij de Panama Papers wordt dit verhaal gegijzeld door antikapitalistische activisten die bezwaar maken tegen het feit dat sommige mensen rijker zijn dan andere. Wat we nu zien gebeuren, in de vorming van een morele kruistocht, is een poging legitieme belastingroutes te sluiten opdat de beslissingen die mensen nemen over waar ze hun geld laten in het vervolg door de staat kunnen worden genomen.'

- Wat vind je van deze commentaren?
- Met welke krant ben je het eens of oneens en waarom?

Sociale ongelijkheid speelt op veel terreinen in de samenleving een indringende rol. Vaak zijn we aan die ongelijkheid zo gewend dat we deze nauwelijks nog problematiseren of ons ervan bewust zijn. Neem bijvoorbeeld de AOW. Mensen met een lagere opleiding beginnen vaak veel eerder met werken dan hoger opgeleiden. Ze zijn vaak al op hun 16e aan het werk, terwijl hoogopgeleiden daarmee pas rond hun 25e beginnen. Laagopgeleiden betalen daardoor soms wel tien jaar langer AOW-premie. Bovendien profiteren ze vaak minder van hun AOW, omdat ze gemiddeld een stuk korter leven. Hoogopgeleide mannen leven gemiddeld 6 jaar langer dan laagopgeleide mannen, en hoogopgeleide vrouwen 6,7 jaar langer dan laagopgeleide. In feite betekent dit dat de laagopgeleiden de pensioenen van de hoogopgeleiden subsidiëren, zegt accountantsorganisatie KPMG (Troost, 2017).

Wat zijn de effecten van sociale ongelijkheid? Dit is door verschillende wetenschappers onderzocht. Wat zijn hun bevindingen?

Wilkinson en Pickett

De Britse epidemiologen Richard Wilkinson en Kate Pickett veroorzaakten ruim tien jaar geleden veel rumoer met hun boek *The spirit level* (2009). Vier jaar later lichtten zij hun enigszins bijgestelde visie toe in het tijdschrift *Medisch Contact* (Maassen, 2013). Voor de gezondheid van de bevolking is de mate waarin de welvaart gelijkelijk is verdeeld over die bevolking belangrijk, constateren zij. Naarmate de welvaartsverdeling ongelijker is, zijn meer mensen slechter af. In populaties met de grootste inkomensverschillen vinden Wilkinson en Pickett dat over de hele linie psychische ziekten vijfmaal vaker voorkomen dan in de minst ongelijke populaties, en obesitas zesmaal vaker. Getallen in dezelfde orde van grootte vinden ze voor onder meer criminaliteit en het aantal mensen dat hun dagen slijt in gevangenschap.

In landen met grote inkomensverschillen zijn gezondheids- en sociale problemen groter. Wilkinson en Pickett zien inkomensongelijkheid als een van de belangrijkste determinanten van cultuur. Dit zou gevolgen moeten hebben voor de manier waarop overheden preventie aanpakken, zegt Kate Pickett in *Medisch Contact*. In Engeland is *public health* – het beleid voor de volksgezondheid – individueel georiënteerd. Dat betekent dat mensen het belang wordt uitgelegd van gezonder eten, stoppen met roken en meer bewegen. Kortom: arme mensen moeten verstandiger worden. Dit beleid houdt er geen rekening mee dat het ongewenste, want ongezonde, gedrag mensen met een lage maatschappelijke status een gevoel van comfort kan geven, van verbondenheid met hun eigen groep. Het houdt ook geen rekening met het feit dat gedragsverandering makkelijker is voor mensen die het gevoel hebben dat ze controle hebben over hun leven. En de mensen die controle hebben over hun leven zijn talrijker in een samenleving waarin de inkomensongelijkheid minder groot is.

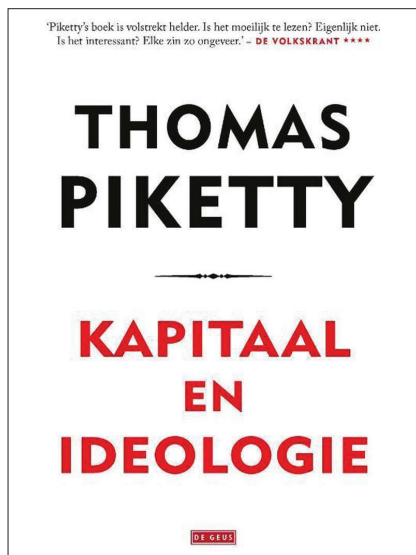
Lees het interview met Wilkinson en Pickett op de website bij dit boek.
Bekijk vervolgens de website van The Equality Trust, die als ondertitel heeft: Omdat gelijkere samenlevingen beter werken voor iedereen. Maak de bijbehorende opdracht op de website bij dit boek.

Piketty

De vermogensongelijkheid leidt de laatste jaren tot een heftig maatschappelijk debat als gevolg van de bestseller *Kapitaal in de 21e eeuw* van Thomas Piketty (2016). Die voorspelt dat de verschillen tussen arm en rijk steeds groter zullen worden, omdat de arbeid van de eerste groep minder rendement oplevert dan het vermogen van de laatste groep. Volgens Piketty is de belangrijkste oorzaak van de ongelijkheid de tendens dat de opbrengst op kapitaal groter is dan de economische groei. Dat dreigt tot extreme ongelijkheid te leiden. Het wakkert de onvrede aan en ondermijnt democratische verworvenheden.

In 2017 verschenen nieuwe uitgebreide onderzoeksresultaten van Piketty en anderen. Ruim honderd onderzoekers verrichtten een monsterstudie, waarvoor ze gegevens verzamelden op alle continenten (World Inequality Lab, 2017). Enkele resultaten:

- 1 De mondiale economie is sinds 1980 fors gegroeid. Van dat extra inkomen heeft de rijkste 0,1 procent van de wereldbevolking net zo'n groot deel naar zich toe weten te trekken als de armste 50 procent. Daarmee wordt de vrees bevestigd dat vooral een kleine groep de vruchten plukt van de globalisering.
- 2 Economische ongelijkheid wordt vooral veroorzaakt door de ongelijkheid in privaat vermogen, waardoor regeringen maar beperkte mogelijkheden hebben om ongelijkheid te bestrijden.
- 3 De combinatie van grote privatiseringen en groeiende inkomensongelijkheid in landen heeft geleid tot een grotere ongelijkheid. Vooral in de Verenigde Staten en Rusland zijn de verschillen extreem. Die in Europa zijn gematigd.
- 4 Als er in het beleid niets verandert, zal de ongelijkheid tot 2050 toenemen. Als alle landen in de komende decennia het beleid van Europa van de laatste decennia volgen, zal de ongelijkheid wereldwijd afnemen en zal een substantiële bijdrage geleverd worden aan de oplossing van het wereldwijde armoedevraagstuk. Het inkomen van de armste helft van de wereldbevolking zal dan in 2050 verdriedubbeld zijn, van gemiddeld 3.100 euro nu naar 9.100 euro. Imiteren ze echter de VS, dan valt het eindresultaat veel kariger uit: gemiddeld 4.500 euro.

Nederland komt goed uit de studie. Wat betreft het beperken van inkomensongelijkheid is het volgens een van de grafieken in het rapport zelfs koploper, nipt vóór de Scandinavische landen (World Inequality Lab, 2017). Dit wil

overigens niet zeggen dat de Nederlander in het Piketty-paradijs leeft. Ook in ons land zijn de vermogens ongelijk verdeeld. Piketty waarschuwt voor de dalende winstbelasting in Europese landen. In een verwoede poging het internationale bedrijfsleven binnen hun grenzen te lokken, troeven zij elkaar af met steeds lagere tarieven, waardoor zij zelf steeds minder instrumenten in handen hebben om de welvaart te verdelen. Nederland doet hieraan als ‘belastingparadijs’ voor heel veel buitenlandse ondernemingen flink mee.

Piketty gaat in zijn boek *Kapitaal en ideologie* (2020) dieper in op ongelijkheid en de overtuiging erachter. Hij stelt: ‘Elke samenleving kent ongelijkheid. En elke samenleving kent zo haar eigen mantra’s om die ongelijkheid te verexcuseren.’ Zoals:

- Iedereen kan naar school en kan met een opleiding succesvol worden.
- Grote bedrijven betalen misschien wat minder belasting, maar zolang zij maar veel winst maken, sijpelt die door naar iedereen in de samenleving.
- Er is geen alternatief. Kijk maar naar het communisme: dat heeft gefaald.
- Slavernij is prima te rechtvaardigen. Eigenaren zorgen immers goed voor hun eigendom.

Piketty probeert te leren van het verleden en constateert dat het idee dat een economische ideologie ooit nog een recept kan bieden voor een betere wereld verdwenen is. Hij schaaft zich in de discussie over het waarom van het populisme nadrukkelijk in het kamp van ‘economische motieven’. Racisme, xenofobie, nationalistische politici: ze krijgen pas vleugels, schrijft hij, als economische verschillen toenemen. Kenmerkend voor de ongelijkheid vandaag de dag is dat de leefomstandigheden voor de armen veel beter zijn dan in de negentiende eeuw, maar ze zijn psychisch veel zwaarder: ‘Want je armoede is helemaal je eigen schuld.’

Piketty ziet wel perspectieven. ‘Duurzame groei kan alleen ontstaan als we voorwaarden scheppen voor meer gelijkheid.’ Zoals een radicaal andere benadering van onze omgang met bezit, progressieve belastingen op vermogen, hervorming van inkomsten- en erfbelasting, meer medezeggenschap voor werknemers en het omvormen van de Europese Unie tot een fiscale unie, zodat bedrijven niet langer kunnen rondshoppen in de verschillende lidstaten op zoek naar de laagste belastingen. ‘Als we sociale rechtvaardigheid willen, dan moet er ook fiscale rechtvaardigheid bestaan.’ Door schenkingen te geven aan jongeren van 25 jaar wordt kapitaal volgens Piketty verspreid over generaties. Jongeren kunnen met het geld een huis kopen of een bedrijf beginnen.

De G20-landen lijken medio 2021 eindelijk doordrongen te zijn van de noodzaak van een ander belastingstelsel voor multinationals. Ze hebben ingestemd met een wereldwijde belasting van 15 procent van de winst van deze bedrijven en willen deze invoeren per 1 januari 2023.

Stel, jij zit in de Tweede Kamer. Welke keuze maak jij als het gaat om het verkleinen van ongelijkheid? Met welke argumenten overtuig je anderen, als je achter de microfoon staat?

Martinez

Volgens Martinez (2017) laten statistieken zien dat in meer egalitaire samenlevingen de deelname aan het maatschappelijk leven groter is, er meer vertrouwen is, minder geweld voorkomt, minder moorden gepleegd worden, de lichamelijke en geestelijke gezondheid beter is en de levensverwachting hoger. Ook de gevangenispopulatie is kleiner, er zijn minder tienermoeders, kinderen op school hebben hogere rapportcijfers, er is minder obesitas en meer sociale mobiliteit. Psychische ziektes komen in inegalitaire landen drie keer zo vaak voor als in egalitaire landen.

Therborn

De socioloog Göran Therborn gaat nog een stap verder en stelt dat economische ongelijkheid niet alleen op mondiaal niveau maar ook binnen westerse samenlevingen leidt tot 'killing fields' (Vrooman et al., 2014, p. 14). Als je tot de laagste sociale klasse behoort, ga je eerder dood. Ook doodgaan is volgens Therborn dus een kwestie van sociale ongelijkheid. Ongelijkheid betekent volgens hem meer dan inkomensverschillen. Het betekent schendingen van de meest fundamentele mensenrechten (Global Inequality, 2020).

5.5 Zijn veranderingen mogelijk?

De vraag is of al die cijfers over sociale ongelijkheid en bijvoorbeeld de constatering van de hogere levenskwaliteit in egalitaire samenlevingen tot structurele ingrepen zullen leiden op nationaal en internationaal niveau.

Kader 5.3

Rijk, rijker, rijkst

Oxfam: 26 superrijken bezitten evenveel als de armste helft van de mensheid (Vázquez Pimentel et al., 2018). Ruim 2000 miljardairs zijn samen rijker dan 60 procent van de wereldbevolking (Oxfam Novib, 2020). Als iedereen op zijn rijkdom zou zitten in de vorm van 100-dollarbiljetten, zou het grootste deel van de mensheid op de vloer zitten. Iemand uit de middenklasse in een rijk land zou op een stapel zitten ter hoogte van een stoel. De twee rijkste mensen op de wereld zouden zitten in *outer space*, in de ruimte dus.

Premier Rutte: miljonnairs betalen al genoeg belasting in Nederland. Hij ziet niets in een hogere belasting voor miljonnairs. Dat zegt hij in reactie op de brief van 121 miljonnairs en miljardairs aan alle andere miljonnairs op de wereld. De boodschap van die brief was: eis dat de allerrijksten in jouw land eerlijker en zwaarder

belast worden en voorkom belastingontduiking en -ontwijking. Maar in Nederland betalen rijken al 'genoeg' belasting, zegt Rutte (BNR Webredactie, 2020).

Superrijken willen meer belasting betalen om gevolgen coronacrisis te helpen opvangen: 'We hebben geld, véél geld.' De meest vermogenden moeten gedwongen worden om meer bij te dragen aan het economische herstel na de coronacrisis. Dat schrijft een groep van 83 'superrijken' in een open brief, die wereldwijd in diverse kranten gepubliceerd is (Van Raaij, 2020).

OESO: Meer dan de helft van de inwoners van 21 OESO-landen vindt dat hun overheid de rijken meer belasting zou moeten laten betalen om met dat geld de armen te ondersteunen. In alle landen is meer dan de helft van de ondervraagden het eens met de genoemde stelling. In een aantal landen is dat zelfs 75 procent of meer. In Nederland onderschrijft ongeveer 65 procent van de inwoners de stelling. Het aandeel dat dit vindt lijkt trouwens niet samen te hangen met de mate van ongelijkheid in landen. De percentages zijn niet groter in landen met veel ongelijkheid dan in andere landen (Nextens, 2019).

De ongelijkheid is, gelet op het OESO-rapport, dus veel mensen een doorn in het oog. Ben jij er één van? Zouden jij en anderen het bevorderen van gelijkheid ook in het stemhokje laten meetellen? In hoeverre is de mening over inkomensongelijkheid van invloed op dat stemgedrag? Verlaging van inkomensongelijkheid is vooral een streven van linkse partijen en die zijn in de minderheid in veel landen, ook in Nederland.

Basisinkomen

Leidt een basisinkomen voor iedereen wellicht tot vermindering van de ongelijkheid? Een basisinkomen zou armoede opheffen, ongelijkheid bestrijden en mensen meer vrijheid geven (Langelaan, 2020).

Het idee van een inkomen zonder tegenprestatie is niet nieuw. In 1516 legde de humanist Thomas More er al de basis voor in zijn beroemde werk *Utopia*. More laat zijn hoofdpersoon zeggen dat het goed zou zijn om iedereen te voorzien van middelen van bestaan. Eerder zagen we ook al dat Piketty pleit voor een gift aan jonge mensen die kan bijdragen aan het opbouwen van hun bestaan. Ook GroenLinks staat achter dit idee.

BASISINKOMEN

Postbus 1045 6801 BA Arnhem www.loesje.nl

WERKEN VOOR JE GELD IS UIT VANAF NU WERKT IEDEREEN VOOR DE SAMENLEVING

Loesje

Tegenstanders van een basisinkomen zeggen dat het onbetaalbaar is en de economie en productiviteit schaadt. Sinds het toeslagenstelsel in ons land onder druk staat, met als dieptepunten de toeslagenaffaire in 2020 en problemen met de Belastingdienst, zou de tegenstand weleens minder kunnen worden. Het invoeren van een basisinkomen kan immers een manier zijn om de sociale zekerheid te versimpelen. Van de 7,9 miljoen huishoudens krijgen er jaarlijks zo'n 5 miljoen een of meerdere toeslagen, zoals zorgtoeslag, huurtoeslag of kinderbijslag. Het socialezekerheidsstelsel is een zeer complex en in een aantal opzichten ook inhumain systeem geworden. Een bijstandsexperiment had als uitkomst dat mensen zonder de gebruikelijke (sollicitatie)verplichtingen en met soepeler regels sneller een baan vonden (Steinberger, 2020). Bovendien bleek positieve aandacht voor werkzoekenden effect te hebben op welbevinden, ervaren gezondheid, zelfredzaamheid, sociale participatie en zelfvertrouwen (Rijksoverheid, 2020).

Kader 5.4

'In Nederland blijft 100 miljoen aan zorgtoeslag liggen'

Lang niet alle Nederlanders die recht hebben op zorgtoeslag, vragen de tegemoetkoming aan, en daarmee blijft een bedrag van zeker 100 miljoen euro liggen, schat vergelijkingssite Independer op basis van gegevens uit 2018.

'Niet alleen in 2018, maar ook voor de afgelopen jaren gaan de berekeningen op', vermoedt hoogleraar bedrijfseconomie Knoben. 'Enerzijds heeft er een campagne plaatsgevonden om de aandacht te vestigen op de zorgtoeslag, anderzijds weten we dat mensen door de toeslagenaffaire huiveriger zijn geworden om toeslagen aan te vragen. Door corona zijn er daarnaast mensen die te maken hebben met een inkomensval en niet weten dat hun inkomen nu onder de ondergrens ligt. Ik denk dat de berekeningen vrij conservatief zijn en er mogelijk zelfs 200, 250 miljoen euro blijft liggen.'

‘Mensen weten soms überhaupt niet van het bestaan van de toeslag’, zegt Miriam Prins van Independer. ‘Of ze hebben het idee dat ze daar niet voor in aanmerking komen, terwijl dat wel degelijk het geval is.’

Bron: Van der Schrier, 2021

Een basisinkomen kan dus een aantrekkelijk antwoord zijn op het complexe toeslagenstelsel. Een deel van die toeslagen kan namelijk worden afgeschaft. Het stelsel wordt eenvoudiger, mensen weten beter waar ze aan toe zijn, en het controle- en administratieve apparaat kan (deels) worden afgetuigd. Met een basisinkomen verdwijnt ook de zogenoemde armoedeval, en bovendien zal werken altijd lonen: wat je verdient komt boven op het basisbedrag dat je al ontvangt.

Voorvechters dragen verder aan dat mensen niet meer arm hoeven te zijn en meer vrijheid hebben, zodat ze meer eigen invulling aan hun leven kunnen geven. Ze kunnen bijvoorbeeld terug naar school gaan, een onderneming beginnen, mantelzorg verlenen, zelf bepalen hoeveel uur ze willen werken, of iets doen wat ze echt leuk vinden of wat ze maatschappelijk zinvol achten.

De wereldwijde coronacrisis heeft overigens al tot een aantal ‘gratis-geld-initiatieven’ geleid. Zo kregen inwoners in de VS in 2020 een ‘basisgift’ van 1200 dollar tijdens de eerste golf, overwoog Boris Johnson hardop een basisinkomen in het Verenigd Koninkrijk, lopen in Schotland en Duitsland experimenten met het basisinkomen, en willen Italië, Spanje en Portugal een Europees basisinkomen invoeren. In Spanje krijgen arme gezinnen sinds het begin van de crisis een maandelijks basisinkomen.

‘In normale tijden stellen politici en beleidsmakers graag voorwaarden aan uitkeringen – een wens die doorgaans voortkomt vanuit wantrouwen. Want worden mensen niet lui van gratis geld? En zullen ze hun toelage niet verspillen aan alcohol en drugs, computerspelletjes en Netflix? Want wat je ook vindt van deze discussie, de realiteit is dat er nu geen tijd is voor wantrouwen. Wantrouwen is namelijk duur. En bureaucratisch. Als de overheid bij al die zzp’ers wil controleren of ze de steun wel echt nodig hebben, zal de regeling volledig in de soep lopen. Gelukkig zijn er goede redenen om juist wél van vertrouwen uit te gaan. Bij dezen, uit de oude doos (2014): het hoofdstuk over het basisinkomen uit mijn boek *Gratis geld voor iedereen*. De argumenten vóór een gegarandeerd basisinkomen zijn misschien wel sterker dan ooit.’ Het voorgaande schreef Rutger Bregman in *De Correspondent* (2020).

Stel: jij behoort tot een experimentele groep die een basisinkomen krijgt. Wat betekent dat voor jouw leven? Welke voor- en nadelen zitten daar voor jou aan? Welk advies brengen jij en je medestudenten uit aan de onderzoekers?

Floor uit de casus bij dit hoofdstuk voelt zich aangesproken door mogelijkheden om de sociale ongelijkheid en armoede te verminderen. Voor haar scriptie doet ze literatuuronderzoek hiernaar. En ze beschrijft een aantal van die mogelijkheden in aparte hoofdstukken:

- Belastingmaatregelen: kleine vermogens en lage inkomens minder belasten, en grote vermogens en hoge inkomens meer. Bedrijven betalen meer belasting over grote winsten. De financiële sector krijgt te maken met een aparte belasting op financiële transacties, waarvan de opbrengst gebruikt kan worden om de inkomens eerlijker te maken.
- Meer zeggenschap en invloed van werknemers, en hen laten meepraten over de beloningsstructuur. In Canada bestaat een certificaat voor bedrijven waarbij de topverdieners maximaal acht keer het loon krijgen dat de 10 procent laagstbetaalden verdienen.
- Verkleining van de ongelijkheid op het gebied van gezondheid – een thema van de WHO – door participatie van de doelgroepen zelf, een doelgroep-specifieke aanpak, communicatie op maat, het opbouwen van sociaal kapitaal en het versterken van het sociale weefsel van mensen.
- Gelijke kansen in het onderwijs: meer rolmodellen voor kinderen, verbinding in de wijk tussen verschillende bevolkingsgroepen, kinderen dragen bij aan verbeteringen in hun omgeving. En meer financiële mogelijkheden voor goede docenten.

In paragraaf 5.10 staan nog enkele verbetermogelijkheden bij verschillende vormen van ongelijkheid.

In welk hoofdstuk van Floors scriptie ben jij het meest geïnteresseerd en waarom?

5.6 Sociale mobiliteit

In een kastenmaatschappij is het moeilijk, zo niet onmogelijk, om van een lagere in een hogere kaste te komen. De sociale mobiliteit is gering. In onze westerse samenleving is die groter, maar ook daar is het lastig om op te klimmen. Nog maar al te vaak geldt hier dat ‘als je voor een dubbeltje geboren bent, je niet gemakkelijk een kwartje wordt’.

Definitie

Onder sociale mobiliteit verstaan we de beweging van mensen of groepen van de ene sociale laag naar de andere.

Er zijn twee vormen van sociale mobiliteit: horizontale en verticale.

Definitie

Horizontale sociale mobiliteit is een beweging binnen eenzelfde sociale laag.

Zo is bij de zoon van de heer Fransen, Peter, sprake van horizontale sociale mobiliteit. Hij is van havenarbeider via fabrieksarbeider terechtgekomen in de woningbouw als opperman. Zijn sociale status is echter gelijk gebleven.

Definitie

Bij verticale sociale mobiliteit gaat het om een beweging tussen verschillende verticaal gestapelde sociale lagen.

Bij de heer Fransen is sprake van een neerwaartse beweging van boerenzoon naar ongeschoolde havenarbeider. Bij Floor is eerder sprake van een opwaartse beweging: van arbeidersdochter naar studente verpleegkundige. Ook door de tijd heen is sprake van mobiliteit. Sociologen spreken dan over intra- en intergeneratiemobiliteit.

Definitie

Van intrageneratiemobiliteit is sprake wanneer de sociale mobiliteit binnen één generatie plaatsvindt; van intergeneratiemobiliteit wanneer die meerdere generaties omvat.

Floor zit in een hogere laag dan haar vader, van wie de positie echter weer lager is dan die van zijn vader, de grootvader van Floor.

Samenlevingen variëren in de mate waarin sociale mobiliteit mogelijk is en ook werkelijk plaatsvindt. Bij een open samenleving is de kans op sociale mobiliteit groter.

Definitie

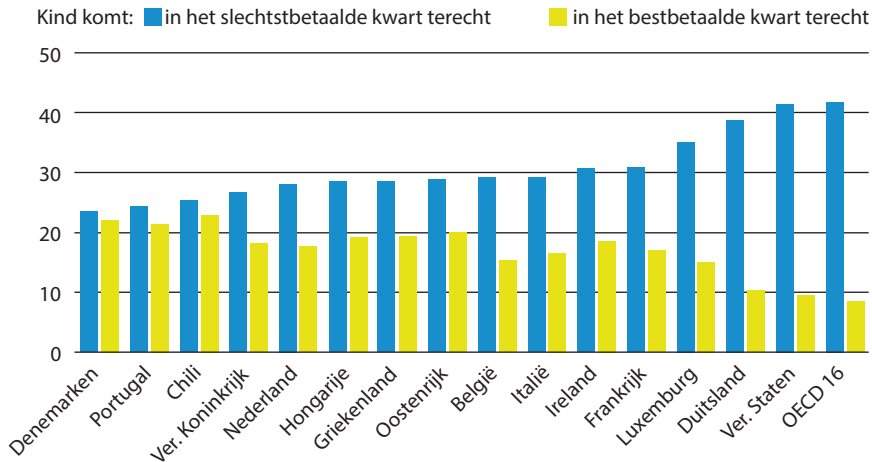
Een open samenleving is een samenleving waarin personen gemakkelijker en op eigen kracht klimmen en dalen op de maatschappelijke ladder.

In een gesloten samenleving is opklimmen op de maatschappelijke ladder moeilijker en is de sociale laag al grotendeels bij de geboorte vastgelegd.

Een voorbeeld van een gesloten samenleving is India met zijn kastensysteem, zoals we al zagen. Onze eigen samenleving is meer een open samenleving. Toch is die openheid betrekkelijk. Talrijke factoren, zoals woonplaats, buurt, geld, ras en sekse, kunnen de sociale mobiliteit belemmeren. De heer Fransen bijvoorbeeld woonde vroeger op het platteland in Zeeland. In een straal van twintig kilometer rond zijn woonplaats, een klein dorp, waren nauwelijks opleidingsmogelijkheden. Hij ging mede daarom direct na de lagere school op de boerderij werken.

Sociale klasse speelt bij sociale mobiliteit een belangrijke rol. Kinderen uit een lagere sociale klasse stoten bijvoorbeeld moeilijker door naar het hoger onderwijs. Ook al ben je even slim als een rijkeluiskind, je kans op een hogere opleiding is toch kleiner. Er is minder geld en er zijn minder stimulansen vanuit de ouders en de sociale omgeving. En als kinderen uit een lagere sociale klasse dan toch gaan studeren, wordt de kloof met thuis groter, wat kan leiden tot spanningen met de ouders. Floor had eigenlijk diep in haar hart geneeskunde willen gaan studeren maar durfde die 'grote stap', zoals zij dat noemt, niet aan. Haar ouders stimuleerden dat ook niet. Toch waren er ook gedurende haar eerste jaren op de hbo-v in Utrecht geregeld spanningen thuis, want ze ontgroeide langzaam het milieu van de Rotterdamse arbeiderswijk.

Inkomen van kinderen wier vader in het laagste en hoogste inkomenskwart zat

Figuur 5.4 Nederland naar de subtop van sociale emancipatie
(Bron: OECD, 2018, bewerking *de Volkskrant*)

‘Deels wordt de samenleving ingehaald door haar eigen succes’, meent Daniel van Vuuren, hoogleraar economie aan de Universiteit Tilburg. Een groot deel van de 20ste eeuw was het vanzelfsprekend: kinderen zouden het materieel beter krijgen dan hun ouders. Bijna vier op de vijf kinderen hadden op 30-jarige leeftijd een hoger inkomen dan hun ouders toen die zelf 30 waren. Van Vuuren: ‘Nu onze economie al decennialang goed ontwikkeld is, wordt het steeds moeilijker voor de volgende generatie kinderen om hun ouders voorbij te streven.’ Ook het onderwijs speelt hierin vermoedelijk een rol. Jongeren in de jaren zestig en zeventig kregen veel meer onderwijskansen dan hun ouders, en daarmee verdienkansen (Tieleman, 2020b).

5.7 Culturele mobiliteit

Elke maatschappelijke laag heeft eigen cultuurkenmerken. Zo heeft de maatschappelijk werker van de sociale dienst waar de heer Fransen regelmatig komt, een andere woninginrichting en modesmaak dan hij. Zogenoemde cultuurgoederen kunnen stijgen en dalen op de maatschappelijke ladder.

Definitie

Onder cultuurgoederen verstaan we voorwerpen, kunst, gewoontes, smaken, trends, enzovoort, die verwijzen naar waarden, normen, verwachtingen en doelen van een groepering.

Onder culturele mobiliteit verstaan we de beweging van cultuurgoederen van de ene sociale laag naar de andere.

Van dalend cultuurgoed is sprake wanneer een cultuurgoed daalt van een hogere sociale klasse naar een lagere.

Van stijgend cultuurgoed is sprake wanneer een cultuurgoed stijgt van een lagere sociale klasse naar een hogere.

De aardappel geldt in de zeventiende eeuw als varkensvoer of voedsel voor de allerarmsten. Langzaam verspreidt die aardappel zich naar de stad en naar de hogere klassen. Pas na 1800 begint de aardappel in alle lagen van de bevolking het graan (brood, pap) te verdringen als basisvoedsel. Een ander voorbeeld is dat lang geleden het wonen in hofjes iets was voor de armen, ouderen of weduwen. In de loop van de twintigste eeuw krijgt het wonen in een historisch hofje in de binnenstad een hogere status. Ook tattoos zijn onderhevig aan opwaartse mobiliteit. Evenzo wordt de spijkerbroek, vroeger werkmanskleding, nu ook veel in hogere kringen gedragen.

Maar meestal zal de beweging van boven naar beneden zijn. Het overnemen van cultuurgoederen uit een hogere sociale laag is vaak een middel om de eigen sociale status een hoger aanzien te geven. Sommige mensen uit de lagere sociale lagen gaan daarom tennissen, golfen of een cruise maken om zichzelf en de buitenwereld te laten zien dat ze weer een treetje hoger geklommen zijn op de maatschappelijke ladder. Ook de aanschaf van een duurdere auto, modieuze kleding, een luxe keuken of een hypermoderne racefiets kan gebruikt worden om een hogere sociale status te laten zien. Dat kan ook door namen van beroepen te veranderen: zo werd de schoonmaker een interieurverzorger, de parkeerhulp een parkeersteward en de secretaresse een managementassistente.

Bekijk de video op de website over de historie van de spijkerbroek.

Vaak vinden mensen hun sociale status belangrijker dan ze zullen toegeven. Zo is Floor stilletjes trots op haar 'modieuze' kleding, die zich duidelijk onderscheidt van wat zij vroeger droeg. Haar ouders zeggen dat ze die kleding raar vinden, maar ze zijn stiekem wel trots op de verhoogde sociale status van hun dochter. Het verhoogt ook een beetje hun eigen sociale status. Haar moeder vertelt in de buurt vol trots over de opleiding van haar dochter.

Welke opwaartse en neerwaartse cultuurgooederen zie jij in je eigen omgeving?

5.8 Discriminatie

Discriminatie is voor velen een ernstige belemmering voor sociale mobiliteit.

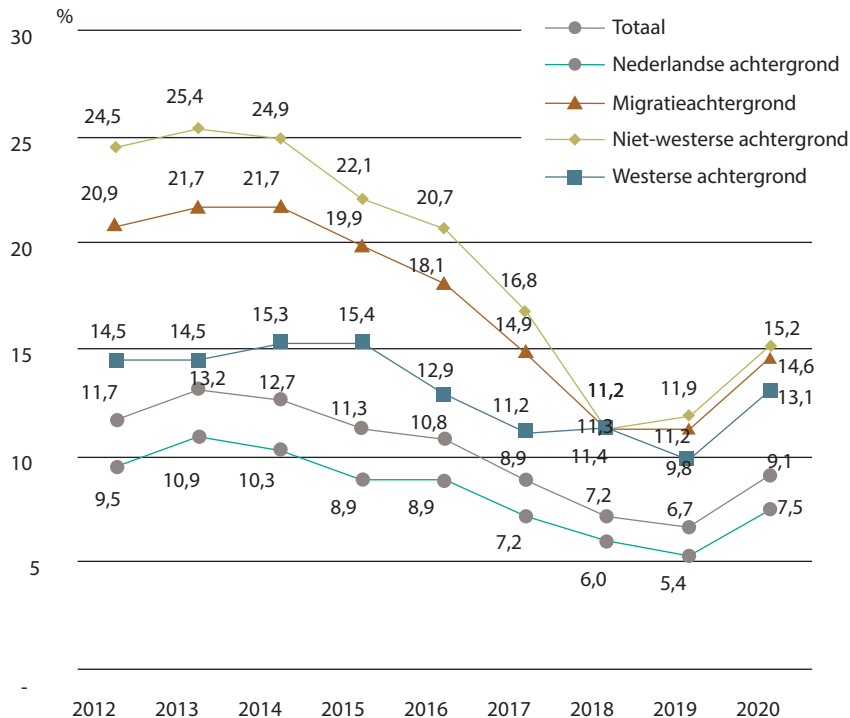

Definitie

Discriminatie is het ongelijk behandelen van individuen of groeperingen op grond van bepaalde kenmerken.

Er zijn heel wat mensen in ons land die niet worden uitgenodigd voor een sollicitatiegesprek omdat zij te oud zijn of een bijzondere, niet Nederlands klinkende achternaam hebben. Anderen worden gepest omdat ze homo zijn. Er zijn vrouwen die worden ontslagen omdat zij zwanger zijn. Deze vormen van discriminatie belemmeren mensen in hun klimtocht op de maatschappelijke ladder. Mogelijk ervaren jij en je medestudenten nog andere vormen van discriminatie. Bijvoorbeeld omdat je uit een dorp komt en daar in de stad op aangesproken wordt. Of omdat je met een accent spreekt. Vaak is discriminatie subtieler dan in de voorgaande voorbeelden. Veel mensen weten en zien niet dat mensen uit de hogere sociale klassen via relaties en betere sociale vaardigheden wachtlijsten voor een behandeling omzeilen. En wat te denken van het feit dat kinderen uit een lagere sociale klasse een grotere kans hebben om een vmbo-advies te krijgen dan kinderen met gelijke capaciteiten uit een hogere sociale klasse? Gesprekken van hoogopgeleide ouders met leerkrachten of vooroordelen van die leerkrachten dragen daaraan bij.

Discriminatie is een van de redenen dat de werkloosheid onder bijvoorbeeld jongeren met een migratieachtergrond bijna twee keer zo hoog is als onder jongeren met een Nederlandse achtergrond.

Figuur 5.5 Percentage jeugdwerklozen naar herkomst (2012-2020) (CBS, 2020a)

In Nederland kennen we de Grondwet met het belangrijke artikel 1 (gelijke behandeling en discriminatieverbod) en een omvangrijk stelsel van wetten dat mensen beschermt tegen discriminatie onder meer op het gebied van arbeid. In dit stelsel van wetten worden twaalf discriminatiegronden genoemd: godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras (ook wel aangeduid met etnische afkomst), sekse, nationaliteit, heteroseksuele of homoseksuele gerichtheid, burgerlijke staat, handicap of chronische ziekte, leeftijd, arbeidsduur (parttime- of fulltimedienstverband) en type arbeidscontract (bepaalde of onbepaalde tijd).

Volgens het rapport *Discriminatiecijfers in 2019* (Art.1, 2020) komt discriminatie vanwege 'herkomst' in 2019, net als in voorgaande jaren, het meest voor in de registraties van de politie (39 procent). Met 29 procent had bijna een derde van de politieregistraties in 2019 betrekking op de grond 'seksuele gerichtheid'. Verhoudingsgewijs was dit een lichte afname (van 32 naar 29 procent); het absolute aantal geregistreerde incidenten nam echter juist toe. Discriminatie op grond van 'antisemitisme', 'leeftijd', 'godsdienst' en 'handicap' volgen.

Kader 5.5**Antisemitisme**

Antisemitisme heeft een ongeëvenaard lange en gewelddadige geschiedenis. Wereldwijd is antisemitisme misschien wel de meest bekende en verbreide vorm van discriminatie gebaseerd op geloof of etnische kenmerken. In veel opzichten onderscheidt antisemitisme zich echter niet van andere vormen van discriminatie. In 2006 constateerde Amnesty: 'Discriminatie is een van de meest ernstige en urgente mensenrechtenproblemen in Europa. Er is een groeiende moslimhaat, meer antisemitisme en blijvende intolerantie tegenover Roma, Sinti en seksuele minderheden. Het verbod op discriminatie is één van de fundamenteën van de mensenrechten.'

Bron: Amnesty International, z.d. b

De voorgaande cijfers zijn geen weergave van het daadwerkelijke aantal discriminatie-incidenten dat zich heeft voorgedaan in 2019. 'Uit onderzoek weten we dat het herkennen, benoemen en melden van discriminatie voor mensen vaak lastig is. Daarom is er sprake van onderrapportage. Ook als mensen discriminatie als zodanig herkennen, stappen zij nog niet vanzelfsprekend naar een instantie die het voorval registreert. De redenen waarom gedupeerden discriminatie niet melden, lopen uiteen. Het idee dat melden niet helpt, een lage bekendheid met de mogelijkheid om melding te maken, twijfel over de strafbaarheid van de discriminatie, angst voor eventuele gevolgen van het melden, schaamte, vergevingsgezindheid en gewenning aan discriminatie zijn uit onderzoek naar voren gekomen als achterliggende overwegingen die de meldingsbereidheid belemmeren', aldus het rapport (Art.1, 2020, p. 15). Gemiddeld doet slechts één op de vijf mensen die discriminatie meemaakten ergens melding, blijkt uit het SCP-rapport *Ervaren discriminatie in Nederland II* (Andriessen et al., 2020).

Hoe vaak discriminatie precies voorkomt in Nederland, kunnen we op basis van de cijfers dus niet zeggen. De bundeling van alle beschikbare informatie geeft wel inzicht in het soort incidenten dat zich voordoet, wie erdoor getroffen worden en op welke plekken dat gebeurt. De cijfers laten zien dat discriminatie veel voorkomt en plaatsvindt op veel verschillende terreinen. En ze laten zien dat discriminatie sociale ongelijkheid in ons land bevordert. Floor uit de casus neemt zich voor om in haar werk zeer alert te zijn op vormen van discriminatie en moed te ontwikkelen om zich daartegen teweer te stellen. Als stagiaire ervaart ze vooral hoe moeilijk dat laatste is.

5.9 Racisme

Discriminatie, zo zagen we, is iemand ongelijk beoordelen of behandelen op basis van bepaalde kenmerken als uiterlijk, handicap, enzovoort, en niet op basis van wie die persoon echt is. Als de discriminatie gebeurt op basis van afkomst, huidskleur of cultuur, is dat racistische discriminatie oftewel racisme.

Definitie

Racisme is de overtuiging dat ras effect heeft op menselijke vermogens en eigenschappen en dat een bepaald ras superieur is aan andere rassen, met openlijke of subtiele benadeling of buitensluiting van mensen als gevolg.

Op de website vind je een collage van tekst en korte filmpjes over verschillende aspecten van racisme. Er komen mensen aan het woord die zelf racisme ondervinden.

‘Nederland heeft zich lang vrij gewaand van racisme, zo lijkt het. Eerst was er geen racisme, toen was het iets voor een onverbeterlijke minderheid, vervolgens werd erover gezwegen en nu zou het een alledaags verschijnsel zijn’, zo trapt een special over racisme in *de Volkskrant* van juni 2020 af (Van Walsum, 2020).

Antisemitisme een vorm van racisme? Lees wat de Anne Frank Stichting hierover zegt, bekijk de video en reageer op de bijbehorende vragen.

Racisme was een non-item. Volgens tekstonderzoek van de Handelingen in de Tweede Kamer kwam de term in de jaren negentig twee jaar lang niet in de Kamerstukken voor. Racisme was iets van vroeger, iets onschuldigs, met als voorbeelden Sjors en Sjimmie, Kuifje in Afrika en ook Zwarte Piet. De multi-culturele samenleving maskeerde dat er onderhuids wel degelijk sprake was van suprematie en uitsluiting.

In het afgelopen decennium is er veel meer aandacht gekomen voor racisme, door het slavernijdebat, de zwartepietendiscussie en de beweging Black Lives Matter (BLM) in de VS, die wereldwijd navolging kreeg na de gruwelijke dood van George Floyd, het zoveelste incident waarbij een Afro-Amerikaan het slachtoffer werd van witte agenten. In heel veel landen gingen mensen de straat op om zich uit te spreken tegen het geweld van met name de politie, maar ook tegen etnisch profileren en de dagelijks ervaren discriminatie van mensen met een andere huidskleur dan wit.

De BLM-beweging is voorgedragen voor de Nobelprijs 2021 vanwege het bevorderen van vreedzame burgerlijke ongehoorzaamheid tegen politiegeweld en racisme. Alleen al in de VS hebben in 2020 20 miljoen burgers geparticipeerd in de BLM-protesten, waarmee het de grootste burgerbeweging is in de Amerikaanse geschiedenis.

Ook in Nederland gingen veel mensen de straat op, zwart en wit, jong en oud. Zij maakten een vuist tegen de dagelijks ervaren uitsluiting en discriminatie en de kansenongelijkheid die ze ervaren in het onderwijs en bij het vinden van werk en woning. Ook in de media en het publieke debat is lang niet altijd sprake van gelijke behandeling.

De vele getuigenissen en voorbeelden die in het nieuws kwamen, maken duidelijk dat racisme een systeem is dat mensen bewust en onbewust uitsluit. Het gaat niet meer om incidenten, maar om systematische achterstelling op basis van 'anders zijn'.

Institutioneel racisme komt tot uiting op basis van geschreven maar vooral ook ongeschreven regels, tradities, gedrag en omgangsvormen. In Nederland vinden we dat bijvoorbeeld terug op de huizenmarkt, in onze taal, tradities, medische richtlijnen, sollicitatieprocedures en politiekorpsen. In de zogenoemde toeslagenaffaire die in 2020 aan het licht kwam, was sprake van institutioneel racisme, aldus onder vele anderen oud-ombudsman Brenninkmeijer (BNR Webredactie, 2021): 'Je zou haast wensen om een groepsfoto van alle getroffen ouders en kinderen, dan zie je opeens wat er gebeurd is. Dan zie je dat het een racistische benadering is.'

Lang was er sprake van wegstijgen of naar de ander wijzen, zoals in de zwarte-pietendiscussie. Maar langzamerhand verandert er wat. Zo noemt nog slechts

een kleine meerderheid zich in 2020 voorstander van zwartgekleurde Pieten, terwijl een jaar eerder nog 71 procent zich daarvoor uitsprak. En er komt een dialoog op gang, in het theater, op scholen, in het publieke debat en in de politiek – soms nog schoorvoetend en ongemakkelijk – over de vergaande ongelijkheid en de dagelijks ervaren vernederingen van mensen met een migratieachtergrond én over wat er zou moeten gebeuren om dit te erkennen en aan te pakken.

Inclusief taalgebruik, een breder podium voor de vele rolmodellen met een migratieachtergrond, een besef dat er juist ook voor witte mensen werk aan de winkel is, en blijven protesteren tegen allerlei uitwassen, zijn manieren die aan verandering kunnen bijdragen. Maar er blijft veel werk aan de winkel, voor iedereen, ook voor jou en je medestudenten.

Ga in je lesgroep het gesprek aan over racisme en ervaringen daarmee. Doe dat vanuit een open houding met oprechte vragen en goed luisteren. Wat is daarvan het effect?

Op de website withuiswerk.nl – een onvolledig naslagwerk zoals de makers zelf zeggen – staan boeken, films, artikelen en podcasts over hoe racisme in onze systemen terecht kwam, wat het daar doet, welke gevolgen dat heeft en wat je eraan kunt doen. Ga er eens kijken en bepaal daarna wat jouw persoonlijke actie is. Welk werk is er bij jou aan de winkel?

Antiracistisch zijn: wat betekent dat voor jou? Beantwoord de vragen op de website en bespreek je antwoorden met je medestudenten.

5.10 Sociale ongelijkheid op verschillende terreinen

Er zijn verschillende gebieden in onze samenleving waar sociale ongelijkheid zich duidelijk manifesteert. Ter illustratie zullen wij hier enkele van deze gebieden wat verder uitdiepen.

5.10.1 Sociale ongelijkheid tussen jongeren en ouderen

Vroeger werd ouderdom vooral geassocieerd met gezag en wijsheid. Belangrijke posities in de samenleving werden door ouderen bekleed. In vele niet-westerse landen is dit nog het geval. In het Westen en in ons land is dat minder. Vooral in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw is daarin verandering gekomen, als gevolg van de democratiseringsbeweging. Jongeren zijn mondiger en zelfstandiger geworden. Zij accepteren gezag minder snel als vanzelfsprekend. Jongeren willen liever onderhandelen dan zomaar gehoorzamen. Ze vinden ook vaker dat je gezag moet verdienen en dat dit niet gekoppeld mag zijn aan de positie die je inneemt. Sommige ouderen hebben daar moeite mee.

Ouderen en jongeren kunnen, behalve over status en macht, ook van mening verschillen over waarden zoals geloof, seksualiteit, netheid en gehoorzaamheid. En er zijn belangentegenstellingen, zoals over de pensioenvoorzieningen. Ouderen – van wie het pensioen al jaren niet geïndexeerd is – vinden dat ze te veel moeten inleveren, terwijl jongeren vrezen dat hún pensioen almaar kleiner wordt. Ze zijn vaker flexwerker, terwijl ouderen meestal een vaste baan hebben.

Om de invloed van de leeftijdsverdeling van de bevolking te kwantificeren bestaan twee indicatoren: de ‘groene druk’ en de ‘grijze druk’. De groene druk is de verhouding tussen het aantal 0-14-jarigen en de potentiële beroepsbevolking (15-64-jarigen), terwijl de grijze druk de verhouding is tussen het aantal 65-plussers en de potentiële beroepsbevolking. Tussen 2008 en 2019 is de grijze druk in Nederland gestegen van 21,8 naar 29,5 procent. De groene druk liet een tegengestelde ontwikkeling zien. Deze nam in dezelfde periode af van 26,6 naar 24,4 procent. Dit betekent dat er in 2019 op een potentiële beroepsbevolking van 100 mensen zo’n 30 65-plussers waren en zo’n 24 0-14-jarigen (Van der Torre & Steenbekkers, 2020; Jonkers, 2019). De grijze druk neemt de komende jaren nog sterk toe, tot naar verwachting 42 procent in 2030. De groene druk neemt daarentegen verder af.

De leeftijdsverdeling van de bevolking heeft sterke invloed op de vraag naar publieke voorzieningen. Een relatief jonge bevolking gebruikt bijvoorbeeld meer onderwijs, kraamzorg en gezinsuitkeringen, een relatief oudere bevolking meer specialistische zorg, AOW en pensioenuitkeringen. Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek stijgt de koopkracht van individuele 65-plussers al sinds de eeuwwisseling veel minder hard dan die van werknemers en zelfstandigen. Dat heeft onder meer te maken met het niet indexeren van pensioenen door pensioenfondsen. En zeker ouderen die alleen moeten leven van een AOW-uitkering hebben het niet breed. Dat geldt vooral voor alleenstaande vrouwen van 65 jaar en ouder.

Maar de partijen die stellen dat het wel meevalt met de financiële nood onder ouderen hebben ook niet helemaal ongelijk. De gemiddelde 65-plusser van nu zit er veel warmer bij dan de 65-plussers van twintig jaar geleden. Gepensioneerden hebben van alle leeftijdscohorten het dikste appeltje voor de dorst, meldt het CBS. Begin 2019 bedroeg het vermogen van 65-plushuishoudens gemiddeld 142.000 euro. Dat is bijna drie keer zoveel als de bijna 50.000 euro van een doorsnee Nederlands huishouden. Het bezit van een eigen woning, vrij van lasten, is een belangrijke factor voor het hoge gemiddelde vermogen van ouderen.

In de video ‘Ouderen hebben de tijd en het geld’ belicht Lubach op karakteristieke wijze verschillende aspecten van ouderen in onze samenleving.

Er zitten nog meer kanten aan ouderdom. Ouderen zijn kwetsbaarder wat hun gezondheid betreft. Zo waren het vooral ouderen die stierven aan het corona-

virus. Ook hebben ongezonde en chronisch zieke mensen niet zo'n hoge sociale status in onze samenleving. Die kwetsbaarheid is oorzaak van vaak verholten discriminatie, zoals bij sollicitaties van ouderen of chronisch gehandicapten. Als 'medicijn' hiertegen worden op verschillende terreinen maatregelen genomen, die we 'positieve discriminatie' noemen, dat wil zeggen 'het extra bevoordelen van sommige kwetsbare groeperingen'. Een voorbeeld is expliciet ouderenbeleid in bedrijven en organisaties. Korting voor ouderen in het openbaar vervoer of een speciale seniorenpas die in verschillende steden geldt zijn andere voorbeelden.

Dé oudere en dé jongere bestaan niet. Er zijn grote verschillen binnen de groepen jongeren en ouderen. We zien dat in de twee volgende voorbeelden.

Kader 5.6

Kansarm kind klimt moeilijk op

De plek waar je wieg staat, voorspelt in hoge mate het inkomen dat je als volwassene verdient. Het verschil tussen het latere inkomen van kinderen uit arme en rijke wijken kan tienduizenden euro's zijn. Daarbij zijn er stevige regionale verschillen: wie opgroeit in een relatief arm gezin in Groningen of Friesland verdient later zelf gemiddeld bijna 3.000 euro minder per jaar dan wie opgroeit in een even arm gezin in Brabant. Maar ook lokaal zijn er flinke verschillen. Zo verwerven kinderen die arm opgroeiden in een stedelijke omgeving verrassend genoeg een beduidend lager inkomen dan kinderen van even arme gezinnen uit voorsteden, kleinere plaatsen of dorpen: gemiddeld 2.088 euro per jaar. Sommige kinderen weten wel op te klimmen. Maar van de 100 kinderen die tot de 20 procent armste gezinnen behoren, verkregen er slechts 12 een hoog inkomen. Van de 100 kinderen geboren in de 20 procent welvarendste gezinnen, behoren er inmiddels 33 tot het best verdienende deel van hun generatie. Bron: Tieleman, 2020a

Kader 5.7

Oud zijn is voor losers

Fit oud worden lijkt niet langer een streven, maar een morele plicht. Wie niet kan meedraaien, hoort er niet meer bij. Dat is een tamelijk dwingend cliché geworden volgens hoogleraar Trudy Dehue. De nieuwe norm is dat niet je genen, het lot en een natuurlijk biologisch proces van verval bepalend zijn voor hoe je oud wordt, maar je leefstijl. In een neoliberale consumptiemaatschappij kom je dan al snel op het gezonde lichaam en de gezonde geest als keuze, als moreel project. Gezond ouder worden is dan een vorm van moeten. Er zijn tal van publicaties verschenen over de vitale oudere en de maakbare mens. Dat is natuurlijk wel een aantrekkelijk idee, zo'n zwitserlevenoudere te zijn of te worden. Maar hoe eerlijk is dit leefstijlgebod in de praktijk? Het mist dat mensen gewoon pech kunnen hebben met hun gezondheid. En het

ondermijnt het gevoel van solidariteit en empathie. En wat te denken van de invloed van inkomensverschillen die maakt dat mensen met lage inkomens of weinig opleiding bij voorbaat met 3-0 achterstaan? In hun geval is het idee van succes en gezondheid als eigen keuze het meest onrechtvaardig. Je gaat niet naar de sportschool als je in de schuldsanering zit.

Bron: Sahadat, 2020

Ken je nog meer voorbeelden van positieve discriminatie van ouderen?

Zijn er ook voorbeelden van positieve discriminatie van jongeren? Welke? Wat vind je daarvan?

Er zijn verschillende initiatieven waarbij er een brug wordt geslagen tussen jongeren en ouderen, bijvoorbeeld jongeren die ouderen leren over sociale media. Ken je zelf nog voorbeelden?

Het woord 'boomer' werd in 2019 het Woord van het Jaar. Lees het artikel op de website en beantwoord de bijbehorende vraag.

5.10.2 Sociale ongelijkheid tussen mannen en vrouwen

Mannen hebben in onze samenleving nog steeds een hogere sociale status dan vrouwen. De laatste eeuw is dat verschil kleiner geworden als gevolg van de vrouwenemancipatie. Maar nog lang niet altijd zijn we ons hiervan bewust. Socialisatieprocessen hebben hier hun indringende werk gedaan. De eigen positie wordt vaak als vanzelfsprekend geaccepteerd en geïnternaliseerd. Vrouwen accepteren die als passend bij hun vrouw- of moederrol. Voor veel vrouwen is het vanzelfsprekend dat hun beroep ondergeschikt is aan dat van hun mannelijke partner.

Emancipatiebewegingen hebben veel vrouwen aangezet tot bewustwording en het streven naar meer gelijkheid. Daar wordt nog steeds aan gewerkt in het onderwijs, in de politiek, in de zorgverlening en ook in veel relaties en gezinnen, al is de praktijk soms weerbarstig. Zo is het nog steeds ‘normaal’ dat het gezin Fransen een vrouwelijke wijkverpleegkundige heeft, en dat de directeur van het bedrijf waar de heer Fransen werkte een man is. Vrouwen zijn verondervertegenwoordigd in leidinggevende en politieke functies. Er zijn relatief weinig vrouwelijke ministers, professoren, ICT’ers en techneuten.

Het kan ook anders.

Kader 5.8

In Noord-Europa kunnen ze het prima af zonder mannen

Het *Volkskrant*-artikel met deze kop laat vier foto’s zien van vrouwelijke premiers, in Noorwegen, Denemarken, Finland en IJsland. Een van de verklaringen is dat er in die landen al langer vrouwelijke rolmodellen zijn, waardoor steeds meer jonge vrouwen denken: misschien zou ik het ook wel kunnen. De premiers stellen dat de gendergelijkheid in hun regio geen kwestie is van toeval, maar het gevolg van jarenlang bewust overheidsbeleid, bijvoorbeeld door vader- en moederschapsverlof gelijk te trekken en de kinderopvang betaalbaar te maken. Mede daardoor doen de Noord-Europese landen het allemaal zeer goed in het *Global Gender Gap Report 2020* van het World Economic Forum. Daarbij wordt gekeken naar economische participatie, toegang tot onderwijs, politieke invloed en gezondheidszorg/levensverwachting. IJsland, Finland, Noorwegen en Zweden bezetten de eerste vier plekken. Maar ook Letland (11), Denemarken (14), Estland (26) en Litouwen (33) scoren stuk voor stuk beter dan Nederland (38).

Bron: Van der Ploeg, 2021

Julia Wouters, politicoloog en voormalig politiek adviseur, geeft haar boek *De zijkant van de macht* (2018) de volgende ondertitel mee: ‘Waarom de politiek te belangrijk is om aan mannen over te laten’. Bekijk het gesprek met haar op de website en beantwoord de vragen.

Uit de voorlaatste *Emancipatiemonitor* (Portegijs & Van den Brakel, 2016) bleek dat de vrouwenemancipatie in de lift zat. Op veel vlakken liepen vrouwen sinds 2015, na de economische crisis, in op mannen. Deze trend heeft zich in 2018 en 2019 stevig doorgezet (Van den Brakel et al., 2020). Nog meer vrouwen hebben betaald werk, ze werken meer uren per week en verdienen daarmee ook vaker genoeg om economisch op eigen benen te staan.

Op de website staan een paar feiten uit de laatste *Emancipatiemonitor*. Ga met een ervan aan de slag in relatie tot je toekomstige werk.

Volgens de laatste *Emancipatiemonitor* (Van den Brakel et al., 2020) doen meisjes het over het algemeen beter in het onderwijs dan jongens. Ze zitten bijvoorbeeld vaker in de hogere onderwijsniveaus, verlaten minder vaak voortijdig hun opleiding en gaan sneller door hun studie heen. Deze ontwikkeling werkt ook geleidelijk door in het opleidingsniveau van de bevolking. Inmiddels is het aandeel hoogopgeleiden onder 15- tot 65-jarigen bij vrouwen groter dan onder mannen. Vlak na het behalen van hun diploma hebben vrouwen vrijwel even vaak betaald werk als mannen, maar ze werken wel vaker in deeltijd.

Al met al is het glazen plafond nog niet geslecht. Onder meer slechte voorwaarden voor ouderschapsverlof en kinderopvang zijn belemmeringen. De komst van kinderen vormt vaak een kantelpunt in de loopbaan van vrouwen. Gelukkig gaat het emancipatieproces door. Zo heeft #MeToo dit proces een flinke boost gegeven. Misschien ook omdat veel mannen #MeToo krachtig ondersteunen.

- **Hoe is de verdeling tussen mannen en vrouwen in leidinggevende functies in de opleiding waar jij studeert?**

- **Hoe gaat het bestuur in je opleiding om met het principe van gelijke kansen voor mensen van alle geslachten?**

- **Doe de test op de website: hoeveel vrouwen werken er in de top? Hoe scoren jij en je medestudenten?**

- **Verdeel je lesgroep in vrouwen en mannen en wissel meningen en ervaringen over sekseongelijkheid uit met behulp van bovenstaande tekst.**

5.10.3 Sociale ongelijkheid op de arbeidsmarkt

De machtsverhoudingen tussen werkgevers en werknemers zijn gedurende de laatste eeuwen grondig gewijzigd. De tegenstelling tussen kapitalisten en proletariaat (zoals Marx dat noemde) wordt nauwelijks nog als zodanig gevoeld. De machtsverschillen zijn kleiner geworden. Het belangenconflict tussen beide partijen is geïnstitutionaliseerd. Beide partijen en de overheid hebben

samen wetten en afspraken gemaakt over hoe om te gaan met belangentegenstellingen. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het cao-overleg, medezeggenschap via de ondernemingsraad, het stakingsrecht en de Arbowet. Maar de verschillen in status en macht zijn nog altijd groot. Vooral in tijden van crisis daalt de sociale status van werknemers. Zij zijn de eersten die werkloos worden.

Tijdens de economische crisis van het eerste decennium van deze eeuw steeg de werkloosheid en daalden de lonen. Toen de economie weer aantrok, stegen wel de winsten, maar bleven de lonen gelijk. Pas eind 2017 gaven werkgevers en de overheid schoorvoetend toe dat er wel wat aan salaris bij kon. Maar ondertussen was er tijdens de crisis ook gemorreld aan de baan zekerheid van de werknemers. In 2017 werkte 23 procent van de werknemers op basis van een tijdelijk contract en was het aandeel zzp'ers ruim 12 procent. Dit gezamenlijk percentage van 35 procent was in 2003 slechts 22 procent. Overigens kan de keuze voor een flexcontract of een zelfstandig bestaan ook een bewuste zijn, bijvoorbeeld met het oog op meer bestaansvrijheid.

Behalve door conjuncturele schommelingen kunnen arbeid en loon ook bedreigd worden door technologische ontwikkelingen. Deze hebben de wereld natuurlijk erg vooruitgeholpen en nieuwe functies gecreëerd zoals SEO-expert, reachheftruckchauffeur en databeveiliger, om er maar een paar te noemen. Aan de andere kant verdwijnen er banen doordat robots en computers het werk overnemen. Niet onbelangrijk: die vragen niet om loonsverhoging, laat staan dat ze lid zijn van een vakbond.

Over vakbond gesproken: het aantal vakbondsleden is de afgelopen twee jaar met bijna 100 duizend afgenomen, een daling van 6 procent, meldt het CBS (2021). In de afgelopen 120 jaar werd slechts vier keer een sterkere daling gemeten. Het aantal vakbondsleden is al tien jaar aan het slinken. In maart 2021 waren het er nog zo'n 1,5 miljoen, 98 duizend minder dan in 2019.

Het CBS berekent jaarlijks de arbeidsinkomensquote (aiq) en de loonquote. Van elke euro die in 2019 in Nederland werd verdiend, ging 77 cent als arbeidsinkomen naar de werknemers en zelfstandigen (de totale beloning van werknemers plus de inkomsten uit arbeid van zelfstandigen). De overige 23 cent van elke verdiende euro vormden de winsten van bedrijven. Zo kan men zien waar het geld terecht komt dat in Nederland verdiend wordt. Deze verhouding is de laatste jaren stabiel.

In 2020 en 2021 vormde de corona-epidemie een extra bedreiging voor de arbeidsmarkt. De overheid nam een aantal steunmaatregelen waarmee werkgevers werden ondersteund in hun vaste lasten, waaronder personele kosten. Daarmee werden voornamelijk massaal ontslagen voorkomen.

In de *Macro Economische Verkenning 2021* geeft het Centraal Planbureau (2021) aan dat de coronacrisis de ongelijkheid kan vergroten. Het CPB vraagt

in een beschouwing bij de verkenning aandacht voor de ongelijke economische effecten van de coronacrisis. Jongeren, zelfstandigen, flexwerkers en kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt dragen een disproportioneel groot deel van de economische effecten van de crisis. Bestaande breuklijnen op de arbeidsmarkt worden daardoor verdiept. Corona kan ook de bestaande kansenongelijkheid in het onderwijs vergroten en daarmee de inkomensongelijkheid op lange termijn versterken. Op korte termijn kan de overheid de meest getroffen groepen ondersteunen. De echte uitdaging is echter om de onderliggende kwetsbaarheden zelf aan te pakken, zodat een volgende crisis een weerbaarder samenleving treft.

De ongelijkheid door de coronacrisis is ook door *Vrij Nederland* onder de loep genomen in een analyse (Van Keken & Kuijpers, 2021). De steunmaatregelen vergroten de ongelijkheid, aldus de schrijvers. Hoogopgeleiden met een vast contract zitten goed. Lager en middelbaar opgeleiden komen er bekaaid vanaf, zeker als ze ook nog eens, vaak noodgedwongen, van baantje naar baantje hoppen. Juist zij zijn degenen die de grootste klappen van de coronacrisis opvangen, terwijl de werkenden met riant contracten nog niets of nauwelijks iets hebben ingeleverd. Vaste krachten kunnen blijven, maar freelancers en mensen met een tijdelijk contract vliegen eruit. Ze verliezen hun baan, maar hebben slechts kort recht op WW en belanden al vrij snel in de bijstand. Zelfstandigen krijgen inkomenssteun, maar wel op minimumniveau. Het wordt gezien als een logisch gevolg van de polder, waar werkgevers- en vaste-werknemersbelangen goed zijn verankerd, maar alles wat daar flex omheen cirkelt toch echt een stuk minder.

- **Wat vind je van de voorgaande analyse? Aan welke kant sta jij: die van bescherming van vaste krachten of die van 'losse' krachten? Waarom?**
- **Bespreek met medestudenten of de rechten van 'losse' krachten verbeterd moeten worden. Zo ja, hoe dan?**
- **Wat zouden de coronacrisis en de gevolgen daarvan op de arbeidsmarkt kunnen betekenen voor de heer Fransen?**

5.10.4 *Sociale ongelijkheid tussen mensen met een Nederlandse of een migratieachtergrond*

Als we de sociale ongelijkheid tussen mensen met een migratieachtergrond of een Nederlandse achtergrond vergelijken, vallen een paar zaken op.

- **Materiële welvaart.** Het CBS (2020b, p. 31) meldt dat niet-westerse huishoudens over het minste inkomen beschikken. Hun gemiddelde inkomen ligt met 22.300 euro substantieel lager dan dat van huishoudens met een Nederlandse achtergrond (30.700 euro). Ook huishoudens met een westerse migratieachtergrond komen met 28.400 euro hoger uit dan niet-westerse huishoudens, maar blijven wel onder het gemiddelde van Nederlandse huishoudens.

- *Arbeidsmarktpositie.* Het is geen nieuws dat de arbeidsparticipatie van personen met een migratieachtergrond in Nederland gemiddeld een stuk lager ligt dan die van personen zonder een migratieachtergrond, ook internationaal gezien. In jaren van hoogconjunctuur nemen die verschillen in hoog tempo af, maar de coronapandemie vergroot de verschillen weer. Er zijn meerdere verklaringen voor de verschillen, zoals verschillen in het hoogst behaalde opleidingsniveau, de gekozen studierichting, extra obstakels bij het vinden van een stageplek en zoekgedrag dat niet altijd aansluit bij gangbare manieren van werven. Daarnaast speelt discriminatie een rol (Centraal Planbureau & Sociaal en Cultureel Planbureau, 2020b). Zie voor dat laatste ook paragraaf 5.8.

In het rapport *Kansrijk integratiebeleid op de arbeidsmarkt* (CPB/SCP, 2020b) worden diverse redenen genoemd waarom dat moet veranderen, zoals: mensen komen met hun kennis en vaardigheden onvoldoende tot hun recht, het laat arbeidspotentieel onbenut, en ongelijkheid en discriminatie hebben grote impact op het leven van mensen. Discriminatie sluit uit en heeft daardoor niet alleen implicaties voor de toegang tot aantrekkelijke arbeids- en inkomensposities, maar ook voor de gezondheid, het deelnemen aan sociale netwerken en het gevoel erbij te (mogen) horen. Het wordt steeds duidelijker dat sociaaleconomische vraagstukken ook vraagstukken zijn van sociale cohesie.

Maar liefst zestig beleidsopties zijn in het rapport geanalyseerd om de arbeidsmarktpositie van migranten aan te pakken. Het gaat om beleidsopties die zich richten op de arbeidsmarktpositie van nieuwkomers, om generieke beleidsopties met wijzigingen in belastingen, toeslagen, de sociale zekerheid en actief arbeidsmarktbeleid, en om beleidsopties voor bedrijven en andere organisaties. Ze laten zich samenvatten met de drieslag 'willen, kunnen en mogen'. De komende jaren zullen ook jij en je medestudenten gaan ervaren tot welke veranderingen deze opties gaan leiden.

In het zojuist genoemde rapport *Kansrijk integratiebeleid op de arbeidsmarkt* staat een infographic met als titel 'Kansen om de arbeidsmarktpositie van migranten te verbeteren'. Bekijk dit overzicht op de website en maak met je medestudenten de bijbehorende opdracht.

5.10.5 Opleiding en sociale ongelijkheid

Het is een bekend probleem: het opleidingsniveau en de achtergrond van de ouders bepalen in sterke mate het onderwijssucces van hun kinderen. De Inspectie van het Onderwijs houdt deze trend al jaren angstvallig in de gaten. Vorig jaar kwam zij tot de conclusie dat de ongelijkheid stagneert. Dat is relatief goed nieuws, maar dat betekent nog niet dat de ongelijkheid is verdwenen. In de jaren ervoor groeiden de verschillen juist flink.

De redenen voor ongelijkheid zijn divers. Om er een paar te noemen (Centraal Planbureau, 2020, pp. 16-20):

- Kinderen uit de lagere sociale klassen krijgen minder stimulansen om door te leren. Ook zijn hun ouders minder goed in staat om hun kinderen financieel te ondersteunen.
- Waarden, normen, taalgebruik en sociale vaardigheden van sommige sociale lagen sluiten niet goed aan bij de onderwijswereld. De kinderen uit de middelste en hogere sociale lagen zijn vaak beter voorbereid en toegerust op de rol van schoolkind. Intellectuele bekwaamheid en pienterheid worden zowel thuis als op school beloond. In gezinnen met laagopgeleide ouders is minder taalaanbod: er worden minder gesprekken gevoerd en er wordt minder (voor)gelezen, waardoor kinderen al met een taalachterstand het onderwijs ingaan.
- Leerkrachten hebben meestal een middenklassecultuur. Hun waarden en normen verschillen van die van de lagere sociale klassen, en hun aandacht voor en betrokkenheid bij kinderen uit hun eigen sociale klasse zijn groter.
- De onderwijscultuur is meer toegesneden op de middenklasse dan op de lagere sociale klassen.
- Hoogopgeleide ouders gaan vaker in gesprek met de leerkracht van groep 8 om een zo hoog mogelijk middelbareschooladvies te krijgen. Leerkrachten zijn ook geneigd bij het advies rekening te houden met de achtergrond van ouders en met het al dan niet kunnen betalen van extra begeleiding of bijles.
- Ouders uit lagere milieus kiezen vaak voor een basisschool in de buurt, waardoor kinderen uit armere gezinnen klasgenootjes krijgen met dezelfde achtergrond.
- Het lerarentekort concentreert zich op scholen waar veel kinderen uit lagere sociale klassen zitten. Kinderen hebben daardoor vaker te maken met lesuitval, les van onbevoegde of minder ervaren leerkrachten en grotere klassen.

De voorgaande verschillen hebben direct invloed op de kansen van kinderen. Onderwijs is niet de grote gelijkmaker die kinderen in staat stelt achterstanden in te lopen, stelt het Centraal Planbureau (2020). Ongelijkheid in het onderwijs draagt daarmee bij aan maatschappelijke ongelijkheid.

In de videocollage op de website vind je feiten en achtergrondinformatie over waarom niet ieder kind gelijke kansen krijgt op school.

Omdat ongelijke kansen gemiste kansen zijn, heeft de overheid de Gelijke Kansen Alliantie (GKA) opgericht: een samenwerkingsverband van scholen, gemeenten en maatschappelijke partners om de kansengelijkheid in het onderwijs te verbeteren. Zij onderscheiden dertig factoren/aanknopingspunten op vijf niveaus – leerling, familie, school, wijk en samenleving – die bijdragen aan het bevorderen van kansengelijkheid. Zo worden op wijkniveau onderscheiden: de sociale klasse van een wijk; het inkomen van mensen in die wijk; de mate waarin wijken en daarmee scholen losstaan van andere wijken, groepen en scholen; de mate van sociale veiligheid; en de mate waarin kinderen steun ervaren van leeftijdsgenoten als het gaat om onderwijs. De website van de GKA biedt een overzicht van bewezen effectieve interventies (Gelijke Kansen Alliantie, z.d.).

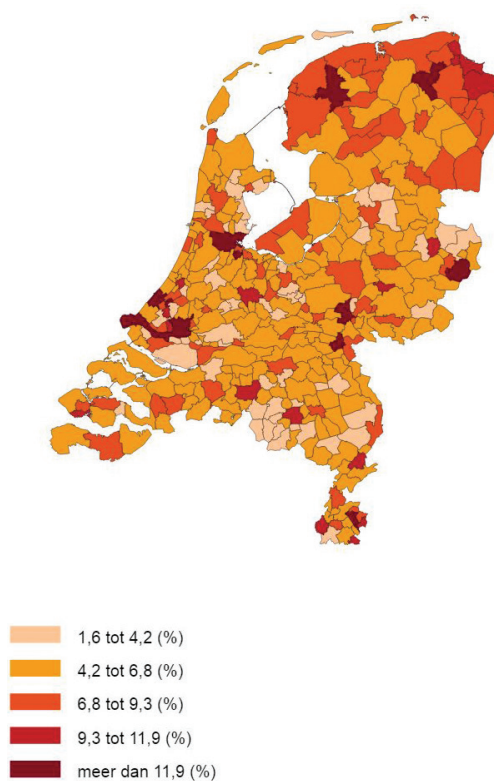
- In hoeverre is jouw onderwijsverleden beïnvloed door de sociale klasse waarin jij bent opgegroeid?
- De Britse onderwijssocioloog Basil Bernstein stelde ooit: 'Education cannot compensate for society.' Wat vind je van die stelling? Licht je antwoord toe met een voorbeeld.

5.10.6 Gezondheid en sociale ongelijkheid

De kansen op een gezond leven zijn in Nederland ongelijk verdeeld. Naast erfelijke en toevalsfactoren is iemands maatschappelijke positie van invloed op de kans op een gezond leven. Nederlanders met een kwetsbare maatschappelijke

positie (afgemeten aan een laag inkomen en een praktische opleiding) leven gemiddeld zeven jaar korter dan mensen met een theoretische opleiding en een hoog inkomen, en leven gemiddeld vijftien jaar langer in minder goede gezondheid. Ook geografisch is de kans op gezondheid ongelijk verdeeld: mensen in achterstandswijken of -gebieden, zijn gemiddeld slechter af dan mensen elders. Deze gezondheidsachterstanden zijn onrechtvaardig voor het individu, omdat ze sterk samenhangen met de plek waar toevallig zijn wieg stond. Ook vormen gezondheidsachterstanden een maatschappelijk probleem, omdat ze gepaard gaan met hogere zorguitgaven en met geringere arbeidsparticipatie en productiviteit (Raad voor Volksgezondheid & Samenleving, 2021b).

Figuur 5.6 Aandeel huishoudens met laag inkomen (CBS StatLine, 2019)

De sociaaleconomische status van het ouderlijk gezin is tot op latere leeftijd aan gezondheid gerelateerd. Zo zijn ouderen met een lage opleiding en een vader met een lage opleiding ongezonder dan ouderen met een hogere opleiding en een vader met een lage opleiding. Het gezondst zijn de ouderen van wie zowel de vader als zichzelf hoog zijn opgeleid. Dit geldt voor functionele beperkingen, de aanwezigheid van chronische ziekten en de kans om eerder te overlijden. De heer en mevrouw Fransén uit de casus lopen alleen al door hun achtergrond van lage opleiding een gezondheidsrisico, wat ook gold voor hun ouders. Deze

verschillen in gezondheid, maar niet alleen bij ouderen, duiden op een systematisch, chronisch probleem voor de maatschappelijke gezondheid. Het grootste gedeelte van alle gezondheidsproblemen die in Nederland voorkomen, komt terecht op de schouders van groepen die ook op andere aspecten van hun leven, sociaal en economisch, achtergesteld zijn.

Mensen die tot deze groep behoren ervaren minder perspectief, nemen minder deel aan het sociale leven, hebben zorgen over geld en nemen daarmee ook vaker beslissingen vanuit kortetermijnvooruitzichten. Zij zijn minder bezig met wat goed voor hen is op de langere termijn. Deze groep mensen heeft ook vaker chronische aandoeningen als diabetes, longproblemen, hart- en vaatziekten en obesitas. Ook psychosociale klachten, verslavingen enzovoort komen vaker voor. Bovendien blijken deze problemen van generatie op generatie over te gaan. Maar weinig mensen doorbreken de negatieve spiraal.

Via socialisatieprocessen leren kinderen waarden en normen met betrekking tot gezond gedrag. Al vanaf hun geboorte krijgen ze goede of slechte opvattingen over leefgewoonten en zorg voor gezondheid mee. Die 'goede' opvattingen vinden we meer in de hogere sociale lagen dan in de lagere. Hogere sociale lagen hebben meer kennis van en belangstelling voor factoren die een goede gezondheid beïnvloeden. Zij leven gezonder, ook omdat ze meer geld hebben voor verantwoord eten en bewegen. Zij hebben meer mogelijkheden om het leven naar hun hand te zetten. De kansen die ons gezondheidssysteem biedt worden meer door hen benut. Gezondheidsvoorlichting en -opvoeding heeft vooral effect bij mensen uit de midden- en hogere klassen, en minder bij de lagere. De manier van voorlichten, het taalgebruik en de fysieke omgeving in de gezondheidszorg sluiten beter aan bij de midden- en hogere klassen dan bij de lagere. Personen met een lage opleiding lopen hier vaak tegen muren op. Het zorgaanbod wordt bovendien sociaal gekleurd door de culturele waarden van de zorgverleners. De socioloog Robert Merton (1968) noemt dit het Mattheüseffect.

Definitie

Het Mattheüseffect houdt in dat 'mensen die al veel hebben meer krijgen en dat mensen die niet hebben, wordt ontnomen wat ze verdienen'.

Kader 5.9

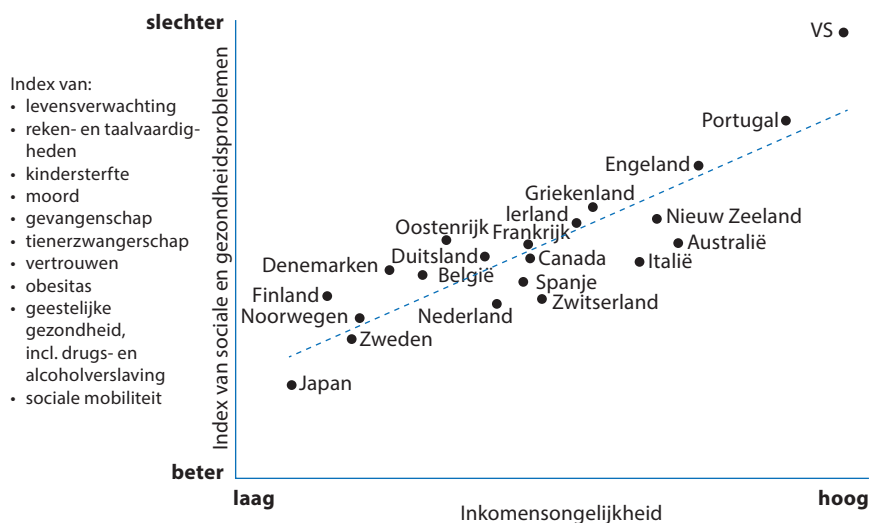
Ongelijkheid door gelijke behandeling

In Nederland worden gelijke gevallen gelijk behandeld. Het is lastiger gebleken om ongelijke gevallen ook ongelijk te behandelen. De verzorgingsstaat is niet goed in het inspelen op verschillen tussen mensen. Met name daar waar het complexe problematiek betreft, zien we dat de verschillende logica's van het zorgsysteem met elkaar kunnen botsen. Gevolg is dan een dure maar

weinig efficiënte hulpverlening, zoals bleek uit het RVS-advies *Complexe zorg, eenvoudige toegang* (2019). En dat is juist ten aanzien van gezondheidsverschillen problematisch. Ziehier dus het zogenoemde Mattheüseffect: beleid en maatregelen die gericht zijn op groepen met een lagere sociaaleconomische status hebben door hun universele karakter een gunstig effect op die groepen, maar een nog groter positief effect op groepen die het al goed doen. Dit heeft als implicatie dat universeel beleid gericht op gezondheid effectief bijdraagt aan een betere gezondheid voor iedereen, en dat het tegelijkertijd leidt tot een grotere ongelijkheid.

Bron: Raad voor Volksgezondheid & Samenleving, 2020

Figuur 5.7 Het verband tussen inkomensongelijkheid en sociale en gezondheidsproblemen

Onderzoeker Coosje Dijkstra (2016) toont in haar promotieonderzoek aan dat er in Nederland aanzienlijke sociaaleconomische verschillen zijn in het behalen van de groente-, fruit- en visrichtlijn onder Nederlandse ouderen. Ook ontdekte zij dat ouderen met een lager opleidings- en inkomensniveau andere redenen hebben om gezond te eten en dat het voorkómen van ziekte juist voor deze groep minder belangrijk lijkt. Ook ervaren ouderen met een lager opleidings- en inkomensniveau meer en andere barrières om te voldoen aan de groente-, fruit- en visrichtlijn. Factoren die deze sociaaleconomische verschillen mogelijk verklaren, zijn de hoge prijs van vis en het niet lekker vinden van fruit.

De sociale laag waarin iemand vertoeft, is dus van grote invloed op zijn gezondheid. Die verschillen zijn niet uitsluitend het gevolg van een vrije keuze in leefstijl, zoals een individualistische samenleving propageert. Als de heer Fransen

uit ons praktijkvoorbeeld te veel rookt en drinkt, is dat zijn eigen beslissing en verantwoordelijkheid. Dat is althans de verklaring vanuit een meer liberaal perspectief. Voor een deel is dat misschien zo, maar tegelijkertijd is de heer Fransen ook ‘geprogrammeerd’ door zijn geschiedenis en zijn sociale omgeving. In het milieu van de heer Fransen heeft gezondheid een lagere waarde dan in het milieu van zijn dochter Floor. Roken en geregeld alcohol drinken zijn voor de vader bijna vanzelfsprekend, terwijl zijn dochter in een milieu verkeert waar gezond eten, niet roken en veel bewegen tot de cultuur behoort.

Met die nadruk op het individu wil de RVS in zijn rapporten van 2020 en 2021 korte metten maken. De RVS acht een bredere blik nodig om gezondheidsverschillen en daarmee samenhangende achterstanden daadwerkelijk te verkleinen. De RVS vindt het accent op sociaaleconomische verschillen te beperkt. De achterliggende ongelijkheid is immers veel complexer en overstijgt vaak de individuele beïnvloedingsmogelijkheden. ‘Zolang we die complexe ongelijkheid niet adresseren, zal de aanpak van het probleem geen succes hebben’, aldus de RVS (2020). Op lokaal niveau is er al langer oog voor een bredere aanpak. Daar wordt – in een toenemend aantal gemeenten – verbinding gezocht met onder meer onderwijs, welzijn, wonen en leefomgeving.

Voor meer dan een kwart van de Nederlanders is zo’n brede benadering nodig omdat zij verregaande problemen ervaren op verschillende levensdomeinen. Het SCP concludeert dat deze groep tekortkomt op zowel persoonlijk, cultureel, economisch als sociaal kapitaal (Vrooman et al., 2014). Of, anders gezegd, ze hebben geen ondersteunend informeel netwerk, geen stabiele woonsituatie, geen werk of dagbesteding, ze zijn laagopgeleid en vaak onzeker, en er is onvoldoende geld. Bovendien hebben ze te maken met een slechte fysieke of mentale gezondheid. Dat brengt chronische stress en andere gezondheidsklachten met zich mee.

De RVS (2020) kiest voor een breed perspectief, waarbij niet het individu, gezondheidszorg en preventie vooropstaan, maar de ‘complexe ongelijkheid’ achter gezondheidsverschillen: ‘We moeten ons richten op “the causes of the causes”, zoals arts en epidemioloog Michael Marmot het in 2010 noemde. Onze blik richten op deze ongelijkheid is meer behulpzaam en accuraat voor het begrijpen, duiden en aanpakken van gezondheidsverschillen door overheden, professionals en maatschappelijke organisaties dan ons richten op de term “sociaaleconomisch”. Als we het hebben over die complexe ongelijkheid hebben we het over de samenleving als geheel. De zorg voor ons allemaal, die zowel sociaal, maatschappelijk als medisch is.’

De analyse van de RVS in 2020 is een jaar later uitgewerkt in het rapport *Een eerlijke kans op gezond leven* (RVS, 2021b). In dat rapport staan onder meer de volgende aanbevelingen:

- Stel de aanpak van de maatschappelijke oorzaken van gezondheidsachterstanden centraal in landelijk, regionaal én lokaal beleid. Zet gelijktijdig leefstijlgerichte interventies in als aanvulling.
- Maak van het terugdringen van gezondheidsachterstanden een opdracht voor meerdere departementen. Geef het ministerie van VWS de regierol.
- Zet in op beleid met een lange looptijd (minimaal vijftien jaar) om maatschappelijke oorzaken van gezondheidsachterstanden aan te pakken en patronen te doorbreken voor volgende generaties.
- Zet in op gebiedsgerichte programma's; durf verschil te maken en verleen urgentie aan de gebieden en bevolkingsgroepen met de grootste gezondheidsachterstanden.
- Stel een wettelijke plicht in om gezondheidsachterstanden terug te dringen.
- Doorbreek de markt van verleidingen tot ongezond eetgedrag en creëer meer mogelijkheden voor een gezonde leefomgeving.

Als deze plannen weerklank vinden, zul jij in je toekomstige werk hiermee te maken krijgen. Is dat voor jou een aantrekkelijk perspectief? Waarom, of waarom niet?

En dan was er in 2020 en 2021 nog de wereldwijde corona-epidemie, waarbij koppen in kranten verschenen als: 'Corona weerspiegelt de sociale ongelijkheid en versterkt die ook nog eens', 'Groeierende ongelijkheid door corona' en 'Ongelijkheid is even dodelijk als het coronavirus'. Ouderen, kinderen, jongeren, mensen met psychische problemen, gezinnen die in armoede leven worden in de krantenartikelen met name genoemd in relatie tot (ook mentale) gezondheidsproblemen. Dan hebben we het over Nederland. Kijken we verder, dan zien we alarmerende berichten over corona en ongelijkheid in de rest van de wereld, bijvoorbeeld doordat armen in ontwikkelingslanden minder toegang hebben tot water, zeep en vaccins, het onderwijs stilvalt, banen verloren gaan, en dat alles tegen de achtergrond dat wereldwijd rijken steeds rijker worden en armen armer.

In hoofdstuk 7, 'Sociale veranderingen', gaan we dieper in op de gevolgen van de coronacrisis.

5.11 Conclusies

Sociale ongelijkheid is een toestand in de samenleving waarbij sprake is van ongelijk gewaardeerde (groeperingen van) posities. Er is sprake van een hiërarchische opeenstapeling van lagen, waarbij iedere laag bestaat uit ongeveer gelijk gewaardeerde posities. Voor het beschrijven van die sociale ongelijkheid worden verschillende begrippen gebruikt, zoals 'kaste', 'stand', 'klasse' en 'sociale klasse'.

De sociale ongelijkheid in onze hedendaagse westerse samenleving wordt meestal beschreven in termen van sociale klasse.

Zorgverleners nemen waarden en overtuigingen van hun sociale klasse mee in de zorgverlening. Een gekleurde bril, van zorgverleners maar ook anderen, belemmert niet zelden het zicht op de cultuur en de problemen van cliënten uit een andere sociale klasse. Soms leidt die zelfs tot discriminatie en racisme. Daarom is het belangrijk dat zorgverleners zich er bewust van zijn dat hun manier van denken en handelen is gebonden aan hun sociale klasse. Bovendien is het belangrijk dat zorgverleners de cultuur en de omgangstaal van hun cliënten leren begrijpen.

Of we sociale ongelijkheid zien als een probleem, hangt niet alleen af van feitelijke gegevens. Een belangrijke rol speelt ook onze maatschappijvisie. Mensen met een liberale maatschappijvisie kijken anders aan tegen sociale ongelijkheid dan socialisten.

Belangrijke indicatoren voor sociale ongelijkheid zijn inkomen (inclusief vermogen), bezit, opleiding, woonsituatie en beroep. De sociale klasse waarin iemand geboren wordt of waarin iemand zich bevindt, is van grote invloed op hoe zijn leven eruitziet. Hoe lager de sociale klasse, des te minder kans op een hogere opleiding, opwaartse sociale mobiliteit en een lang en gezond leven.

Zal Nederland zich (nog) verder ontwikkelen naar een egalitaire samenleving? De voordelen ervan zijn door veel onderzoekers uitgebreid aangetoond. Maar of daarvoor gekozen wordt, is het terrein van de politiek. Of beter nog: van de mensen die de politici kiezen.

- **Zijn jouw waarden en normen beïnvloed door de sociale klasse waaruit je afkomstig bent? Geef een aantal voorbeelden.**
- **‘Individualisering is een grote vijand van de armoede.’ Ben je het met deze stelling eens? Zo ja, waarom, en zo nee, waarom niet?**

Dit hoofdstuk liet je veel aspecten van sociale ongelijkheid op verschillende terreinen zien, met voorbeelden. Beschrijf op een half A4'tje wat sociale ongelijkheid betekent voor jouw perspectief als zorgverlener. Wat hiervan neem je mee in je visie op je werk?

Er is inderdaad een grote behoefte aan leiderschap; alleen wil iedereen leider zijn.

Bas Heijne, 2005

6.1 Inleiding

Macht is aantrekkelijk. Als je macht hebt, kun je anderen beïnvloeden in hun denken en doen. In het belang van die ander, uit eigenbelang of wederzijds belang. Als socioloog en schrijvers van dit boek willen we studenten beïnvloeden. 'Dat is in hun belang en dat van hun cliënten', houden we onszelf voor. Maar zo altruïstisch is dat natuurlijk niet. Het applaus van de lezer en de inkomsten laten ons niet koud.

In alle vorige hoofdstukken was macht op een of andere manier al aan de orde. Zo zagen we dat anderen met hun verwachtingen over jouw gedrag (zie: *rollen*) macht over jou hebben. En hoe hoger jouw *sociale status* en *sociaal aanzien*, des te meer macht je hebt.

Ook *groeperingen* verschillen in macht. Soms worden we bewust lid van een groepering, bijvoorbeeld een actiegroep, vakbond of studentenraad, om onze macht te vergroten of om minder beïnvloedbaar te zijn. Ook *sociale controle* is een veelgebruikt mechanisme om het gedrag van mensen te beïnvloeden.

En *cultuur* dan? Samenleving, school, gezin en vrienden hanteren normen en waarden, waaraan je moet voldoen. Mensen en groeperingen kunnen normen en waarden gebruiken (en ook veranderen) om meer macht te krijgen. Zo zijn in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw studenten erin geslaagd normen en waarden met betrekking tot macht op scholen en universiteiten te veranderen. Dat leidde tot meer democratische gezagsverhoudingen.

Het hoofdstuk over *sociale ongelijkheid* gaat ook bijna helemaal over machtsverschillen. Hoe hoger je op de maatschappelijke ladder staat, hoe groter je macht is. Kijk maar eens om je heen.

Op de website bij dit boek staat een filmpje van ruim een minuut met de titel 'Wat doet macht met je?' In kort bestek komen aspecten van macht voorbij die later in dit hoofdstuk uitgebreider aan bod komen.

Of je veel of weinig macht hebt, hangt vooral af van je genen en de maatschappelijke omstandigheden waarin je bent opgegroeid. Ben je slim, mooi, wit en gezond, dan is de kans groot dat je meer macht hebt (of althans dat macht je wordt toebedacht) dan iemand die lelijk, dom, zwart of ziek is. Ook sociale omstandigheden als de tijdgeest, de sociale klasse en de cultuur waarin je opgroeit, bepalen jouw machtspositie. Macht is dagelijks aan de orde in de zorgverlening. Overheid en verzekeraars hebben veel te vertellen, dus veel macht, over wat zorgverleners wel en niet mogen doen en hoe ze moeten werken. Zorgverleners hebben macht over hun cliënten, ook al leggen zij grote nadruk op gelijkwaardigheid en vraaggericht werken. En binnen hun organisatie hebben zorgverleners te maken met machtsverhoudingen, soms als ‘meermachtige’, maar geregeld ook als ‘mindermachtige’ of gelijkwaardige.

Natuurlijk speelt macht ook in je privéleven een belangrijke rol. Wie heeft het eigenlijk bij jou thuis het meest voor het zeggen? En op welk terrein? En waarom is dat zo? En hoe zit dat in je vriendengroep?

Je merkt het al aan de voorgaande vragen; ook in dit hoofdstuk is het belangrijk dat je de theorie vertaalt naar eigen handelen. In welke situaties oefen jij macht uit, en hoe en waarom doe je dat? Bewustwording van je manier van uitoefenen en ondergaan van macht is een belangrijke stap naar vrijheid.

Misschien kom je in de opleiding of later in je beroep wel tot de conclusie dat je als zorgverlener een taak hebt om in algemene zin een bijdrage te leveren aan het vergroten van de machtspositie en dus vrijheid van cliënten. Bijvoorbeeld door cliënten vaardigheden te leren om meer zelf verantwoordelijkheid te nemen bij het oplossen van hun problemen. Een emancipatorische taak dus.

Bij onze zoektocht naar het functioneren van macht in de zorgverlening zal het gezin Klaassen dienen als levensecht voorbeeld uit de praktijk.

Casus**Het gezin Klaassen**

Het gezin Klaassen woont in een arbeiderswijk in Utrecht. De heer Klaassen is 55 jaar. Hij werkt als magazijnbediende in een levensmiddelenfabriek. De lagere school is de enige opleiding die hij heeft gehad. De laatste tijd laat zijn gezondheidstoestand veel te wensen over (rugklachten, hoge bloeddruk en depressiviteit). Bovendien dreigt ontslag. De directie van het bedrijf waar hij werkt, heeft reorganisatieplannen aangekondigd, want de bedrijfsresultaten zijn slecht. Volgens de directie zal de vakbond bij de reorganisatie betrokken worden. De vakbondsleider in het bedrijf heeft samen met enkele kaderleden actieplannen ontwikkeld.

Mevrouw Klaassen, 52 jaar, heeft tot twee jaar geleden halve dagen als schoonmaakster gewerkt. Toen ze ernstige gezondheidsklachten kreeg, is ze gestopt met werken. Nu is ze herstellend van een borstoperatie. Wekelijks komt de wijkverpleegkundige, Asha, samen met Noortje, haar stagiaire, op bezoek bij mevrouw Klaassen. Vaak is haar man dan ook thuis omdat hij late dienst heeft. Ze praten geregeld met elkaar over de situatie thuis en op het werk.

6.2 Macht

Wat is macht en hoe werkt macht in de alledaagse praktijk van de hulpverlening?

Definitie

Macht is de mogelijkheid om gedragingen van anderen te beïnvloeden in overeenstemming met de bedoeling van de machthebber.

Het begrip *macht* gebruiken we hier in een neutrale betekenis. Dat wil zeggen: macht op zich is niet goed of slecht. Macht heeft in een democratische samenleving vaak een negatieve klank, maar in een dergelijke samenleving zijn er ook tal van ongelijke machtsrelaties die we erg waarderen en die ook nodig zijn om die samenleving goed te laten functioneren.

De directeur heeft de macht om Klaassen te ontslaan nu hij vanwege slechte bedrijfsresultaten wil reorganiseren. Hij houdt daarbij pas in tweede instantie rekening met de wensen van Klaassen. Hij ontleent deze macht aan zijn positie van directeur.

Bij macht denken we vaak aan een eenzijdige machtsrelatie waarin de machtsmeerdere de gedragingen van de machtsmindere kan bepalen. Maar ook de machtsmindere kan het gedrag van de machtsmeerdere beïnvloeden. Zo heeft de directeur weliswaar de macht om Klaassen te ontslaan, maar Klaassen kan via de vakbond protesteren en verantwoording vragen, en de vakbond kan dreigen met bijvoorbeeld een staking. In de praktijk houdt de directeur rekening met de machtsmindere door de vakbond en de ondernemingsraad tijdig in te lichten. De inkrimping zal zo veel mogelijk via natuurlijke afvloeiing verlopen, en de vakbonden zijn in een vroeg stadium bij de reorganisatie betrokken. Zo komt hij in zekere mate aan de wensen van de heer Klaassen tegemoet. Hij hoopt daarmee ook in de toekomst van diens loyaliteit en steun verzekerd te zijn. Want Klaassen zou zich kunnen afvragen of tegenwerking, protest en staking uiteindelijk niet voordeliger zijn dan meewerken.

Het gaat bij macht om een uitwisseling tussen individuen van materiële en immateriële zaken. Hierbij laten mensen zich vooral leiden door eigenbelang. Over en weer vindt een uitwisseling plaats waarbij ieder zijn voordeel haalt. Uiteindelijk zal die uitwisseling altijd in het voordeel van de machtsmeerdere zijn. Dit voordeel is wat iemand maakt tot meermachtige.

- Geef een voorbeeld waarin jij meermachtige en een voorbeeld waarin je mindermachtige bent.
- Wat geef en krijg jij in beide voorbeelden?

Machtsuitoefening vindt op verschillende manieren plaats: afdwingen van gedrag (*dwang*), mikken op instemming van de ander (*gezag*) en heimelijk beïnvloeden (*manipulatie*). Ook deze drie begrippen gebruiken we in neutrale zin.

6.2.1 Dwang

Definitie

Dwang is het beïnvloeden van de gedragingen van anderen in overeenstemming met de bedoeling van de machthebber en tegen de wil van die anderen in.

De directeur heeft de mogelijkheid om Klaassen te ontslaan tegen diens wil in. Hij moet daarvoor wel aan een aantal wettelijke voorschriften voldoen. Deze vorm van machtsuitoefening heeft in onze samenleving meestal een negatieve lading. Dat heeft te maken met de grote nadruk die in onze cultuur ligt op waarden als individuele autonomie, inspraak, gelijkheid en democratie. Toch wordt deze waarden geregeld geweld aangedaan door het gebruik van dwang. Soms is dwang ook nodig om de samenleving niet in gevaar te brengen of mensen te beschermen. Denk bijvoorbeeld aan gedwongen opnames van psychiatrische patiënten, gevangenneming bij misdrijven en een rijverbod na te veel alcoholgebruik. En elke Nederlander wordt ook gedwongen om belasting te betalen en zich te verzekeren tegen ziektekosten.

- Zoek eens enkele voorbeelden uit jouw toekomstige beroepspraktijk waarvan je vindt dat daar dwang passend is. Geef ook de reden daarvoor.
- Pas jij zelf weleens dwang toe die volgens jou gerechtvaardigd is?
- Welke ervaringen heb jij met dwang van anderen richting jou, die je terecht of niet terecht vindt?

6.2.2 Gezag

Definitie

Gezag is de mogelijkheid om gedragingen van anderen te beïnvloeden in overeenstemming met de bedoeling van de machthebber en met instemming van die anderen.

Bij gezag is er sprake van acceptatie, dialoog en argumentering. De vakbondsleider heeft door zijn manier van optreden gezag bij Klaassen. Deze heeft veel vertrouwen in hem en is het eens met het actieplan dat door de vakbond is opgesteld. Aanvaarding van de beïnvloeding is bij gezag essentieel. Dat betekent niet dat die beïnvloeding altijd in het voordeel van de machtsmindere is. Gezag kun je ook krijgen door manipulatie, zoals selectieve informatieverstrekking en rooskleurige beloftes. Eenzelfde beïnvloeding kan de een zien als dwang, en de ander als gezag. Sommige werknemers zien dreigend ontslag als gezag; andere zien het als dwang. Gezag levert vaak meer rendement op dan dwang, omdat

er instemming is van de machtsmindere. Daardoor kan de beïnvloeding sneller en effectiever verlopen en bouwt de machtsmeerdere krediet op bij de machtsmindere voor de toekomst. De instemming kan gebaseerd zijn op verschillende gronden. Gezag kan *rationeel*, *traditioneel* en *charismatisch* zijn.

Rationeel gezag

Dit type gezag berust op het geloof in de rechtsorde, de regels die daarbij horen en de deskundigheid van de gezagsdragers. Het gaat hierbij niet zozeer om de persoon als wel om de argumenten en het recht. Zo heeft de directeur in het bedrijf waar Klaassen werkt, rationeel gezag bij veel werknemers. Hij is formeel en juridisch de baas, hij is deskundig en heeft het recht om in overleg met de ondernemingsraad werknemers te ontslaan.

Traditioneel gezag

Bepaalde personen hebben gezag op basis van tradities die min of meer als heilig worden beschouwd. De 'onderdanen' zijn trouw aan de gezagsdrager. Vroeger berustte het gezag van veel ouders en geestelijken op tradities. 'Eert uw vader en uw moeder', leerden kinderen. Ook Klaassen hecht nog aan het traditionele ouderlijk gezag. Zijn kinderen doen dat veel minder, en daar heeft Klaassen het vaak moeilijk mee.

Charismatisch gezag

Sommige personen hebben buitengewone gaven, of we vinden dat ze die hebben, bijvoorbeeld Gandhi, Mao, Hitler, Martin Luther King en Mandela. Voor velen in ons land hadden of hebben Fortuyn, Cruijff, Baudet en Peter R. de Vries ook buitengewone gaven. Uit bewondering volgen de 'gelovigen' deze leiders met een voor hen bijzondere uitstraling. Dit type gezag is gebaseerd op de persoonlijke kwaliteiten van de leider en de erkenning daarvan door de 'volgelingen'. Voor Klaassen heeft de vakbondsleider charismatisch gezag.

6.2.3 Manipulatie

Manipulatie is een veelvoorkomende vorm van machtsuitoefening. Er is sprake van heimelijke beïnvloeding.

Definitie

Manipulatie is beïnvloeding van het gedrag van anderen in overeenstemming met de bedoelingen van de machthebber zonder dat deze anderen zich bewust zijn van de beïnvloeding.

Het bedrijf van Klaassen manipuleert volgens de vakbond door gunstige cijfers te verdoezelen. De vakbond manipuleert door de economische situatie van het bedrijf rooskleuriger voor te stellen dan die in feite is. Kinderen manipuleren ouders om meer zakgeld te krijgen. Ouders manipuleren kleine kinderen om hun tanden te poetsen.

De bedoelingen van de manipulator kunnen gebaseerd zijn op eigen belangen, maar ook op de belangen van de gemanipuleerde. Zo is een Coca-Cola-reclame vooral gericht op eigenbelang, dat wil zeggen het stimuleren van de verkoop en het vergroten van de winst van het bedrijf. De moeder die haar kind verleidt om z'n tanden te poetsen heeft vooral het belang van het kind op het oog.

Wanneer je de manipulatie onderkent, houdt die op; ze neemt dan meestal de vorm aan van gezag of dwang. Veel mensen zien manipulatie als iets verkeerd, maar we manipuleren bijna dagelijks. Ook in de zorgverlening is manipulatie een veelgebruikte manier om cliënten te beïnvloeden. Men geeft bijvoorbeeld een cliënt veel complimenten, zodat hij minder somber tegen de toekomst aankijkt en meer zelfvertrouwen krijgt.

In de praktijk lopen dwang, gezag en manipulatie geregeld in elkaar over. Soms treden zelfs bij één beïnvloedingssituatie alle drie de vormen op. Denk bijvoorbeeld aan de vader die dwangmiddelen, gezag en manipulatie gebruikt om zijn dochter van 4 naar bed te krijgen.

Wanneer we in het vervolg van dit hoofdstuk het begrip 'macht' gebruiken, heeft dat in principe betrekking op alle drie de vormen.

- **Bedenk enkele concrete voorbeelden van manipulatie in de zorgverlening die jij 'goed' vindt voor de cliënt. En vervolgens enkele voorbeelden die je 'slecht' vindt. Denk daarbij niet alleen aan de effecten die de beïnvloeding op de cliënt heeft.**
- **Vraag je ook af of dergelijke beïnvloeding moreel wel gerechtvaardigd is. Mag bijvoorbeeld een zorgverlener slecht nieuws voor een cliënt achterhouden omdat hij bang is dat zijn cliënt dat nieuws niet aankan?**

6.3 Waarom willen mensen macht?

Macht is een schaars goed dat mensen graag willen hebben. Met macht heb je mogelijkheden om het gedrag van anderen te beïnvloeden in jouw voordeel. Volgens Mauk Mulder (2004) leidt machtsuitoefening op zich al tot voldoening en vervult deze als zodanig een autonome menselijke behoefte.

Volgens Mulders theorie willen meermachtigen de machtsafstand ten aanzien van mindermachtigen behouden of vergroten. Dat betekent dat mensen ertoe neigen neer te kijken op personen met minder macht. Bovendien stelt hij dat de tendens om die afstand te vergroten sterker wordt naarmate de machtsafstand tot die personen groter is.

De mindermachtigen op hun beurt streven ernaar de machtsafstand tot de personen die méér macht hebben te verkleinen. Die tendens wordt sterker naarmate de machtsafstand tot die personen kleiner wordt.

Eigenlijk, zo vindt Mulder, is macht lekker. Al zullen mensen dat niet vaak zo noemen in een samenleving die grote nadruk legt op gelijkheid. Maar wat zeggen ze dan wel?

Sommigen zeggen macht te willen omdat dit hen onafhankelijk maakt. Of ze willen eigen baas zijn. Weer anderen zien macht als een middel om beter de eigen behoeften te kunnen bevredigen. Er zijn ook mensen die juist macht willen hebben om anderen te kunnen helpen of om de wereld te verbeteren. Vaak is het een combinatie van deze motieven die een rol speelt.

Kader 6.1

Macht als verdoving en drug

‘Macht blijkt te werken als een soort verdoving die je afsluit voor anderen. Drie Amerikaanse neurologen zetten in 2014 zowel machtige als niet zo machtige mensen onder een “transcraniële magnetische stimulatie”-machine, een moeilijk woord voor een apparaat waarmee hersenfuncties worden getest. Ze ontdekten dat gevoelens van macht een mentaal proces verstoren dat wetenschappers ook wel “spiegelen” noemen, een proces dat een belangrijke rol speelt bij empathie. Normaliter is de mens een door en door spiegelen wezen. Iemand anders lacht, wij lachen ook. Iemand anders gaapt, wij gapen ook. Maar de machtigen spiegelen veel minder vaak. Het is net alsof ze niet meer verbonden zijn met andere mensen. Alsof hun stekker eruit is.’

‘Hoe meer ik me verdiepte in de psychologie van macht, hoe beter ik begreep dat macht een soort drug is, met een lange lijst bijwerkingen. Al aan het einde van de negentiende eeuw schreef de Britse geschiedschrijver Lord Acton de beroemde woorden: “Macht corrupteert en absolute macht corrupteert absoluut.” Inmiddels zijn er weinig stellingen waar psychologen, sociologen en historici het zó over eens zijn. Dacher Keltner spreekt ook wel over de

“machtsparadox”. Studie na studie wijst uit dat mensen de meest bescheiden en vriendelijke types verkiezen als hun leiders. Maar als die leiders eenmaal de top hebben bereikt, kan de macht hun zomaar naar het hoofd stijgen.’

Bron: Bregman, 2019

Klaassen wil vooral macht om onafhankelijker te zijn en een beter inkomen te hebben zodat hij beter in zijn behoeften kan voorzien. Hij voelt zich in het bedrijf een nummer en slechts verantwoordelijk voor een heel kleine deeltaak. Hij heeft nauwelijks direct contact met het eindproduct.

Asha, de wijkverpleegkundige, heeft behoefte aan meer macht om haar cliënten snel en praktisch te kunnen helpen. Ze wil meer ruimte om zelf zaken te regelen. Ze vindt dat het er in haar organisatie nogal bureaucratisch aan toegaat en dat ze te veel ‘moet’ van haar leidinggevende. Vaak kan ze daardoor niet aan de verwachtingen en wensen van haar cliënten voldoen. Noortje, de stagiaire, kijkt erg op tegen Asha. Ze leert veel van haar, maar is ook bang voor haar oordeel. Verder vraagt ze zich af of ze zelf ooit zo zou durven omgaan met iemand als Klaassen, die veel ouder is en duidelijk de baas in huis.

De motieven voor macht zou je kunnen vertalen naar jezelf, naar zorgverleners en naar cliënten. Altijd speelt macht een rol. Artsen willen patiënten genezen, zorgverleners willen hun cliënten helpen en docenten willen studenten iets leren.

Bedenk bij de volgende motieven voor macht concrete voorbeelden:

- **Macht hebben geeft een lekker gevoel.**
- **Macht maakt onafhankelijk.**
- **Macht stelt in staat om eigen behoeften te bevredigen.**
- **Macht stelt in staat om anderen te helpen.**

Welke motieven spreken jou het meest aan en waarom?

6.4 Macht en politiek

Op talrijke terreinen in de samenleving is sprake van macht. Landen, groepen, partijen, bedrijven en personen zijn voortdurend in de weer om meer macht te verwerven of macht te behouden.

De politiek is bij uitstek een terrein waar macht een belangrijke rol speelt. Sommigen spreken over gecontroleerde macht. Dat lijkt nodig in een samenleving die al sinds de Franse Revolutie naast vrijheid ook gelijkheid en broederschap als centrale waarden predikt. En ook de waarde van ‘de waarheid’ wordt de laatste tijd weer opgepoetst, sinds populisten en sociale media met nepnieuws flink aan de weg timmeren en onze democratie bedreigen.

Democratie

Nederland heeft een parlementaire democratie, die geborgd wordt door tal van instituties. Die moeten ervoor zorgen dat regeringsbeleid tot stand komt op basis van brede consensus in de samenleving. Democratie zou je kunnen beschouwen als georganiseerd wantrouwen tegen ongebreidelde machtsuitoefening.

Aan de basis van onze democratie ligt het kiesrecht. Alle kiesgerechtigde Nederlanders kunnen geregeld stemmen op partijen, personen (en programma's) bij verkiezingen voor gemeenteraden, Provinciale Staten, de Tweede Kamer en het Europees Parlement. Elke burger heeft zo in principe gelijke kans om invloed uit te oefenen op waar het in de gemeente, de provincie, het land en Europa naartoe moet.

Na de landelijke verkiezingen zoeken partijen elkaar op, worden coalities gesloten en krijgen we een regering die, zo heet dat, de meerderheid van het volk vertegenwoordigt. De oppositiepartijen vormen (wisselende) coalities om gezamenlijk het regeringsbeleid te beïnvloeden.

Volgens Van der Meer (ProDemos, 2016) is het belangrijk dat burgers vertrouwen hebben in de werking van het democratische systeem. Maar tegelijkertijd moeten ze de machthebbers niet te veel vertrouwen. Die moeten ze goed blijven controleren. Als 'de politiek' immers een fout maakt, kan dat grote gevolgen hebben voor hun leven. Van der Meer concludeert op basis van internationaal onderzoek dat er, ondanks de verzuchtingen en doemscenario's van verschillende toonaangevende auteurs, in Nederland geen aanwijzingen zijn voor een structurele vertrouwenscrisis. Het Nederlandse niveau van politiek vertrouwen zit internationaal gezien in de subtop. Jongeren en hoogopgeleiden zijn vaker tevreden dan ouderen en laagopgeleiden.

In 2019 is 74 procent van de Nederlanders tevreden met het functioneren van de Nederlandse democratie. Het Nederlandse volk blijkt volgens het SCP grote waardering te hebben voor de democratie als systeem (Bijl et al., 2017). Dat systeem speelt een belangrijke rol in het verdelen en controleren van de macht.

Aan het begin van de coronacrisis steeg het vertrouwen in de politiek sterk, van 52 procent in januari 2020 naar 76 procent in april van dat jaar. Mensen gaven daarbij aan dat ze vonden dat de regering de crisis doortastend aanpakte. Velen oordeelden daardoor positiever over de politiek dan voorheen (CBS, 2020). Een plotselinge vertrouwensstijging in tijden van crisis is bekend onder de Engelse term *rally 'round the flag*. In de *Burgerperspectieven* over het tweede kwartaal van 2021 (Miltenburg et al., 2021) is die stijging overigens weer gedaald naar 46 procent. Vaak genoemde redenen daarvoor zijn het politieke debat over de vastgelopen formatie en de politieke nasleep van de toeslagenaffaire.

Democratie is echter fragieler dan we denken, zo stelt de Vlaamse historicus Annelien De Dijn in een *Volkskrant*-interview (Mesters, 2021). Er lijken alternatieven te zijn, bijvoorbeeld in China. 'Je hoort het de laatste tijd vaker: in China praten mensen niet alleen, maar slagen ze er tenminste in ook daadkrachtige beslissingen te nemen.' De coronacrisis is daar bijvoorbeeld slagvaardiger aangepakt. En een tweede uitdaging voor de democratie zijn volgens De Dijn de radicaal-rechtse politieke partijen, zoals in Nederland de PVV en FvD. 'Die radicaal-rechtse gedachten raken aan de kern van onze democratie, omdat ze bepaalde mensen uitsluiten van deelname aan de samenleving en die mensen hun vrijheden willen ontnemen.' Een derde uitdaging is volgens De Dijn de vraag waar we onze democratie willen laten plaatsvinden: in Den Haag of toch ook Brussel. Zonder Brussel kunnen we niet – denk aan de aanpak van problemen als de klimaatcrisis of de coronapandemie of aan het tegengaan van belastingontduiking. Maar het probleem is nog wel: hoe kunnen we ervoor zorgen dat Europa democratisch wordt? Het is nog geen goed werkende democratie. Inzicht in de geschiedenis van Europa kan daar wel aan bijdragen, want die laat ons zien dat de Europese verdeeldheid die nu zo vanzelfsprekend lijkt, dat allesbehalve hoeft te blijven. Politieke constellaties zijn heel dynamisch, ze liggen niet vast, aldus De Dijn.

Op de website staat nog een ander interview met De Dijn. Lees dit en bespreek met je medestudenten wat jullie eruit leren.

Politiek filosoof Koenis (2016) vindt dat de democratie in ons land een januskop heeft. Het ene gezicht toont de democratie als een bron van mondigheid en emancipatie; het andere gezicht toont democratie als een bron van boosheid en rancune. Volgens hem zit de hedendaagse boosheid vooral bij min of meer gesetelde burgers, die bang zijn om te verliezen wat ze hebben. Die moeten dan ook niet vergeleken worden met rebellen die streven naar meer emancipatie

of sociale gelijkheid. De rebel zet zijn boosheid om in op verandering gerichte daden, terwijl de rancuneuze burger niet tot actie overgaat.

Al een aantal jaren wordt gesproken over de noodzaak van democratische vernieuwing. Van Reybrouck (2016) stelt dat onze representatieve democratie steeds meer in het slop raakt. De legitimiteit ervan wordt aangetast: steeds minder mensen gaan stemmen, kiezers worden grilliger in hun keuze, het ledenaantal van politieke partijen loopt dramatisch terug. Daarbij wordt de efficiëntie van de democratie minder: daadkrachtig besturen wordt problematisch; politici moeten hun beleid steeds vaker afstemmen op de volgende verkiezingen. Het leidt allemaal tot wat Van Reybrouck ‘het democratisch vermoeidheidssyndroom’ noemt. Hij bepleit loting, een oud democratisch principe, als een effectieve mogelijkheid om de machteloos geworden democratie weer pit en vaart te geven en de burgers opnieuw te betrekken bij wat hun allen aangaat. Burgers hebben recht op meer zeggenschap, aldus Van Reybrouck. De vraag is hoe je dat recht eerlijk kunt verdelen, en hoe je moet vermijden dat alleen mensen met geld, diploma’s en contacten ervan gebruikmaken. Bij loting worden politieke kansen gelijk verdeeld. Gelote burgers – en dat kan in principe iedereen zijn – vormen een panel of een burgerraad en denken mee over relevante problemen. Uitgangspunt daarbij is de volgende uitspraak van Van Reybrouck: ‘Behandel de mondige burger als stemvee en hij gedraagt zich als stemvee. Maar behandel hem als volwassene en hij gedraagt zich als volwassene.’

Beluister Van Reybrouck in de video op de website. Hij geeft daarin aan buitengewoon ongerust te zijn over de democratie. Deel jij zijn ongerustheid?

In verschillende landen is dit idee van loting omarmd. Voorbeelden daarvan vind je op de website: www.tegenverkiezingen.nl. Loting is ook een van de voorbeelden van burgerparticipatie die bepleit wordt voor de lokale politiek (Ollongren, 2021). De representatieve democratie blijft het vertrekpunt en kan beter functioneren met de aanvullende inbreng van inwoners, bedrijven, maatschappelijke organisaties en groepen. Kennis uit de samenleving verhoogt de kwaliteit van besluitvorming en beleid, en brengt nieuwe perspectieven, creatieve en praktische oplossingen in, zo stelt minister Ollongren in haar brief aan de Tweede Kamer over dit onderwerp.

Kader 6.2

Belang van zich een lid van een gemeenschap voelen

Er is ook een waarschuwing. De Dijn in *de Volkskrant*: ‘Nu gaat het debat over democratische vernieuwing heel erg over het veranderen van processen: meer referenda, meer burgerfora. Maar het gaat te weinig over hoe wij ons voelen in de gemeenschap. Je kunt geen florerende democratie hebben als mensen alleen praten over hun individuele vrijheid en zich niet lid voelen van die gemeenschap. [...] Door de overheid hebben we geleerd over onszelf te denken als consumenten en niet als burgers. We moeten elkaar weer leren zien

als leden van een gemeenschap. Daarbij hoort ook een andere relatie tot de overheid, waarin zij ons niet alleen moet bedienen, maar ook dingen van ons mag vragen.'

Bron: Mesters, 2021

- Voel jij je lid van een lokale gemeenschap? Waarom wel, waarom niet?
- Wat vind jij van democratische vernieuwing? Is die wenselijk, en waarom dan? Zou ze kunnen bijdragen aan jouw maatschappelijke participatie?

Wil je meer weten over burgerraden? Lees dan het artikel uit *De Correspondent* op de website.

Democratieën staan van alle kanten onder druk. Als we macht op een eerlijke manier willen vormgeven, moet er iets veranderen. Maar wat precies en hoe? Met het project 'Op zoek naar democratie 3.0' gaan New Heroes, ARSENAAL en Het Zuidelijk Toneel op reis door Europa, op zoek naar de politiek van morgen. Ook jij kunt op hun website inspiratie vinden voor jouw zoektocht naar een betere wereld van morgen.

Er is onmiskenbaar ook onvrede in ons land, in ieder geval bij bepaalde groepen burgers. Dat is een voedingsbodem voor populistische partijen, niet alleen in Nederland maar ook in andere Europese landen.

Kader 6.3

Europese Commissie: rechtsstaat Hongarije en Polen glijdt af

De rechtsstaat in Hongarije en Polen is er nog beroerder aan toe dan vorig jaar. In haar jaarlijkse 'rechtsstaattrapport' concludeerde de Europese Commissie dinsdag dat in zowel Polen als Hongarije de rechtsstaat verder in het gedrang is gekomen. De bevindingen hebben geen directe consequenties, maar dragen wel bij aan de toenemende spanning op het dossier dat tot nieuwe escalaties zal gaan leiden door bijvoorbeeld (financiële) sancties.

Over Hongarije constateert de Commissie dat het 'risico op cliëntelisme, vriendjespolitiek en nepotisme in het openbaar bestuur op hoog niveau, net als risico's die voortvloeien uit de band tussen bedrijven en politieke actoren', onverminderd groot is. In Polen staat het 'systeem van *checks and balances*' aanhoudend onder 'aanzienlijke druk' en blijft de hervorming van het rechts-systeem een 'bron van serieuze zorg'.

Bron: Europa Nu, 2021

Populistische partijen spelen in op wantrouwen, afnemend geloof in verbetering en het gevoel niet gehoord te worden. Zij willen deze burgers een stem geven. Wat is dat populisme eigenlijk?

Populisme

De laatste decennia zien we hoe in westerse democratieën het populisme aan invloed wint. De kranten staan er vol van. Wilders in Nederland, Le Pen in Frankrijk, Poetin in Rusland, Erdoğan in Turkije en voorheen Trump in Amerika zijn (rechts-)populistische leiders die veel aandacht en steeds meer aanhang en macht krijgen. We noemden ook al Hongarije en Polen, maar kunnen de rij nog langer maken met Argentinië, Brazilië en Venezuela. Trump schopte het dankzij veel populistische retoriek tot president van het machtigste land van de wereld. De macht van deze politieke leiders is onder meer gebaseerd op de verspreiding van nepnieuws en negatieve framing van andere politici of van het democratisch proces.

Populisme is een omstreden begrip, volgens politicoloog Jan-Werner Müller (2017). Hij zegt hier in *Trouw* het volgende over (Becker, 2017): 'Mensen associëren populisme met simpele ideeën tegen de gevestigde orde, aantrekkelijk opgedist voor de laagopgeleide, gefrustreerde massa.' Maar die omschrijving dekt de lading niet. Populisme drijft volgens Müller op een kunstmatig onderscheid tussen het volk en de elite en gaat altijd gepaard met antipluralisme. Dat wil zeggen: populistten eisen het morele monopolie op om als enige de vertegenwoordigers te zijn van 'het volk', ook wel 'de zwijgende meerderheid' genoemd. Tegelijkertijd doen ze er alles aan om hun tegenstanders in een kwaad daglicht te stellen. De Turkse president Erdoğan roept: 'Mijn partij en ik zijn het volk', en tegen zijn critici: 'Wie zijn jullie nou helemaal?' President Donald Trump zei tijdens zijn inauguratietoespraak: 'De macht is vandaag teruggegeven aan het volk.' Kortom: als hij regeert, regeert het volk. Dit vormt de kern van het populisme.

Definitie

Populisme: een manier van communiceren en politiek bedrijven, waarin de centrale tegenstelling die tussen 'het volk' en 'de elite' is en waarbij de populist de kant van het volk kiest. Politieke tegenstanders worden hierbij in een kwaad daglicht gezet.

De kritiek die populistten leveren op het huidige bestel is niet altijd onterecht, maar de uitspraak 'omdat wij niet winnen, deugt onze democratie niet' gaat wel erg ver. 'Populisten tasten de basale democratische rechten aan, zoals de vrijheid van meningsuiting, vergadering en vereniging. Zo breken ze de rechtsstaat af en blokkeren ze het democratische proces', vindt Müller.

Als oorzaak van de opkomst van het populisme wordt vaak genoemd het falen van het traditionele partijenlandschap. De (arbeiders)partijen die het beleid de afgelopen decennia (deels) hebben bepaald, zijn niet de oplossing gebleken, maar juist onderdeel van het probleem. Ze hebben hun kans gehad maar hebben

het vertrouwen beschaamd. Als mensen niet langer het gevoel hebben dat hun bezorgdheden en ongenoegen een plaats krijgen op het politieke toneel, keren ze zich af van het politieke systeem. Als dan een populistische partij zegt dat zij de macht zal teruggeven aan het volk, is een deel van het volk daar vatbaar voor. Dat is ook het brexitverhaal: *Take back control*.

Andere vaker genoemde oorzaken zijn de komst van de diplomademocratie (zo heeft in 2021 ruim 90 procent van de Tweede Kamerleden een academische of hbo-opleiding gevolgd) en de groeiende cultuurskloof tussen laag- en hogeschoolden.

‘Het populisme beantwoordt’, volgens Bas Heijne (2016), ‘aan de twee grote verlangens van onze tijd: het maakt de wereld weer simpel en overzichtelijk en het geeft de burger de illusie van zelfbeschikking terug, het idee dat hij de wereld toch weer gewoon naar zijn hand kan zetten. Anders gezegd, dat hij niet langer object is, maar gewoon weer subject. Ik wil mijn land, mijn geld, mijn vrijheid terug.’

Mevrouw Klaassen noemt zichzelf fan van de PVV. Zij vindt dat die partij tenminste durft te zeggen wat er allemaal fout is in onze samenleving. Asha vindt het moeilijk om met die duidelijke mening om te gaan, vooral omdat er een niet-acceptatie van andersdenkenden in doorklinkt en zelfs afwijzing van mensen met een niet-Nederlandse achtergrond, zoals zijzelf. Met Noortje spreekt ze hierover, ook om te horen of ze de uitlatingen van mevrouw Klaassen altijd juist interpreteert en hoe ze het gesprek over politiek op een goede manier zou kunnen voeren.

Van Reybrouck (2011) vindt dat populisme geen democratisch gevaar is, maar de betrokkenheid van laagopgeleiden verwoordt. ‘Ondanks zijn negatieve imago toont populisme de wil tot betrokkenheid bij de democratie. Er is niet minder, maar beter populisme nodig, een populisme dat niet schreeuwt maar spreekt, een populisme dat de noden van laaggeschoolden niet miskent, maar weigert oneliners als oplossingen te zien; een populisme dat hoogopgeleiden niet minacht, maar hen uitnodigt tot empathie met de rest van de samenleving.’

En hoe zou dat dan kunnen? Müller (Becker, 2017): ‘Mainstreampartijen denken vaak dat ze alleen een beter verhaal nodig hebben. Maar ze zullen ook met wezenlijk nieuw beleid moeten komen, toegesneden op de problemen. Een belangrijke les is in elk geval dat je populistten niet moet uitsluiten van het debat, want dat versterkt hun verhaal dat de elite niet luistert. Je moet het contact juist aangaan. Maar praten mét populistten is iets anders dan praten áls populistten. Je hoeft niet mee te gaan in de manier waarop zij problemen framen.’ Zo zegt Wilders (PVV) te spreken namens het volk. Zijn retoriek bestaat deels uit het beschimpen en veroordelen van tegenstanders en democratische instituties door kwalificaties als ‘nepparlement’ en ‘neprechters’.

In de videocollage op de website vind je feiten en achtergrondinformatie over populisme. Beschrijf, voordat je deze bekijkt, met enkele trefwoorden wat jij weet over populisme, en vertel wat jouw mening daarover is. Wissel na het bekijken van de video met medestudenten uit of en zo ja waar de informatie jullie kennis en standpunten heeft veranderd.

Rechts-populistische partijen zijn in Nederland al sinds 2002 goed voor een flink aantal zetels in de Tweede Kamer. Waren dat in dat jaar 26 zetels voor de LPF en Leefbaar Nederland, nu zijn Wilders (PVV), Baudet (FvD) en Eerdmans (JA21) sinds de Tweede Kamerverkiezingen van maart 2021 samen goed voor 28 zetels. Dat betekent dat een kleine 20 procent van de Nederlanders op deze partijen heeft gestemd.

Er is ook links-populisme. 'Ideologisch verschillen links- en rechtspopulisme sterk van elkaar', aldus populisme-expert Matthijs Rooduijn (2021). 'Waar links koerst op inclusiviteit, draait de rechtse boodschap om het uitsluiten van minderheidsgroepen. Maar wat ze delen, is de boodschap dat het volk is verraden door een slechte elite. Bij links is dat meestal de politiek-economische elite, en bij rechts naast de politieke elite ook de culturele elite, zoals de wetenschap of de operaminnende Amsterdamse Grachtengordel. We zien de laatste jaren wel dat de rechtspopulisten iets naar links opschuiven qua sociaaleconomische agenda.'

Meer weten over populisme? Lees dan het boek *De strijd om identiteit* van Christiaan Ruijgrok (2021). Op de website vind je een korte voorpublicatie.

Jan Antonissen maakte de zevendelige documentairereeks *De onfatsoenlijken* (2021). Antonissen: 'Ik wilde met al die mensen die op populistisch links en rechts stemmen eens onbevooroordeeld praten.' Via npstart.nl is de reeks terug te zien. Helpt het bekijken van een of meer uitzendingen jou aan een genuanceerder oordeel?

(Klassieke) media en de politiek

In de berichtgeving over de politiek en het optreden van politici spelen de media een belangrijke rol, die verder gaat dan louter informeren. Ze kunnen politici maken en breken. In talkshows en politieke debatten op tv moet het er het liefst hard aan toegaan en worden politici min of meer gedwongen om het achterste van hun tong te laten zien. Daartoe worden ze uitgedaagd 'omdat ze anders met meel in de mond praten' of 'verzanden in nietszeggende algemeenheden', zo verdedigen presentatoren zich vaak. Maar kritiek is er ook op de media zelf, omdat ze met hun jacht op scherpe oneliners en charging van uitspraken de nuancering en de onderbouwing van standpunten belemmeren. Want 'daar is geen tijd voor' of 'de kijker heeft daar geen behoefte aan'. Vanuit die optiek gezien hebben lezers, kijkers en luisteraars veel invloed. Kijk- en luistercijfers, abonnees en recensenten bepalen niet alleen de populariteit van de programma's en de presentatoren, maar ook de hoeveelheid zendtijd en reclame-inkomsten. 'Hoe kan het democratischer?', vragen sommigen zich af.

Kader 6.4

Hoe goudvisjournalistiek leidt tot incidentenpolitiek

Nieuws is als een dagboek zonder geheugen. Het vertelt over vandaag, terwijl het gisteren alweer vergeten is. Nieuws luidt elke dag de noodklok, maar vergeet onmiddellijk weer waarvoor – en overziet daardoor het effect van z'n eigen alarmbellen niet. Dat komt omdat nieuws bijna altijd gaat over gebeurtenissen, incidenten, en veel minder over ontwikkelingen. Nieuws zet elke dag puntjes maar trekt zelden een lijn. Het gevolg? We zijn voortdurend boos over wat er op dat moment op ons scherm verschijnt, zonder ons af te vragen waar het probleem vandaan komt of waar onze boosheid toe zal leiden. [...] Het problematische is: de politiek volgt in dat voetspoor.

Bron: Wijnberg, 2021

Je vindt het gehele artikel van Wijnberg en de video erover op de website.

De laatste decennia heeft zich volgens Van Praag en Brants (2014) een machtsverschuiving voorgedaan van de politiek naar de media. De media zijn in hun berichtgeving over politieke kwesties opgeschoven van feitelijk informeren naar interpreteren. Journalisten gaan ervan uit dat zij eigenlijk beter weten dan politici 'wat er werkelijk speelt'. Vanuit dat weten worden gebeurtenissen of uitspraken geduïd en ingekaderd. Het interpretatiekader of frame wordt zo het nieuwsthema, en de journalist selecteert en zoekt die feiten erbij die het gelijk

van zijn interpretatie illustreren. ‘Een quootje halen’ is een veelgebruikte journalistieke methode om met een geautoriseerd citaat de eigen interpretatie van een nieuwsgebeurtenis geloofwaardigheid en betrouwbaarheid te geven. Als de politicus niet de gewenste uitspraak doet, kan de interpretatie altijd nog iets minder zwaar aangezet worden. Deze overgang naar een meer interpreterende aanpak vergroot het belang van frames en de macht van de media, aldus Van Praag en Brants.

Presentatoren en journalisten kunnen een belangrijk stempel drukken op de uitslag van de verkiezingen en de geloofwaardigheid en populariteit van politici. Persoonlijke politieke oriëntatie, de kleur van de omroep of de krant waarvoor ze werken, de te verwachten reacties van kijkers en hun bazen, die hun salaris betalen, hebben grote invloed op de boodschappen die zij expliciet of impliciet uitzenden. En daarin zijn ze niet allemaal onpartijdig of op zoek naar de waarheid en de feiten. Toch gelooft een groot deel van hun publiek in ‘hun’ waarheid, want in gesprekken over politiek onderbouwen mensen veelal hun mening met ‘het stond in de krant’ of ‘het was op tv’.

In paragraaf 6.5.4 komen overigens de sociale media apart aan bod, met betrekking tot hun invloed op het maatschappelijk debat.

- **Kent de voorgaande tekst niet te veel macht toe aan de media? Hun publiek, zo zagen we, oefent via abonnementen en kijkcijfers veel druk uit. Is dat niet ook een vorm van democratie?**
- **Is deze rol van de media negatief? Of past zij goed in een samenleving die grote waarde hecht aan de vrijheid van meningsuiting?**
- **Welke media zijn voor jou belangrijk als het gaat om politiek en samenleving? Wat bepaalt jouw keuze? Vind je dat je je breed oriënteert? Wissel hierover van gedachten met je medestudenten.**

Op de website vind je een documentaire over Bellingcat, een internationaal platform voor burger-onderzoeksjournalistiek. Bellingcat werkt vaak sneller en nauwkeuriger dan officiële instanties. Het collectief onderzoekt via internet, sociale media en andere online kanalen complexe aanvallen en controversiële incidenten wereldwijd, zoals het neerhalen van vlucht MH17 boven Oekraïne in juli 2014. Kan Bellingcat een alternatief bieden voor de traditionele journalistiek, die weinig tijd en budget heeft voor langer lopende onderzoeksjournalistiek? Geef je mening.

Er spelen nog meer partijen een niet onaanzienlijke rol bij de politieke besluitvorming, bijvoorbeeld lobbyisten.

Lobby

Zijn het wel de media die zo'n belangrijke rol spelen? Of zijn het toch vooral de eigenaren van die media en hun aandeelhouders? En wat te denken van het bedrijfsleven?

Martinez (2017) vindt dat de multinationals via lobbyisten, belangenverstrengeling van politici met het bedrijfsleven en financiering van de media, het politieke beleid maken én brede instemming van de bevolking regisseren. Dat beeld komt ook naar voren uit commentaren op het democratische proces in de VS, zeker ten tijde van Trump.

Sommigen zien daarvan ook voorbeelden in Nederland, zoals het voorstel van Rutte III in 2017 tot afschaffing van de dividendbelasting (in totaal 1,4 miljard euro) voor grote beursgenoteerde bedrijven als Unilever, AkzoNobel, Philips en Shell. Dit kwam volgens velen tot stand na jarenlange intensieve lobby van deze multinationals. Voorstanders van die kwijschelding zullen deze gedachtegang wellicht framen als 'complotdenken', terwijl anderen reageren met 'niets nieuws' en 'lobbyen hoort bij het politieke spel'.

Definitie

Lobbyen is het stelselmatig uitoefenen van invloed op beleidsmakers.

Bij lobby ligt het initiatief voor het contact bij de lobbyist. Het contact vindt meestal in het geheim plaats, al weet iedereen dat er in de politiek een uitgebreide lobbypraktijk bestaat. Via lobby wordt de politiek beïnvloed buiten het kiesrecht om. Een onderzoek van *de Volkskrant* (Kooistra et al., 2016) naar het carrièrepad van bijna tweehonderd Kamerleden, ministers en staatssecretarissen sinds 2002 laat zien dat minstens een kwart van alle oud-politici na hun politieke loopbaan aan het werk gaat in het lobbycircuit. De Nederlandse draaideur, waarbij oud-politici met een andere pet de Kamer weer binnenkomen, draait gemakkelijk. Het bedrijfsleven maakt hier dankbaar gebruik van. Deze mensen beschikken over een uitgebreid netwerk in de politiek, het bedrijfsleven en de non-profitsector, want ook vanuit die sector wordt er intensief gelobbyd. Sommigen partijen vinden dit een normale en zelfs wenselijke situatie, want 'deze ervaren rotten zetten hun

deskundigheid in voor het landsbelang'. Anderen zien hen als machtsfactoren die in het geheim en oncontroleerbaar het regeringsbeleid beïnvloeden. Van Keken (2021): 'Wie het hardst bonst op de Haagse deuren (of daar wat ingangen heeft) krijgt het meeste.'

- **Wat vind jij van de lobbypraktijk in Den Haag?**
- **Wordt er ook in jouw alledaagse wereld gelobbyd? Geef eens een aantal voorbeelden.**
- **Keur je dit goed of af? En waarom?**

Terug naar de politiek

Dit alles betekent nog niet dat politici machteloos zijn, al hebben ze wel heel wat macht moeten inleveren. Ook politici gebruiken slimme strategieën en tactieken om juist via de media hun slag te slaan. Politici beschikken over spin-doctors, lobbyisten, netwerken, communicatietrainers en mediadeskundigen die hen ondersteunen bij hun jacht op de stem van de kiezer. Want hoe meer stemmen, hoe meer macht. Politici worden intensief getraind en geadviseerd voor hun optredens in het openbaar. Eén fout in de presentatie kan fataal zijn.

6.5 Machtsmiddelen en technieken

Om meer macht en invloed te verwerven gebruiken landen, politieke partijen en groeperingen een variëteit aan machtsmiddelen. Een aantal daarvan zullen we hierna de revue laten passeren, zonder volledig te willen zijn.

6.5.1 Reclame en propaganda

We worden dagelijks geconfronteerd met reclame en propaganda, wat ons denken en handelen beïnvloedt, of we willen of niet. Daarbij wordt vaak de illusie gewekt dat het om objectieve voorlichting gaat over producten, beleid of ideeën. Maar er is vooral sprake van manipulatie. Bij propaganda spelen media (kranten, televisie, radio, internet en sociale media) een belangrijke rol. Via die media proberen bedrijven, politieke partijen, religieuze stromingen, organisaties, enzovoort eigen ideeën, belangen en producten aan de man en vrouw te brengen. Journalisten, communicatieafdelingen, partijbureaus en pr-bedrijven zijn niet onafhankelijk. Een journalist van *De Telegraaf* schrijft anders over het huidige regeringsbeleid dan een verslaggever van *de Volkskrant*.

Machtige instituties hebben middelen om de media onder druk te zetten. Zo heeft de farmaceutische industrie veel invloed op promotie van haar producten in de media. Sommige producenten huren zelfs 'onafhankelijke' professoren in om de heilzaamheid van die producten te propageren. Vaak gebeurt dat subtiel, door bijvoorbeeld een selectieve presentatie van de positieve effecten en het wegstoppen van de bijwerkingen in kleine lettertjes. Het doel is vooral meer winst en tevreden aandeelhouders.

Bij propaganda worden vaak symbolen gebruikt om mensen over te halen, zoals een nationale vlag, een clublied, een donderwolk of romantisch kaarslicht. Een dergelijk symbool wekt bij mensen een gevoel op dat hen positief of juist negatief stemt.

Ook worden nogal eens beroemdheden en autoriteiten ingezet om grote groepen mensen te overtuigen. Hun naam en aanzien dienen om de gewone burger mild te stemmen. Of juist omgekeerd: om de afstand te verkleinen en mensen het gevoel te geven dat ze persoonlijk worden aangesproken.

6.5.2 Framing

Framing is in de politiek en de reclame een veelbeproefde manier om mensen te beïnvloeden en soms ook om de tuin te leiden.

Definitie

Framen is het herhaaldelijk presenteren van bepaalde woorden en beelden om anderen te beïnvloeden.

Framing is een overtuigingstechniek waarbij de ‘framer’ met enkele pregnante woorden en beelden een mening propageert. Daarbij vermeldt hij bepaalde informatie wel en andere niet. Het gaat om een versimpeling van de werkelijkheid die goed aansluit bij sluimerende meningen of vooroordelen. Bijvoorbeeld de SP-politicus die spreekt over ‘villasubsidie’, terwijl een VVD’er datzelfde ‘hypotheekrenteaftrek’ noemt. Of ontwikkelingsorganisaties die de nadruk leggen op ‘de rechten van de armen’.

Mark Rutte verdedigt in 2017 het afschaffen van de dividendbelasting voor multinationals als ‘een middel om het bedrijfsleven royaal te laten meewerken aan zijn ambitieuze klimaatbeleid’. Linkse partijen hebben meteen een tegenframe klaar: ‘Multinationals gaan boven mensen.’ Geert Wilders (PVV) noemt ontwikkelingshulp en milieu geregeld ‘linkse hobby’s’ en ‘weggegooid geld’.

Een recent voorbeeld van framing is ook om feministen, eurofielen, lhbt-activisten, migratiehoogleraren, moslimpolitici, voorstanders van genderneutrale toiletten of tegenstanders van zwartgekleurde Pieten, het etiket van ‘cultuurmarxist’ op te plakken. Rechtse politici zoals Wilders en Baudet waarschuwen dat deze ‘cultuurmarxisten’ niet rusten voor ze tradities en nationale trots net zo hebben uitgehold als revolutionaire proletariërs het grootkapitaal. Een actueel frame is ook ‘de boze burger’ waarmee de afkeer van burgers van de gevestigde politiek wordt gemunt. Een frame dat we nog nauwelijks als frame herkennen is het volgende: ‘De economie moet groeien.’ Vooral liberale partijen en het bedrijfsleven venten dit frame ijverig uit.

Frames sturen, vaak zonder dat mensen zich daarvan bewust zijn, hun interpretaties. Als een bepaald frame maar vaak genoeg wordt herhaald in speeches, in interviews, op tv en in artikelen, is de kans groot dat het door velen als waarheid wordt gezien. Niet alleen politici maar ook gewone mensen, dus ook zorgverleners, framen bewust of onbewust. Sommigen noemen asielzoekers bijvoorbeeld 'slachtoffers', anderen noemen hen 'indringers', 'gelukszoekers' of 'profiteurs'. Dit soort frames vindt een vruchtbare voedingsbodem in een wereld die ingewikkeld en onoverzichtelijk is. Daar kunnen we moeilijk tegen, en frames helpen dan om die werkelijkheid te versimpelen. Daarvan maken de verspreiders handig gebruik.

- Welke frames herken jij in jouw omgeving?
- Welke frames zijn kenmerkend voor de hedendaagse wereld van zorg en welzijn?
- Gebruik je zelf weleens frames om iets gedaan te krijgen?

6.5.3 Nepnieuws en complotdenken

Bij een ingrijpende gebeurtenis, zoals de coronapandemie, is niet meteen duidelijk wat er aan de hand is. Er verschijnen nieuwsberichten die vaag of tegenstrijdig kunnen zijn, omdat de verantwoordelijken gewoon nog niet alles weten. Er zijn mensen die nieuwsberichten daardoor wantrouwen. Zij verspreiden vervolgens zelf berichten die niet altijd de complete waarheid vertellen, het zogenoemde nepnieuws, ook wel *fake news* of desinformatie genoemd. Soms gaat nepnieuws zelfs nog verder en worden mensen of organisaties beschuldigd van het veroorzaken van de gebeurtenis. Ook wordt hun soms verweten informatie achter te houden zonder dat daar goed bewijs voor is. Dat is complotdenken. Nepnieuws en complottheorieën zijn dus vaak met elkaar verbonden.

Definitie

Nepnieuws is nieuws dat niet op waarheid berust en vaak bewust verspreid wordt om de publieke opinie te beïnvloeden.

Definitie

Complotdenken is de oorzaak van gebeurtenissen en ontwikkelingen zoeken in samenzweringen van groepen mensen die uit zijn op macht en controle.

Nepnieuws wordt meestal via de media verspreid. Nepaccounts (trollen) en computerprogramma's (*bots* en *botnets*) vermenigvuldigen de berichten. Zelfs mensen die niet op sociale media actief zijn, worden indirect beïnvloed door *bots*. Hun boodschappen bereiken vaak journalisten, die ze vervolgens via (andere) media verspreiden.

Doelen van de verspreiding van nepnieuws kunnen financieel zijn, politiek van aard en voor persoonlijk gewin. Verspreiding van nepnieuws is de laatste jaren sterk toegenomen. In Sint-Petersburg staat een trollenfabriek die de wereld via Twitter en Facebook overspoelt met nepnieuws. Nepnieuws beïnvloedde de brexitcampagne en de verkiezingsstrijd tussen Trump en Clinton in 2016. Uit onderzoek blijkt dat er vijf keer zoveel pro-Trump-bots actief waren als pro-Clinton-bots. Zo werd tijdens Trumps campagne een nepnieuwsbericht verspreid over een vermeend pedofielenetwerk dat door Hillary Clinton zou worden geleid vanuit een bepaald pizzeria-restaurant. Een gewapende man die het bericht geloofde, ging verhaal halen, en dat leidde tot een schietincident in het betreffende restaurant.

De verspreiding van nepnieuws gaat sinds de opkomst van sociale media razendsnel. De grenzen tussen nieuws, nepnieuws en advertenties lijken te vervagen. Ze zijn steeds moeilijker van elkaar te onderscheiden, waardoor het vormen van een gefundeerde mening moeilijk, zo niet onmogelijk, wordt. Mogelijk herken je dat en vind je het ook lastig om te weten wat echt is en wat niet. Misschien ben je ook al weleens in een of andere val getrap.

- **Oefen met de vijf stappen voor het herkennen en voorkomen van nepnieuws die je vindt op de website bij dit boek.**
- **Speel daarna de game *Slecht Nieuws* met je medestudenten. Het spel is door de DROG-groep ontwikkeld om mensen weerbaarder te maken tegen nepnieuws, ongeacht hun opleiding, leeftijd of politieke ideologie. Onderzoek toont inderdaad aan dat je na het spelen beter bestand bent tegen nepnieuws. Geldt dat ook voor jou/jullie?**
- **Op de website vind je nog een aantal artikelen over nepnieuws.**

Complotdenken is geen nieuw fenomeen, en het politieke gebruik ervan evenmin. In 1964 schreef historicus Richard Hofstadter over de ‘paranoïde stijl’ in de Amerikaanse politiek, ‘het gevoel van zware overdrijving, achterdocht en samenzweerderige fantasie’ dat overal in doorsijpelde, van de 18e-eeuwse protesten tegen de illuminati tot de anti-vrijmetselaarsbeweging. Maar terwijl Hofstadter betoogde dat de paranoïde stijl even gemakkelijk door links als door rechts wordt geadopteerd, lijkt de ‘infodemie’ van vandaag zich gemakkelijker onder conservatieven te verspreiden dan onder liberalen (Redactie *The Economist*, 2021).

Zo gelooft 44 procent van de Republikeinen in de Verenigde Staten dat Bill Gates COVID-19-vaccins wil gebruiken om microchips bij mensen te implanteren; 19 procent van de Democraten is het daarmee eens. In Frankrijk bleken vergelijkbare verhoudingen over het opzettelijk creëren van het virus. Onder PVV- en FvD-aanhangers leeft de gedachte dat COVID-19 een biologisch wapen is veel meer dan onder aanhangers van de SP.

De terughoudendheid onder conservatieven om het officiële verhaal van COVID-19 te geloven maakt deel uit van een algemene argwaan tegenover reguliere informatiebronnen. In Amerika bestaat er een groot partijgerelateerd gebrek aan vertrouwen. De grootste argwaan betreft journalisten, daarop volgen academici. In de shows van de conservatieve talkshowhost Limbaugh werd ook geregeld een complottheorie geuit. Obama was volgens hem niet geboren in de VS. De klimaatverandering zou geen gevolg zijn van menselijk handelen. Beschuldigingen dat de Russen zich hadden bemoeid met de Amerikaanse presidentsverkiezingen in 2016 wuifde hij weg. Volgens hem zat de *deep state* erachter, en specifiek: oud-medewerkers van Obama die bij de inlichtingenorganisaties nog aan de touwtjes zouden trekken.

We kunnen het ook dichterbij huis zoeken. FvD-leider Baudet zei in maart 2019 in een speech: ‘We worden kapotgemaakt door de mensen die ons moeten beschermen en ondermijnd door onze universiteiten, door onze journalisten.’ Hij heeft een *hotline* opgezet om linkse wetenschappers te melden en beweert spottend dat de Nederlandse publieke omroep ‘braaf knikt voor de macht’. Oproepen als deze hebben onder meer geleid tot bedreigingen van personen en tot het vernielen van auto’s en apparatuur van de publieke omroep.

Dat laatste gaat mevrouw Klaassen te ver, en ook meneer Klaassen is daar vervolgd over. Hij vindt dat mensen gezag en bijbehorende regels moeten accepteren, en zeker van andermans spullen moeten afblijven. Maar het knaagt ook, want ze zijn er beiden niet van overtuigd dat het nieuws op de tv waarheidsgetrouw is. Die kwestie leggen ze voor aan Asha en Noortje.

Hoe ga je hier als professional mee om? Ga je erop in? Heb je het er eerst met collega’s over? Wat vind jij?

Asha en Noortje vinden het lastig om een standpunt in te nemen, want ze zijn beiden niet gericht op nieuws op de tv. Zij lezen het nieuws op hun smartphones en scrollen door de dagelijkse headlines, die ze als feiten zien.

Samenzweringsovertuigingen worden geassocieerd met ideologisch extremisme van welke aard dan ook, stelt Karen Douglas, expert op het gebied van complottheorieën aan de Universiteit van Kent (Redactie *The Economist*, 2020). Toch zegt ze dat er sprake is van ‘asymmetrie’. Mensen aan de rechterkant gaan er vaker in mee en houden zich bezig met een breder scala aan theorieën, met als favoriete insteek dat de tegenpartij tegen hén samenzweert, of die nu bestaat uit linkse stemmers, buitenlanders of andere groeperingen. Structurele verschuivingen kunnen verklaren waarom conservatieve kiezers gevoeliger lijken voor de infodemie en waarom conservatieve leiders meer reden hebben om betrouwbare bronnen te ondermijnen. Zo zijn de klachten van conservatieven dat de elite niet aan hun kant staat aannemelijker geworden. In veel landen is de oude politieke links-rechtskloof, die was gebaseerd op economie, vervangen door een splitsing tussen liberaal en conservatief, gebaseerd op cultuur. Zo kunnen liberale afgestudeerden tegenover conservatieve schoolleiders komen te staan. En elites – of het nu in de media, de overheid, de wetenschap of de academische wereld is – worden gedomineerd door afgestudeerden. Dat maakt ze niet noodzakelijkerwijs vooringenomen. Maar als *brexiteers* klagen dat de ambtenarij een nest van *remainers* is, of wanneer Republikeinen brommen dat de Amerikaanse universiteiten vol zitten met liberalen, dan hebben ze gelijk.

De lessen uit de geschiedenis beloven volgens Hofstadter weinig goeds. Politieke paranoia is ‘een hardnekkig psychisch fenomeen dat altijd wel een bescheiden minderheid van de bevolking treft’ (Redactie *The Economist*, 2021). Maar bepaalde rampen of frustraties zoals de pandemie kunnen bevorderlijk zijn

voor een dergelijke psychische ontwikkeling, waardoor de paranoia massaler kan worden en gemakkelijker door politieke partijen kan worden aangegrepen om hun ideeën door te drukken.

In 2020 verzorgde Daan Heerma van Voss de jaarlijkse Machiavellilezing. In zijn lezing, getiteld 'Ter verdediging van de complottheorie. Een verhaal over chaos, angst en pizza', wil hij complotdenkers niet wegzetten als gekkies maar hen serieus nemen. Grunberg, die een week lang met andersdenkenden sprak, komt met dezelfde boodschap. Dat geldt ook voor de socioloog Jaron Harambam. Op de website kun je een interview met hem lezen dat de volgende titel draagt: 'Open de poorten, ook voor complotdenkers'. Ook de bijdragen van de andere twee auteurs vind je daar.

Wat is jouw standpunt over complotdenken na het lezen van al deze informatie op de website? Welke invloed heeft die informatie op jouw houding tegenover complotdenkers?

'We zijn de waarheid uit het oog verloren' en 'Weg met relativisme en cynisme', vindt Kees Kraaijeveld (2016), filosoof, psycholoog en directeur van De Argumentenfabriek. Vrijheid, gelijkheid en democratie hebben we hoog in het vaandel staan. Het slachtoffer daarvan is de waarheid, en dat is een kostbare vergissing, vindt hij. 'De waarheid moet weer hoog in het vaandel bij u, bij mij, bij politici, journalisten, wetenschappers, bij iedereen. Het streven naar waarheid is een cruciaal ingrediënt voor beschaafd samenleven. We beseffen onvoldoende dat het zoeken naar de waarheid onmisbaar is voor ons streven naar vooruitgang', vindt Kraaijeveld. De emancipatie van de waarheid heeft nog een lange weg te gaan, ook in Nederland.

Kader 6.5

Vertrouwen in de media

Meer dan de helft van de Nederlanders vertrouwt het nieuws en dat is internationaal gezien een hoog percentage. Nepnieuws, aan de andere kant, wordt door minder dan een derde als een probleem gezien. De *mainstream media* doen het nog best aardig in Nederland. Complottheorieën hebben in ieder geval niet tot massaal wantrouwen in de vaderlandse media geleid. Zeker in Europees en mondiaal verband is het vertrouwen in media groot in Nederland, al is 'meer dan de helft' (52 procent) misschien niet iets om over naar huis te schrijven. Dat vertrouwen geldt vooral de NOS, die in Nederland van meer dan 80 procent van de bevolking een voldoende krijgt.

Het tegenovergestelde van vertrouwen, de angst voor nepnieuws, is in Nederland dan weer extreem laag: minder dan een derde van de bevolking toont zich op dit gebied bezorgd.

Bron: Lauf et al., 2020

- Hoe is het gesteld met jouw vertrouwen in de mainstreammedia? Motiveer je antwoord.
- Heb je ervaringen met nepnieuws? Hoe alert ben je op de mogelijkheid van nepnieuws?
- Waarom denk je dat complotdenken jou al dan niet in zijn greep kan krijgen?
- Een van de belangrijkste doelstellingen van dit boek is het vergroten van je sociaal bewustzijn met behulp van sociologische theorie en feiten. Dat betekent een uitnodiging om alert en kritisch te blijven, ook op het gebied van informatie en nieuws. Gaat dat je lukken?

6.5.4 Sociale media zoals Facebook, Twitter, Instagram, Snapchat en TikTok

Het internet wordt door velen geroemd als een open en democratische informatiebron. Maar hoe open en democratisch is het internet werkelijk? Facebook, Twitter, Instagram, LinkedIn en talrijke zoekmachines sturen ons ongevraagd informatie die past bij onze denkbeelden. Als vrienden op Facebook of de 'bestuurders' van websites onze belangstelling en interesses kennen (en die slaan ze op door ons zoekgedrag te volgen), kunnen zij ons gevraagd maar ook ongevraagd bedienen met gewenste informatie. En dat doen ze dan ook.

Cambridge Analytica (CA) verzamelde data van kiezers door bronnen te benutten, zoals demografische gegevens, consumentengedrag, computer- en internetactiviteit en andere publieke en private bronnen (Janssen, 2017). CA was een particulier Amerikaans bedrijf dat datamining, data-analyse en direct marketing combineerde in het kader van publieke verkiezingsprocessen. Nadat dit was uitgekomen, ging het bedrijf failliet, maar werknemers en sponsors kozen onmiddellijk voor een herstart onder de naam Emerdata. De documentaire 'The Great Hack' (2019) onderzoekt de impact van het dataschandaal. CA gebruikte psychologische data, ontleend aan miljoenen Facebook-gebruikers, grotendeels zonder medeweten en toestemming van die gebruikers. Als je driehonderd Facebook-likes kent van iemand, weet je meer over diegene dan zijn of haar geliefde, zo lieten wetenschappers zien. Volgens dit principe maakte het bedrijf 'psychografische profielen' die de politieke voorkeuren van mensen konden voorspellen. Stemt iemand met het profiel 'Republikein' niet op de Republikeinen, dan loont het om die persoon via sociale media te bestoken met berichten die de Democraten in een kwaad daglicht zetten. Sociale media als Facebook en Instagram voeren ons naar zogenoemde *echo chambers* (echo-kamers). Daar krijgen we informatie die als het ware een echo is van wat we al weten, denken en vinden. Dat voelt aangenaam en versterkt onze eigenwaarde. Het ongemak van een confrontatie met andere ideeën en denkbeelden wenden we zo af. Dat gebeurt vaak onbewust.

Er zit een door *artificial intelligence* (AI) gestuurd algoritme achter. Dat is inmiddels zo slim en gedetailleerd dat het weet wat gebruikers zo lang mogelijk

op het mediaplatform houdt. Als je blijft hangen bij een artikel over nepnieuws, zal het sociale platform steeds vaker nepnieuws aan je voorschotelen. Dat zorgt ervoor dat iedere tijdlijn uniek is en we alleen maar berichten te zien krijgen die we zelf leuk of interessant vinden. Het gevaar is dat we eenzijdig gevoed worden en dat die gemanipuleerde mening vanzelf onze waarheid wordt. De consequenties daarvan zijn onder meer te zien in de documentaire *The Social Dilemma* (2020).

Arjen Lubach besteedde in *Zondag met Lubach* (vpro zondag met lubach, 2020) aandacht aan wat hij de fabeltjesfuik noemt. Mensen worden langzaam een eigen parallelle werkelijkheid ingezogen, de fabeltjesfuik. En hoe langer mensen in die fuik zitten, hoe meer ze openstaan voor radicale ideeën die ze zelf nog niet hadden. Bekijk de uitzending via de website en reflecteer met je medestudenten op de inhoud.

Anno 2021 lijken er wel wat maatschappelijke ontwikkelingen te ontstaan die het sociale medialandschap veranderen, aldus Paulien Tak (2021). Zo heeft een aantal sociale platformen labels geïntroduceerd om gebruikers erop te attenderen dat sommige berichten mogelijk misleidend zijn. Techgiganten moeten meer verantwoording afleggen over data en privacy. Gebruikers worden ook steeds kritischer ten opzichte van zogenoemde influencers en het – oppervlakkige – perfecte plaatje waar zij vaak voor staan. Likes worden verborgen om zo ongewenste manipulatie tegen te gaan. En gebruikers worden kritischer en zullen bewuster omgaan met sociale media.

Ook zorgverleners en hun cliënten worden, of ze willen of niet, beïnvloed via de hiervoor beschreven machtsmiddelen. Aandacht en alertheid hiervoor is nodig om niet een willig slachtoffer te worden als gebruiker van die middelen. Denk eens aan allerlei nepnieuws en propaganda over gezondheidsproducten, therapieën en duistere behandelpraktijken. Gezond wantrouwen, factchecken

en informatieverzameling uit betrouwbare en onafhankelijke bronnen kunnen helpen om zo dicht mogelijk bij de waarheid te blijven. Gezond verstand alleen is daarbij onvoldoende, en ook gemakzuchtige intuïtie kan ons gemakkelijk op een dwaalspoor zetten.

6.6 De (on)macht van de cliënt

De macht van de cliënt is in de afgelopen vijftig jaar flink toegenomen. Daarvoor is een aantal maatschappelijke factoren van groot belang geweest. Hierna volgt een beschrijving in vogelvlucht van het emancipatieproces van de cliënt: van lijdzame volger naar kritische consument. Althans, dat geldt voor een deel van de cliënten, want er zijn ook veel achterblijvers.

Democratisering

Amper zestig jaar geleden is het gezin nog de hoeksteen van de samenleving, waarin de leden vanzelfsprekend zorgen voor elkaar. En als dat niet helemaal lukt, is er nog altijd de familie, het noaberschap of de moskee of de kerk. En de zorgverlener. Die zorgverlener is dan een autoriteit, die zich ook als zodanig gedraagt. Hij moet ook wel, want die rol wordt van hem verwacht en past bij zijn status. Die rol knelt niet. Velen genieten er zelfs van, want in die tijd zijn macht en een positie hoog op de maatschappelijke ladder aantrekkelijk. Vooral in de dorpen zijn huisarts, schoolhoofd en pastoor of dominee, de 'notabelen'. In de jaren zestig van de vorige eeuw komt daar verandering in. Dan waait er een krachtige democratiseringswind over ons land. De zo vanzelfsprekende autoriteit van zorgverleners brokkelt af. Niet alleen de democratisering is daarvoor verantwoordelijk, maar ook de professionalisering van het vak, de emancipatie van verschillende bevolkingsgroepen en de individualisering. De relatie tussen zorgverlener en zorgvrager wordt gelijkwaardiger. Door de individualisering verschuift het accent van gemeenschappelijke waarden en normen naar persoonlijke waarden, verlangens en behoeften. De patiënt – niemand spreekt dan al over 'cliënt' – begint aan zijn emancipatorische opmars door zorginstituten. Hij evolueert van lijdzame volger naar kritische consument.

Verstatelijke solidariteit

De verzorgingsstaat dijt uit en het wordt drukker en drukker in de spreekkamer van de dokter, de therapeut, de maatschappelijk werker en andere zorgverleners. Burgers gaan zorg meer zien als een recht. Het is immers een staatsvoorziening, waarvoor zij belasting betalen. De onderlinge solidariteit maakt langzamerhand plaats voor de abstracte solidariteit van de staat. De zorgconsumptie neemt toe en er ontstaat wat Achterhuis (1980) een 'markt van welzijn en geluk' noemt. Instellingen en professionals bieden op die markt gespecialiseerde producten aan. Er is voor elk wat wils.

De verstatelijke solidariteit en het recht op zorg leiden tot afhankelijkheid van de zorgvrager. Al in de jaren tachtig van de vorige eeuw waarschuwt Illich

(1982) daarvoor. Hij noemt deze ontwikkeling ‘iatrogenese’: een ziekte (afhankelijkheid) die voortkomt uit het zorgsysteem zelf. Zorgverleners en zorginstellingen ontwikkelen met steun van de overheid een aanbod aan behandelingen en voorzieningen, die gretig aftrek vinden op de markt van welzijn en geluk van Achterhuis. Via subtiele socialisatieprocessen leert de burger zijn afhankelijke zorgconsumentenrol te vervullen. En daarmee verdwijnt het appel op zijn ‘zelf-genezend vermogen’.

Marktwerving

De zorg is tot in het laatste decennium van de vorige eeuw vooral aanbod-gestuurd, waarbij overheid en zorginstellingen een aanbod ontwikkelen dat maar ten dele is afgestemd op de vraag van burgers. Dat moet meer vraaggericht, vindt de overheid. Het aanbod moet beter afgestemd zijn op de behoeften en terechte vragen van burgers. Dat leidt begin jaren negentig tot invoering van wat genoemd wordt *de marktwerving in de zorg*.

Op de website vind je een instructievideo over marktwerving. Wat vind je van deze uitleg? Praat hierover in je studiegroep en zoek eventueel aanvullende informatie zodat je een completer beeld krijgt.

Dat versterkt de machtspositie van de cliënt, omdat nu de vraag en niet het aanbod centraal komt te staan. Althans dat is de bedoeling. Het idee achter marktwerving is dat zorgverleners in een marktgerichte omgeving hun aanbod beter afstemmen op de vraag. Maar in een marktgerichte omgeving spelen eigen belangen van zorgverlener en zorgverlenende instelling een niet onaanzienlijke rol. Er moet winst gemaakt worden en voor de zorgverlener moet er ‘brood op de plank’ komen. Ook aantrekkelijk werk en gemotiveerde cliënten zijn niet onbelangrijk. Vooral wanneer de vraag groter is dan het aanbod, komen de belangen van de vragers al snel onder druk te staan. Denk bijvoorbeeld aan wachtlijsten, beschikbare tijd voor de patiënt, service, samenwerking met andere zorgverleners of gebrek aan kennis en informatie bij de zorgvragers.

En dan speelt ook nog de vraag of je het leed van mensen moet etaleren als iets waaraan je kunt verdienen en waarop je winst kunt maken. Misschien is een aantal excessen daar een gevolg van. Bijvoorbeeld leden van de raden van bestuur van zorgorganisaties met exorbitante salarissen, hoge vertrekpremies, dubieuze bonussen en fraudes met declaraties. Veel werknemers op de werkvloer en ook burgers in de samenleving verliezen mede daardoor het vertrouwen in bestuurders en managers met topinkomens. Dat speelt extra in tijden waarin in de zorg banen op het spel staan of salarisverhogingen uitblijven.

De uitzending ‘Winst maken in de zorg’ van Zondag met Lubach uit 2016 gaat in op het declaratiegedrag van zorgverleners. Bekijk de video op de website en beantwoord de bijbehorende vragen.

Zelfredzaamheid

Eind vorige eeuw krijgt de eigen regie in de zorg een geweldige impuls door de invoering van het persoonsgebonden budget (pgb). Het pgb is een bedrag waarmee zorgvragers zelf zorg kunnen kopen bij zorgaanbieders. Het aantal pgb-houders stijgt in de periode van 1998 tot 2009 gemiddeld met 25 procent per jaar. Door de toename van het aantal gebruikers, de ingewikkelde aanvraagprocedures en het aantal fraudegevallen lijkt het pgb aan zijn eigen succes ten onder te gaan. Desondanks wordt door het kabinet-Rutte II (2012-2017) het pgb verankerd in de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) en in de Wet langdurige zorg (Wlz).

Kader 6.6

Drie decentralisatiewetten voor zorg en welzijn

Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo, 2015), voorheen de AWBZ. Gemeenten moeten ervoor zorgen dat mensen zo lang mogelijk thuis kunnen blijven wonen. De gemeente geeft ondersteuning thuis via de Wmo. De 'kern AWBZ' is veranderd in de Wet langdurige zorg (Wlz).

Jeugdwet (2015). Het doel is om het jeugdbeleid en de voorzieningen efficiënter en effectiever te maken. Het uiteindelijke doel is het versterken van de eigen kracht van de jongere en van het zorgend en probleemoplossend vermogen van zijn gezin en zijn sociale omgeving.

Participatiewet (2015). Iedereen die kan werken maar het op de arbeidsmarkt zonder ondersteuning niet redt, valt onder de Participatiewet. De wet moet ervoor zorgen dat meer mensen werk vinden. Dit geldt ook voor mensen met een arbeidsbeperking. Zij moeten zo veel mogelijk werk vinden bij een gewone werkgever.

Via de Wmo, de Jeugdwet en de Participatiewet is veel zorg gedecentraliseerd naar de gemeenten. Die wetten betekenen een belangrijke verandering in de visie op de ondersteuning aan mensen met gezondheidsproblemen in de thuissituatie. In die wetten wordt de zorg in de eigen buurt geregeld, met de gemeente als regisseur. Niet langer bepalen de gezondheid en de beperkingen van de persoon in kwestie of diegene recht heeft op zorg. Het concept 'recht op zorg' verdwijnt zelfs als criterium voor zorgtoewijzing. Wel heeft de gemeente de verplichting om ervoor te zorgen dat zorgafhankelijke mensen zelfredzaam zijn en kunnen participeren. De gemeente moet hulp bieden wanneer het eigen sociale netwerk en de eigen financiën tekortschieten voor de ondersteuning van de hulpbehoevende. Via de voornoemde wetten laat de overheid de burgers weten dat zij minder afhankelijk moeten worden van uitkeringen, voorzieningen en zorgverleners. Zij moeten zelf bijdragen aan leefbaarheid in de buurt, meer mantelzorg verlenen en vooral meer zelfredzaam zijn. Voor zowel ouderen als psychiatrische patiënten wordt de toegang tot intramurale zorginstellingen ingeperkt. Het motief is tweeledig: de kosten die de pan uit rijzen én de overtuiging dat het goed is wanneer mensen in eerste instantie hun problemen zelf aanpakken, of anders samen met hun netwerk. Het is een nieuwe cultuur die inmiddels al niet meer weg te denken is uit de wereld van welzijn en zorg.

Aan het adagium van zelfredzaamheid ligt een maatschappijvisie ten grondslag die gezondheidsproblemen eerder ziet als eigen schuld en eigen verantwoordelijkheid dan als botte pech. Of is het misschien een poging om de iatrogenese van Illich de baas te worden door het zelfgenezend vermogen van de burger te helpen herstellen? Meer voor de hand ligt dat kostenstijging het belangrijkste motief is. De zelfredzaamheidsgedachte past bij politiek rechts, omdat die stroming de eigen verantwoordelijkheid benadrukt. Politiek links kan zelfredzaamheid framen als samenredzaamheid en solidariteit op microniveau. De door de staat georganiseerde solidariteit wordt teruggebracht naar solidariteit tussen burgers in hun eigen leefomgeving.

Deze ontwikkelingen betekenen ook dat een steeds grotere groep zelfstandig wonende ouderen dicht bij huis met zo licht mogelijke zorg opgevangen moet worden. Zorgverleners zijn daar vooral in de eerste lijn hard mee aan de slag. En burgers stichten op steeds meer plekken zorgcoöperaties en wooninitiatieven voor mensen met zorgbehoeften. Zorgvragen van thuiswonende ouderen vergroten de behoefte aan informele zorg (mantelzorg en vrijwilligerswerk). In 2019 gaf ongeveer 35 procent van de 16-plussers mantelzorg, iets meer dan de jaren ervoor (SCP, 2020b). Daarnaast is één op de tien mensen actief als vrijwilliger in de zorg en ondersteuning.

Tussen 2018 en 2040 zal, zo schat het SCP (2019), de omvang van de groep ontvangers van mantelzorg onder de zelfstandig wonende 75-plussers stijgen: van 230.000 in 2018 naar bijna 390.000 in 2040. De verwachting is echter dat het aantal mantelzorgers per zelfstandig wonende 75-plusser zal afnemen van bijna

5 in 2018 naar 3 in 2040. Dat betekent vooral een daling van mantelzorgers onder 75-minners. Het aantal mantelzorgers van 75 jaar en ouder zal verhoudingsgewijs toenemen. 'In 2040 meer mantelzorg van ouderen voor andere ouderen'; deze titel gaf het SCP mee aan zijn nieuwsbrief. Dit alles betekent dat de zelfredzaamheidsgedachte in ieder geval waar het ouderen betreft onder druk komt te staan. De praktijk zal uitwijzen wat dit gaat betekenen voor de verhouding tussen formele en informele zorg.

Emancipatie van de patiënt

Door de hiervoor geschetste ontwikkelingen is de machtspositie van de cliënt de laatste vijftig jaar aanzienlijk toegenomen. De cliënt is geëmancipeerd. Hij is anno 2021 een krachtige partij bij beleidsvorming op landelijk en regionaal niveau. Hij wordt op veel plekken intensief betrokken bij de evaluaties van de organisatorische vormgeving en uitvoering van de zorg. Voor behandelplannen is zijn toestemming vereist, en hij kan te allen tijde zijn dossier inzien.

Zorgverleners promoten e-health en werken met zelfmanagementprogramma's, zodat de cliënt onder eigen verantwoordelijkheid en passend bij zijn vraag aan de slag kan.

Zo heeft stagiaire Noortje mevrouw Klaassen geholpen met het zoeken naar informatie over de borstkankervereniging, over oefeningen, passende lingerie en lotgenotencontact. Wijkverpleegkundige Asha wil meneer Klaassen helpen met informatie waarmee hij beter leert omgaan met zijn gezondheidsklachten.

De patiënt wordt terzijde gestaan door ondersteuningsorganisaties op landelijk niveau (Patiëntenfederatie Nederland) en op provinciaal niveau (Zorgbelang). Zij zijn belangrijke gesprekspartners voor de overheid namens patiënten. In 2020 is een nieuwe Wet medezeggenschap cliënten zorginstellingen ingevoerd, met ruimere bevoegdheden voor cliëntenraden in die instellingen.

Achterblijvers

Maar het is niet allemaal goud wat er blinkt. Het SCP (Pommer & Boelhouwer, 2017, p. 44) zegt over zelfredzaamheid:

Bij regie over het leven hoort ook eigen inzet. Die is nog steeds niet altijd vanzelfsprekend en eist van beleidsmakers, hulpverleners, maar ook mensen zelf een verandering van de mindset: mensen moeten leren om onafhankelijk te zijn en professionals om hen als zodanig te behandelen. Wie het heeft over de eigen inzet, moet ook beseffen dat die niet zaligmakend en voor iedereen weggelegd is. Er zijn en blijven groepen mensen voor wie de eigen kracht onvoldoende aanwezig is om de problemen aan te kunnen. Ook het inschakelen van hulp uit het eigen netwerk is niet altijd mogelijk, bijvoorbeeld als er geen netwerk bestaat (eenzaamheid) of als het netwerk deel uitmaakt van het probleem (gezinssituatie). Daarbij kampt bijna 10 procent van de mantelzorgers met ernstige belasting.

Veel patiënten zijn nog niet genezen van de ‘ziekte’ afhankelijkheid. Critici wijzen erop dat deze ontwikkeling naar meer zelfredzaamheid voor veel mensen weliswaar tot goede resultaten heeft geleid maar tegelijkertijd rampzalig is voor anderen, voor wie zelfredzaamheid een te hoge eis is. Dat geldt vooral voor mensen met een pover sociaal netwerk. Of voor mensen zonder de benodigde vaardigheden om een dergelijk netwerk te vormen en in stand te houden. De oproep tot zelfredzaamheid kan door die mensen zomaar ervaren worden als een dwingende norm die hun kunnen te boven gaat, met niet zelden isolement en vereenzaming tot gevolg.

Mutsaers en Van der Horst (2016) zeggen hierover:

Er wordt veel verwacht van de zorgverlener, maar ook van de patiënt: toenemende mondigheid, eigen regie en verantwoordelijkheid. Maar het ideaalbeeld van patiëntparticipatie, meer eigen regie, zelfmanagement en gezamenlijke besluitvorming is in de praktijk weerbarstig. Niet iedereen is in staat zelf de regie te voeren. De zwakkeren in de samenleving delven het onderspit. Het vermogen tot zelfmanagement hangt sterk af van iemands situatie en achtergrond en van zijn of haar gezondheidsvaardigheden. Laaggeletterden, kinderen en (oudere) patiënten met meerdere problemen tegelijk en een afnemende gezondheid zijn kwetsbare groepen. En juist die groepen hebben doorgaans meer gezondheidsproblemen en dus vaker zorg nodig.

Ook de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2017) onderkent dat de hedendaagse samenleving hoge eisen stelt aan de zelfredzaamheid van burgers. De groep voor wie de eisen soms te hoog gegrepen zijn, is niet beperkt tot een kleine groep ‘kwetsbaren’, zoals mensen met een laag IQ. Ook mensen met een goede opleiding en een goede maatschappelijke positie kunnen in situaties verzeild raken waarin hun redzaamheid ontoereikend is, zeker op momenten dat het leven tegenzit. Er zijn weliswaar veel hulpverlenende instanties, maar de weg ernaartoe vinden én bewandelen vraagt meer dan waar mensen in nood toe in staat zijn. Dat zou een reden kunnen zijn voor het onderbenutten van bijvoorbeeld financiële en andere voorzieningen.

Inmiddels hebben tal van adviesraden, onderzoeksinstituten en universiteiten de uitgangspunten van de participatiesamenleving in twijfel getrokken. Nee, veel burgers zijn zo redzaam niet. Hoe kwetsbaarder de burger, hoe kleiner zijn zelfredzaamheid. ‘Sociaal domein stagneert: vijf jaar na decentralisatie is de ondersteuning van kwetsbare burgers nog niet op orde’, aldus het SCP (2020a). De deelname van mensen met een beperking aan de samenleving is niet toegenomen, er zijn nog steeds knelpunten in de jeugdzorg, en de kansen op werk voor mensen met een arbeidsbeperking zijn nauwelijks verbeterd volgens het SCP. ‘De verwachtingen van het nieuwe beleid waren te hoog gespannen, bijvoorbeeld over de zelfredzaamheid van mensen en een zorgzamere samenleving. Gemeenten behalen nog geen betere resultaten dan het Rijk.’ ‘Lichte

hulpvragen krijgen voorrang omdat deze goedkoper zijn op te lossen. De hulp aan specifieke kwetsbare groepen lukt niet goed. Zo zijn er lange wachttijden voor jongeren met complexe problemen.’ ‘De verwachting dat gemeenten problemen eerder kunnen signaleren dan het Rijk, omdat ze dichterbij hun burgers staan, blijkt in de praktijk weerbarstig. Hoewel de meeste gemeenten sociale wijkteams hebben opgezet, komen die er niet altijd aan toe om problemen bij mensen actief op te sporen. Door de coronacrisis wordt veel psychische en financiële druk verwacht bij kwetsbare groepen.’ ‘In de decentrale aanpak werd ook meer van mensen zelf verwacht: eigen kracht, zelfredzaamheid en meer voor elkaar zorgen.’ Zoals uit de voorgaande citaten blijkt, komen de verwachtingen van het rijk en de ervaringen uit de praktijk helaas niet overeen.

Gemeenten erkennen hun taak, maar zijn ook machteloos. Bij de overheveling van taken naar de gemeenten werden de bijbehorende budgetten direct gekort. Door de duurdere jeugdzorg zijn veel gemeenten in financieel zwaar weer terechtgekomen. Vooralsnog (2021) krijgen ze bij het rijk slechts beperkt gehoor.

Daar komt bij dat de drie voornoemde decentralisatiewetten in het sociaal domein behoorlijk van karakter verschillen. Dat komt deels doordat ze door

verschillende ministeries zijn ontwikkeld. Gemeenten die in lijn van elke afzonderlijke wet willen handelen, hebben soms moeite om aan alle verwachtingen van de decentralisaties te voldoen. De aansturing en communicatie vanuit de ministeries richting gemeenten is daarnaast grotendeels verkokerd gebleven. Een integrale blik ontbreekt, terwijl die zeer gewenst is. Verbindingen tussen bijvoorbeeld schuldhulpverlening, (passend) onderwijs en medische of langdurige zorg zijn daar voorbeelden van. Het is van belang om samenwerking over die schotten heen te realiseren, waarbij duidelijk moet zijn waar de regie ligt.

Het zorgsysteem en het sociaal domein zijn voor veel mensen ook te ingewikkeld. De scheidslijn tussen *haves* en *havenots*, degenen met of zonder inkomen, werk of goede gezondheid, verschuift richting *cans* en *cannots*: mensen die wel of juist niet voor zichzelf kunnen opkomen, die hun weg wel of niet kunnen vinden in de zorgsystemen. De heer en mevrouw Klaassen zijn exponenten van de laatste groep, al maken zij dankbaar gebruik van de stimulansen van de zorgverleners om hen heen.

‘De illusie van zelfredzaamheid’: dat is de titel van de HUMAN-video over mensen met beperkte vaardigheden voor wie de participatiesamenleving te hoog gegrepen is. Bekijk deze op de website. Wat betekent dit voor jouw toekomstige werk als zorgverlener?

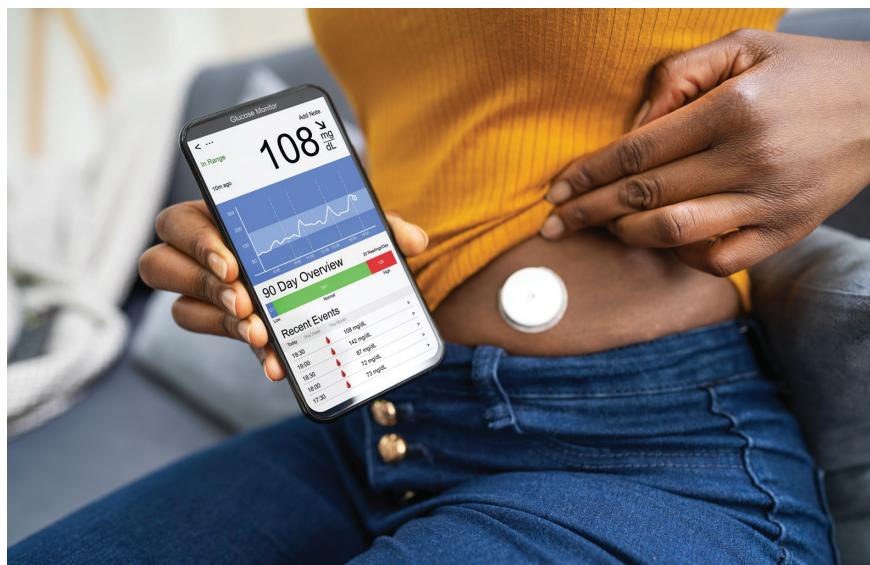
Hoopvolle ontwikkelingen

Maar toch zijn er hoopvolle ontwikkelingen op het gebied van een evenwichtiger machtsbalans tussen zorgvrager en zorgverlener. Zo bepaalt niet langer de dokter voor de patiënt het medische traject, nee, patiënt en arts beslissen samen, en dat kan tot andere uitkomsten leiden dan wanneer de arts het in zijn eentje voor het zeggen heeft. Uit onderzoek van Patiëntenfederatie Nederland (2020) blijkt dat de behoefte aan samen beslissen – *shared decision making* – groot is. 55 procent van de ondervraagden wil dit altijd, 35 procent meestal wel.

Bij Samen Beslissen, een campagne van organisaties van zorggebruikers en zorgaanbieders, hoort een aantal stappen. De zorgverlener moet de patiënt alle mogelijkheden voorleggen en moet de voor- en nadelen daarvan bespreken. De persoonlijke situatie en de wensen van de patiënt moeten worden besproken, en dan moet op basis van al die factoren door zorgverlener én patiënt een behandelkeuze worden gemaakt. Alleen dan is er sprake van samen beslissen. Met name met het oog op de laatste levensfase is het belangrijk dat zowel patiënt als zorgverlener(s) van elkaar weten wat de wensen zijn en de mogelijkheden voor een zo humaan mogelijke laatste periode. Mede door de coronacrisis is er meer aandacht gekomen voor wel of niet behandelen in het laatste stukje leven.

Wat ook hoopvol stemt: steeds meer mensen lezen zich in met alle informatie die online voorhanden is, wanneer ze iets signaleren of zich anders voelen. Dit ‘inlezen’ is een belangrijke manier om jezelf als patiënt te ‘empoweren’.

Een toenemend aantal zorggebruikers houdt lichamelijke activiteit bij met speciale apps, *wearables* of hiervoor ontwikkelde meters of zelftests. Als toekomstig zorgverlener zul jij hier veel mee te maken krijgen. Een laatste ontwikkeling is die van de pgo, de persoonlijke gezondheidsomgeving. Met de pgo-app kun je in de nabije toekomst je medische gegevens zelf bijhouden: van je bloedgroep en vaccinaties tot de medicijnen die je gebruikt. Uiteindelijk staan al je medische gegevens van huisarts, ziekenhuis, apotheek en bijvoorbeeld je fysiotherapeut in je pgo.

In de nabije toekomst zal nog meer flexibiliteit en aanpassingsvermogen gevraagd worden van de zorgverlener. Hij zal in toenemende mate geconfronteerd worden met cliënten die zorg op maat verwachten of soms zelfs eisen. Dat belooft de overheid immers, en het past in een geïndividualiseerde samenleving. Zoals het er nu naar uitziet, zal de machtsverhouding tussen zorgverlener en cliënt zich blijven ontwikkelen tot een meer gelijkwaardige, waarbij samenwerking en het bevorderen van zelfsturing belangrijke uitdagingen zijn. Dat vraagt andere vaardigheden en een andere houding van zorgverleners. Zij zullen steeds meer samen met de cliënt aan zet zijn. Dat is wennen voor beide partijen.

Veel zal de komende jaren afhangen van het regeringsbeleid. Te verwachten is dat het zorggebruik zal worden afgeremd en preventie gestimuleerd. Niet alle burgers zullen die omslag, die nog in volle gang is, accepteren of aankunnen. De wensen en mogelijkheden verschillen per groepering. De oproep van de overheid tot zelfredzaamheid aan de keukentafel kan door veel kwetsbare burgers aan gevoeld worden als een vorm van bezuiniging, waarvan zij het slachtoffer zijn. Ze voelen zich dubbel gepakt.

Veel zal ook afhangen van de vraag of de overheid, zorginstellingen en zorgverleners erin slagen om de medicalisering en individualisering van problemen een halt toe te roepen en een meer maatschappijgerichte zorg te ontwikkelen. Dat zal een hele klus zijn in een samenleving die door en door geïndividualiseerd is. Maar burgerinitiatieven voor wonen en zorg wijzen ook op nieuwe vormen van saamhorigheid en solidariteit die zorg- en woonproblemen zouden kunnen oplossen. Een voorbeeld zijn de zogenoemde Knarrenhofjes.

Kader 6.7

Knarrenhofjes en andere woonvormen voor apart wonen en samen doen

Een Knarrenhof is een combinatie van de hofjes van vroeger met het gemak van het heden. Het is een concept waarin veilig wonen met veel privacy samengaat met alle voordelen van samenwonen. In zo'n hofje (met huur- en koopwoningen in verschillende categorieën) wonen mensen die het leuk vinden elkaar af en toe te helpen, maar zonder verplichtingen. De meergeneratiehofjes zijn bedoeld voor mensen van 19 tot 109 jaar. Zo kunnen starters, oudere jongeren, jongere ouderen en senioren samen wonen in een levendige gemeenschap waar men elkaar kent. Hier helpt men burens waar nodig. Niet met zorg, maar met aandacht.

Bron: Knarrenhof.nl, z.d.

Vergelijkbare concepten bieden KilimanjaroWonen en LVGO: Gemeenschap-pelijk wonen 50Plus.

Een risico is dat deze initiatieven vooral gelijkgestemde of al bevriende mensen met elkaar verbindt en dat minder sociaal vaardige mensen buiten de boot vallen. In steden is de kans dat geïsoleerde kwetsbare ouderen worden vergeten groter dan in dorpen. Het SCP vraagt zich af of zulke tweedelingen acceptabel zijn (Van den Broek et al., 2020, p. 134). Welke nieuwe vormen van solidariteit vraagt dit? Burgerinitiatieven vragen bovendien om specifieke sociale vaardigheden van burgers, om niet te veel belemmerende regels en om een goede mix van jong en oud (dus niet alleen oude en hulpbehoevende bewoners, maar ook jonge en vitale mensen). En hoe wordt de kwaliteit van zorg geborgd in deze nieuwe initiatieven?

Wat zal het nieuwe beleid betekenen voor de machtspositie van de cliënt? En hoe zullen zorgverleners zich opstellen? Zullen die opkomen voor die cliëntengroepen waarvoor zelfredzaamheid te veel gevraagd is? Zullen zij cliënten ondersteunen bij hun zoektocht naar eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid?

Of moeten zorgverleners toch (nog) meer gaan inzetten op empowerment, zoals ze dat deden in de vorige eeuw?

Definitie

Empowerment is het proces waardoor iemand gestimuleerd wordt zelfstandig te beslissen en te handelen en voor zichzelf op te komen. Dit gebeurt met methodieken die leiden tot meer zelfvertrouwen, zelfbewustzijn en een positief zelfbeeld bij individuen, groepen of organisaties.

Zorgverleners hebben de laatste decennia een omslag moeten maken naar een meer individualistische invulling van empowerment, zoals zelfredzaamheid. Maar is misschien empowerment van groeperingen van cliënten (vrouwen, langdurig gehandicapten, kwetsbare ouderen, kansarme jongeren, asielzoekers) nu ook een optie? Empowerment heeft te maken met bewustwording van groeperingen van hun positie in de samenleving. Het doel is om die positie sterker te maken en te laten zien dat aan hun problemen ook maatschappelijke oorzaken ten grondslag liggen. Denk bijvoorbeeld aan de acties tegen de tabaksindustrie. De kans van slagen van empowerment is kleiner in een liberale, meer rechtse samenleving dan in een socialistische, meer linkse. Want empowerment van zwakkere groeperingen vraagt om visie en verandering van structuur. Het betekent morrelen aan de samenleving en emancipatorisch werken. Dat is niet populair in een tijd waarin in zorg- en welzijnsland individualisering en medicalisering overheersen.

Het begrip 'patiëntempowerment' wordt op de website uitgelegd in een korte video. Bekijk deze en vertaal de inhoud naar je toekomstige beroep.

6.7 Conclusies

Op verschillende manieren oefenen zorgverleners invloed uit op hun cliënten, op collega's, op andere zorgverleners, enzovoort. Ze hebben meer of minder macht over hen. Die macht kan de vorm aannemen van dwang, gezag of manipulatie. 'In het belang van mijn cliënt', zullen ze zeggen. Maar dat is niet altijd waar. Eigen belangen en visies spelen ook een rol.

Ons democratisch systeem, een vorm van georganiseerd wantrouwen, voorkomt ongebreidelde machtsuitoefening in onze samenleving. Dat systeem geniet het vertrouwen van de bevolking, ondanks het feit dat populistische leiders die betrouwbaarheid publiekelijk in twijfel trekken of geheel ontkennen. In het proces van democratische besluitvorming spelen niet alleen de regering en het parlement een belangrijke rol. Ook onder meer de klassieke en moderne media, de verspreiding van nepnieuws, complotdenken en lobbypraktijken zijn van grote invloed. Voldoende reden om vraagtekens te plaatsen bij het functioneren van onze democratie als 'controlerende macht'.

De laatste decennia is de machtsongelijkheid tussen zorgverlener en zorgvrager kleiner geworden. Ze zijn steeds meer samen aan zet. Dat komt onder andere door een cultuuromslag via drie participatiewetten, die de zelfredzaamheid van de cliënt benadrukken. Dat heeft tot mooie resultaten geleid, maar ook tot zorgen. Voor cliënten valt er veel te winnen; hun regie over de eigen gezondheid is toegenomen. Maar voor nogal wat burgers die niet zelfredzaam zijn, heeft die omslag een omgekeerd effect gehad. Zij voelen zich in de steek gelaten, omdat zij niet voldoen aan de zelfredzaamheidscriteria. Naast de aloude tweedeling in de samenleving tussen *haves* en *havenots* tekent zich nu een tweede tweedeling af, namelijk die tussen *cans* en *cannots*.

- Hoe komt het dat we over het algemeen geneigd zijn gezag als positief te zien, en dwang en manipulatie als negatief?
- Schrijver en columnist Jan Blokker noemt democratie 'georganiseerd wantrouwen'. Wat vind je van die uitspraak?
- Bedenk enkele concrete voorbeelden van hoe jij als zorgverlener de machtspositie van jouw cliënten kunt helpen vergroten.
- Populisme wordt vaak in verband gebracht met politici. Zie jij ook voorbeelden van populistisch gedrag buiten de politiek?
- Noem een aantal argumenten voor en tegen gelijkheid tussen zorgvrager en zorgverlener.

Sociale veranderingen 7

Panta rhei
πάντα ῥεῖ

7.1 Panta rhei

Panta rhei, alles stroomt, zei de Griekse filosoof Heraclitus. De samenleving is voortdurend in beweging. Waarden en normen veranderen, politieke machthebbers wisselen van stoel, door technologische ontwikkelingen worden grenzen verlegd, economische depressies en bloei wisselen elkaar af, het klimaat verandert, populistische leiders zijn in opmars en cliënten moeten niet meer gepamperd worden, maar leren zelfredzaam te zijn.

Regeringen, politieke partijen, groeperingen en individuen maken dagelijks keuzes die leiden tot kleine en grote veranderingen. Bij het maken van keuzes spelen cultuur, sociale omstandigheden, macht en belangen een cruciale rol. Rechtse kabinetten maken andere keuzes dan linkse, arme mensen andere dan welgestelde, onze ouders andere dan wijzelf en Biden andere dan Trump.

Definitie

Bij sociale veranderingen gaat het om veranderingen in de cultuur en structuur van een samenleving over een langere periode.

Wat is er allemaal veranderd in Nederland in de laatste 25 jaar? Wellicht heb je daar wel wat herinneringen aan. Maar hoe betrouwbaar zijn die herinneringen eigenlijk? Wat in ons geheugen blijft hangen is gekleurd door ons referentiekader, onze emoties en belangen. Lang niet altijd is het wat het was. Zo kijken nogal wat ouderen nostalgisch terug op vroeger, waarbij ze de gelukkige momenten verheerlijken en de zware tijden vergeten. Het geheugen is echter geen persoonlijk filmpje waarin scènes uit het verleden waarheidsgetrouw kunnen worden afgespeeld. Het verleden is vooral een verhaal dat we onszelf vertellen. En daarbij verfraaien we onze geschiedenis met zekerheden die passen bij onze dromen, zo laten geheugendeskundigen ons weten.

Wie met de nodige afstand omkijkt naar het verleden, zonder vooringenomenheid, zal zich verbazen over hoe het vroeger werkelijk was. In dit hoofdstuk

werpen we met gepaste afstand en in vogelvlucht een blik achterom op onze jongste geschiedenis om meer zicht te krijgen op het verschijnsel sociale verandering. Sofie zal met ons meelopen als een levend voorbeeld van een zorgverlener in een veranderende samenleving.

Casus**Sofie**

Sofie werkt als stagiaire pedagogisch medewerker bij een instelling voor jeugdhulpverlening die is voortgekomen uit een fusie van enkele kleine instellingen. Er is daardoor veel veranderd. Er is nu één grote organisatie. Veel medewerkers van de fusiepartners hebben nog steeds last van de in hun ogen afgedwongen fusie en verplichte samenwerking. Velen houden ook nog vast aan de oude gewoontes en gebruiken. Dat leidt geregeld tot botsingen.

Bovendien maakt de jeugdzorg in Nederland roerige tijden door. Meer reorganisaties zijn gepland, de landelijke overheid heeft flink bezuinigd op die zorg, gemeenten zijn nog niet altijd goed ingespeeld op hun nieuwe en grotere rol en kampen bovendien met een financieel tekort. En van cliënten wordt meer zelfredzaamheid verwacht.

Sofie is privé erg geïnteresseerd in hoe het leven vroeger was. Ze sprak daar graag met haar oma over. Over hoe moeilijk het was als vrouw om te gaan werken, de vanzelfsprekende ongelijkheid in huis tussen haar en opa, de rol van het geloof of over de kinderen, die al vroeg hun eigen plan trokken. En ze verbaast zich over de grote verschillen tussen toen en nu. Ze is zich meer bewust van de veranderingen die zich in de samenleving en ook in haar werk voltrekken. Die beïnvloeden niet alleen het gedrag van haar cliënten, maar ook dat van haarzelf. Dat gaat grotendeels sluipenderwijs. Maatschappelijke veranderingen

gaan immers geleidelijk. Persoonlijke veranderingen zoals de recente dood van haar oma en haar geslaagde sollicitatie als stagiaire bij de instelling waar ze nu met plezier werkt, hebben wel directe impact. Ook cliënten confronteren haar met de veranderingen die zij meemaken. In haar werk meent zij zowel positieve als trieste gevolgen van de individualisering te zien. En haar cliënten met een migratieachtergrond vertellen over toenemende intolerantie, discriminatie en racisme.

7.2 Oorzaken van sociale veranderingen

We hebben sociale veranderingen gedefinieerd als ‘veranderingen in de cultuur en structuur van een samenleving over een langere periode’. Vaak zijn mensen geneigd om veranderingen die zich in de maatschappij voordoen rechtlijnig te koppelen aan één oorzaak. Niet zelden leidt dit tot snelle en ‘zekere’ verklaringen, zoals ‘De toegenomen criminaliteit komt door drugsgebruik’ en ‘De protesten tegen de coronamaatregelen komen van rechts’.

Persoonlijke ervaringen, cultuur, maatschappelijke omstandigheden, mens- en maatschappijvisie en belangen spelen een belangrijke rol bij deze oordelen. Zo zijn er nogal wat collega’s van Sofie die als belangrijkste reden voor de fusie de behoefte van de overheid aan beheersing en controle noemen. Anderen wijzen op overheidsbezuinigingen en de afbraak van de verzorgingsstaat. Slechts weinigen zien de noodzaak tot kwaliteitsverbetering als reden. Toch presenteert de directie dit als een van de belangrijkste motieven. Maar directeuren die geen gezag hebben of niet vertrouwd worden, zullen voor hun argumenten ook geen gehoor vinden. Populair is de directie in de instelling waar Sofie werkt niet.

Meestal zijn sociale veranderingen niet te herleiden tot één enkele oorzaak. Het fusieproces waarin Sofie verzeild is geraakt, is een gevolg van een complex van factoren (multicausaliteit), zoals veranderd overheidsbeleid, bezuinigingen, behoefte aan kwaliteitsverbetering van de zorg, efficiëntieoverwegingen en soms ook machtsdenken van het management. Multicausaliteit is altijd aan de orde bij sociale veranderingen. Dat blijkt ook uit paragraaf 6.6 van het hoofdstuk over macht. Daarin wordt het emancipatieproces van de patiënt beschreven. Verschillende oorzaken speelden daarbij een rol, zoals democratisering, individualisering, overheidsbeleid en onbetaalbaarheid van de zorg.

Wat vind jij eigenlijk? Is de omslag naar meer zelfredzaamheid vooral een cultuuromslag of toch eerder een structuurverandering?

Sofie merkt dat ze voor sociale veranderingen vooral culturele verklaringen heeft. ‘Het zijn toch de ideeën van grote geleerden, politici, staatshoofden en revolutionairen die hebben geleid tot belangrijke sociale veranderingen’, zegt ze tegen een collega. ‘Denk eens aan Einstein, Freud en Bill Gates’, voegt ze eraan

toe. ‘En in ons werk zijn het de mensen met goede ideeën en de beste therapeuten, die de aanzet geven tot veranderingen binnen de organisatie.’

Haar collega echter vindt dat het eerder de structuren en de belangen van de machtigste personen en groeperingen zijn die de doorslag geven. ‘We zeggen allemaal wel dat we gelijkwaardig zijn, maar feitelijk is dat niet zo. Wij en onze collega’s zeggen “uiteraard” dat we alleen de belangen van de cliënten voor ogen hebben. En dat “natuurlijk” iedereen evenveel inbreng heeft in de teamvergaderingen. Maar in feite maken ook in ons team de mannen en de hoogst opgeleiden de dienst uit.’

7.3 Beheersing van sociale verandering

Sociale veranderingen gaan meestal gepaard met onzekerheid. Daarom worden ze doorgaans bewust gepland en voorbereid. Soms ook overvallen ze ons. Maar dat willen we eigenlijk niet. We willen liever dat sociale veranderingen beheerst en controleerbaar verlopen. ‘Onzekerheidsreductie’ noemen psychologen dat. Vele instituties in onze samenleving zijn drukdoende om die onzekerheid tot een minimum te beperken. Talrijke organisaties, wetten, regels en procedures in ons parlementaire stelsel dienen om eventuele veranderingen ‘beheerst’ in gang te zetten en te laten verlopen. Zo stuurde de overheid, gecontroleerd door het parlement, de omslag van de verzorgingsstaat naar de participatiesamenleving. En zo stuurde ze ook het democratiseringsproces in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Soms liep dat even uit de hand of schoot het verder door dan gewenst, maar altijd bleef de overheid de baas. Soms door hard optreden, maar vaak ook door mee te buigen met nieuwe krachten en ideeën, die leiden tot vernieuwing.

Ook op mondiaal niveau zijn er velerlei organen, instellingen en verdragen om veranderingen beheerst te laten verlopen. Denk aan de Veiligheidsraad, de WHO, de NAVO of de Europese Commissie. Dit betekent overigens niet dat het resultaat altijd positief is voor iedereen. Dat hangt af van je positie en je maatschappijvisie. In Rusland bijvoorbeeld worden sociale veranderingen vooral gestuurd en beheerst door de mensen rond Poetin. Weinig Nederlanders zullen dat positief vinden. We maken ons er echter niet zo druk om, het is immers een ver-van-mijn-bedshow.

Maar hoe zit dat als het om ons eigen land gaat? De neoliberale wind die nu door Nederland waait, heeft de steun van de meerderheid, die eigen verantwoordelijkheid, vrijheid en een vrije markt belangrijke waarden vindt. Mensen met een meer linkse visie zullen echter niet zo blij zijn met Rutte IV; ze zullen wellicht vinden dat dit kabinet vooral aan de leiband loopt van de multinationals en de rijken, die ook al tijdens Rutte III steeds rijker werden.

7.4 Verschijningsvormen van sociale verandering

Sociale veranderingen kun je goed signaleren door te kijken naar veranderende kenmerken van onze samenleving. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) doet continu onderzoek naar sociale veranderingen. Het SCP onderscheidt in een van zijn rapporten vier verschijningsvormen van sociale veranderingen: de kenmerken van een volk, het gedrag van mensen, de sociale structuren in de samenleving, en de cultuur.

Kenmerken van een volk

De kenmerken van een volk veranderen voortdurend. Vaak gaat dat langzaam, maar op den duur tekent zich een wezenlijke verandering af. Zo is het percentage Nederlanders met een migratieachtergrond de laatste vijftig jaar flink toegenomen. In totaal zijn er honderd wijken in Nederland waar de meerderheid een migratieachtergrond heeft (www.allecijfers.nl, z.d.). Het aantal inwoners is de laatste vijftig jaar met meer dan een kwart toegenomen. De laatste vijftientwintig jaar met 12 procent. Die stijging komt vooral voor rekening van immigratie.

Die bevolkingsgroei is niet overal in Nederland even groot. Er is een samenklontering rond de grote steden. Dit leidt volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) tot metropoolregio's, terwijl in nogal wat gemeenten op het platteland het inwonertal daalt.

De gemiddelde gezinsgrootte is aanzienlijk gedaald. Procentueel maken ouderen een steeds groter deel uit van de bevolking; het aandeel jongeren daalt. Steeds minder jongeren moeten zorgen voor steeds meer ouderen. Als gevolg daarvan plaatst de overheid grote vraagtekens bij de betaalbaarheid van de zorg en pensioenen.

De huishoudens zijn de laatste zestig jaar veel kleiner geworden. Half zo klein, om precies te zijn, van gemiddeld 4,6 naar gemiddeld 2,3 personen per huishouden. Om al die mensen en huishoudens een dak boven het hoofd te bieden, staan er nu ruim drie keer zoveel woningen in Nederland als in 1950, en bijna twee keer zoveel als in 1980. Er zijn er nu ruim 7,5 miljoen (Compendium voor de Leefomgeving, z.d.). Daarnaast zijn de woningen en de woonwijken ruimer geworden: de oppervlakte stedelijk gebied is meer dan verviervoudigd.

Het gedrag van mensen

Mensen in Nederland zijn zich de afgelopen decennia ook anders gaan gedragen.

- De laatste dertig jaar is het aantal echtscheidingen vervieftvoudigd.
- We produceren veel meer huisvuil per persoon dan veertig jaar geleden.
- In 1950 waren er 139.000 auto's in Nederland, in 1960 waren dit er al 522.000. Het aantal auto's vervieftvoudigde bijna gedurende de jaren zestig, in 1970 waren er in Nederland 2.405.000 auto's. Nu zijn het er bijna acht miljoen. Dat heeft een forse uitbreiding van het wegennet met zich meegebracht.
- We werken minder lang en het aantal vrije dagen is toegenomen.
- Kinderen volgen in toenemende mate hoger onderwijs.
- Het museumbezoek is sterk toegenomen.
- We communiceren steeds meer via e-mail, Skype, Instagram of WhatsApp.
- We gaan steeds vaker en langer in het buitenland op vakantie.
- Het kerkbezoek is spectaculair gedaald.

Het coronatijdperk bracht een aantal bijzondere gedragskenmerken met zich mee. Mensen hielden afstand van elkaar, droegen mondkapjes, bleven 's avonds thuis, gingen niet meer naar restaurants, cafés of clubs, en bezochten geen festivals meer.

Als de overleden overgrootouders van Sofie nog eens een weekje terug zouden komen in deze wereld, zouden ze niet weten wat ze zagen. Mobiel bellen, televisie op kleine en supergrote schermen, elektrische auto's, zonnepanelen op de daken en windmolens in het landschap, overvolle wegen, supersnelle treinen, grotere vrijheden voor kinderen en jongeren, coffeeshops ... Ze zouden hun ogen uitkijken.

Twintigers gaan in Nederland vroeger het huis uit dan in andere landen. Lees het artikel hierover op de website en beantwoord de vragen.

De sociale structuren in de samenleving

Ook in de sociale structuren in ons land hebben zich grote veranderingen voltrokken. De democratisering heeft de gezagsverhoudingen in het gezin, op school en op het werk diepgaand gewijzigd. Bedrijven en organisaties zijn horizontaler georganiseerd dan vroeger. Ons land is nu meer egalitair dan vijftig jaar geleden. Verzuiling op basis van religie, een kenmerk van onder meer zorginstellingen, is gemarginaliseerd. De vrouwenemancipatie heeft tot meer gelijkheid tussen mannen en vrouwen geleid, en in de spreekkamers van de zorgverleners is de relatie tussen zorgverlener en zorgvrager aanzienlijk minder ongelijk dan halverwege de vorige eeuw.

Cultuur

Religieuze waarden en normen hebben sterk aan belang ingeboet. Het welbegrepen eigenbelang wordt in toenemende mate hoger gewaardeerd dan solidariteit. En met de 'waarheid' neemt deze maatschappij het minder nauw, gezien de invloed van nepnieuws en complotdenken.

7.5 Gangmakers van sociale verandering

Sociale veranderingen kunnen door veel verschillende ontwikkelingen, gebeurtenissen, instituties en groeperingen in gang gezet worden. Ter illustratie, zonder compleet te willen zijn, volgt hierna een aantal 'gangmakers'.

De politiek

Vaak worden sociale veranderingen in gang gezet door politieke partijen of regeringen als gevolg van geconstateerde of te verwachten sociale problemen. Via het parlement, Provinciale Staten of gemeenteraden gaan de verschillende partijen op zoek naar meerderheden voor ‘hun’ oplossingen of ideeën. Dat is vaak een langdurig proces zoals bijvoorbeeld het geval was bij de invoering van de drie eerdergenoemde participatiewetten.

Sociale problemen

Sociale problemen zijn vaak het startpunt voor veranderingen. Zo leiden milieuproblemen wereldwijd tot tal van maatregelen om die aan te pakken. De onbetaalbaarheid van de verzorgingsstaat leidde in Nederland tot pleidooien voor meer zelfredzaamheid en de participatiesamenleving. En de huizen crisis – te veel vraag naar te weinig woningen – dwingt tot oplossingen.

Wetenschappelijk onderzoek

In onze hedendaagse samenleving zijn sociale veranderingen geregeld ook een gevolg van wetenschappelijk onderzoek. Of andersom: wetenschappelijk onderzoek begeleidt sociale veranderingen. We hebben talrijke onderzoeksinstituten. Denk bijvoorbeeld aan het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) en onderzoeksafdelingen van universiteiten en hogescholen.

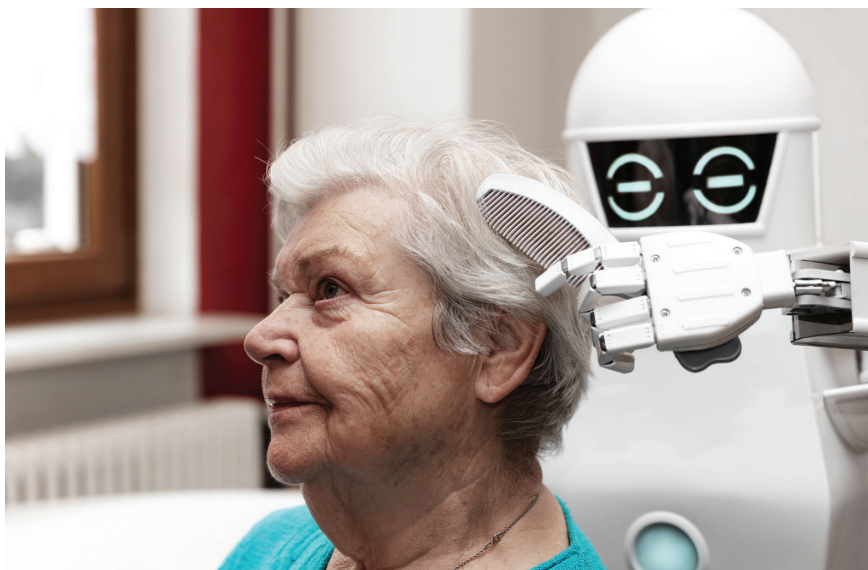
Rampen, oorlogen en depressies

Een economische depressie, oorlog, rampen en een wereldwijde pandemie leiden vaak ook tot sociale veranderingen, die tot doel hebben om de schade

te herstellen en herhaling te voorkomen. De wereldwijde klimaatproblematiek leidt tot alternatieve vormen van energie en meer bewustwording over hoe we met de aarde omgaan.

Technologische vernieuwingen

Uitvindingen als de televisie, de computer, het internet en de smartphone hebben een grote impact gehad op het leven van alledag in Nederland. Digitalisering en bijvoorbeeld domotica en e-health hebben ook tot veranderingen in de zorg- en welzijnssector geleid.

Pressiegroepen en actiegroepen

In onze samenleving zijn talrijke pressiegroepen actief om sociale veranderingen te bepleiten en in gang te zetten. Zo fungeert de landelijke koepel van jeugdhulpverleningsinstellingen, waarbij ook de instelling van Sofie is aangesloten, als een pressiegroep om de besluitvorming van de overheid met betrekking tot de jeugdhulpverlening in Nederland te beïnvloeden.

Een omvangrijke pressiegroep onder aanvoering van Hugo Borst en Carin Gaemers was in 2016-2017 zeer actief om uiteindelijk 200 miljoen euro extra binnen te halen voor langdurige zorg. De actie 'Lijm de Zorg' pleitte in 2020 voor een betere geestelijke gezondheidszorg, waar de wachtlijsten te lang zijn geworden en de zorg ondermaats. Huisartsen en andere organisaties vinden dat 'het roer om' moet om knelpunten in de huisartsenzorg op te lossen.

Vakbonden

Van oudsher zijn vakbonden actief om de positie van werknemers in bedrijven te beschermen en te verbeteren. Zij proberen de politieke besluitvorming te

beïnvloeden, tegen te gaan of te versnellen. Daarbij hanteren zij middelen als deelname aan het cao- en pensioenoverleg, lobby, stakingen en prikacties.

Sociale bewegingen

Sociale bewegingen kunnen een belangrijke rol spelen bij het initiëren van veranderingen.

Definitie

Een sociale beweging is een bundeling van individuen, groeperingen en organisaties die op grond van gemeenschappelijke opvattingen proberen door middel van gezamenlijke actie de maatschappelijke ontwikkeling in een door hen gewenste richting te sturen.

Zo is in Nederland de Sociale Alliantie actief in het bestrijden van armoede, en is Urgenda een beweging die ons land duurzamer wil maken. Black Lives Matter is een wereldwijde beweging om racisme en politiegeweld aan de kaak te stellen. Boze boeren organiseren zich in Farmers Defence Force. En mensen die de coronapandemie ontkennen en/of tegen het beleid zijn om het virus in te dammen hebben zich verenigd in de actiegroep Viruswaarheid.

7.6 De wet van de remmende voorsprong

Voor de laatste halve eeuw voltrekken veranderingen zich in een versneld tempo. Deze veranderingen verlopen echter niet altijd en overal in hetzelfde

tempo. Sommige systemen lopen als het ware voorop en andere volgen. In het bedrijfsleven zien we dat sommige bedrijven zeer modern ingericht zijn en dat met geavanceerde technieken gewerkt wordt, terwijl het er in andere, soortgelijke bedrijven veel ouderwets aan toegaat. Opvallend hierbij is het verschijnsel dat sommige bedrijven aanvankelijk vooroplopen en later achterblijven. Dit verschijnsel wordt ook wel *de wet van de remmende voorsprong* genoemd. Omdat men bij de tijd is of denkt te zijn, wordt minder geïnvesteerd in vernieuwingen. Een bekend voorbeeld hiervan was lang geleden de straatverlichting in Londen. Deze was aanvankelijk hypermodern omdat men als eerste overging op gasverlichting. Daardoor ging Londen echter later dan andere steden over op elektrische verlichting: de aanvankelijke voorsprong was veranderd in een achterstand.

Maar er is ook sprake van een *wet van de stimulerende achterstand*. Bedrijven ontdekken dat ze achterlopen en gaan daarom rigoureus vernieuwen. Zo verklaren sommigen ook de voorsprong van Japan op technologisch gebied. Japan heeft pas laat een kapitalistische economie ontwikkeld. Het kon daardoor het vroegkapitalistische stadium overslaan en meteen met veel grotere en modernere bedrijven beginnen. Op het Afrikaanse continent heeft men de vaste telefoon overgeslagen en zijn mensen meteen mobiel gaan telefoneren.

7.7 Sociale veranderingen in de laatste halve eeuw

Tal van sociale veranderingen overspoelden de laatste vijftig jaar ons land. Meestal gingen die zo langzaam of waren ze zo vanzelfsprekend dat we niet eens beseften dat er iets veranderde. Zo zal de digitalisering van de samenleving door velen als een 'normale' ontwikkeling ervaren zijn. En hoe ging het eigenlijk met de multiculturalisering van ons land? Of met de individualisering en democratisering? Hierna volgt een korte verkenning van een aantal belangrijke sociale veranderingsprocessen van de laatste vijftig jaar.

7.7.1 Democratisering

In de jaren zestig van de vorige eeuw komt in ons land een krachtige democratiseringsgolf op gang. Sofie hoorde er veel over van haar grootouders. Die herinneren zich die periode als een 'omwenteling in de gezagsverhoudingen'.

Definitie

Democratisering is een beweging waarbij hiërarchische machtsverhoudingen worden vervangen door meer gelijkwaardige verhoudingen.

Macht hebben biedt tal van voordelen, zo zagen we in het vorige hoofdstuk. Macht kan op zich voldoening geven, macht maakt onafhankelijker, macht helpt om eigen wensen beter te vervullen en eigen belangen te realiseren of veilig te stellen, macht geeft sociaal aanzien, enzovoort. Mindermachtigen vechten in de jaren zestig van de vorige eeuw om meer macht, omdat zij ongelijkheid een sociaal probleem vinden. Sommigen zijn actief omdat die ongelijkheid hen belemmert in hun ontplooiing. En anderen doen gewoon mee in de strijd om erbij te horen en deel uit te maken van de tijdgeest.

Het zijn in eerste instantie vooral studenten op universiteiten en hogescholen die op de bres springen. Maar later ook arbeiders in de fabrieken, kinderen in het gezin, patiënten in de spreekkamers van dokters, vrouwen in hun relatie tot mannen, en gelovigen in de kerk. Aanvankelijk lijkt dat wonderlijk goed te lukken. Er is sprake van een revolutie. Studenten bezetten universiteiten en hogescholen, kindercrèches worden antiautoritair, vrouwen worden ‘baas in eigen buik’ en arbeiders staken. Maar al gauw blijkt dat de winnaars de gewonnen macht niet altijd aankunnen. Bovendien blijken machtsverschillen vaak onmisbaar voor het goed laten reilen en zeilen van organisaties, instituties en de samenleving als geheel. De verliezers leggen zich ook niet zomaar neer bij hun verlies aan invloed. Zij winnen terrein terug en zo ontstaat er een nieuw evenwicht. Al met al zijn de machtsverhoudingen in de samenleving sinds de jaren zestig stevig herzien. De samenleving is meer gedemocratiseerd. Macht wordt meer gedeeld, meer gecontroleerd en is meer aan voorschriften gebonden. Democratisering is niet alleen een macrogebeuren, maar dringt ook door in het leven van alledag. De machtsverschillen tussen directeur en medewerker, tussen leraar en student, tussen dokter en patiënt, tussen man en vrouw en tussen ouder en kind zijn kleiner geworden. Mensen spreken elkaar aan met ‘je’ en ‘jij’ en noemen elkaar bij de voornaam. Bedrijven, organisaties en instellingen zijn platter georganiseerd en mensen uit verschillende sociale lagen gaan informeler met elkaar om. Gezag is nu minder gekoppeld aan een positie. Gezag moet je steeds meer ‘verdienen’.

Tegelijkertijd echter, zo zagen we ook eerder, ontwikkelen zich in onze hedendaagse samenleving oncontroleerbare processen, die vraagtekens oproepen over hoe democratisch onze hedendaagse wereld eigenlijk is. Onder meer populisme, de ongrijpbare macht van de multinationals, de invloed van nepnieuws en complotdenken, de rol van de oude en nieuwe media en van politieke partijen zijn een bedreiging voor die democratie.

7.7.2 *Individualisering*

Als je mensen vraagt wat ze onder ‘individualisering’ verstaan, zullen ze waarschijnlijk verschillende antwoorden geven. Sommigen zullen wijzen op de toenemende vrijheid en zelfstandigheid van mensen. Anderen zullen de afname van gemeenschapszin en het toenemend egoïsme noemen. Meestal zijn de antwoorden ‘gekleurd’ en voorzien van een kwalitatief oordeel in positieve of

negatieve zin. In dit boek hanteren we individualisering als een maatschappelijk proces zonder daar een positieve of negatieve lading aan te geven.

Definitie

Individualisering is een proces van toenemende verzelfstandiging van afzonderlijke mensen in de samenleving.

Individualisering kun je zien als een streven naar emancipatie die niet alleen gelijkheid in rechten inhoudt, maar ook gelijkheid in kansen en mogelijkheden. Een student schreef eens in een werkstuk over individualisering het volgende:

We hebben ons eigen huis, een eigen kamer, een eigen auto, een eigen computer en een eigen bankrekening. We kiezen zelf onze partner en vrienden. Binnen onze relaties willen we optimale vrijheid. We binden ons niet met kettingen aan elkaar, maar vormen netwerken op basis van persoonlijke behoeften en belangen. We verwachten zowel van onze omgeving als van de overheid erkenning en respect voor onze persoonlijke behoeften en wensen. Dat zijn allemaal kenmerken van de hedendaagse individualisering.

Sommige mensen wijzen vooral op het bevrijdende karakter van individualisering. 'We hebben ons bevrijd van onnodig inperkende normen, verwachtingen, waarden, sociale controle en instituties. Dat zijn obstakels voor ontplooiing, creativiteit en ondernemingszin', zeggen ze. Anderen signaleren een toenemend egoïsme, een afname van solidariteit en een vermindering van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef. Dat leidt tot sociale problemen of spanningen,

zoals vereenzaming, toename van het aantal echtscheidingen, verwaarlozing van kinderen, discriminatie en interculturele botsingen.

De *medicalisering* in de gezondheidszorg heeft individualiserende kenmerken, zo zagen we al eerder. De impliciete en soms ook expliciete veronderstelling is dat problemen en ziekten vooral individueel van aard zijn. Vaak worden maatschappelijke oorzaken verwaarloosd. Er zijn ook professionals in de zorg en de therapeutische wereld die vinden dat lichamelijke ziekten vooral veroorzaakt worden door een verkeerde manier van denken.

Karin Spaink (2007) noemt deze professionals in haar boek *Het strafbare lichaam* 'de orenmaffia'. Zij verzet zich heftig tegen het idee dat ziekte een fout zou zijn in de persoonlijkheidsstructuur. Dat doet ook oud-zwembkampioen Maarten van der Weijden. Hij wint in 2008 Olympisch goud op de tien kilometer openwaterzwemmen in Beijing. Dat gebeurt nadat hij hersteld is van acute lymfatische leukemie. Van der Weijden verzet zich tegen de overtuiging dat hij zijn ziekte geestelijk overwonnen heeft. Hij beschouwt zijn herstel volledig als het gevolg van de medische behandeling. Het heeft volgens hem niets te maken met een positieve instelling, en alles met mazzel. Lotgenoten die kanker niet overleven, danken dat niet aan hun eigen houding, maar hebben gewoon pech gehad.

Sofie meent op haar werk geregeld de gevolgen te zien van de individualisering. Veel van haar jeugdige cliënten komen uit gebroken gezinnen en worden volgens haar emotioneel verwaarloosd. Zij schrijft dit onder andere toe aan een gebrek aan aandacht en verantwoordelijkheidsbesef van de ouders. Die zijn te veel met zichzelf bezig, en zijn geen gids meer voor hun kinderen. Ze vindt dat ook de overheid de hulpverlening belemmert door de nadruk op individuele verantwoordelijkheid en privacybescherming, en doordat zij kinderen te zeer aan hun lot overlaat.

Wat vind je van deze conclusie van Sofie?

Van de andere kant ziet ze ook cliënten die door het loslaten van oude normen en waarden groeien en zich verder ontplooien. Zijzelf werkt daaraan mee door cliënten medeverantwoordelijk te maken voor het oplossen van hun problemen. De laatste tijd houdt haar de vraag bezig hoe zij een goede balans kan vinden tussen wat zij noemt 'opkomen voor de cliënten' en 'hen aanspreken op hun eigen verantwoordelijkheid'.

Duyvendak en Hurenkamp (2004) vragen zich in *Kiezen voor de kudde* af of er wel sprake is van een grotere verzelfstandiging van individuen. Vroeger bepaalden inderdaad vooral ouders, school, kerk en overheid het denken en doen van kinderen, leerlingen, gelovigen en burgers. Maar mensen blijven kuddedieren, ook al hebben ze tegenwoordig meer zelf te kiezen. Ze miskennen hun eigen groepsgedrag en hun opmerkelijke uniformiteit in opvattingen. Ze

apen elkaar na en roepen tegelijkertijd hoe verschillend ze wel niet zijn. Dat lijkt op een soort confectie-individualiteit. De sociale controle is ook niet afgenomen, maar deze vindt nu onder andere plaats via sociale media. Die vertellen je wie je bent en wie je moet zijn. Je moet meedoen, of je wilt of niet. Maar je wilt, anders lig je eruit. Al snel is niet meer duidelijk of je moet of dat je echt zelf kiest.

Ondanks de diep verankerde individualiseringstendens in onze samenleving kiezen jongeren vaak voor massale samenkomsten om hun ervaringen te delen. Individualisten die zich gedragen als kuddedieren. Ook Martinez (2017) is nogal kritisch over de vrijheid van zogenaamd 'geïndividualiseerde mensen'. Die vrijheid is volgens hem zeer beperkt, omdat keuzes vooral bepaald worden door de genen en sociale omstandigheden. Maar hij is ook hoopvol. Het besef van beperkte vrijheid biedt ook een startpunt voor een zoektocht naar welke sociale omstandigheden en welke waarden en normen bepalend zijn voor ons doen en denken. Hoe beter we de grenzen van onze vrijheid begrijpen, hoe beter we in staat zijn ze te overstijgen.

Hoe zal het individualiseringsproces zich in de toekomst ontwikkelen? Het SCP (Van den Broek et al., 2016) voorziet een nog verder doorgaande individualisering. Zo zullen technologische ontwikkelingen het mogelijk maken dat we steeds minder afhankelijk van tijd en plaats kunnen werken. Dat is tijdens de coronapandemie al gebleken. Leren en studeren worden meer individuele zaken; meer iets van onszelf en minder van scholen en instituten. In de dynamiek die ontstaat, wegen persoonlijke ontwikkeling en leerervaringen zwaarder op de arbeidsmarkt dan de opleiding voor die ene specifieke baan of voor dat ene beroep. Belangrijk is dat mensen hun kwalificaties op peil blijven houden en dat daarvoor een doorlopend en passend scholingsaanbod beschikbaar is.

Op de website bij dit boek vind je een artikel met de titel 'Een betere samenleving? Geef jongeren de macht'. De auteur, Menno Hurenkamp, beweert dat vooral vijftigers klagen over egoïsme of individualisering. Moeten zij de generatie zijn die de toekomst van ons land en onze samenleving bepaalt? Of moeten jongeren het voor het zeggen krijgen? Welke argumenten heeft de auteur hiervoor? Ben jij het met hem eens?

De door velen zo begeerde vrijheid en autonomie zijn niet alleen een zegen. Ze kunnen ook tot problemen leiden, zoals eenzaamheid, echtscheidingen of overbelasting van mantelzorgers. Het is niet denkbeeldig dat de problemen in de toekomst toenemen. Mensen worden ouder, en met de ouderdom komen de gebreken. Een zorgverlener zal in de toekomst minder vanzelfsprekend aanwezig zijn. De overheid verlangt dat we 'zelfredzaam' zijn. En als dat niet meer lukt, verwacht zij dat familie, burens en vrienden 'samenredzaamheid' gestalte geven. Maar willen en kunnen we dat ook, als die individualisering almaar toeneemt? Hoeveel solidariteit is in tijden van onder meer studie- en werkdruk te

verwachten van familie, vrienden en burens? En kunnen en willen we nog wel anderen toelaten in ons persoonlijke leven?

- **Hoe ga jij dat (later) doen met je ouders als die zorg nodig hebben?**
- **Van wie verwacht jij zelf eigenlijk hulp als jou iets overkomt waardoor je hele leven overhoop ligt?**

Sofie maakt zich daar nu nog geen grote zorgen om. Ze heeft wel gezien hoe haar ouders in beslag genomen werden door de zorg en aandacht die haar oma vlak voor haar overlijden nodig had. En nu geldt dat ook voor de zorg voor opa. Voor haarzelf zijn autonomie en vrijheid op dit moment in haar leven erg belangrijk.

7.7.3 *Vrijheid, gelijkheid en broederschap*

De Franse Revolutie predikte ‘vrijheid, gelijkheid en broederschap’. Vrijheid en gelijkheid bloeiden op als gevolg van democratiserings- en individualiseringsprocessen. Maar hoe zit het met broederschap?

Door de eeuwen heen hebben mensen, groeperingen en staten inhoud gegeven aan broederschap. Sommigen noemen dat ‘solidariteit’, anderen ‘naasteliefde’ en weer anderen ‘de verzorgingsstaat’. Er zijn veel motieven waarom mensen solidair willen zijn met de armen, zieken, gehandicapten, onderdrukten en uitgestoten in onze samenleving. Sommigen doen dat uit altruïsme en bezorgdheid om het lot van de medemens, anderen omdat God of Allah dat vraagt en naasteliefde hun een hogere plek in de hemel of het paradijs garandeert. Weer anderen zijn solidair om gezamenlijk een tegenmacht te vormen tegen onderdrukkers en machthebbers. En nog weer anderen zien solidaire acties voor minderbedeelden of mindermachtigen vooral als een middel om vanuit welbegrepen eigenbelang overlast of opstand te voorkomen.

Sinds de Tweede Wereldoorlog heeft zich in Nederland een vorm van solidariteit ontwikkeld die we de ‘verzorgingsstaat’ noemen. De staat ontwikkelde talrijke verzorgingsarrangementen en legde die vast in wetten en regels. Over die verzorgingsstaat is de laatste decennia veel te doen in Nederland. In crisistijden wordt flink geknabbeld aan verzorgingsarrangementen. Ook demografische ontwikkelingen bedreigen het voortbestaan. Zo vragen beleidsmakers en politici zich af of de AOW-voorzieningen van nu in de toekomst nog wel te financieren zullen zijn.

Tussen 2008 en 2015 stond die verzorgingsstaat stevig onder druk door de economische recessie, stijging van de uitgaven, al genoemde demografische ontwikkelingen, oneigenlijke consumptie van overheids gelden en onwenselijke afhankelijkheid (ook wel ‘pamperen’ genoemd). Dat leidde tot beteugeling van de toegenomen zorgconsumptie, onder meer door de invoering van een eigen

risico. Wie gezond is en blijft, is minder kwijt aan zijn ziektekostenverzekering dan zieken die gebruikmaken van zorgvoorzieningen. Arbeidsongeschikten worden strenger gekeurd en herkeurd.

De Wmo benadrukt de zelfredzaamheid en eigen verantwoordelijkheid van de burger. De steun van de overheid aan zorgbehoevenden wordt minder vanzelfsprekend. We moeten elkaar meer helpen, vindt ook koning Willem-Alexander.

Kader 7.1

Koning Willem-Alexander over de participatiesamenleving

‘Het is onmiskenbaar dat mensen in onze huidige netwerk- en informatiesamenleving mondiger en zelfstandiger zijn dan vroeger. Gecombineerd met de noodzaak om het tekort van de overheid terug te dringen, leidt dit ertoe dat de klassieke verzorgingsstaat langzaam maar zeker verandert in een participatiesamenleving. Van iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving.’

Dat was in 2013.

Tijdens zijn kersttoespraak in 2017 waarschuwt hij voor het verloren gaan van ‘gemeenschapszin’. Hij waarschuwt voor een ‘breder ik’ en roept op tot een ‘groter wij’. Daar is nieuwsgierigheid naar de ander voor nodig, naar de wereld achter de gordijnen, op zoek naar iets gemeenschappelijks. Hij merkt op dat mensen die actief zijn in vrijwilligerswerk in contact met vreemden hun wereld groter zien worden.

‘We moeten elkaar proberen te helpen voordat we de rekening naar de overheid sturen’, betoogt ook staatssecretaris Van Rijn (kabinet-Rutte II) bij de lance-

ring van zijn nieuwe plannen voor versobering van de langdurige zorg. 'Mensen moeten minder rechten claimen en zich meer van hun plichten bewust zijn.'

Op de website bij dit boek staat een artikel van Jesse Frederik met als titel 'Hoe de verzorgingsstaat mensen niet langer helpt, maar in de problemen brengt'. Aan de hand van verschillende voorbeelden laat de schrijver zien dat de overheid mensen onbedoeld in de problemen brengt omdat er minder op oplossingen wordt gekoerst dan op het bestrijden van symptomen. Werk met een of twee medestudenten de bijbehorende opdracht uit.

Op veel plaatsen wordt inhoud gegeven aan die participatiesamenleving. Er ontstaan nieuwe vormen van solidariteit: zorgcoöperaties die voorzien in zorg voor ouderen, broodfondsen van samenwerkende zzp'ers, ontmoetingspunten, buurteettafels, klusdiensten voor ouderen, buurtapps, enzovoort.

MEE is een organisatie voor cliëntondersteuning die advies, informatie en hulp geeft aan mensen met een chronische ziekte of beperking. Zij heeft op verschillende plaatsen samen met andere partners uit zowel het private als het publieke domein het initiatief genomen om zogenoemde inclusieprojecten op te zetten. Het doel is het voorkomen van hulpvragen – en daarmee gepaard gaande kosten – op allerlei leefgebieden, zoals werk, wonen, geld en wet- en regelgeving. Dit kan problemen op de werkvloer voorkomen, financiële bewustwording bevorderen of zelfstandigheid in het vervoer realiseren.

In het Maatjesproject van het Oranje Fonds wordt een vrijwilliger gekoppeld aan iemand die wel wat extra hulp of aandacht kan gebruiken. Dat leidt in de praktijk tot veel verschillende soorten maatjes: wandelmaatjes, leesmaatjes, boodschappenmaatjes, schuldhulpmaatjes, taalmaatjes, huiswerkmaatjes, sportmaatjes en nog veel meer.

Sofie ziet hoe belangrijk maatjes zijn voor de jongeren met wie ze werkt. Maatjes trekken weer heel andere laatjes open bij de jonge mensen, iets waar zij als professional lang niet altijd toe in staat is.

Het zijn allemaal nieuwe vormen van saamhorigheid en solidariteit. Onderzoekers waarschuwen wel voor het risico dat deze initiatieven vooral gelijkgestemde of al bevriende mensen met elkaar kunnen verbinden. Sociaal minder vaardige mensen zouden buiten de boot vallen. Veel participatieactiviteiten vragen om specifieke sociale vaardigheden, om niet te veel belemmerende regels en om een goede mix van burgers met verschillende kwaliteiten en sociale posities. Anders is de kans groot dat niet alleen de *havenots*, maar ook de *cannots* niet kunnen meekomen.

Naarmate de nadruk op de eigen belangen en identiteit toeneemt, zal het draagvlak voor solidariteit afnemen. Het grotere beroep op de eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid leidt tot een cultuur waarin succes een verdienste

is en falen een gevolg van slechte keuzes. Domme pech bestaat niet. Solidariteit zullen mensen in de toekomst meer en meer moeten vinden in zelfgekozen netwerken.

De laatste decennia heeft vooral vrijheid een hoge vlucht genomen, stevig geholpen door de individualisering. Broederschap ofwel solidariteit is achteropgeraakt. Maar ook in ons land zijn steeds meer geluiden hoorbaar van onderzoekers en wetenschappers die pleiten voor meer solidariteit en minder ongelijkheid in inkomen, vermogen en leefcomfort. Die ongelijkheid tast immers de sociale cohesie aan en stimuleert een klimaat waarin populistische partijen zich thuis voelen. Talrijk onderzoek toont de meerwaarde aan van een egalitaire samenleving (zie hoofdstuk 5).

7.7.4 Technologische ontwikkelingen

Technologische ontwikkelingen hebben de laatste decennia een grote impact op de samenleving. In toenemende mate gebruiken wetenschappers, onderzoekers, leraren, zorgverleners en schrijvers het internet als bron van kennis en als hulpmiddel om de kwaliteit van hun werk te verbeteren. Voor artsen, therapeuten én cliënten zijn er talrijke sites waar ze informatie kunnen krijgen over klachten, ziektebeelden en therapieën. Internet biedt burgers een bont palet aan mogelijkheden op het gebied van gezondheidsvoorlichting, onderzoek en behandeling. Dokters en therapeuten zijn via het internet te consulteren. Via onder meer chatboxen kunnen we deelnemen aan zelfhulpgroepen.

In de zorg voor chronisch zieken, waarbij vaak meerdere zorgaanbieders zijn betrokken, biedt ICT kansen om patiëntempowerment te bevorderen en zorg

veiliger en efficiënter in te richten. Voorbeelden zijn applicaties als stappen-tellers die terugkoppeling geven van een beweegpatroon via een app, monitoringsapplicaties waarmee chronisch zieken zelf hun gezondheid kunnen monitoren, en een virtualrealitybril om pijn te lijf te gaan.

In de geestelijke gezondheidszorg biedt *e-mental health* een extra communicatiekanaal om cliënten te bereiken. Er zijn veel onlineprogramma's, zoals voor angst, depressie, posttraumatische-stressstoornis, suïcidepreventie, borderline-persoonlijkheidsstoornis en zelfbeschadiging. Via een online communicatieportaal kan de cliënt zijn klachten verwoorden, waarop een professionele zorgverlener reageert met adviezen.

Op de website bij dit boek vind je een link naar diverse e-healthprogramma's. Neem er eens een kijkje en beantwoord de vragen.

Het RIVM heeft de stand van zaken opgemaakt over e-health (Rompelberg et al., 2020) en constateert onder meer:

- Bijna 90 procent van de Nederlanders gebruikte in 2019 (bijna) dagelijks het internet. Onder 75-plussers was dit percentage met 44 procent aanzienlijk lager.
- In 2019 was in de verschillende zorgsectoren veel aandacht voor het voorbereiden en invoeren van nieuwe technologieën voor het contact met de cliënt. Daarnaast werden technologieën als e-health en in mindere mate ook domotica voorbereid en ingevoerd.
- Tussen 2015 en 2018 werd in de huisartsenpraktijk een substantieel deel van de zorg telefonisch aangeboden, tot ruim 20 miljoen telefonische consulten in 2018. Het aantal consulten via e-mail verdubbelde in deze periode tot ruim 400.000 in 2018 (Vektis, z.d.).
- In 2019 scoort Nederland gemiddeld hoger dan andere landen op het gebruik van e-health-toepassingen wat betreft het online aanvragen van herhaalrecepten (77 procent) en telemonitoring (7 procent).
- Nederlanders zijn bereid om e-health-toepassingen te gebruiken, met name voor het maken van een afspraak met de huisarts of om een herhaalrecept aan te vragen.
- Tijdens de eerste maanden van de coronapandemie hebben zorgverleners in de eerste lijn vaker e-health ingezet om face-to-facecontact met patiënten en cliënten te vermijden. Van de huisartsenpraktijken die e-health-toepassingen inzetten, is 64 procent in het begin van de pandemie voor het eerst gaan beeldbellen met patiënten. De mensen die op digitale wijze contact hadden gehad met hun zorgverlener, waren hier over het algemeen positief over.
- Een groot deel van de patiënten vindt het belangrijk om digitaal medische gegevens te kunnen inzien.
- Gebruikers van keuzehulpen geven aan dat deze positief bijdragen aan de kwaliteit van behandelkeuzes.

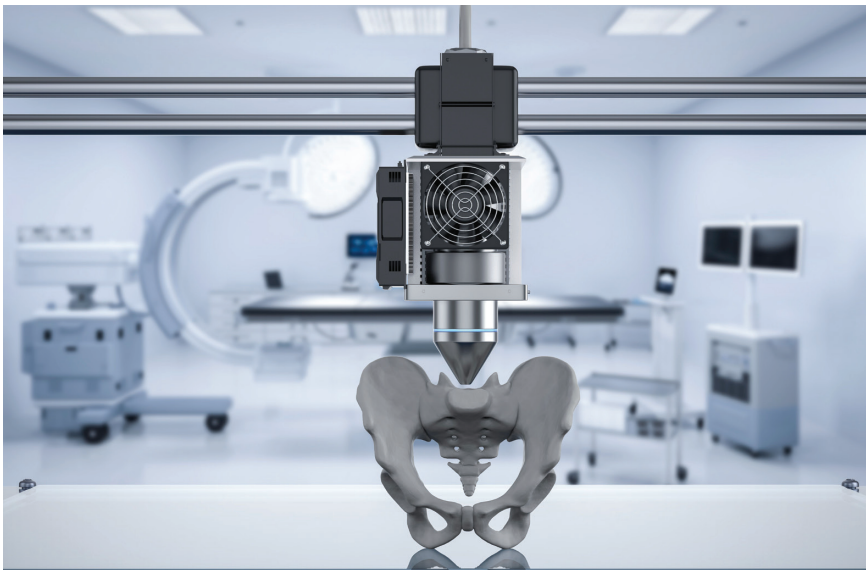
- Bijna alle ziekenhuizen staan positief tegenover aansluiting op Twiin, een programma dat op een veilige manier medische gegevens uitwisselt.
- MedMij, een organisatie voor het veilig uitwisselen van gezondheidsgegevens tussen cliënten en zorgprofessionals, ambieerde om eind 2020 200.000 gebruikers (burgers) van persoonlijke gezondheidsomgevingen (pgo's) te hebben voorzien, hoewel dat door de pandemie niet gehaald is.

Lukkien (2018) selecteert een aantal technologische ontwikkelingen die nu al zichtbaar zijn en over twintig jaar waarschijnlijk helemaal ingeburgerd zijn in de zorg:

- Alles 'smart' in verbinding: zelfmeetapparatuur voor sport- en beweegactiviteiten (*quantified self*) waarbij uitlezen overal mogelijk is. Dit wordt *internet of things* (IoT) genoemd.
- Verschuiving naar de consumentenmarkten DIY (*do it yourself*): het kopen van zorgtechnologische producten om er zelf mee aan de slag gaan.
- Big data om patronen en correlaties te herkennen in een hoeveelheid ongestructureerde data.
- *Artificial intelligence* (AI): algoritmes analyseren de informatie en leren ervan, zodat systemen steeds slimmer worden.
- Robots in de zorg om professionals te ondersteunen en om cliënten gezelschap te houden en hen te stimuleren om te bewegen en hun medicijnen te nemen.
- *Cyborgs*: als mens fysiek uitgerust worden met technieken die een beperking wegnemen of het lichaam sterker maken, zoals een pacemaker of speciale protheses die soms al door de drager bestuurd worden met het brein.
- *Drones* voor het snel afleveren van bijvoorbeeld een defibrillator of medicijnen.

- *Reality technology*, waarbij de gebruiker ondergedompeld wordt in een gesimuleerde omgeving. Chirurgen kunnen daarmee op afstand operatierobots besturen. Studenten kunnen levensechte practica krijgen en patiënten exposuretherapie.
- *3D-printen*, in de toekomst ook voor voeding, medicijnen, botten, gewrichten, protheses en zelfs organen op basis van eigen DNA.
- Biotechnologisch onderzoek waarbij wordt gebruikgemaakt van dieren, planten of bacteriën voor de ontwikkeling van medicijnen, voedsel of nieuwe stoffen zoals vaccins of stoffen om dementie of kanker te voorkomen of veroudering tegen te gaan.

Ook *games* kunnen een bijdrage leveren aan het werken aan het eigen welzijn of de eigen gezondheid.

Op de website bij dit boek staat een link naar *serious gaming* met een aantal voorbeelden. Bekijk deze en geef antwoord op de vragen die je bij dit onderwerp vindt.

Technologische ontwikkelingen bieden kansen om de kwaliteit van leven te verbeteren, maar ze hebben ook nadelen. We zijn voor veel communicatie afhankelijk van hoogontwikkelde maar ook kwetsbare technologie. Als een virus onze computer binnensluipt of onze provider internetten een dag onmogelijk maakt, zijn we onthand. Om maar niet te spreken van *phishing* of *hacken*.

Onze bankrekeningen kunnen geplunderd worden of er kan ongewenst pornografisch materiaal verspreid worden. Op grotere schaal kan Huawei meekijken in de Nederlandse telecom en kan Rusland verkiezingen beïnvloeden. Techno-

logische ontwikkelingen brengen privacy- en ethische vraagstukken met zich mee. En zal technologie niet ten koste gaan van directe persoonlijke contacten? Zullen mensen de nieuwe technologie ook omarmen? Voor veel ouderen of mensen met beperkte vermogens is deze technologie vaak nog een stap te ver. Ze missen de houding en vaardigheden om er optimaal van te kunnen profiteren. En ze beschikken niet allemaal over ‘docenten’ die lessen op maat kunnen geven. Bovendien zijn de kosten van nieuwe technische mogelijkheden soms niet gering, waardoor die moeilijker toegankelijk zijn voor de lagere sociale klassen. De kans is groot dat ook hier, evenals op andere terreinen, de *cannots* en de *havenots* achterblijven.

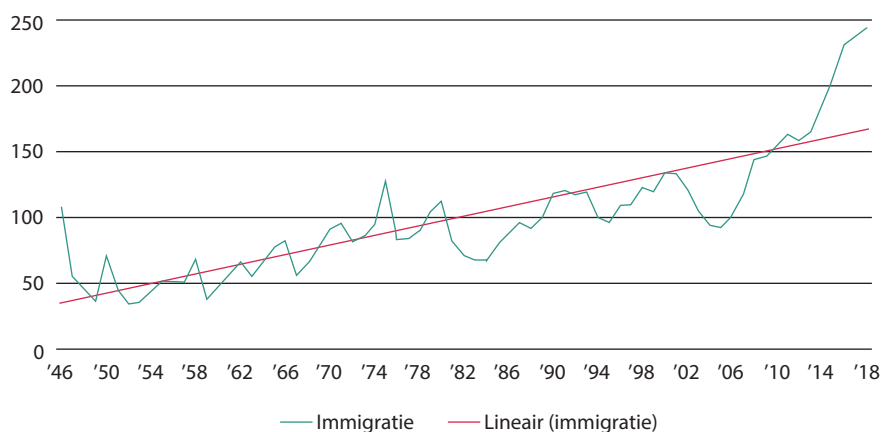
De vraag is ook of er bij zorgverleners voldoende bereidheid en deskundigheid is om al die technologische ontwikkelingen een kans te geven. Hier ligt een mooie en uitdagende taak voor opleidingen in de zorg- en welzijnssector.

- Welke e-health-toepassingen ken jij?
- Wat is jouw mening over de inzet van e-health in de zorg?
- Zoek eens een e-health-programma op dat je nog niet kent en ga ermee aan de slag.

7.7.5 Multiculturalisering

Op 1 maart 2021 had 24,7 procent van de bevolking een migratieachtergrond. Daaronder vallen zowel mensen die in het buitenland geboren zijn (de eerste generatie) als degenen die in Nederland geboren zijn en van wie ten minste één van hun ouders immigrant was (de tweede generatie) (CBS, 2021). Migratie naar ons land heeft een structureel karakter. Nederland is uitgegroeid tot een dynamische migratiesamenleving die een grote aantrekkingskracht heeft op migranten uit alle delen van de wereld (WRR, 2020).

Figuur 7.1 Migratie naar Nederland, 1946-2018, x1000 (WRR, 2020, Bron: CBS)

In de jaren veertig en vijftig van de vorige eeuw komt de immigratiestroom naar Nederland op gang. Eerst komen de migranten uit Indonesië als uitvloeisel van de dekolonisatie. Daarna volgt er een grootschalige arbeidsmigratie vanuit landen rondom de Middellandse Zee, met eerst Spanjaarden en Italianen en later Turken en Marokkanen. Nederland kan die arbeidskrachten, ‘gastarbeiders’ genoemd, goed gebruiken. Vervolgens komen in de jaren zeventig en tachtig Surinamers en Antillianen.

De jaren negentig staan in het teken van asielmigratie. In de periode 1995-2001 stromen ongeveer een kwart miljoen asielzoekers Nederland binnen. Ze komen vooral uit landen als Irak, Afghanistan, het voormalig Joegoslavië en de voormalige Sovjet-Unie.

In de eerste twee decennia van deze eeuw zoeken met name mensen uit onveilige landen als Syrië en Eritrea hun toevlucht in Nederland. En we krijgen te maken met mensen uit Afrikaanse landen die hun heil elders zoeken. De vluchtroute van wat ‘bootvluchtelingen’ worden genoemd is getekend door ontberingen. Er komt een nieuwe stroom arbeidsmigranten over de grens, met name Polen. Zij staan met stip op de eerste plaats van migranten in de periode 2008-2018.

Inmiddels komen migranten uit een breed palet van zeer verschillende landen, waaronder de voormalige Oostbloklanden, Syrië, India en China. Steeds meer immigranten zijn passanten. Ook dit is een duidelijke verandering ten opzichte van wat we gewend waren. De Nederlandse samenleving blijkt steeds meer een ‘vlottende samenleving’ te worden. Ook de motieven waarom mensen migreren zijn uiteenlopend. We kennen naast laagopgeleide arbeidsmigranten ook veel hoogopgeleide kennis- of studiemigranten. Asielmigranten komen naar Nederland vanwege burgeroorlog en onderdrukking. En in de nabije toekomst zullen wereldwijd mensen op drift raken als gevolg van klimaatrampen. Dat zal zeker gevolgen hebben voor Europa en ook Nederland.

Hoe vangt Nederland die verschillende groeperingen op?

Tussen 1945 en 1975 heerst er vooral een politiek van aanpassing of, juist omgekeerd, van segregatie (afscheiding). De Indische Nederlanders en oud-Indiëgangers moeten zich aanpassen, maar de Molukkers niet. Wat hen betreft is alles gericht op een tijdelijk verblijf, met de belofte van de Nederlandse regering dat zij op de Molukken hun eigen staat zouden kunnen stichten. Zij verblijven in barakkenkampen of ‘woonoorden’, onder meestal matige tot slechte omstandigheden. In feite werkt de Nederlandse overheid zo mee aan het in stand houden van het ideaal van een onafhankelijke Molukse republiek. Nadat zij meer dan vijftientig jaar hebben gewacht op de inlossing van de beloften van de regering, accepteren enkele jongeren hun situatie niet meer en gaan over tot acties, zoals de beruchte treinkapingen in 1975 en 1977.

De gastarbeiders worden gezien als welkome maar tijdelijke arbeidskrachten. Er is geen aandacht voor taalonderwijs en huisvesting. De overheid beschouwt

integratie als ongewenst: deze arbeiders zijn immers slechts tijdelijk 'te gast' in Nederland. Ze wonen in barakken of pensions. Vier, zes of acht, zelfs twaalf personen op één kamer is geen uitzondering. Ook de werkomstandigheden zijn ondermaats: lage lonen en geen of slechte contracten.

Eind jaren zeventig, begin jaren tachtig bevinden we ons in een situatie waarin stilstand van de economische groei, afbrokkeling van de werkgelegenheid en een nog steeds groeiende stroom nieuwkomers samengaan. Veel burgers die zich in hun eigen bestaanszekerheden bedreigd voelen, reageren met rancune. Er doen zich talrijke racistische incidenten voor. In het minderhedenbeleid van die tijd komt de nadruk te liggen op waardering voor de eigen cultuur en de identiteit van de verschillende etnische groeperingen. Discriminatie en racisme moeten bestreden worden. Etnische groeperingen moeten elkaar leren kennen, begrijpen en waarderen. We moeten begrip hebben voor de verschillende culturen. De opvattingen over mensen met een migratieachtergrond worden gaandeweg positiever, en discriminatie neemt af.

In de jaren negentig komen steeds meer allochtonen, zoals ze toen nog werden genoemd, zonder werk te zitten. De overheid wil daar vooral via scholing verandering in brengen. Migranten moeten Nederlands leren om betere kansen te krijgen. Dit roept aanvankelijk nogal wat weerstand op, omdat het de schijn heeft van dwingen tot integratie, wat zou leiden tot een verlies van de eigen identiteit.

Er dient zich dan nog een ander probleem aan waar men steeds openlijker over spreekt: de etnische criminaliteit, zoals de illegale drugshandel van Turken en de kleine criminaliteit onder Marokkaanse en Antilliaanse jongeren. Ook zet men in toenemende mate vraagtekens bij het grote aantal asielzoekers dat Nederland binnenkomt. De houding ten aanzien van mensen uit een andere cultuur lijkt te verharderen.

Rond de eeuwwisseling komt steeds meer de nadruk te liggen op het 'inburgeren' van nieuwkomers. Zij moeten zich meer schikken naar de Nederlandse samenleving en arbeidsmarkt. Het zijn in die tijd vooral Frits Bolkestein, Paul Scheffer, Pim Fortuyn en Ayaan Hirsi Ali die vraagtekens bij de multiculturele samenleving zetten.

Zo spreekt Paul Scheffer (2000) van een 'multicultureel drama'. Hij verwijt multiculturalisten dat zij onvoldoende onder woorden brengen wat onze samenleving bijeenhoudt. We zeggen te weinig over onze grenzen. 'En alleen degene die zijn eigen grenzen kent, kan er overheen kijken', betoogt hij. Hij pleit voor het verdedigen van onze open samenleving. Dat stelt grenzen aan culturele veelvoud.

Fortuyn vindt dat de islam in feite vijandig staat tegenover onze cultuur. De islam wil een staat die handelt vanuit het islamitisch recht. Consequentie daarvan is dat andersdenkenden zich moeten onderwerpen aan dat recht. Wij

moeten weten wat onze identiteit is en alert zijn op bedreigingen daarvan, aldus Fortuyn.

Ayaan Hirsi Ali vindt dat de aanhangers van de islam, die het voor het zeggen hebben in moskeeën, opvattingen verkondigen die diametraal staan tegenover de Nederlandse. De gemeenschap van gelovigen is voor hen alles, en niet het individu. De hoogste macht komt aan Allah toe, en niet aan de rechtsstaat. Voor conservatieve moslims is homoseksualiteit een ziekte, zijn vrouwen ondergeschikt aan mannen, en kinderen ondergeschikt aan hun ouders.

De multiculturele samenleving is een sissende snelkookpan, betoogt een columnist in *de Volkskrant*. De column vind je op de website bij dit boek. Maak de korte opdracht die erbij staat.

Maar er zijn ook andere geluiden. Zo concludeert de Tijdelijke commissie Onderzoek Integratiebeleid in 2004 dat de integratie van veel allochtonen geheel of gedeeltelijk geslaagd is, en dat dit een prestatie van formaat is. Dit is gebeurd ondanks het integratiebeleid van de overheid, dat veel gebreken vertoonde. Volgens de commissie is een persoon of groep geïntegreerd in de Nederlandse samenleving wanneer sprake is van een gelijke juridische positie, gelijkwaardige deelname op sociaaleconomisch terrein, kennis van de Nederlandse taal en respect voor gangbare waarden, normen en gedragspatronen. Integratie is, volgens de commissie, een tweezijdig proces: enerzijds wordt van nieuwkomers verwacht dat zij bereid zijn te integreren, anderzijds moet de Nederlandse samenleving die integratie mogelijk maken.

Ook in het *Jaarrapport integratie 2020* (CBS, 2020c) is de toon voorzichtig positief. Deze tweejaarlijkse rapportage bevat een overzicht van de mate waarin mensen met een migratieachtergrond en een Nederlandse achtergrond naar

elkaar toe groeien. Over het algemeen hebben mensen met een migratieachtergrond een minder gunstige positie dan mensen met een Nederlandse achtergrond. Zo hebben zij gemiddeld genomen een lager onderwijsniveau, minder vaak werk en een lager inkomen, en zijn zij vaker uitkeringsafhankelijk. Ook ervaren mensen met een migratieachtergrond hun gezondheid minder vaak als (zeer) goed. De achterstand is voor mensen met een niet-westerse migratieachtergrond gemiddeld groter dan voor mensen met een westerse migratieachtergrond. Binnen deze groepen neemt de tweede generatie een overwegend gunstigere positie in dan de eerste generatie.

De afgelopen tien jaar is er wel sprake van een inhaalslag in de sociaaleconomische positie die mensen met een migratieachtergrond innemen. Dat geldt in het bijzonder voor de groep met een Turkse, Marokkaanse, Surinaamse of Antilliaanse achtergrond. Tijdens de economische crisis werden deze groepen harder geraakt op de arbeidsmarkt, maar de afgelopen jaren groeide hun arbeidsparticipatie sterker dan die van mensen met een Nederlandse achtergrond. Ook op het gebied van werkloosheid en bijstandsafhankelijkheid is hun aandeel relatief sterker gedaald dan onder mensen met een Nederlandse achtergrond. Daarnaast is de achterstand van mensen met een migratieachtergrond ook op het gebied van onderwijs langzaam kleiner aan het worden.

Op het gebied van criminaliteit zijn mensen met een migratieachtergrond oververtegenwoordigd. Wel is de afgelopen tien jaar een daling in het aandeel verdachten van een misdrijf te constateren, zowel onder mensen met als onder mensen zonder migratieachtergrond. De ingezette daling lijkt de laatste jaren iets af te vlakken. Uit analyse blijkt dat die oververtegenwoordiging in de criminaliteitscijfers voor een belangrijk deel kan worden verklaard door de ongunstigere positie op het gebied van onderwijs- en gezinskenmerken die vooral niet-westerse jongeren innemen ten opzichte van jongeren met een Nederlandse achtergrond.

Kader 7.2

Erken nou ook eens dat het goed gaat met migranten

‘In het dagelijks leven zien we de integratie voor onze ogen gebeuren. We kennen allemaal de rolmodellen: denk aan de rapper Typhoon, de Turkse zangeres Karsu en de Antilliaanse operazangeres Tania Kross. We hebben burgemeesters als Ahmed Marcouch en Ahmed Aboutaleb. ... Onopvallender maar niet te missen is de opmars van de Turkse advocate, de hoofddoekte gemeenteambtenaar, de islamitische salarisadministrateur en de Antilliaanse hoogleraar. Zelfs al wijst het CBS-rapport erop dat de kansen op vast werk nog steeds kleiner zijn als je een niet-westerse achtergrond hebt, de ontwikkeling is positief. En die zou eindelijk zijn weerslag moeten krijgen in de media.’

Bron: Redactie *Trouw*, 2020

Hoe is het gesteld met integratie in jouw buurt of stad? Check de actuele informatie daarover via de Buurtmonitor Integratie, te vinden op de website bij dit boek.

Het al genoemde rapport van de WRR (2020) bevat een beleidsagenda voor de overheid. Structureel beleid is nodig om het samenleven van alle burgers te bevorderen. Gemeenten spelen daarbij een sleutelrol, waarvoor voldoende beleidsruimte en geld nodig zijn. De agenda bestaat uit vier bouwstenen:

- 1 Verbeter de ontvangst en inburgering van alle migranten, creëer ontvangstvoorzieningen voor alle migranten, en zorg voor gedifferentieerde inburgeringsvoorzieningen.
- 2 Stimuleer de sociale samenhang door een goede fysieke en sociale infrastructuur op buurtniveau en door het versterken van interculturele competenties in publieke sectoren zoals het onderwijs. Handhaaf de basisregels van het samenleven.
- 3 Zet in op arbeidsdeelname, maak werk van het bestrijden van arbeidsmarkt-discriminatie en investeer in actief arbeidsmarktbeleid met meer aandacht voor preventie.
- 4 Maak migratiebeleid meer dienstbaar aan sociale samenhang en arbeidsdeelname. Houd rekening met maatschappelijke kosten rond huisvesting, onderwijs en inburgering én met het incorporatievermogen van de samenleving.

Wat voor soort immigratie- en integratiebeleid zou Nederland volgens jou moeten voeren? Moeten de grenzen op slot of zijn we gebaat bij een gecontroleerd migratiebeleid?

- Denk je dat de diversiteit in de Nederlandse samenleving gevolgen heeft voor de zorg? Licht je antwoord toe en wissel uit met je medestudenten.

7.7.6 Klimaatverandering

Het klimaat verandert wereldwijd door verschillende oorzaken, zoals de activiteit van de zon, de toename van broeikasgassen in de lucht, vulkaanuitbarstingen en meteorietinslagen. Sinds de industriële revolutie is de invloed van de mens op het klimaat snel groter geworden. Dit komt vooral door de uitstoot van broeikasgassen als CO₂ en methaan. Broeikasgassen zorgen ervoor dat warmte wordt vastgehouden en daardoor stijgt de temperatuur op aarde. Zonder broeikasgassen zou de aarde ijskoud zijn, maar met te veel broeikasgassen wordt het juist te heet. De uitstoot van CO₂ neemt vooral toe door de verbranding van aardolie, aardgas en steenkool, de uitstoot van methaan vooral door landbouw (bijvoorbeeld koeien en rijstvelden), moerasgas in waterrijke gebieden en het weglekken van aardgas.

De gevolgen zijn aanzienlijk voor mens, natuur en milieu. Het groei- en bloei-seizoen begint vroeger, leefgebieden van dieren en planten veranderen, meer dieren en plantensoorten sterven uit of vertrekken uit hun oorspronkelijke habitat, er ontstaan drinkwater- of voedseltekorten en daardoor nieuwe vluchtelingenstromen. Het weer wordt extremer. Nederland is extra kwetsbaar voor overstromingen, omdat ons land voor een groot deel onder de zeespiegel ligt. Dat heeft ook grote economische gevolgen. Neem alleen al de kosten voor dijkophoging. De kans op gezondheidsproblemen zoals luchtwegaandoeningen, allergieën en infectieziekten neemt toe.

Het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), een VN-organisatie, beoordeelt de wetenschappelijke onderzoeken naar klimaatverandering en volgt de wetenschappelijke discussies. Jaarlijks publiceert het IPCC een rapport. In 2021 verscheen het zesde, waaruit blijkt dat de opwarming sneller gaat dan verwacht (Kennisportaal Klimaatadaptatie, 2021). Het Klimaatakkoord van Parijs van 2015 heeft nationale vertalingen gekregen, ook in Nederland. Het is onontkoombaar dat we op alle niveaus – micro, meso én macro – voor forse uitdagingen komen te staan die grote impact zullen hebben op onze samenleving (Klimaatakkoord, z.d.).

7.7.7 *Terrorisme en extremisme*

In de afgelopen decennia zijn verschillende landen opgeschrikt door terroristische aanslagen. Met de moord op Theo van Gogh op 2 november 2004 kreeg ook Nederland te maken met een dodelijke terroristische aanslag. Door al deze aanslagen is de overheid zeer alert op dreigingen. De Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV) is binnen de rijksoverheid verantwoordelijk voor terrorismebestrijding, cybersecurity, nationale veiligheid, crisisbeheersing en andere dreigingen. Deze dienst werkt nauw samen met de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD), de Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD), de Nationale Politie en het Openbaar Ministerie (OM). Het grootste deel van het werk van de veiligheidsdiensten gebeurt achter de schermen. Het grote publiek hoort af en toe wat, bijvoorbeeld over het actuele dreigingsniveau (dat is bijvoorbeeld 3 van 5 in oktober 2021). En in jaarverslagen worden tipjes van geheime sluiers opgelicht waaruit blijkt dat terroristische dreiging de laatste jaren onderdeel is geworden van de werkelijkheid.

Kader 7.3

AIVD: extreemrechts bereikt groter publiek, kans op terroristische aanslag

De coronapandemie en het anti-overheidsgevoel hebben het extremisme in Nederland een extra voedingsbodem gegeven. Een radicale groep van enkele tientallen personen is bereid tot intimidatie en geweld, zo signaleert inlichtingendienst AIVD in het jaarverslag over 2020.

Vooraf rechtsextremistische groepen krijgen meer voet aan de grond bij publieke protesten, en extreemrechtse ideeën bereiken een groter publiek, aldus de AIVD. De dienst noemt een terroristische aanslag door rechts-extremisten in Nederland inmiddels een mogelijkheid.

Bron: Modderkolk, 2021

De AIVD (2021) constateert in zijn jaarverslag over 2020 dat de boosheid van sommige actievoerders zich richt op de ‘elite’, ambtenaren, medici, wetenschappers en journalisten. Door desinformatie en complottheorieën wordt het

wantrouwen verder aangewakkerd. ‘Een kleine groep actievoerders leeft, beïnvloed daardoor, inmiddels in hun eigen werkelijkheid’ (Modderkolk, 2021). Die groep is bereid om over te gaan tot intimidatie en geweld. Zo werden wetenschappers en agenten thuis bezocht en zijn hun adressen online gezet. Politici en GGD-medewerkers zijn bedreigd.

De AIVD onderscheidt hierbij ‘denkers’ en ‘doeners’ (2021, p. 6): ‘De denkers zijn veelal hogeropgeleid, en in hun publicaties of vanachter hun podcastmicrofoon delen ze antidemocratische ideeën met een steeds grotere groep volgers.’ De AIVD licht niet toe wie deze denkers zijn. Ze zijn volgens de dienst vooral zichtbaar op internetfora en zoeken nadrukkelijk contact met internationale geestverwanten. De doeners leggen zich toe op acties in het publieke domein. Ook zij zoeken gelijkgestemden op.

De AIVD (2021, p. 4) waarschuwt voor het ‘alt-rightgedachtegoed’ van rechtse extremisten, een mengelmoes van complottheorieën, opvattingen over blanke suprematie en fascistische, nationaalsocialistische en conservatief-christelijke denkbeelden. Links-extremisme is volgens de AIVD (2021, p. 6) vooral activistisch van aard, al zijn er voorbeelden waarbij protesten uit de hand liepen en leidden tot vernielingen en brandstichting. Jihadistisch terrorisme blijft de grootste dreiging voor de Nederlandse samenleving.

Op de website staat een video met als titel: ‘Hoe voorkomen we de volgende aanslag?’ Met behulp van onder meer kennis over aanslagen in het verleden, fictieve verhalen en kunstmatige intelligentie is een kennismodel ontwikkeld.

7.7.8 Maatschappelijk onbehagen

Maatschappelijk onbehagen is de bezorgdheid van burgers over de toestand van de samenleving, die verslechterd is op de volgende vijf aspecten: het vertrouwen in de menselijke mogelijkheden; normen en waarden; de effectiviteit van de politiek; de gemeenschapszin; en de financiële kwetsbaarheid van de burgers. Het gaat hierbij om een negatieve gemoedstoestand die beleefd wordt als een collectieve emotie over de samenleving (Kuppens et al., 2019).

Om het maatschappelijk onbehagen vast te stellen maakt het CBS gebruik van gegevens uit 2018, waaruit blijkt dat de meningen nogal verdeeld zijn (Schmeets & Exel, 2020). Ruim een kwart van de onderzoeksgroep vindt dat we grote problemen steeds beter kunnen oplossen, terwijl één op de drie onderzochten het daarmee oneens is. Dat de risico's van technologische vooruitgang worden onderschat, vindt een duidelijke meerderheid (57 procent), tegenover bijna 20 procent die dit niet onderschrijft. Ook zijn er, met 42 tegenover 22 procent, meer mensen die vinden dat de regering geen duidelijke visie heeft over waar het met ons land naartoe moet. En 49 procent vindt dat Nederland te veel macht aan Europa heeft overgedragen, dubbel zoveel als de groep die deze

mening niet is toegedaan. Nog sterker is het gevoel over de onderlinge omgang van mensen: een grote meerderheid van 71 procent vindt dat er steeds minder onderling respect is, terwijl slechts 11 procent het daar niet mee eens is. Een hiermee nagenoeg vergelijkbare verdeling geldt voor de stelling dat Nederland steeds meer een land wordt van 'ieder voor zich'. Tevens vindt een grote groep van 42 procent dat er weinig aandacht is voor de financieel zwakkeren in de samenleving, terwijl 35 procent vindt dat hiervoor genoeg aandacht is.

Het onbehagen is niet gelijk verdeeld over bevolkingsgroepen. De grootste onvrede is er onder lager opgeleiden. Bij het inkomen onderscheidt vooral de groep met het hoogste inkomen zich met minder onbehagen ten opzichte van de drie lagere-inkomensgroepen. Naar migratieachtergrond zijn de verschillen niet zo groot.

Bekijk op de website de *Tegenlicht*-uitzending 'De weerbare democratie'. Hierin onderzoekt een aantal sprekers de kloof in de samenleving, die steeds groter lijkt te worden. Overal voelen grote groepen zich niet vertegenwoordigd. Waar komt die onvrede vandaan, en waarom lijkt de gangbare politiek niet in staat daarop een goed antwoord te formuleren? Beoordeel na het zien van deze video hoe kwetsbaar onze democratie naar jouw mening is en wat veelbelovende ideeën zijn om onze democratie weerbaarder te maken.

Het onbehagen uit zich onder meer op het terrein van de overheid. Het SCP (2021) constateert dat het politieke debat over de vastgelopen formatie en de politieke nasleep van de toelagenaffaire het vertrouwen in de overheid geen goed hebben gedaan. Anderzijds hebben de mensen ook hoge verwachtingen van diezelfde overheid, met name op het gebied van betaalbare woningen, betere zorg en onderwijs, en klimaat.

- Welke vormen van maatschappelijk onbehagen zie jij in je naaste omgeving?
- Voor welke daarvan heb jij begrip en voor welke niet?
- Ken jij zelf maatschappelijk onbehagen? Zo ja, wat is je reactie daarop?
- Onderzoek met je medestudenten hoe het gesteld is met jullie vertrouwen in de overheid. Welke argumenten hebben jullie daarvoor of kunnen jullie daarvoor vinden op het internet?

7.7.9 En wat zegt het SCP over de laatste 25 jaar?

Elke twee jaar brengt het SCP een uitgebreid rapport genaamd *De sociale staat van Nederland* uit. Hierin beschrijft en analyseert het sinds 2001 de ontwikkeling van de kwaliteit van leven van de Nederlandse bevolking en van verschillende groepen in de samenleving. Dat doet het SCP aan de hand van kerncijfers over de levensdomeinen onderwijs, arbeid, inkomen, gezondheid, vrijetijdsbesteding, maatschappelijke participatie, sociale veiligheid, huisvesting en

woonomgeving. Daarbij komt niet alleen de objectieve situatie aan bod, maar ook opinies van burgers en hun kijk op het leven. Eigenlijk zou elk nieuw rapport verplichte literatuur moeten zijn voor mensen die werken in de sector van welzijn en zorg. En dan zeker die delen uit het rapport die specifiek gaan over of raken aan het terrein waarin ze werken. Het is waardevolle lectuur, die veel nepnieuws ontkracht. Maar dat is wellicht ook de reden waarom populistische vraagtekens zetten bij de onpartijdigheid van het SCP.

De sociale staat van Nederland 2017 (Bijl et al., 2017) is ook nog eens bijzonder omdat het SCP daarin terugblijkt op een periode van 25 jaar. Laten we eens door het rapport dwalen om te zien wat het SCP ons zoal kan vertellen over belangrijke sociale veranderingen in Nederland.

Volgens het SCP is de kwaliteit van leven in Nederland de afgelopen 25 jaar beter geworden. We worden gemiddeld ouder, hebben gemiddeld een hogere opleiding en hebben meer te besteden. De arbeidsparticipatie van vrouwen en in mindere mate van ouderen is toegenomen. Er is minder criminaliteit en de woningen zijn van betere kwaliteit. Maar liefst 85 procent van de Nederlanders noemt zichzelf gelukkig en welvarend. Het optimisme over de economie is, na een dip, weer terug; het consumentenvertrouwen is hoog.

Nederlanders zijn het positiefste en meest optimistische volk van Europa. Opvallend daarbij is dat Nederlanders erg te spreken zijn over hun eigen welbevinden, maar veel negatiever zijn over dat van de sociale omgeving. De 'ik-cultuur' ruikt op en de omgangsvormen zijn verhard.

De Nederlandse bevolking groeit; in de laatste 25 jaar met 2 miljoen mensen tot 17 miljoen. De aanwas komt geheel voor rekening van immigranten. Het percentage huishoudens is verdubbeld. Dat komt doordat we ouder worden en tot op hogere leeftijd zelfstandig blijven wonen, jongeren langer alleenstaand zijn, en steeds meer huwelijken op de klippen lopen.

We worden, zoals gezegd, steeds ouder. In de afgelopen 25 jaar is de levensverwachting van mannen met zes jaar en die van vrouwen met drie jaar toegenomen. Dat komt vooral door een betere gezondheidszorg en meer preventie. Met onze gezondheid gaat het niet alleen feitelijk bergop, wij ervaren dat ook zo. Maar er zijn wel meer chronisch zieken en er is meer overgewicht.

Opvallend is dat ondanks een tijd van polarisatie en cynisme op sociale media Nederlanders opvallend optimistisch zijn over het functioneren van de parlementaire democratie. Over de Europese politiek zijn wij minder positief. Het draagvlak voor de EU wordt minder.

Verrassend is ook dat de tolerantie van Nederlanders jegens migranten is toegenomen, terwijl de media een ander beeld suggereren. Er is geen sprake van een 'ruk naar rechts'. Er is wel een toenemende bezorgdheid over de integratie van

nieuwkomers en over de vraag of de uitgaven die zijn gemoeid met hun opvang en huisvesting niet ten koste gaan van uitgaven aan de gezondheidszorg en aan andere landgenoten die het moeilijk hebben.

De kerken en vakbonden stromen leeg, het individualisme viert hoogtij en we brengen meer uren dan ooit door achter schermen. De inzet van vrijwilligers is onveranderd groot. Een kwart tot een derde van de bevolking doet vrijwilligerswerk. Er is meer animo om zich in te zetten voor mensenrechten en natuur, en minder voor behoeftige burens en ouderen. Dat zal tegenvallen voor de overheid, die daarop in het laatste decennium met de drie participatiewetten en een dringend beroep op zelfredzaamheid juist zwaar heeft ingezet.

Naast de vele positieve resultaten blijft de tweedeling tussen arm en rijk een hardnekkig probleem. Technologische ontwikkelingen werken ook een andere scheiding in de hand: de *cans* staan tegenover de *cannots*. Sociale en digitale vaardigheden worden belangrijker op de arbeidsmarkt, maar niet iedereen kan zich die eigen maken. Het doembeeld voor deze *cannots* is dat van werkende armen met een mager inkomen ten opzichte van de *cans*, die wél kunnen meekomen.

Er zijn ook aanwijzingen dat de toon van het publieke debat is veranderd. Een aantal taboes is verdwenen; mensen nemen vaker geen blad voor de mond en geven ongezuurd hun mening. Die hardere toon wordt ook beter gehoord. Niet alleen laten mensen via internet gemakkelijker van zich horen, ook zijn onderzoekers en de media sinds 2002 nadrukkelijk gericht op de publieke opinie.

7.7.10 En toen kwam de coronapandemie

Begin 2020 wordt Nederland, evenals de rest van de wereld, getroffen door COVID-19 ofwel het coronavirus. Er sterven wereldwijd meer dan 5 miljoen mensen; in Nederland zijn dat er bijna 19.000 (gegevens november 2021). De werkelijke cijfers liggen waarschijnlijk hoger, omdat niet iedereen wordt getest en overlijdensoorzaken niet altijd adequaat worden geregistreerd.

Het aantal besmette personen ligt vele malen hoger. Van hen zijn er in Nederland ruim 34.000 in het ziekenhuis terechtgekomen (november 2021). De meeste mensen herstellen weer, maar een aanzienlijk aantal heeft tot een jaar na de besmetting last van uiteenlopende invaliderende klachten.

De pandemie leidt tot ongekennde maatregelen in de hele wereld. Nederland wordt geconfronteerd met onder meer een intelligente lockdown, een avondklok, sluiting van onderwijsinstellingen, horeca en culturele voorzieningen, thuiswerken en uitgebreide steunmaatregelen voor bedrijven. Een relatief snelle ontwikkeling van vaccins en daaropvolgende vaccinatiestrategie leidt tot een geleidelijke versoepeling van de maatregelen, al maken oplevingen van het aantal besmettingen deze een aantal keren tijdelijk deels weer ongedaan.

In het voorjaar van 2021 publiceert het SCP zijn rapport *Een jaar met corona* (De Klerk et al., 2021). Een aantal (zeer) voorlopige conclusies daaruit:

- De Nederlandse bevolking lijkt zich (gemiddeld genomen) mentaal behoorlijk goed door deze crisis heen te slaan.
- De werkloosheid nam flink toe aan het begin van de crisis, en daalde vervolgens licht.
- Gemiddeld is er weinig achteruitgang in inkomen van mensen in de werkzame leeftijd, maar er zijn flinke onderlinge verschillen in inkomensgevolgen.
- De negatieve gevolgen van afstandsonderwijs zijn groot, met name bij kinderen met een lage sociaaleconomische status.
- De verandering in eenzaamheid is beperkt; alleen de emotionele eenzaamheid nam licht toe.
- Er is veel solidariteit met zorgmedewerkers, en nauwelijks met overtreders van coronaregels.
- De wrijving tussen jong en oud en tussen ziek en gezond is toegenomen.
- Het politiek vertrouwen was eerst hoog, maar het draagvlak voor de gekozen koers neemt af.

Op de website bij dit boek staat een interview met de directeur van het SCP, Kim Putters, over dit rapport. Hij gaat in op de conclusies en achtergronden.

Het SCP (2021) concludeert voorzichtig dat er veel veerkracht is in onze samenleving, maar dat de coronacrisis ook laat zien wie kwetsbaar zijn en op welke terreinen extra inspanning nodig is om directe schade door de crisis zo veel mogelijk te beperken, en om perspectief op herstel te bieden waar die schade toch is aangericht. Denk bijvoorbeeld aan beleid om de opgelopen achterstanden en toegenomen kansengelijkheid in het onderwijs te verkleinen,

om te voorkomen dat mensen in armoede belanden, om mentale gezondheidsproblemen te voorkomen, om ondernemers (waar nodig) te helpen bij herstart of overstap naar een ander werkveld, of om mantelzorgers die extra belast werden te ondersteunen. Daarnaast legt deze crisis kwetsbaarheden van onze samenleving bloot die al veel langer spelen. Denk aan ongelijke kansen in het onderwijs, onzekerheden op de arbeidsmarkt en knelpunten in de geestelijke gezondheidszorg en het sociaal domein. De plotselinge zichtbaarheid van deze kwetsbaarheden heeft geleid tot een breed gedeeld besef van de ingewikkelde onderliggende maatschappelijke problemen. Daarom is volgens het SCP juist dit een goed moment om met enige urgentie een herstelplan voor de lange termijn in werking te stellen; er moeten oplossingen worden gezocht voor deze problemen, omdat hun sociale effecten op de langere termijn groot kunnen zijn. Het verdient daarbij aanbeveling, aldus het SCP, om de samenhang tussen korte- en langetermijnmaatregelen en de samenhang tussen gezondheid, economie, maatschappelijke verhoudingen en leefomgeving te doordenken. Versterken maatregelen voor de korte en de lange termijn elkaar? Hebben maatregelen op de korte termijn neveneffecten die op de lange termijn geadresseerd moeten worden? En draagt het volledige pakket onder de streep bij aan de doelen die we als maatschappij willen bereiken?

Op de website bij dit boek vind je een samenvatting van de RIVM-studie *Verder kijken dan corona, over de toekomst van onze gezondheid*. Lees deze samenvatting en beantwoord de vragen.

Onduidelijk is nog of de coronacrisis op de langere termijn leidt tot ander gedrag. Bijvoorbeeld op het terrein van thuiswerken, herwaardering van sociale contacten, al dan niet meerdere keren per jaar het vliegtuig nemen, onthaasten, het besef dat je met minder spullen ook gelukkig kunt zijn, en het bewustzijn dat er grenzen zijn aan de economische groei. De alarmklokken die luiden over het klimaat kunnen daarvoor wellicht een extra impuls bieden.

Kader 7.4

De post-groeisamenleving

Voortjagen op het pad van economische groei? Of zijn er goede alternatieven, die meer mensen op een gezondere en minder schadelijke manier betrekken bij de economie? Het fenomeen 'post-groei' kan oriëntatie bieden en er is flink wat kennis over beschikbaar. Dat stelt Smolenaars in 'Post-groei en de post-groeisamenleving ofwel, de post-groei-mouwen opstropen' (2020).

Veel mensen voelen zich niet meer thuis bij het economisch groeiscenario van 'steeds meer'. Meer welvaart gaat immers ook samen met ongelijkheid, concurrentie op de woningmarkt, milieuschade, stress en logistieke dozen in het landschap. Een van de antwoorden daarop is 'post-groei', een poging anders te denken en leven.

Post-groei gaat een stap verder dan groei, het is letterlijk de situatie na de groei, de groei voorbij.

De focus ligt daarbij op:

- het ontschaarsen van arbeid, tijd, geld en materie met onder meer een basisinkomen voor ieder;
- het promoten van zorg voor elkaar in brede zin;
- het stimuleren van processen zoals kleinschaligheid;
- het ontmoedigen van schadelijk efficiency- en prestatiedenken;
- het vergroten van persoonlijke autonomie, van kansen van mensen.

Bron: Smolenaars, 2020

7.7.11 *Het nieuwe decennium*

De toekomst voorspellen is een hachelijke zaak. Er zijn vele ontwikkelingen in onze samenleving waarvan we niet weten welke kant ze opgaan. Ontwikkelingen kunnen elkaar ook beïnvloeden. Daarom wordt er door toekomstkijkers vaak gewerkt met scenario's, waarin verschillende factoren met elkaar in verband worden gebracht. In opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft Futureconsult in 2019 – dus vóór de coronacrisis – een drietal scenario's beschreven onder de titel *Samenleven 2030* (Bosch et al., 2019). We laten ze hierna de revue passeren.

Scenario A – Gespleten samenleving (economische stagnatie, bevolkingskrimp)

De Nederlandse economie wordt in 2030 al jaren gekenmerkt door stagnatie. Stijgende publieke uitgaven – met name voor (ouderen)zorg en klimaatadaptatie – en een aanhoudende Europese financiële crisis vormen de belangrijkste oorzaken. Door vergrijzing krimpt het arbeidspotentieel en heeft Nederland al jaren een negatief migratiesaldo: mensen zoeken kansen buiten Nederland en Europa. Op het wereldtoneel voeren machtsblokken – de VS, China, opkomende Afrikaanse mogendheden – protectionistische maatregelen door. Die treffen handelsland Nederland bovengemiddeld hard. Nederland heeft internationaal nog altijd een open houding, maar die wordt nauwelijks beantwoord: 'Waar ligt dat, Nederland?' Ook Europa boet aan relevantie in.

Nederland is een gespleten samenleving: de kloof tussen kansarm en kansrijk lijkt onoverbrugbaar. Dat zie je overal terug, of het nu gaat om onderwijs, arbeidsmarkt, wonen of zorg. Opleidingsniveau is de belangrijkste indicator van succes: het bepaalt of je kunt meekomen op de techgedreven arbeidsmarkt. Aan de ene kant verpauperen wijken, terwijl kansrijke, zelfredzame burgers het heft in eigen hand nemen in andere wijken.

De collectiviteit in Nederland neemt af als gevolg van deze kloof: kansrijken organiseren hun eigen voorzieningen en de ‘participatiesamenleving’ van de jaren tien laat een sociaal gat achter voor kansarmen. De tegenstelling kansarm-kansrijk is ook politiek relevant. Polarisatie is de norm; er zijn geen brede middenpartijen meer. Wel is de angel uit het identiteitsdebat: de negatieve beeldvorming over migranten en migratie is de afgelopen jaren afgenomen.

Scenario B – Anonieme samenleving (economische groei, bevolkingsgroei)

De Nederlandse economie bloeit in 2030 en Nederland geldt internationaal als koploper op het gebied van landbouw, watermanagement en klimaatadaptatie. Als gevolg van de economische groei is Nederland een aantrekkelijk vestigingsland voor migranten. Nederland kijkt pragmatisch naar migratie: iedereen die wil en kan werken is welkom.

We leven in Nederland lángs elkaar, en niet zozeer mét elkaar. Nederland is een anonieme, geïndividualiseerde samenleving. Zolang je meedoet, is er voor iedereen plek. Veel sociale netwerken zijn gedigitaliseerd; mensen gaan minder vaak de deur uit. De organisatie van werk is flexibel. Een ruime meerderheid van de beroepsbevolking werkt projectmatig en voor verschillende organisaties. Dat maakt ook kwetsbaar: als er een economische recessie komt, hebben veel mensen weinig om op terug te vallen.

In de digitale samenleving zijn er ook achterblijvers: mensen die weinig digitale vaardigheden hebben, dreigen buiten de boot te vallen. Het gebrek aan woonruimte wordt met behulp van technologie aangepakt: huizen worden binnen een dag geprint, gestapeld en zijn zelfvoorzienend wat betreft water en energie.

Scenario C – Versplinterde samenleving (economische stagnatie, bevolkingsgroei)

Europa is in crisis in 2030. Economisch gaat het slecht, het continent vergrijsst en het is ieder voor zich. Europa blijft achter bij Azië en de VS. Nederland heeft de blik vooral naar binnen gekeerd: het land verkeert in economisch zwaar weer en de samenleving versplintert. Er is sprake van hoge werkloosheid in het middensegment als gevolg van automatisering en digitalisering. De collectieve uitgaven voor zorg en klimaatadaptatie stijgen.

De scheidslijnen in de samenleving zijn vooral etnisch en religieus/cultureel. Binnen groepen bestaat een sterke saamhorigheid. Groepen regelen veel onderling: eigen onderwijs, werken met gelijkgestemden, en ook in de zorg ontstaan veel particuliere initiatieven die gericht zijn op één groep. De arbeidsmarkt is steeds verder gesegregeerd; de werkvloer is niet meer een plek waar je de ander ontmoet. Ook wijken worden steeds eenvormiger: er zijn buurten waar de voertaal Pools is, er zijn streng christelijke gebieden en moslimwijken. Slechte

wijken zakken verder af – de media spreken inmiddels over getto's. Zo is de nieuwe verzuiling een feit.

Scenario's zijn geen doel op zich, maar handvatten voor beleid. De scenario-bouwers geven de overheid een aantal aanknopingspunten mee, zoals het belang om een visie op de wenselijke samenleving te ontwikkelen, ruim baan te maken voor talent en goed onderwijs, ontmoetingsmogelijkheden tussen mensen te versterken om segregatie te voorkomen, en niet alleen stil te staan bij collectieve identiteit maar ook bij saamhorigheid en identiteit in kleine groepen.

Vanwege de vele onzekerheidsfactoren zijn waarschuwingen ook op hun plaats. Er is het gevaar van wens- en maakbaarheidsdenken: beleid als wondermiddel om de perfecte samenleving te construeren. Het is belangrijk om de scenario's te vertalen naar concrete (beleids)dossiers, om zo te komen tot zinvolle, toekomstgerichte strategieën en beleid.

De tijdshorizon kan ook een schijnveiligheid oproepen: 'O, het scenario speelt pas over tien jaar.' Maar cruciale gebeurtenissen of *fake news* kunnen ontwikkelingen versnellen of laten kantelen. En tot slot: scenario's kunnen ook naast elkaar bestaan. Nederland is immers een land van meerdere snelheden, zodat scenario A bijvoorbeeld kan gelden voor de krimpgebieden, scenario B voor de grote steden in de Randstad, en scenario C als gepercipieerde werkelijkheid voor sommige groepen in de samenleving.

Wellicht krijgt het onderzoeksbureau Futureconsult van de overheid de kans om in 2030 de balans op te maken. Tot die tijd zullen we zelf de vinger aan de pols moeten houden.

Op de website bij dit boek staat een link naar een rapport van de Raad voor Volksgezondheid & Samenleving met als titel *Wissels omzetten voor een veerkrachtige samenleving* (RVS, 2021a). Welke vier prioriteiten op het vlak van volksgezondheid en samenleving reikt de RVS aan voor de beleidsmakers van de toekomst? Kies één prioriteit uit en verzorg daar een korte presentatie over voor je studiegroep.

7.8 Conclusies

Bij sociale veranderingen gaat het om veranderingen in de cultuur en structuur van een samenleving over een langere periode. Sociale veranderingen hebben meestal meerdere oorzaken, en mensen verschillen van mening over welke oorzaken de belangrijkste zijn. Liberalen zien vaak heel andere oorzaken dan socialisten.

Om te voorkomen dat veranderingen uit de hand lopen heeft de samenleving regels, wetten en instituties in het leven geroepen om die veranderingen te

‘beheersen’ en gecontroleerd te laten verlopen. Sociale veranderingen zijn in verschillende verschijningsvormen zichtbaar, zoals in de uiterlijke kenmerken van de samenleving, het gedrag van mensen, de structuren van de samenleving en culturele elementen.

Soms zijn het sociale problemen die vragen om veranderingen. Ook spelen groeperingen en instanties een belangrijke initiërende rol, zoals politieke partijen, pressiegroepen, actiegroepen en sociale bewegingen. Ook de resultaten van wetenschappelijk onderzoek kunnen van invloed zijn.

De laatste vijftig jaar hebben zich in onze samenleving grote sociale veranderingen voltrokken, zoals individualisering, democratisering, solidarisering, technologische ontwikkelingen en multiculturalisering. Dat zijn veranderingen op macroniveau, maar die werken door tot in de spreekkamers van al die honderdduizenden hulpverleners die dagelijks actief zijn op het terrein van welzijn en zorg. De coronapandemie heeft daar nog een schepje bovenop gedaan. Alle zorgverleners hebben daar in hun werk in meer of mindere mate mee te maken gekregen. Dat geldt ook voor Sofie, die daardoor nog meer de kwetsbaarheid ervoer van de jonge mensen in haar instelling.

Schrijf een kort essay van 400 woorden over wat volgens jou de belangrijkste sociale veranderingen zijn die zich de komende 25 jaar in ons land zullen voltrekken. Spits dit toe op mogelijke consequenties voor je toekomstige werk.

Omkijken en vooruitzien

8

Een boek is nooit af. Morgen komen andere gedachten bovendrijven, verschijnen er resultaten van nieuw onderzoek, of neemt de regering nieuwe besluiten. De wereld is dan weer een beetje anders. Gelukkig maar, want *panta rhei*. Dus de punt is gezet. Behalve dan nog dit laatste hoofdstuk, waarin we kort omkijken en een blik vooruitwerpen.

Doelen

Wij zijn benieuwd hoe de reis door dit boek je bevalen is. Heeft het je gebracht wat je ervan verwachtte? Misschien waren je verwachtingen nog niet zo concreet. Dan maar de vraag herformuleren: heeft het je gebracht wat we in het voorwoord beloofden? Met andere woorden, kun jij de volgende vragen met ja beantwoorden?

- 1 Is je kennis van en inzicht in 'de sociologie van het veld van zorg en welzijn' vergroot?
- 2 Is jouw sociaal bewustzijn gegroeid?
- 3 Kun je de inhoud toepassen in je dagelijkse praktijk als zorgverlener?
- 4 Heb je meer kennis van hedendaagse maatschappelijke vraagstukken?

Jouw docent zal die vragen wellicht voor een gedeelte kunnen beantwoorden na de lessen en jouw toetsen. Maar belangrijker is wat jij zelf vindt. Ook wij zouden dat graag weten. Vandaar de volgende opdracht.

Wil je per mail (interakt@planet.nl) je antwoord sturen op de volgende vragen:

- **Kon jij de voorgaande vragen allemaal met ja beantwoorden? Zo nee, welke niet, en waarom niet?**
- **Welk sociologisch onderwerp vond je het boeiendst?**
- **Wat in dit boek vind je overbodig en/of niet interessant?**
- **Welke onderwerpen werden te moeilijk behandeld?**
- **Waar heb je het meest aan gehad?**
- **Wat heb je gemist?**
- **Welke vragen heb je nog?**

We beloven je een persoonlijke reactie!

Maatschappijvisie

In paragraaf 1.4 kwamen sociaal bewustzijn en maatschappijvisies aan bod. Je trof daar ook een opdracht aan over die maatschappijvisies. Hopelijk heb je die toen uitgevoerd en de resultaten bewaard.

Voer de opdracht nu nog eens uit, en vergelijk daarna de uitkomsten met die van de eerste keer. Doe dat eerlijk en voorkom sociaal wenselijke antwoorden.

In de volgende tabel zijn de belangrijkste kenmerken van de maatschappijvisies rechts en links nog eens samengevat als oriëntatiepunt voor de opdracht.

Rechts, liberaal (meer nadruk op)	Links, socialistisch (meer nadruk op)
Ongelijkheid acceptabel binnen grenzen	Gelijke kansen met aandacht voor de zwakkeren
Individuele vrijheid	Solidariteit
Macht en invloed 'naar verdienste'	Gelijkmatige verdeling van macht
Individu is verantwoordelijk voor eigen gedrag	Maatschappelijke factoren bepalen gedrag
Individuele verantwoordelijkheid	Maatschappelijke verantwoordelijkheid
Kleine rol van de overheid	Grote rol van de overheid
Beloning naar verdienste	Inkomensgelijkheid
Ondernemen	Verzorgen

- **Lees de volgende stellingen en geef met een kruisje aan bij welke maatschappijvisie die stelling het meest past. Je moet een keuze maken, ook al vind je dat voor zowel eens als oneens iets te zeggen valt.**
- **Omcirkel vervolgens de drie uitspraken die het best passen bij jouw maatschappijvisie.**

		Rechts	Links
1	Als je voor een dubbeltje geboren bent, word je nooit een kwartje.		
2	Voor gelijke misdaden moeten dezelfde straffen gelden.		
3	Mensen die roken, hebben minder recht op zorg dan niet-rokers.		
4	Hogere inkomens moeten zwaarder belast worden dan nu het geval is.		
5	Mensen zijn kuddedieren, die zich gedragen zoals de kudde dat wil.		
6	Ziekte zit vooral tussen de oren.		
7	Mensen moet je afrekenen op hun resultaten.		
8	Of je slaagt in het leven hangt vooral van jezelf af.		
9	Elk vogeltje zingt zoals het gebekt is.		
10	De appel valt niet ver van de boom.		

Beschouw de test niet als een wetenschappelijk verantwoord instrument om maatschappijvisies vast te stellen. Hij is vooral bedoeld als leermiddel; de test helpt om meer inzicht in die visies te krijgen, en geeft een indicatie voor jouw eigen visie.

Zijn er verschillen tussen de eerste en de tweede keer dat je de stellingen beoordeelde? Wat zegt jou dat?

De antwoorden

De stellingen 2, 3, 6, 7 en 8 horen bij een rechtse, neoliberale maatschappijvisie, want zij benadrukken: iedereen is gelijk, eigen verantwoordelijkheid, kleine overheid, enzovoort.

De stellingen 1, 4, 5, 9 en 10 horen meer bij een linkse, socialistische maatschappijvisie, want zij benadrukken de wens tot sociale gelijkheid, meer inkomensgelijkheid en maatschappelijk bepaald denken en handelen.

De sociologische invalshoek

Dit boek is een pleidooi voor meer aandacht voor maatschappelijke factoren als machtige beïnvloeders van het denken en handelen van zorgverleners en cliënten. Die keuze is gemaakt omdat steeds meer wetenschappers constateren dat doorgesloten individualisering en medicalisering veel cliënten tekortdoen. Vooral het stempel van 'eigen schuld' en het adagium van 'zelfredzaamheid' kunnen een funeste uitwerking hebben op mensen die gewoon botte pech gehad hebben en de vaardigheden missen om zelf uit het moeras te komen. Dit boek besteedt veel aandacht aan de invloed van maatschappelijke factoren op het denken en handelen van zorgverleners en cliënten. Het laat zien dat veel problemen van cliënten maatschappelijke oorzaken hebben, en dat de eigen verantwoordelijkheid daarvoor minder groot is dan de eigentijdse cultuur ons wil doen geloven.

Daarmee worden de eigen kracht en de eigen verantwoordelijkheid van cliënten in het proces van ‘beter worden’ niet ontkend. En cliënten zijn niet per se slachtoffer. Integendeel, de emancipatie van de cliënt is daarmee niet gediend. Wel pleiten we voor interventies die zich ook richten op de maatschappelijke oorzaken van problemen en op de preventie ervan. Dat is niet alleen goedkoper, maar ook fair naar die cliënten die buiten hun schuld in de problemen geraakt zijn.

Vooruitkijken

In dit boek wordt geregeld een blik in de toekomst geworpen via onderzoek en rapporten, zoals die van het Sociaal en Cultureel Planbureau.

Uit de terugblik op de laatste 25 jaar (Bijl et al., 2017) komt een gematigd positief beeld tevoorschijn. Enigszins verrassend is dat wel, omdat de mainstream media dagelijks een veel somberder beeld schetsen van wat er in de samenleving gaande is, doordat zij inzoomen op actuele gebeurtenissen en incidenten. Goed nieuws is dat media, althans sommige, blijf geven van zelfkritiek en proberen tegengas te geven door analyses en kritische beschouwingen.

Ook goed nieuws is dat de traditionele media tegengas geven aan de enorme stroom van nepnieuws die ons dagelijks overspoelt. Het pleidooi voor ‘waarheid’ klinkt steeds luider. Sommigen pleiten er zelfs voor om ‘waarheid’ toe te voegen aan de zozeer geprezen drie-eenheid vrijheid, gelijkheid en broederschap. Maar het beste nieuws – of is dat vooral wensdenken? – is misschien nog wel dat er tekenen zijn dat onze samenleving de waarde solidariteit weer meer in evenwicht wil brengen met vrijheid en gelijkheid. Er komen steeds meer geluiden dat de sociale ongelijkheid te ver is doorgeschoten. En onderzoekers komen met

cijfers die overtuigend aantonen dat meer egalitaire samenlevingen een hogere kwaliteit van leven garanderen dan minder egalitaire samenlevingen.

Misschien helpt die ontwikkeling om de onderkant van de samenleving, waar zich naast de *haves* in toenemende mate ook de *cannots* bevinden, een steun in de rug te geven.

Dat gebeurt al op veel plaatsen in Nederland, waar op microniveau in wijken en dorpen zelfredzaamheid wordt ingevuld als samenredzaamheid en waar burgerparticipatie leidt tot nieuwe gemeenschapsinitiatieven en door meer partijen gedragen beleid. Zo wordt invulling gegeven aan de participatiesamenleving. De overheid zou zich daarbij niet vooral moeten terugtrekken – als bezuinigingsstrategie – maar juist stimulerend aanwezig moeten zijn. En de overheid zou tevens, om met Van den Heuvel (2014) te spreken, ‘de burger niet langer moeten aanspreken als consument. Daardoor gaat die burger zich ook gedragen als consument en verliest het algemeen belang uit het oog. En die burger moet ophouden klant te spelen maar zich gaan gedragen als medeproducent van de samenleving. Hij moet niet blijven vragen “wat heb ik nodig” maar “wie heeft mij nodig”. En als hij gaat stemmen moet hij zich niet afvragen wat voor hemzelf het belangrijkste is maar welke maatschappij goed voor ons is.’

Vrijheid

‘Wat is vrijheid?’ vraagt Martinez zich af in zijn boek *Hoe vrij zijn wij?* (2017). Hij laat zien dat het geloof in de vrije wil op onjuiste aannames berust. Wij zijn minder vrij dan we denken. Wij maken keuzes onder invloed van onze omgeving, met hersenen die we niet zelf gekozen hebben. Hij plaatst terecht vraagtekens bij de eigen-verantwoordelijkheidshype in dit tijdsgewricht, waarin veel nadruk gelegd wordt op vrijheid van meningsuiting, vrijheid van handelen en vrije concurrentie. In het veld van zorg en welzijn domineren in het verlengde daarvan principes als zelfredzaamheid, eigen verantwoordelijkheid en marktwerking. Dat leidt niet zelden tot onterechte individualisering van problemen en tot *blaming the victim*.

De website van dit boek leidt je naar een documentairedrieluik over vrijheid, gelijkheid en broederschap. Daarin wordt de vraag gesteld of het aloude ideaal van vrijheid, gelijkheid en broederschap in de eenentwintigste eeuw eigenlijk nog wel relevant is voor ons. Je wordt langs een opmerkelijk scala aan verrassende en nieuwe wetenschappelijke inzichten geloodst.

We hopen dat dit boek je geholpen heeft om meer zicht te krijgen op de snijpunten tussen jouw persoonlijke levenslot, de geschiedenis en sociale omstandigheden, en dat jouw sociale bewustzijn is gegroeid. Volgens Mills (1963) krijgen mensen door de groei van het sociaal bewustzijn het gevoel dat ze ontwakken in een huis waarvan zij alleen maar vermoedden dat zij het kenden. Ze zijn steeds beter in staat om samenhangen te constateren. Ze oriënteren zich breder; beslissingen die vroeger juist leken, lijken nu bekrompen en dom. De

mogelijkheid zich te verwonderen komt zo weer tot leven. We wensen je toe dat dit bij jou ook het geval is.

Er zitten twee kanten aan sociaal bewustzijn. Enerzijds is er de ontdekking dat veel van wat je vroeger 'vrijheid' noemde, vooral door de omgeving en de cultuur gewenst gedrag is. Vaak besef je niet dat dit geprogrammeerd gedrag is. Vaak zullen dat ook gedragingen zijn waar je niet buiten kunt in deze tijd en in jouw omgeving. Acceptatie is dan een passende reactie. Anderzijds zul je ook ontdekken dat er andere waarden en gedrag zijn die meer passen bij wat jij van waarde vindt en waarvoor jij kunt kiezen en waarvoor jij wilt leven. Dat leidt tot een hogere vorm van vrijheid dan hedendaagse mantra's, hoe belangrijk vaak ook, als keuzevrijheid, vrijheid van meningsuiting en eigen verantwoordelijkheid.

Op de website bij dit boek vind je een verwijzing naar de website Zorgdromen, waar dromen over de (toekomst van de) zorg worden verzameld. Welke dromen spreken jou aan? En welke dromen heb jij voor je toekomst als werkende in zorg of welzijn?

Tot slot

In het volgende gedicht komt een aantal onderwerpen samen die in dit boek een plek kregen. Wij zien het als een aansporing om daarover te blijven nadenken en er met anderen over van gedachten te wisselen. We hopen dat het gedicht ook jou inspiratie biedt.

Reagaar

Is een gesprek hetzelfde als reageren
Is hou je bek de manier van inspireren
Is ik heb gelijk een antwoord op je vraag
Is door het slijk de beschaving van vandaag
Is je gedachte gelijk aan de dialoog
Is je mening hetzelfde als een goed betoog

Is wat je typt een flodder of polemieek
Is wat je schrijft modder of esthetiek
Is vrijheid een beerput of een tempel
Is vrijheid integraal of maar een sample
Is vrijheid slechts online of exclusief openbaar
Is Facebook net als Twitter een regelrecht gevaar

Is je woord bedoeld als provocatie
Is een emoticon of like een echte relatie
Is je reactie een verbinding met mij
Is sociaal nog wel media en in die zin vrij

Is wat jij te melden hebt echt wel relevant
Is je woord dienend of alleen maar dominant
Is meningsuiting een dialectisch proces
Is een online platform gekmakend of een les

Is het misschien stilaan de hoogste tijd
voor een open debat, een eerlijke strijd
Is de parlementaire democratie voorgoed passé?
En hoe geven we online vorm aan dit idee?

Marjolein Pieks, 9 juli 2021

Veel succes in je loopbaan als zorgverlener.

Literatuurlijst

- Achterhuis, H. (1980). *De markt van welzijn en geluk* (4e druk). Baarn: Ambo/Anthos.
- Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (2021, april). *Jaarverslag 2020*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties/AIVD.
- AlleCijfers.nl (z.d.). *Hoogste percentage allochtonen van wijken in Nederland*. <https://allecijfers.nl/ranglijst/hoogste-percentage-allochtonen-van-wijken-in-nederland>
- Amnesty International (z.d. a). *LHBT's, homofobie en homohaar*. www.amnesty.nl/encyclopedie/homoseksuelen-homofobie-homohaar
- Amnesty International (z.d. b). *Antisemitisme en mensenrechten*. www.amnesty.nl/encyclopedie/antisemitisme-en-mensenrechten
- Andriessen, I., Hoegen Dijkhof, J., Torre, A. van der, Berg, E. van den, Pulles, I., Iedema, J. & Voogd-Hamelink, M. de (2020, maart). *Ervaren discriminatie in Nederland II*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Art.1 (2020, april). *Discriminatiecijfers in 2019. Een rapport over registraties van discriminatie-incidenten door de politie, en meldingen bij antidiscriminatievoorzieningen en andere organisaties in Nederland*. Rotterdam/Den Haag: Art.1/Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties/Politie.
- Azghari, Y. (2021). *Diversiteit in het sociaal domein. Op weg naar intercultureel vakmanschap*. Amsterdam: Boom.
- Bahara, H. (2017, 21 september). Nederlandse moslim voelt zich vaker gediscrimineerd en minder verbonden met Nederland. *De Volkskrant*.
- Bartels, M. (2015). Genetics of wellbeing and its components satisfaction with life, happiness, and quality of life. A review and meta-analysis of heritability studies. *Behaviour Genetics*, 45(2), 137-156.
- Becker, S. (2017, 22 februari). Wat is populisme? *Trouw*.
- Beer, P. de (2013, 12 september). De privatisering van de werkloosheid. Wachten op ideeën. *De Groene Amsterdammer*, pp. 26-29.
- Berg, R. van den (2020, 18 december). *Worden jongeren van politiek onverschillig nu meer betrokken?* [column]. www.marketingtribune.nl/algemeen/weblog/2020/12/column-worden-jongeren-van-politieke-onverschillig-nu-meer-betrokken/index.xml
- Bergman, S. (regisseur) (2016). *Beperkt houdbaar* [documentaire]. Hilversum: 2Doc/VPRO.
- Berkhout, E., Galasso, N., Lawson, M., Andrés, P., Morales, R., Taneja, A. & Vázquez Pimentel, D.A. (2021, januari). *The Inequality Virus. Bringing together a world torn apart by coronavirus through a fair, just and sustainable economy*. Oxford: Oxfam GB.
- Bijl, R., Boelhouwer, J. & Wennekers, A. (red.) (2017, december). *De sociale staat van Nederland 2017*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bloem, B. (2011, 12 april). *From God to Guide*. TEDxMaastricht. www.youtube.com/watch?v=LnDWt10Maf8
- Blom, Th. & Wessel, M. (2017, 29 april). Natuurlijk is er een absolute waarheid! *De Volkskrant*.
- BNR Webredactie (2020, 24 januari). *Rutte: miljonairs betalen al genoeg belasting in Nederland*. BNR Nieuwsradio. www.bnr.nl/nieuws/financieel/10400926/rutte-miljonairs-betalen-al-genough-belasting-in-nederland
- BNR Webredactie (2021, 18 januari). *'Toeslagenaffaire had racistische benadering'*. BNR Nieuwsradio. www.bnr.nl/nieuws/juridisch/10430801/toeslagenaffaire-had-racistische-benadering

- Boer, A. de, Plaisier, I. & Klerk, M. de (2019, november). *Mantelzorgers in het vizier. Beleidssignalement mantelzorg*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bolwijn, M. (2018, 1 februari). In Beverwaard was woede om azc het grootst, maar daar is niets meer van te zien: 'We hebben elkaar gek gemaakt'. *De Volkskrant*.
- Bos, R. ten (2017, 19 december). Nepnieuws in een wereld die geen feiten wil. *Vrij Nederland*. www.vn.nl/nepnieuws-in-een-wereld-die-geen-feiten-wil
- Bosch, M., Nekkers, J. & Balian, Z.Z. (2019, april). *Samenleven 2030. Een toekomstverkenning*. Amsterdam: Futureconsult.
- Brakel, M. van den, Portegijs, W. & Hermans, B. (red.) (2020, december). *Emancipatiemonitor 2020*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek/Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Breebaart, L. (2017, 29 november). Onzinnige ideeën moet je durven minachten. *Trouw*.
- Bregman, R. (2019). *De meeste mensen deugen*. Amsterdam: De Correspondent Uitgevers.
- Bregman, R. (2020, 2 april). Is de tijd voor een gegarandeerd basisinkomen nu gekomen? *De Correspondent*.
- Broek, A. van den, Campen, C. van, Haan, J. de, Roeters, A., Turkenburg, M. & Vermeij, L. (red.) (2016, december). *De toekomst tegemoet. Leren, werken, zorgen, samenleven en consumeren in het Nederland van later. Sociaal en Cultureel Rapport 2016*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broer, Th. & Pleij, S. (2017, 17 januari). Vernieuw de democratie! En snel! *Vrij Nederland*. www.vn.nl/vernieuw-de-democratie-en-snel
- CBS StatLine (2019, 9 december). *Laag en langdurig laag inkomen; huishoudenskenmerken, regio (indeling 2019)*. <http://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84641NED/map?dl=502CA>
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2019, 25 oktober). *Ruim 100 duizend minder mensen lid van de vakbond*. www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/43/ruim-100-duizend-minder-mensen-lid-van-de-vakbond
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2020a, 6 maart). *Parade van Pen. De vermogensverdeling in 2018*. www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2020/10/parade-van-pen-de-vermogensverdeling-in-2018
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2020b, juni). *Materiële welvaart in Nederland 2020*. Den Haag: CBS.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2020c, november). *Jaarrapport integratie 2020*. Den Haag: CBS.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2020d, 2 december). *Armoederisico bevolking in 2019 een fractie lager*. www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/49/armoederisico-bevolking-in-2019-een-fractie-lager
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2020e, 22 december). *Vermogens van huishoudens leveren steeds meer inkomen op*. www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/52/vermogens-van-huishoudens-leveren-steeds-meer-inkomen-op
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2021a, september). *Hoeveel mensen met een migratieachtergrond wonen in Nederland?* www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-asiel-migratie-en-integratie/hoeveel-mensen-met-een-migratieachtergrond-wonen-in-nederland
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2021b, 3 november). *Opnieuw minder vakbondsleden in 2021*. www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/44/opnieuw-minder-vakbondsleden-in-2021
- Centraal Planbureau (2020, maart). *Centraal Economisch Plan 2020*. Den Haag: CPB.
- Centraal Planbureau (2021). *Macro Economische Verkenning 2021*. Den Haag: CPB.
- Centraal Planbureau & Sociaal en Cultureel Planbureau (2020a, juni). *Kansrijk armoedebeleid*. Den Haag: CPB/SCP.
- Centraal Planbureau & Sociaal en Cultureel Planbureau (2020b, oktober). *Kansrijk integratiebeleid op de arbeidsmarkt. Beleidsopties voor het verbeteren van de arbeidsmarkt-uitkomsten van personen met een migratieachtergrond*. Den Haag: CPB/SCP.

- Compendium voor de Leefomgeving (z.d.). *Bevolking en wonen*. www.clo.nl/onderwerpen/bevolking-en-wonen
- Dahrendorf, R. (1964). *Homo sociologicus*. Keulen: Westdeutscher Verlag.
- Dekker, W. & Herderscheë, G. (2021, 15 maart). Nieuwe baas werkgeverslobby: 'Of er vijandigheid is? Dat ga ik niet ontkennen'. *De Volkskrant*.
- Dekker, W. & Tieleman, J. (2021, 27 maart). De economische groei herstelt wel weer. Maar het welzijn, wat doet corona daarmee? *De Volkskrant*.
- Dijkstra, S.C. (2016). *Socioeconomic differences in dietary intake of older adults* [proefschrift]. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.
- Doorn, J.A.A. van & Lammers, C. (1976). *Moderne sociologie*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum.
- Duyvendak, J.W. & Hurenkamp, M. (red.) (2004). *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Van Gennep.
- Eftting, M. (2012, 20 juni). Kankerpatiënt met hoge opleiding beter behandeld. *De Volkskrant*.
- Europa Nu (2021, 20 juli). *Europese Commissie: rechtsstaat Hongarije en Polen glijdt af*. www.europa-nu.nl/id/vlknzfrftzy/nieuws/europese_commissie_rechtsstaat_hongarije?ctx=vimofunw7xns&tab=0
- Freire, P. (1972). *Pedagogie van de onderdrukten*. Baarn: Anthos.
- Geest, L. van der, Boudeling, M. & Janssen, W. (2013). *Gezond online. In control met eHealth*. Utrecht: NYFER.
- Geest, M. van der (2017, 27 november). Samen beslissen in de spreekkamer. *De Volkskrant*.
- Gelijke Kansen Alliantie (z.d.). *Gelijke Kansen Alliantie*. www.gelijke-kansen.nl
- Giesen, P. (2012, 24 november). We zijn een symbolische samenleving. *De Volkskrant*.
- Global Inequality (2020, juli). Interview met Göran Therborn over zijn boek *The killing fields of inequality*. <http://global-inequality.com/anti-imperialism-and-global-inequality>
- Groenhuijsen, Ch. (2017). *Optimisten hebben de hele wereld. 96 redenen om opgewekt naar de toekomst te kijken*. Den Haag: Einstein Books.
- Grunberg, A. (2013, 11 mei). Voetnoot. *De Volkskrant*.
- Grunberg, A. (2017a, 21 juni). Voetnoot. *De Volkskrant*.
- Grunberg, A. (2017b, 20 september). Voetnoot. *De Volkskrant*.
- Grunberg, A. (2018, 11 januari). Voetnoot. *De Volkskrant*.
- Haegens, K. (2017, 13 oktober). Is het IMF ineens links geworden? *De Volkskrant*.
- Haegens, K. (2018, 20 januari). Hoe de markt zichzelf om zeep helpt. *De Volkskrant*.
- Harrison, R. (1972). Understanding your organization's character. *Harvard Business Review* (mei/juni).
- Heijne, B. (2005). *Hollandse toestanden. Nieuwe opmerkingen over Nederland*. Amsterdam: Prometheus.
- Heijne, B. (2016). *Onbehagen. Nieuw licht op de beschaafde mens*. Amsterdam: Ambo|Anthos.
- Heuvel, M. van den (2014). *Vrijheid, gelijkheid, broederschap. Oude waarden in nieuwe tijden*. Amsterdam: Boom.
- Hofstede, G. (2010). *Allemaal andersdenkenden*. Amsterdam: Atlas Contact.
- Huber, M. (2014). *Towards a new, dynamic concept of health. Its operationalisation and use in public health and healthcare, and in evaluating health effects of food* [proefschrift]. Maastricht: Universiteit Maastricht.
- Huijnk, W., Gijsberts, M. & Dagevos, J. (2014). *Jaarrapport integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Illich, I. (1982). *Medical nemesis. The expropriation of health*. New York: Pantheon.
- Jager, H. de & Mok, A.L. (1978). *Grondbeginselen der sociologie. Gezichtspunten en begrippen* (7e, herziene druk). Leiden: Stenfert Kroese.

- Jansen, F. (1975). Drie gebroeders [lied uit cabaretshow *Kwartetten*].
- Janssen, G. (2017, 21 september). De slimste man van Silicon Valley volgt elke stap die jij zet. *Vrij Nederland*.
- Janssen, R. (2020, 24 september). *Arme mensen geholpen; armoede niet opgelost. Kanttekeningen bij het rapport Kansrijk Armoedebeleid*. www.socialealliantie.nl/index.php/achtergronden/arme-mensen-geholpen-armoede-niet-opgelost
- Jonkers, W. (2019, 20 december). De invloed van de toename van het aantal gewerkte uren op de productiviteit. 3. Demografische ontwikkelingen [reeks *De Nederlandse Economie*]. www.cbs.nl/nl-nl/longread/de-nederlandse-economie/2019/de-invloed-van-de-toename-van-het-aantal-gewerkte-uren-op-de-productiviteit/3-demografische-ontwikkelingen
- Keken, K. van & Kuijpers, D. (2021, 3 februari). Hoe de steunmaatregelen de ongelijkheid juist vergroten. *Vrij Nederland*.
- Kennisportaal Klimaatadaptatie (2021, 9 augustus). *Nieuw IPCC-rapport: temperatuur stijgt sneller dan verwacht*. <https://klimaatadaptatienederland.nl/actueel/actueel/nieuws/2021/nieuw-ipcc-rapport>
- Klerk, M. de, Boer, A. de, Plaisier, I., Schyns, P. & Kooiker, S. (2015, december). *Informeel hulp: wie doet er wat? Omvang, aard en kenmerken van mantelzorg en vrijwilligerswerk in de zorg en ondersteuning in 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Klerk, M. de, Olsthoorn, M., Plaisier, I., Schaper, J. & Wagemans, F. (red.) (2021, maart). *Een jaar met corona. Ontwikkelingen in de maatschappelijke gevolgen van corona*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Klimaatakkoord (z.d.). *Klimaatakkoord*. www.klimaatakkoord.nl
- Knarrenhof.nl (z.d.). *Wat?* <https://knarrenhof.nl/wat-is-knarrenhof>
- Koenis, S. (2016). *De januskop van de democratie. Over de bronnen van boosheid in de politiek*. Amsterdam: Van Genneep.
- Kooistra, S., Korteweg, A. & Huisman, E. (2016, 30 januari). Kwart oud-politici wordt lobbyist. *De Volkskrant*.
- KPMG (2020, juni). *Eindrapport Merkbaarheidsscan (Ont)Regel de Zorg 2020*. Z.p.: KPMG.
- Kraaijeveld, K. (2016, 8 oktober). We zijn de waarheid uit het oog verloren. *De Volkskrant*.
- Kuiken, B. (2012). *Fuck de regels*. Zaltbommel: Haystack.
- Kuppens, T., Gootjes, F., Boendermaker, M., Gordijn, E. & Postmes, T. (2019). *Ongenoegen, migratie, gastvrijheid en maatschappelijke onrust*. Groningen/Den Haag: Rijksuniversiteit Groningen/Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.
- Langelaan, L. (2020, 20 november). *Wat levert het basisinkomen Nederland(ers) op?* www.oneworld.nl/lezen/discriminatie/sociaal-onrecht/wat-levert-het-basisinkomen-nederlanders-op
- Langendorff, G. (2020, 22 oktober). De giftige werking van coronacomplotten: 'Het werkt als een echoput'. *AD*.
- Lauf, E., Scholtens, J. & Dooremalen, S. van (red.) (2020). *Digital News Report Nederland 2020*. Hilversum: Commissariaat voor de Media.
- Linden, M. van der (2008). Wie zijn de arbeiders? In: *Kritiek. Jaarboek voor socialistische discussie en analyse* (pp. 9-28). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Linders, L. (2010). *De betekenis van nabijheid. Een onderzoek naar informele zorg in een volksbuurt*. Den Haag: Sdu.
- Lukkien, D. (2018, 25 januari). *12 technologische ontwikkelingen in de zorg*. www.vilans.nl/artikelen/12-technologische-ontwikkelingen-in-de-zorg
- Lunenburg, M. (2014). *Jong opgebrand. Young professionals aan het woord*. Z.p.: BookBase.
- Maassen, H. (2013, 11 september). *Wilkinson en Pickett: Gelijkheid is gezond*. www.medischcontact.nl/nieuws/laatste-nieuws/artikel/wilkinson-en-pickett-gelijkheid-is-gezond.htm

- Martinez, R. (2017). *Hoe vrij zijn wij? De machinaties van macht en de strijd voor onze toekomst*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas Contact.
- Mersch, R. (2016). *Waarom iedereen altijd gelijk heeft*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Merton, R.K. (1963). *Social theory and social structure* (8e editie). New York: The Free Press.
- Merton, R.K. (1968). The Matthew effect in science. *Science*, 159(3810), 56-63.
- Mesters, B. (2021, 12 maart). Historicus Annelien De Dijn: 'Het begrip vrijheid is gekaapt door de elite'. *De Volkskrant*.
- Mills, C.W. (1963). *Macht en mensen*. Amsterdam: Van Gennep.
- Miltenburg, E., Ridder, J. den, Wagemans, F. & Schaper, J. (2021). *Burgerperspectieven 2021 | kwartaal 2*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Modderkolk, H. (2021, 29 april). AIVD: extreemrechts bereikt groter publiek, kans op terroristische aanslag. *De Volkskrant*.
- Mulder, M. (2004). *De logica van de macht*. Schiedam: Scriptum.
- Müller, J. (2017). *Wat is populisme?* Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- Mutsaers, I. & Horst, H. van der (2016, 1 november). *Maak van persoonsgerichte zorg geen ideologie. Gezamenlijke besluitvorming is een overgewaardeerd uitgangspunt*. www.medischcontact.nl/nieuws/laatste-nieuws/artikel/maak-van-persoonsgerichte-zorg-geen-ideologie.htm
- Nederlands Huisartsengenootschap, Laego & LHV (2017, september). *Visie Huisartsenzorg voor ouderen. Samen werken aan persoonsgerichte zorg*. Utrecht: NHG.
- Nextens (2019, 20 maart). *Onderzoek OESO: meerderheid wil dat rijken meer belasting gaan betalen*. www.nextens.nl/economie-en-politiek/onderzoek-oeso-meerderheid-wil-dat-rijken-meer-belasting-gaan-betalen
- NOS Nieuws (2017, 25 oktober). *Limburger vindt 'Hollander' bedreigender dan buitenland*. nos.nl/artikel/2199675-limburger-vindt-hollander-bedreigender-dan-buiten-lander.html
- Obbink, H. (2021, 9 februari). Vooral de rijken profiteren van een hoog eigen risico in de zorg. *Trouw*.
- OECD (2016). *Netherlands 2016. Foundations for the future*. Z.p.: OECD.
- Ollongren, K.H. (2021, 22 maart). *Versterking en vernieuwing lokale democratie* [Kamerbrief]. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Oxfam Novib (2020, 20 januari). *Miljardairs rijker dan 60 procent van de wereldbevolking*. www.oxfamnovib.nl/nieuws/miljardairs-rijker-dan-60-procent-van-de-wereldbevolking-nieuws
- Papadopoulos, I. (2018). *Culturally Competent Compassion. A guide for healthcare students and practitioners*. New York: Routledge.
- Parlement.com (z.d.). *Links en rechts*. www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wsy/links_en_rechts
- Patiëntenfederatie Nederland (2020, april). *Samen beslissen. Rapport*. Utrecht: Patiëntenfederatie Nederland.
- Pauka, T. & Zunderdorp, R. (1988). *De banaan wordt bespreekbaar. Cultuurverandering in ambtelijk en politiek Groningen*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar.
- Piketty, Th. (2016). *Kapitaal in de 21e eeuw*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Piketty, Th. (2020). *Kapitaal en ideologie*. Amsterdam: De Geus.
- Ploeg, J. van der (2021, 27 januari). In Noord-Europa kunnen ze het prima af zonder mannen. *De Volkskrant*.
- Pommer, E. & Boelhouwer, J. (red.) (2017, december). *Overall rapportage sociaal domein 2016. Burgers (de)centraal*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Portegijs, W. & Brakel, M. van den (red.) (2016, december). *Emancipatiemonitor 2016*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.

- Praag, P. van & Brants, K. (red.) (2014). *Media, macht & politiek. De verkiezingscampagne van 2012*. Diemen: AMB.
- ProDemos (2016, 27 oktober). *Zonder scepsis geen gezonde democratie*. www.prodemos.nl/nieuws/zonder-scepsis-geen-democratie
- Putman, L. & Woittiez, I. (2020, september). *Meer meedoen. Inzicht in de onderwijs- en arbeidsmarktdeelname van mensen met een licht verstandelijke beperking*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (2017, maart). *Recept voor maatschappelijk probleem. Medicalisering van levensfasen*. Den Haag: RVS.
- Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (2020). *Gezondheidsverschillen voorbij. Complexe ongelijkheid is een zaak van ons allemaal*. Den Haag: RVS.
- Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (2021a). *Wissels omzetten voor een veerkrachtige samenleving. Vier prioriteiten voor de nieuwe kabinetsperiode*. Den Haag: RVS.
- Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (2021b). *Een eerlijke kans op gezond leven*. Den Haag: RVS.
- Raaij, B. van (2020, 13 juli). Superrijken willen meer belasting betalen voor gevolgen coronacrisis: 'We hebben geld, véél geld'. *De Volkskrant*.
- Redactie *The Economist* (2020, 22 juli). Infodemie. Waarom we zo gevoelig zijn voor conspiracytheorieën. *360 Magazine/The Economist*. www.360magazine.nl/infodemie-waarom-we-zo-gevoelig-zijn-voor-conspiracytheorieen-2
- Redactie *The Economist* (2021, 3 februari). Waarom conservatieven gevoeliger zijn voor complottheorieën dan liberalen. *360 Magazine/The Economist*. www.360magazine.nl/infodemie-waarom-we-zo-gevoelig-zijn-voor-conspiracytheorieen
- Redactie *Trouw* (2020, 18 november). Erken nu ook eens dat het goed gaat met migranten. *Trouw*.
- Ridder, J. den, Josten, E., Boelhouwer, J. & Campen, C. van (2020, 9 september). *De sociale staat van Nederland 2020*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rijksoverheid (2020, 28 mei). *Experimenten bijstand: kleine verschillen in resultaat*. www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/05/28/experimenten-bijstand-kleine-verschillen-in-resultaat
- Rompelberg, C., Suijkerbuijk, A. & Wouters, M. (2020). *Stand van zaken e-health in 2020*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
- Rooduijn, M. (2021, 12 februari). *Populisme, Nederland en verkiezingen* [blog]. <https://www.uva.nl/shared-content/faculteiten/nl/faculteit-der-maatschappij-en-gedragswetenschappen/nieuws/2021/02/verkiezingen-populisme-nederland-en-verkiezingen.html?cb>
- Rousseau, J.-J. (1755). *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*. Amsterdam: Marc Michel Rey.
- Ryan, W. (1976). *Blaming the victim* (herziene editie). New York: Vintage.
- Sahadat, I. (2017, 6 mei). Jongeren die naar betere buurt verhuizen vertonen vaker probleemgedrag. *De Volkskrant*.
- Sahadat, I. (2020, 9 oktober). Oud zijn is voor losers, aftakelen is je eigen schuld. *De Volkskrant*.
- Salm, H. (2016, 20 januari). Echokamers sociale media versterken tunnelvisie vluchtelingendebat. *Trouw*.
- Scheffer, P. (2000, 29 januari). Het multicultural drama. *NRC Handelsblad*.
- Scheurmann, E. (1992). *De Papalagi. Redevoeringen van het Zuidzee-opperhoofd Tuiavii uit Tiavea* (5^e druk). Weesp: Heureka.
- Schmeets, H. & Exel, J. (2020, 31 juli). Vertrouwen, maatschappelijk onbehagen en pessimisme. 3. Maatschappelijk onbehagen en pessimisme [reeks *Statistische Trends*]. www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2020/vertrouwen-maatschappelijk-onbehagen-en-pessimisme/3-maatschappelijk-onbehagen-en-pessimisme

- Schofield, W. (1964). *Psychotherapy. The purchase of friendship*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Schrier, M. van der (2021, 30 augustus). Laatste kans om zorgtoeslag aan te vragen: 'In Nederland blijft 100 miljoen liggen'. AD. www.ad.nl/geld/in-nederland-blijft-100-miljoen-aan-zorgtoeslag-liggen~a19a2be4
- Smolenaars, E. (2020, september). *Post-groei en de post-groei-samenleving. Ofwel, de post-groei-mouwen opstropen*. www.socialealliantie.nl/index.php/achtergronden/post-groei-en-de-post-groei-samenleving
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2019, 8 november). *In 2040 meer mantelzorg van ouderen voor andere ouderen*. www.scp.nl/actueel/nieuws/2019/11/08/in-2040-meer-mantelzorg-van-ouderen-voor-andere-ouderen
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2020a, 16 november). *Sociaal domein stagneert. Vijf jaar na decentralisatie is de ondersteuning van kwetsbare burgers nog niet op orde*. www.scp.nl/actueel/nieuws/2020/11/16/sociaal-domein-stagneert-vijf-jaar-na-decentralisatie-is-de-ondersteuning-van-kwetsbare-burgers-nog-niet-op-orde
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2020b, 9 december). *Geen verbetering situatie ernstig belaste mantelzorgers*. www.scp.nl/actueel/nieuws/2020/12/09/ernstig-belaste-mantelzorgers-zien-geen-verbetering
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2021, 30 juni). *SCP: Hoge verwachtingen van overheid in overgangsfase coronacrisis; daling politiek vertrouwen*. www.scp.nl/actueel/nieuws/2021/06/30/scp-hoge-verwachtingen-van-overheid-in-overgangsfase-corona-crisis-daling-politiek-vertrouwen
- Spaink, K. (2007). *Het strafbare lichaam. De orenmaffia, kwakdenken en het placebo-effect* (6^e druk). Amsterdam: Singel Pockets.
- Stam, C. (2015, 9 oktober). *Patiënten willen zelf online zorg regelen*. www.zorgwelzijn.nl/patienten-willen-zelf-online-zorg-regelen-2700208w
- Steinberger, M. (2020, 1 mei). Utrechts onderzoek wijst uit: als mensen in de bijstand meer vrijheid krijgen vinden ze sneller werk. AD.
- Steyaert, J. & Kwekkeboom, R. (red.) (2012). *De zorgkracht van sociale netwerken*. Utrecht: Movisie.
- Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid (2021, 14 april). *Factsheet Verkeersdoden in Nederland*. Den Haag: SWOV.
- Strenger, C. (2017). *Beschaafde minachting. Handleiding voor het verdedigen van onze vrijheid*. Utrecht: Klement.
- Swaan, A. de (1989). *Zorg en de staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Tak, P. (2021, 3 februari). *Sociale media in 2021: een overzicht*. www.emerce.nl/opinie/social-media-2021
- Tieleman, J. (2020a, 10 oktober). Kansarm kind klimt moeilijk op. *De Volkskrant*.
- Tieleman, J. (2020b, 15 oktober). Brits kind maakt meer kans sociaal te stijgen. *De Volkskrant*.
- Tiemeijer, W. (2021a). *Project Nederland. Van feitelijke naar gewenste nationale identiteit*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Tiemeijer, W. (2021b). *Project Nederland. Van feitelijke naar gewenste nationale identiteit. Samenvatting*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Tijdelijke commissie Uitvoeringsorganisaties (2021, februari). *Klem tussen balie en beleid. Rapport*. Den Haag: Tweede Kamer der Staten-Generaal.
- Tonkens, E. (2006). Het democratisch tekort van vraagsturing. *Beleid en Maatschappij*, 33(3), 186-195.
- Torre, A. van der & Steenbekkers, A. (2020, 9 september). Bevolking, economie en leefomgeving. In: J. den Ridder, E. Josten, J. Boelhouwer & C. van Campen, *De sociale staat*

- van Nederland 2020. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. <https://digitaal.scp.nl/ssn2020/bevolking-economie-en-leefomgeving>
- Troost, N. (2017, 26 september). KPMG: Koppel AOW-leeftijd aan opleidingsniveau, want laag opgeleiden betalen langer premie. *De Volkskrant*.
- Van Reybrouck, D. (2011). *Pleidooi voor populisme*. De Bezige Bij.
- Van Reybrouck, D. (2016). *Tegen verkiezingen*. De Bezige Bij.
- Vázquez Pimentel, D.A., Aymar, I.M. & Lawson, M. (2018, januari). *Reward work, not wealth. To end the inequality crisis, we must build an economy for ordinary working people, not the rich and powerful*. Oxford: Oxfam GB.
- Vektis (z.d.). *Zorginzichten*. www.vektis.nl/actueel
- Vermeulen, M. (2017, 2 september). De epidemie van eenzaamheid is net zo schadelijk als roken. *De Volkskrant*.
- Visser, E. (2017, 29 december). Artsen worden activistischer. *De Volkskrant*.
- vpro zondag met lubach (2020, 18 oktober). De online fabeltjesfuik. *Zondag met Lubach*, S12. Hilversum: VPRO. <https://www.youtube.com/watch?v=FLoR2Spftwg>
- Vriesema, I. (2017, 8 oktober). Overheid moet weer zorgen voor burgers. *NRC*.
- Vrooman, C., Gijsberts, M. & Boelhouwer, J. (red.) (2014, december). *Verschil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Walsum, S. van (2020, 4 juni). Nederlander heeft zich lang vrij gewaand van racisme. *De Volkskrant*.
- Westermann, E. (regisseur) (2011). *Generatie Nooitgenoeg*. Z.p.: Dyzlo Film.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2017). *Samenvatting WRR-rapport nr. 97: Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid*. Den Haag: WRR.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2020). *Samenleven in verscheidenheid. Beleid voor de migratiesamenleving*. Den Haag: WRR.
- Wijnberg, R. (2021, 30 januari). Hoe goudvisjournalistiek leidt tot incidentenpolitiek. *De Correspondent*.
- Wilkinson, G. & Pickett, K. (2009). *The spirit level. Why greater equality makes societies stronger*. New York: Bloomsbury.
- World Inequality Lab (2017). *World Inequality Report 2018*. Z.p.: World Inequality Lab.

Illustratieverantwoording

Hoofdstuk 1

Hoofdstukopening: Chantal de Bruijne

- 1.1 Rawpixel.com
- 1.2 Daniel Reiner
- 1.3 Loesje
- 1.4 Multigon
- 1.5 muse studio
- 1.6 spatuletail
- 1.7 Olena Yakobchuk

Hoofdstuk 2

Hoofdstukopening: Devon Bruni/
Shutterstock.com

- 2.1 Lizabeth Davis
- 2.2 Vitalii Vitleo/Shutterstock.com
- 2.3 MPH Photos
- 2.4 Melanie Lemahieu
- 2.5 Drazen Zigic
- 2.6 Dragomer Maria
- 2.7 SG SHOT
- 2.8 Rawpixel.com
- 2.9 View Apart
- 2.10 Speedkingz

Hoofdstuk 3

Hoofdstukopening: BGStock72/
shutterstock.com

- 3.1 dotshock
- 3.2 Olesia Bilkei
- 3.3 lazyllama
- 3.4 timsimages.uk/Shutterstock.com
- 3.5 aelitta
- 3.6 YAKOBCHUK VIACHESLAV

Hoofdstuk 4

Hoofdstukopening: Hannamariah

- 4.1 Markus Mainka
- 4.2 2Design
- 4.3 Joyfull/Shutterstock.com
- 4.4 Split Second Stock
- 4.5 Hung Chung Chih
- 4.6 Photographee.eu
- 4.7 Spotmatik Ltd.
- 4.8 Fibs.Z
- 4.9 Zurijeta
- 4.10 SeventyFour

Hoofdstuk 5

Hoofdstukopening: UfaBizPhoto

- 5.1 courage007
- 5.2 nuvolanevicata
- 5.3 HASPhotos
- 5.5 Loesje, Arnhem
- 5.6 Monkey Business Images
- 5.7 Matteo Roma/Shutterstock.com
- 5.8 Monkey Business Images
- 5.9 Inna Ogando
- 5.10 wavebrakemedia

Hoofdstuk 6

Hoofdstukopening: Ron Ellis/
Shutterstock.com

- 6.1 Lightfieldstudios
- 6.2 fizkes
- 6.3 fizkes
- 6.4 Dafinchi
- 6.5 btwcapture/Shutterstock.com
- 6.6 Jarretera

- 6.7 Jakov Simovic
- 6.8 Bloomicon/Shutterstock.com
- 6.9 r.classen
- 6.10 DC Studio
- 6.11 VGstockstudio
- 6.12 Andrey_Popov

Hoofdstuk 7

Hoofdstukopening: Jan van Dasler/
Shutterstock.com

- 7.1 Photographee.eu
- 7.2 Rudmer Zwerver
- 7.3 Scharfsinn
- 7.4 Diyana Dimitrova
- 7.5 Miriam Doerr Martin
Frommherz
- 7.6 Nancy Beijersbergen/
Shutterstock.com
- 7.7 yayhastudio
- 7.8 DGLimages
- 7.9 Rawpixel.com
- 7.10 JPC-PROD
- 7.11 Phonlamai Photo
- 7.12 Ruud Morijn Photographer
- 7.13 Jasminko Ibrakovic
- 7.14 Brita Seifert/Shutterstock.com
- 7.15 Ralph Rozema

Hoofdstuk 8

Hoofdstukopening: JV FOTO/
Shutterstock.com

- 8.1 Kara Gebhardt
- 8.2 Alohaflamingo

Register

A

achterblijvers 219
actiegroepen 237
andere cultuur 106
antisemitisme 166
armoede 146
aspiratiegroepering 79

B

basisinkomen 156
blaming the victim 9, 62
bureaucratie 118

C

charismatisch gezag 192
cognitieve dissonantie 25
collectieve rituelen 59
collectivisme 127
collectiviteit 76
comparatieve referentiegroepering 90
complotdenken 208
conspicuous consumption 53
contracultuur 108
corona 262
culturele mobiliteit
 dalend cultuurgoed 163
 stijgend cultuurgoed 163
cultuur 102
cultuurdimensies
 collectivistisch of individualistisch 127
 machtsafstand 127
 masculiniteit en feminiteit 128
 termijngerichtheid 130
cultuuroverdracht 111
cultuurverschillen 125

D

democratie 196
democratisering 215, 239

discriminatie 69, 164
doelen 105
dwang 191

E

echo chambers 213
emancipatie van de patiënt 219
empowerment 225
etnocentrisme 85
extern rolconflict 54
extremisme 258

F

fake news 208
fatalistisch bewustzijn 132
feminiteit 128
financiële ongelijkheid 144
framing 207

G

gesloten samenleving 161
gezag 191
gezichtsverlies 128
globalisering 131
grenzeloze generatie 11
groep 75
groepering 74

H

halo-effect 25
homo economicus 56
homo sociologicus 41

I

idealist 28
identificatie 79
ideologie 122
individualisering 241
individualisering van problemen 62
individualisme 128

individuecultuur 124
 informele hulp 91
 in-groups en out-groups 84
 institutie 116
 intergeneratiemobiliteit 161
 intern rolconflict 54
 intrageneratiemobiliteit 161

J

jeugdcultuur 109

K

kastenmaatschappij 140
 klasse 142
 klimaatverandering 257
 kortetermijgerichtheid 130
 kritisch bewustzijn 133
 kritische wetenschap 21

L

langetermijgerichtheid 130
 liberaal maatschappijbeeld 29
 links 28
 lobbyen 205
 looking glass self-theorie 57

M

maatschappelijk onbehagen 259
 maatschappijvisie 27
 macht 190
 machtsafstand 127
 machtscultuur 123
 manipulatie 193
 marktwerking 216
 masculiniteit 128
 materialist 28
 Mattheüseffect 181
 multicausaliteit 44, 231
 multiculturalisering 131, 251
 multicultureel land 251

N

naïef bewustzijn 132
 Nederlandse identiteit 86
 neoliberalen 29

nepnieuws 21, 208
 netwerk 91
 normen 104

O

open samenleving 161
 organisatie 77
 organisatiecultuur 123
 organogram 50

P

parade van Pen 144
 peer groups 61
 politieke besluitvormingskanalen 236
 populisme 200
 positie 46
 pressiegroepen 237
 primaire groepen 76
 protoprofessionalisering 114

R

racisme 167
 rationeel gezag 192
 rebellie 79
 rechts 28
 reclame en propaganda 206
 referentiegroeperingen 79
 referentiekader 19, 35
 relatieve deprivatie 89
 rol 51
 rolattributen 52
 rolconflict 54
 extern 54
 intern 54
 rolcultuur 123
 roltheorie 44

S

samenwerkingsverband 95
 schaamteculturen 128
 schuldculturen 128
 secundaire groepen 76
 selectief onthouden 66
 selectief reproduceren 66
 selectief waarnemen 65

sociaal aanzien 48
 sociaal bewustzijn 23, 35, 132
 sociale bewegingen 238
 sociale categorie 76
 sociale controle 59, 62
 sociale identiteit 80
 sociale klasse 143
 sociale media 213
 sociale mobiliteit 159, 163
 horizontale 160
 verticale 160
 sociale ongelijkheid 143, 150, 169
 arbeidsmarkt 174
 gezondheid 179
 jongeren en ouderen 169
 mannen en vrouwen 172
 migratieachtergrond 176
 opleiding 177
 sociale status 47
 sociale structuur 49
 sociale verandering 229
 sociale veranderingen 229
 socialisatie 57
 anticiperende 58
 primaire 58
 secundaire 58
 socialisten 29
 socialistisch maatschappijbeeld 29
 social media 213
 sociologie 17
 sociologische verbeeldingskracht 23
 standenmaatschappij 141
 statussymbolen 52
 stereotype 66
 structurele kenmerken 92
 subcultuur 107

T

taakcultuur 123
 technologische ontwikkelingen 247
 tegenstrijdigheid 80
 terrorisme 258
 toegewezen posities 47
 traditioneel gezag 192

V

vakbonden 237
 vals bewustzijn 133
 verstatelijke solidariteit 215
 verwachtingen 105
 verworven posities 47
 vijandschap 80
 vlucht 79
 voorbeeldgroepering 80
 vooroordeel 66
 vrijheid, gelijkheid en broederschap
 244

W

waarden 102
 waardevrije wetenschap 31
 wet van de remmende voorsprong 239
 wet van de stimulerende achterstand
 239
 wij- en zij-groepen 84

Z

zelfredzaamheid 217
 zichzelf vernietigende voorspelling 64
 zichzelf waarmakende voorspelling 63

Over de auteurs

Harry Hendrix studeerde na het gymnasium sociologie in Nijmegen, met als specialisaties sociologie van de welzijnszorg en gezinssociologie. Hij werkte daarna als docent, trainer en supervisor op universiteits- en hbo-opleidingen. In dezelfde periode schreef hij ook *Werkboek sociologie*, de voorloper van dit *Praktijkboek sociologie*. Daarna was hij enige jaren als preventiewerker en teamleider werkzaam in de geestelijke gezondheidszorg, met als bijzonder aandachtspunt samenwerken en netwerken.

Eind jaren tachtig richtte hij samen met zijn partner Jacqueline Konings bureau Interakt op, dat gespecialiseerd is in samenwerkingsvraagstukken in de zorg-sector. Vanuit Interakt begeleidde hij onder het motto 'Benut de kracht van het verschil' talrijke projecten die zich richten op het verbeteren van de samenwerking tussen organisaties en professionals.

Hij publiceerde, deels met Jacqueline als coauteur, verschillende boeken, waaronder *Handboek bemoeizorg*, *Om angst geketend*, *Functionele samenwerking*, *De kracht van het verschil* en *Bouwen aan netwerken*.

Harry is in 2019 overleden. Deze vijftiende druk van *Praktijkboek sociologie* is volgens zijn wens verzorgd door zijn partner Jacqueline.

Jacqueline Konings studeerde na het gymnasium andragogiek in Nijmegen, met als specialisaties hulpverlening en organisatie van de zorg en als bijvakken sociale psychologie en gezinssociologie.

Zij werkte onder meer als preventiewerker bij een ggz-instelling, als coördinator van een eerstelijnsgezondheidscentrum en als organisatieadviseur van de landelijke koepel van gezondheidscentra. Zij publiceerde met name op het gebied van de eerste lijn en van samenwerkingsvraagstukken. Haar passie voor de eerste lijn kon ze kwijt als adviseur bij Interakt.

